

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

HN 6B1B Q

252 KC 19109

יהוה

INSTITVTIO THEOLOGICA
ANDOVER. FVNDATA MDCCCVII.

Gift of
Mrs J. C. Phillips,
Beverly

Discarded by authority of the
Harvard Divinity School Library

AKPOΓΩΝΙ

ΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ.

ANDOVER

THEOLOGICAL LIBRARY

C

MASSACHUSETTS

Lud Du Guernier unv. et sculp.

C. JULII
CÆSARIS
ET

A. HIRTII

De rebus à C. Julio Cæsare gestis

COMMENTARII

CUM

C. JUL. CÆSARIS fragmentis.

Editio Nova Accuratissima.

LONDINI:

Impensis J. & R. TONSON.

MDCCLXIV.

CUM PRIVILEGIO.

The Property of Robert
F. Wallcut given him by his
Uncle Thomas Wallcut

KC19109

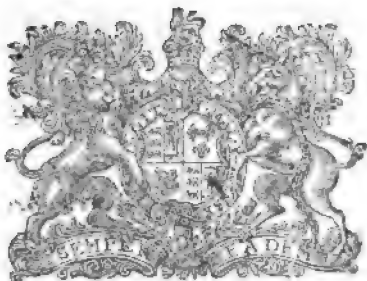
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

JUN 6 1912

ANDOVER
THEOLOGICAL SEMINARY

Q 63, 261

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
MAR 6 1962

A N N E R.

WHEREAS Our Trusty and Well-beloved *Michael Maittaire*, Gent. hath humbly represented unto Us, That he hath with great Labour and Expence prepared for the Press a complete *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with complete Indexes, and has therefore humbly besought Us to grant him our Royal Privilege and Licence for the sole Printing and Publishing thereof for the Term of Fourteen Years: We being willing to give all due Encouragement to Works of this Nature, which tend to the Advancement of Learning, are Graciously pleased to condescend to his Request; and do therefore, by these Presents, grant unto him the said *Michael Maittaire*, his Executors, Administrators, and Assigns, Our Royal Licence for the sole Printing and Publishing the complete *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with complete Indexes aforesaid, for the Term of Fourteen Years, from the Date hereof, strictly forbidding all Our Subjects within Our Kingdoms and Dominions to Reprint the same, either in the like, or in any other Volume or Volumes whatsoever; or to Import, Buy, Vend, Utter, or Distribute any Copies thereof Reprinted beyond the Seas, during the aforesaid Term of Fourteen Years, without the Consent or Approbation of the said *Michael Maittaire*, his Heirs, Executors, and Assigns, under his or their Hands and Seals first had and obtained; as they will Answer the Contrary at their Peril. Whereof the Commissioners and other Officers of Our Customs, the Master, Wardens, and Company of *Stationers* are to take Notice, That the same may be entered in the Register of the said Company, and that due Obedience be rendered thereunto. Given at Our Court at St. James's, the fourth Day of April, 1713. In the Twelfth Year of Our Reign.

By Her Majesty's Command,

DARTMOUTH

The Property of Robert
F. Wallcut given him by his
Uncle Thomas Wallcut

KC19109

ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

JUN 6 1912

ANDOVER
THEOLOGICAL SEMINARY

963,261

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
MAR 6 1962

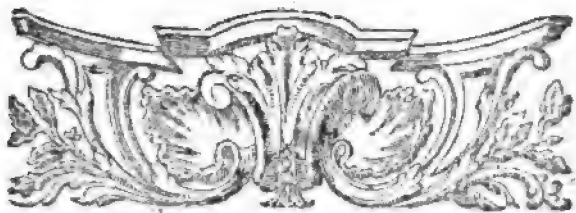

A N N E R.

WHEREAS Our Trusty and Well-beloved *Michael Maittaire*, Gent. hath humbly represented unto Us, That he hath with great Labour and Expence prepared for the Press a complete *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with complete Indexes, and has therefore humbly besought Us to grant him our Royal Privilege and Licence for the sole Printing and Publishing thereof for the Term of Fourteen Years: We being willing to give all due Encouragement to Works of this Nature, which tend to the Advancement of Learning, are Graciously pleased to condescend to his Request; and do therefore, by these Presents, grant unto him the said *Michael Maittaire*, his Executors, Administrators, and Assigns, Our Royal Licence for the sole Printing and Publishing the complete *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with complete Indexes aforesaid, for the Term of Fourteen Years, from the Date hereof, strictly forbidding all Our Subjects within Our Kingdoms and Dominions to Reprint the same, either in the like, or in any other Volume or Volumes whatsoever; or to Import, Buy, Vend, Utter, or Distribute any Copies thereof Reprinted beyond the Seas, during the aforesaid Term of Fourteen Years, without the Consent or Approbation of the said *Michael Maittaire*, his Heirs, Executors, and Assigns, under his or their Hands and Seals first had and obtained; as they will Answer the Contrary at their Peril. Whereof the Commissioners and other Officers of Our Customs, the Master, Wardens, and Company of *Stationers* are to take Notice, That the same may be entered in the Register of the said Company, and that due Obedience be rendered thereunto. Given at Our Court at St. James's, the fourth Day of April, 1713. In the Twelfth Year of Our Reign.

By Her Majesty's Command,

DARTMOUTH.

Illustrissimo PRINCIPI

J O H A N N I

Duci ARGATHELIÆ, &c.

Nobilissimi Periscelidis Ordinis Equiti

S. D.

MICHAEL MAITTAIRE.

QUUM parvulas hæc Authorum editiones præsidio destitui noluerim, ferè omnibus nomina nobilia, generosa, & docta præposui. Post multos ex Anglis viros compellatos mihi meritò cœpi succensere, quòd Scotos hactenus præterierim; quorum gentem & armis & literis nulli cedere inter omnes

DEDICATIO.

utriusque Palladis alumnos jamdiu compertum est & exploratum. Id mecum cogitanti succurrunt commodè Cæsaris de suis rebus Commentarii: illis quidem agendis, his scribendis par erat nulla præterquam Imperatoris manus; hos jam in publicum prodeuntes asserere & tueri nulla dignior, quàm quæ possit illas gerere. Prior Londinensis horum Commentariorum editio Characterum & Tabularum pompâ celeberrimâ sub Angli Archistrategi auspiciis aspexit lucem. Posterior hæc mole quidem minor, materiâ tamen eadem, typorum elegantia (neque enim parvis sua abest gratia) minimè aspernanda, æmulâ quâdam ardet ambitione, & aut dignum Cæsare aut nullum ambit Patrocinium. In tuam igitur, **DUX ILLUSTRISIME**, clientelam & fidem se commendat. Te suum vindicem & assertorem implorat Cæsar. Te inter Tuos Scotos animi viribus & magnitudine principem; quem si tantum vidimus in vitæ carceribus, qualem quantum expectabimus in metâ! Cæsarem tuâ autoritate protege; Principem tui quàm simillimum, victorias parare, & paratis uti scientem; hostium vires armis

in-

DEDICATIO.

infringentem, animos clementiâ emollientem. Major certè est triumphus domare corda quàm corpora; eò quòd hic sæpe à fortunâ, quæ domina est campi; ille ab indole victoris, qui dominus est sui, pendeat. Animi tui fortitudo, licèt supra alios affurgat, tibi tamen cum paucis aliis communis est: mite autem ingenium adeò tibi proprium inhæret, ut in Te, uti in ipso Numine, Clementia, primaria illa & divina Imperatoris virtus, reliquas omnes ornet & superemineat. Perge modò, PRINCEPS CLARISSIME; his macte virtutibus, hostiùm Patriæ & Tuorum victor; nec nisi post vitam longissimam felicissimamque, serum ac diuturnum Tui relinquas desiderium.

1716. 5. Id. Jun.

De C. JULIO CÆSARE.

C. JULII CÆSARIS vitam Plutarchus & Suetonius fusè & copiosè scripserunt; inde Lector petat, quicquid hic fuerit prætermissum. Meum fuit propositum, tanti hujus viri imaginem ab illis, aliisque plurimis authoribus expressam, repræsentare, quàm breviter licuit. Neque profectò facile est ad compendium verba conferre, ubi res tot gestæ, tot scriptæ occurrunt, ut majorne sit Imperator, an Orator, an Historicus, ambigatur: in quo vit. a non admodum multa, plures certè virtutes elucet; imprimis mira etiam erga perduelles clementia. Cujus neci causam præbuit comes virtutis invidia magis quàm dominationis affectatio; non tam Monarchiæ odium, quàm Tyrannidis desiderium: cum constat omnium ætatum experienciâ, nullum esse Tyrannum pestilentiorē quàm plures Tyranno.

a Caius Cæsar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii focer, à quo familia & appellatio Cæsarum deinceps propagata fuit; b natus est Romæ, C. Mario & L. Valerio Flacco Coss. ad IIII. idus Quintiles: educatus apud Aureliam matrem C. Cottæ filiam, & Juliam amitam Marii conjugem: edoctus literas Latinas Græcæque & præcepta dicendi à M. Antonio Gnipphone homine Gallo. Fuit admirabili docilitate, & ad dicendi facultatem appositus; a vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi c excellentis prudentiæ, d peracris judicii; e gravis linguæ Latine auctor; f artis Grammaticæ doctissimus; g summis oratoribus æmulus; h auctorum summus; i quem studia certandi, dictandi, lectitandique sibi mutuo vindicare. k Ille omnium ferè Oratorum Latine locutus est elegantissimè; nec id solam domestica consuetu-

a A. Gell. l. 19. c. 8. b Supplement. Vivis ad Sueton. Vit. C. Cæs. c A. Gell. l. 1. cap. 10. *providentiæ*. Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 5. d Cicer. l. 9. ad Familiar. Epist. 16. e A. Gell. l. 4. c. 16. f Priscian ex Edit. Putsch. col. 545. g Tacit. Annal. lib. 13. pag. 213. Edit. Lips. 1607. h Id. de morib. German. pag. 445. i Apollinar. l. 8. Epist. 6. k Cicer. Brut. pag. 242, & 243. Edit. Car. Steph.

DE C. JULIO CÆSARE.

dine, sed ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, & iis quidem reconditis & exquisitis, summoque studio & diligentia est consecutus. Rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam purâ & incorruptâ consuetudine emendat. Itaque cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum adjungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. / Cæsar si tantum foro vacasset, non alius è nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bel-
lavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mirâ sermonis, cujus propriè studiosus fuit, elegantia. *m* Animi vigore erat præstantissimus. Nec virtutem constantiamque nunc commemoro, nec sublimitatem omnium capacem, quæ cælo continentur: sed proprium vigorem celeritatemque quodam igne volucrem. Scribere & legere simul, dictare & audire solitus est: epistolas verò tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare; aut, si nihil aliud ageret, septenas. *n* Annum agens XVI. patrem amisit; sequentibusque Coss. flamen dialis destinatus, dimissa Cossutiâ, Corneliam Cinnæ filiam uxorem duxit. *o* Stipendia prima in Asiâ fecit, Marci Thermi prætoris contubernio. *p* Meruit & sub Servilio Isaurico in Ciliciâ. *q* Compositâ seditione civili Cornelium Dolabellam consularem & triumphalem virum repetundarum postulavit *r* uno & vicesimo ætatis anno. / Tribunus militum, Lucio Cinnæ uxoris fratri redditum in civitatem rogatione Plotiâ confecit, habuitque & ipse super eâ re concionem. *s* Quæstor, Iuliam amitam uxoremque Corneliam defunctas laudavit è more pro rostris; sed in amitæ quidem laudatione de ejus ac patris sui utrâque origine sic refert. *Amitæ mæc Juliae maternum genus ab regibus or-*

/ Quintilian. Institut. lib. 10. cap. 1 & 2. & lib. 12. cap. 10. *n* Plin. Hist. lib. 7. cap. 25. *n* Sueton. Vit. Cæs. cap. 1. *o* cap. 2. *p* cap. 3. *q* cap. 4. Val. Max. lib. 8. cap. 9. *r* Author Dialog. de Orator. ex Edit. Lips. 1607. pag. 487. ubi Lipsius dubitat, anon corrigendum sit *Vigesimo quarto*. / Sueton. Vit. Cæs. cap. 5. *s* cap. 6.

mu

DE. C JULIO CÆSARE.

tum, paternum cum Dis immortalibus conjunctum est. Nam ab Anco Martio sunt Martii reges, quo nomine fuit mater; à Venere Iulii, cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines possunt; & cærimonia Deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. In Cornelie autem locum Pompeiam duxit Qu. Pompeii filiam, L. Syllæ neptem; cum quâ deinde divortium fecit, adulteratam à Publio Clodio opinatus. *x* Animadversâ Gadibus apud Herculis templum Magni Alexandri imagine, ingemuit; quasi pertæsus ignaviæ suam, quod nihildum à se memorabile actum esset in ætate, quâ jam Alexander orbem terrarum subegisset. *x* Ante paucos dies quàm ædilitatem iniret, venit in suspicionem conspirasse cum M. Crasso, Pub. Syllâ, & L. Autronio. *y* Ædilis, Capitolium porticibus ornavit. *z* Pontificatum maximum petiit; quumque manè ad comitia descenderet, prædixisse matri osculanti fertur, domum se non nisi pontificem reversurum. *a* Prætor creatus, detectâ conjuratione Catilinæ, senatûque universo in socios facinoris ultimam statuente pœnam, solus municipatim dividendos custodiendosque publicatis bonis censuit.

b Inter socios Catilinæ nominatus, imploravit Ciceronis testimonium. *c* Ex præturâ ulteriorem sortitus est Hispaniam. *d* Cum Bibulo Consul creatus, unus omnia in Republicâ & ad arbitrium administravit. *e* Calpurniam L. Pisonis filiam duxit uxorem. *f* Ex omni provinciarum copiâ Gallias potissimum elegit; initiò cisalpinam accepit, mox comatam; quo gaudio elatus non temperavit, quin jactaret invitis adversariis adeptum se, quæ concupisset; proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac negante quodam per contumeliam, facile hoc ulli scemine fore, respondit quasi alludens, in Assyriâ quoque regnasse Semiramis, magnamque Asiæ partem Amazores quondam tenuisse. *g* Nove[m] annis, quibus in imperio fuit, Galliam in provinciæ formam redegit; Germanos maximis affecit

a Suet. Vit. Cæs. cap. 7. *x* cap. 9. *y* cap. 10. *z* cap. 13.
a cap. 14. *b* cap. 17. *c* cap. 18. *d* cap. 19. & 20. *e* cap. 21.
f cap. 22. *g* cap. 25.

DE C. JULIO CÆSARE.

cladibus; aggressus est & Britannos. *b* Asinius Pollio refert eum Pharsalicâ acie cæsos prostratosque adversarios prospicientem dixisse; *Hæc voluerunt; tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem.* Captum imperii consuetudine existimasse videbatur Cicero scribens de Officiis tertio libro, semper Cæsarem in ore habuisse *i* Euripidis versus, quos sic ipse convertit, *Nam si violandum est jus, imperii gratiâ*

Violandum est; aliis rebus pietatem colas.

k Consecutus cohortes ad Rubiconem, *Etiâ nunc, inquit, regredi possumus; quod si ponticulum transferimus, omnia armis agenda erunt.* Quùmque cunctanti ostentum factum esset, *Eatur, inquit, quod deorum ostenta & inimicorum iniquitas vocat; jacta est alea.* *l* Validissimas Pompeii copias invasit, professus antè inter suos, *ire se ad exercitum sine duce, & indè reversurum ad ducem sine exercitu.* *m* Pompeium ad extremum fudit; confectisque bellis quinquies triumphavit. Pontico triumpho inter pompæ fercula trium verborum prætulit titulum, *Veni, Vidi, Vici.* *n* Idem signis collatis quinquagies dimicavit; solus M. Marcellum transgressus, qui undequadrages dimicaverat. Nam præter civiles victorias, undecies C. & XCII. M. hominum occisa præliis ab eo, non equidem in gloriâ posuerim, tantam etiam coactam humani generis injuriam; quod ita esse confessus est ipse, bellorum civilium stragem non prodendo. Hujus proprium est & peculiare clementiæ insigne, quâ usque ad pœnitentiam omnes superavit. Illa fuit vera & incomparabilis invicti animi sublimitas; captis apud Pharsaliam Pompei Magni scriniis epistolarum, iterùmque apud Thapsum Scipionis, concremâsse ea optimâ fide, atque non legisse: *o* clementer, mansuetè, justè, moderatè, sapienter agere; animum vincere, iracundiam cohibere; adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem non modò extollere jacentem, sed etiam ejus pristinam dignitatem amplificare. *p* Nemo Cæsare acrior in rebus gerendis, nemo in victoriâ

b cap. 30. *i* Phœnif. vers. 527. *k* Suet. Vit. Cæs. cap. 31 & 32. *l* cap. 34. *m* cap. 35 & 37. *n* Plin. Hist. lib. 7. cap. 25. *o* Cicer. pro Marcel. *p* Cicer. Epist. ad Famil. lib. 8. Cæl. ad Cicer.

DE C. JULIO CÆSARE.

temperator. *q* Conversus ad ordinandum Reip. statum, fallos correxit, jampridem vitio pontificum per intercalandi licentiam turbatos: senatum supplevit: jus laboriosissimè ac severissimè dixit. Destinabat Bibliothecas Græcas & Latinas, quas maximas posset, publicare, datâ M. Varroni curâ comparandarum ac dirigendarum. *r* Fuisse traditur excelsâ staturâ, colore candido, teretibus membris, ore paulò pleniore, nigris vegetisque oculis, valetudine prosperâ; nisi quòd tempore extremo repentè animo linqui, atque etiam per somnium exterreri solebat. Comitiali morbo bis inter res gerendas correptus est. *s* Pudicitiae ejus famam nihil quidem præter Nicomedis contubernium læsit. Pronum & sumptuosum in libidines fuisse constans opinio est, plurimâsque & illustres fœminas corrupisse, neque provincialibus matrimoniis abstinuisse; Euncénque Mauram Bógudis *regis* uxorem dilexisse. Vini parcissimum ne inimici quidem negaverunt. Abstinentiâ neque in imperiis neque in magistratibus præstitit. *t* Eloquentiâ militari, quâ re aut æquavit præstantissimorum gloriam, aut excessit, post accusationem Dolabellæ, haud dubiè principibus patronis annumeratus est. Certe *u* Cicero ad Brutum oratores enumerans, negat se videre, cui Cæsar debeat cedere; atque eum elegantem, splendidam quoque ac etiam magnificam ac generosam quodammodo rationem dicendi tenere. Et ad Cornelium Nepotem de eodem ita scripsit: *Quid? Oratorum quem huic antepones eorum qui nihil aliud egerunt? Quis sententiis aut acutior aut crebrior? Quis verbis aut ornatior aut elegantior?* Genus eloquentiæ duntaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsaris secutus videtur, cujus etiam ex oratione, quæ inscribitur *pro Sardiis*, ad verbum nonnulla transtulit in Divinationem suam. Pronuntiâsse autem dicitur voce acutâ, ardenti motu, gestûque non sine venustate. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur pro Q. Metello; quam non immerito Augustus existimat magis

q Sueton. Vit. Cæs. cap. 40, 41, 43, 44. *r* cap. 45.
s cap. 49, 50, 51, 52, 53, 54. *t* cap. 55. *u* pag. 243. Edit. Car. Steph.

DE C. JULIO CÆSARE.

ab actuariis exceptam, malè subsequētibz verba dēcentis, quàm ab ipso editam. Apud milites quoque in Hispaniā, idem Augustus orationem esse vix ipſius putat, quæ tamen duplex fertur; una quasi priore habita prælio; altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subitâ hostium incursione. [Nescio, an huc referenda sit Cæsaris pro Decio Samnite oratio, cujus mentionem facit Author Dialog. de Orator. pag. 480. edit. Lips. 1607. Certè orationem pro Sextilio, quæ in Londinensi Cæsar. Comment. editione anno 1710, inter fragmenta pag. 488, memoratur, nequaquam esse C. Jul. Cæsaris constabit ex Valer. Maxim. lib. 5. cap. 3. ubi Sextilius dicitur illum C. Cæsarem suum patronum Cinnanæ proſcriptionis tempore profugum truculento victori jugulandum tradidisse. Is forſan fuit C. Cæsar Strabo, à Vell. Paterculo (l. 2. c. 9.) laudatus.] x Volumina Ἀποφθιγμάτων confecit; libros y Auguralium; z Auspiciorum, quorum 16um memorat Macrobius; & a Ephemeridem, in quâ dicit, quum dimicaret in Galliâ, & ab hoste raptus, equo ejus portaretur armatus, occurriſſe quendam ex hostibus, qui eum nôſſet; & insultantem clamâſſe; Cæsar, quod Gallorum linguâ *dimitte* ſignificat; & ita factum eſſe, ut dimitteretur. b Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Egyptiis diſciplinis hauſit. De hâc arte paucos ſcripſit verſus, & ipſos tamen de alieno opere mutuatus. c Ejus carminibus præcipuè jocisq; militaribus celebratum eſt olus ſylveſtre trium foliorum; alternis quippe verſibus exprobravere lapſanâ ſe vixiſſe apud Dyrrhachium, præmiorum parſimoniam cavillantes. d Reliquit & rerum ſuarum Commentarios, Gallici civilisq; belli Pompeiani; *valde quidem*, (ut e Cicero refert,) *probandos*; *nudi enim ſunt, reſti & tenuiſſi, omni ornatu orationis tanquam veſte*

z Cicer. lib. 9. ad Famil. Epiſt. 16. y Præſcian. Col. 719. Edit. Pufſch. x Macrobi. Saturnal. lib. 1. cap. 16. a Servius in lib. 11. Æneid. v. 743, Symmach. lib. 4. Epiſt. 18. Lege Voſſ. Hiſt. Lat. b Macrobi. Saturnal. lib. 1. cap. 16. Lege & Plin. Hiſtor. lib. 18. cap. 25, 26, 27, 28. Jul. Firmic. Matern. Mathes. lib. 2. Præf. c Plin. Hiſt. lib. 19. cap. 8. Lege & Suet. Vit. Cæſ. cap. 68. d Cap. 56. e Cicer. Brut. pag. 243. Edit. Car. Steph.

detra

DE C. JULIO CÆSARE.

detractâ: sed dum voluit alios habere, paratam unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui illa volunt calamistris inurere; sanos quidem homines à scribendo deterruit. Adid probantur omnium judicio (ita prædicat f Hirtius.) ut præcepta, non præbita facultas scriptoribus videatur, &c. Pollio Asinius parùm diligenter, parùmque integrâ g veritate compositos putat: quum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit; & quæ per se, vel consultò vel etiam memoriâ lapsus, perperam ediderit: existimâtque rescripturum & correcturum fuisse. Reliquit & *b* de Analogiâ libros duos; & *i* Anti-Catones totidem; ac præterea Poëma, quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos in transitu Alpium, quum ex citeriore Galliâ conventibus peractis ad exercitum rediret; sequentes sub tempus Mundensis prælii fecit; novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem 24°. die pervenit. Feruntur & à puero & ab adolescentulo, quædam scripta; ut Laudes Herculis, Tragœdia Oedipi: item Dicta Collectanea: quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Epistolæ quoque ejus ad *k* Senatū extant; quas *l* primū videtur ad paginas & formam memorialis libri convertisse, quum antea consules & duces nonnisi transversâ chartâ literas mitterent. Extant & ad *m* Ciceronem: Item ad familiares domesticis de rebus: in quibus siqua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo literarum ordine, ut nulum verbum effici posset: quæ siquis investigare & persequi vellet, quartam elementorum literam, id est, *d* pro *a*, & perinde reliquas commutet. *n* Libri sunt hu-

f Pag. 161. hujus nostræ Editionis. *g* Lege Gerard. Joan. Voss. de Histor. Lat. lib. 1. cap. 13. *b* De quibus Quintilian. lib. 1. cap. 13. *i* De quibus Cicer. ad Attic. lib. 12. pag. 392. 394. & lib. 13. pag. 409. & Topic. pag. 297. Edit. Car. Steph. & Tassit. Annal. lib. 4. pag. 120. Edit. Lips. 1607. Quintilian. lib. 3. cap. 9. Martian Capell. pag. 152. Edit. Plantin. & Juvenal. Satir. 6. vers. 337. ubi lege Veter. Scholiast. Plutarch. Vit. Cæsar. pag. 733. & Cicer. pag. 380. Edit. Paris. 1624. & Appian. pag. 490. Edit. H. Steph. & Dio Cass. pag. 219. Edit. Han. *k* De quibus Cicer. ad Famil. lib. 16. pag. 193. Edit. Car. Steph. *l* Plutarch. Vit. Cæs. pag. 716. Edit. Paris. 1624. *m* pag. 413. hujus nostræ editionis *n* A. Gel. lib. 17. cap. 10.

iusmodi

DE C. JULIO CÆSARE.

jusmodi epistolarum ad C. Oppium & Balbum Corneli-
 um, qui res ejus absentis curabant. In his epistolis,
 quibusdam in locis, inveniuntur literæ singulariæ sine
 coagmentis syllabarum, quas tu putes positas inconditè,
 &c. Est adeò Probi grammatici commentarius satis
 curiosè factus de occultâ literarum significatione episto-
 larum C. Cæsaris scriptarum. *o* Cæsar equitandi peri-
 tissimus erat, laboris ultra fidem patiens; in obeundis
 expeditionibus, dubium cautiórne an audentior: ne re-
 ligione quidem ullâ à quoquam incepto absteritus un-
 quam, vel retardatus. Prolapsus in egressu navis, verso
 ad melius omine, *Teneo te*, inquit, *Africa! p* Alexandria
 in scapham pluribus eodem præcipitantibus cùm defilif-
 set in mare, nando per 200 passus evasit ad proximam
 navem, elatâ lævâ, ne libelli, quos tenebat, madefie-
 rent, paludamentum mordicus trahens, ne spolio poti-
 retur hostis. *q* Simultates contra nullos tam graves
 excepit unquam, ut non occasione oblatâ libens depone-
 ret; in ulciscendo naturâ lenissimus. Moderationem ele-
 mentiâque tum administratione, tum in victoria belli
 civilis admirabilem exhibuit. Acie Pharsalicâ proclama-
 vit, *ut civibus parceretur*. *r* Prægravant tamen cætera
 facta dictâque ejus, ut & abusus dominatione, & jure
 cæsus existimetur. Propalam edebat, *nihil amplius Remp.*
esse, appellationem modo sine corpore ac specie. Syllam
nescisse literas, qui Dictaturam deposuerit. Debere homines
consideratiùs jam loqui secum, ac pro legibus habere quæ
dicat. Eoque arrogantiae progressus est, ut haruspice
 tristitia & sine corde exta sacro quodam nuntiante, *futura*
diceret, lætiora, quum vellet; nec pro ostento ducendum, si
pecudi cor defaisset. Triumphanti sibi Pontium Aquilam
 non assurrexisse adeò indignatus est, ut proclamaverit,
Repete ergo à me, Aquila, Remp. tribunus; nec destite-
rit per continuos dies cuiquam nisi sub exceptione polli-
ceri, si tamen per Pontium Aquilam licuerit. Plebi regem
 se salutanti, *Cæsarem se, non regem esse* respondit. Quum
 percrebuisse fama L. Cottam XV. virum sententiam
 dicturum, ut quoniam libris fatalibus contineretur, Par-
 thos nisi à rege non posse vinci, Cæsar rex appellaretur;

o Sueton. Vit. Cæs. cap. 57, 58, 59. *p* cap. 64. *q* cap. 73,
 74, 75. *r* cap. 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82. 88.

causa-

DE A HIRTIO.

causa conjuratis fuit maturandi destinata negotia, ne assentiri necesse esset. Conspiratum est in eum à LX amplius, C. Cassio, Marcóque & Decimo Bruto principibus conspirationis. Immolantem aruspex Spurina monuit, caveret periculum, quod non ultra Martias Id. proferretur. Dein introiit curiam spretâ religione, Spurinâque ut falsum arguens, quòd *sinè ullâ noxâ Idus Martiæ adessent*, quanquam *is venisse quidem eas diceret, sed non præterisse*. Assidentem conspirati specie officii circumsteterunt. Ut animadvertit undique se strictis pugionibus peti, togâ caput obvolvit, atque ita 23 plagis confossus est. Tradiderunt quidam M. Bruto irruenti dixisse, καὶ οὐ τέκνον. Anno ætatis quinquagesimo sexto periit.

DE A. HIRTIO.

A. HIRTIUS Jul. Cæsaris notarius à *a* Lupo Abbate Ferrariensi vocatur. *b* Gallici belli novissimum imperfectumque librum supplevit. *c* Imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confecit, usque ad exitum non quidem Civilis dissensionis, sed vitæ Cæsaris. Huic non accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interesset; quæ bella ex parte ei Cæsaris sermone erant nota, &c. Videtur itaque bellum Alexandrinum & Africanum scripsisse. *a* Suetonio tamen si fides habeatur, belli Alexandrini Africæque & Hispaniensis incertus author est; alii enim Oppium putant, alii Hirtium. *d* Jo. Alb. Fabricius vir clariss. dudum observavit in quibusdam editionibus ineptè appellari A. Hirtium Panfam, cùm notum sit *e* Hirtium fuisse in consulatu Panfæ collegam.

f Quod ad Fragmentum Belli Hispaniensis attinet, alii ex Julii Celsi de Julii Cæsaris vitâ Commentariis anno 1473 editis desumptum putant; nonnulli Oppium hujus auctorem existimant.

a Epistol. 37. *b* Sueton. Vit. Caes. cap. 56. *c* Praefat. lib. 8. Gallic. bell. *d* Biblioth. Latin. *e* Author. Dialog. de Orator. pag. 478. Edit. Lips. 1607. *f* lege. Gerrard. Joh. Voss. de Histor. Lat. pag. 65, 66, 67, 68. & Joh. Albert. Fabric. Biblioth. Latin. cap. 10. VI.

Variantes

Variantes Lectiones ex Londinensis Editionis margine excerptæ.

Pag. Lin.		Pag. Lin.	
5. 12.	factis alii ; alii, vadis	44. 2.	Gallis ad hyemandum concessit ; —cohortibus attribuit.
14. 13.	primâ noctis vigiliâ, <i>al.</i> primâ noctis horâ	45. 4.	lapides telâque in vallum
15. 33.	millia XII. Rhenum	46. 19.	frumenti commeatûsque petendi
18. 2.	commeatu atque molimento, in	30.	Velanii, & siquos interceptere potuerunt ; quod
19. 22.	flumen Adduâsubis, ut <i>Ult. emitt.</i> magnum periculum miserebantur : quod	48. 8.	<i>Belgas arceat, atque.</i>
22. 3.	amplius quinquaginta circuitu	23.	lingulis promontoriisque
23. 13.	honore auctiores velit	49. 20.	minùs incommodè scopulis
26. 20.	hominum numero	31.	naves eorum potissimæ, atque
28. 9.	Cæsarem hostem equitatu persequentem	50. 3.	ad malos distinebant, <i>al.</i> ætinebant,
29. 13.	& initâ ætate in ulteriorem Galliam	52. 14.	hostium inscitiâ
30. 26.	Menapios, VII millia :	38.	provinciæ finitimæ) ex his regionibus
28.	totidem : Catuacos, XIX millia :	53. 25.	oppidi Adcantuannus,
31. 27.	<i>subsidium submitatur,</i>	55. 11.	eductis his cohortibus,
32. 36.	commeatuque nostros prohiberent.	16.	his prorutis
35. 15.	elanguescere	57. 5.	domi manserint, se atque illos alunt : hi
31.	centuriones præmittit,	58. 10.	infirmioresque reddiderunt.
37. 18.	brevitas & successus & incurfus hostium,	59. 39.	se Ubiis imperaturum,
25.	imperium expectabant ;	64. 3.	pro ariete subjectæ,
38. 6.	diversis legionibus alii aliâ	37.	perfectum
22.	in fugam conjecerunt.	66. 13.	circiter 880 onerariis
39. 2.	fremitusque exaudiebatur :	14.	ad suas legiones
10.	pulsos separatósque ;	68. 12.	in adversos tela
40. 25.	deberent ; ausi sunt	28.	ad eos oratoris modo Cæsaris
32.	superârânt, consilio, legatos	69. 30.	ad Cæsarem convenerant
41. 7.	leviter acclivis	70. 38.	atque ita currus collocant,
15.	custodiam ex suis ac præsidium,	71. <i>Ult.</i>	hiemis navigationem subeundam
42. 23.	præsidia deducturos, aut	73. 6.	Ad celeritatem onerariis subductiores, paulloque facit humiliores, quàm quibus in reliquis utimur maribus ;
42. 38.	defenderet captum oppidum nemo ;	10.	magis magnos
43. 23.	<i>emitt.</i> itinere		

VARIANTES LLECTIONES.

Pag.	Lin.	
74.	27.	& auctoritate Cingetor- rigis
75.	2.	cum CCC obsidibus
16.		cognoscit LX naves, quæ in Meldis factæ
77.	15.	<i>omitt.</i> timore
78.	1.	tripartito milite equites in
	7.	funesque sustinerent ;
79.	3.	aut taleis <i>al.</i> aut laminis ferreis
	21.	subjectæ insulæ
	38.	horridiores sunt
80.	5.	prælium
82.	38.	duce Lugotorige,
83.	3.	quum constituisset hye- mare in—motus ; neque
	23.	summam tranquillita- tem consecutus
84.	19.	impulsione
	32.	ad castra oppugnatum <i>al.</i> ad castra oppugnanda
85.	3.	antè, jussu Cæsaris
86.	1.	inter eos ex his tot causis orta est
	18.	tantâ cum contentione nostra
90.	8.	Huc quoque accedit,
91.	21.	manibus, ferculisque, terram
	23.	X millium passuum cir- cuitu munitionem pe- dum XV perfecerunt.
92.	19.	locum tuæ pro laude virtutis
	21.	procedit extra munition- es, & quæ pars hostium
	27.	protegent, in hostem universi.
93.	1.	utrumque servavit,
93.	9.	unus inter Nervios,
	37.	veritus ut, si---sustinere posset
94.	16.	abjiciat.
	38.	tantulis copiis
95.	31.	scindere, alii
97.	18.	tantâque omnium vo- luntatis commutationem

Pag.	Lin.	
	37.	cogere, exercere, à finitimis equos
98.	9.	convenire consueve- runt ; &, qui
	34.	contentione
99.	4.	reponso, ubi visum est, sub
102.	6.	positis ab eis millibus
	10.	cum XV cohortibus
103.	1.	hostes impeditos iniquo
105.	14.	veteribusque clientibus
	20.	adæquari
108.	29.	pro captu Gallorum
	35.	fancitum ;
109.	17.	parvis renum tegumén- tis
110.	13.	derogatur
111.	20.	acclinatæ & 25. accli- naverint ;
113.	11.	proximi Oceano
114.	20.	Nec loca
115.	1.	quam legionarius miles, periclitaretur ;
	17.	pons erat perfectus,
118.	11.	fidem non haberent ad- esse
	20.	ne omnino quidem casus locum
119.	3.	perpaullum
120.	32.	per pagos regionésque Ult. ab civitate erat interdictus :
124.	14.	contingebat
125.	23.	equitibus deripi posse.
	37.	distrahi ;
127.	6.	nunquam inceptâ re
	28.	gregatimque distributi
129.	17.	quum distinerant
	22.	contexerant.
	33.	locantur ; ære vinciun- tur extorsus,
130.	10.	turbarentur ; <i>al.</i> terre- rentur ; <i>al.</i> tenerentur ;
131.	18.	naturæ & virium
	19.	perstare in sententiam
	25.	erectisque <i>al.</i> perfectis- que
132.	31.	consensui

VARIANTES LECTIONES.

Pag. Lin.

133. 11. atque eas bonis pollicitationibus alliciebat.
 14. *omitt.* capi
 134. 7. detrimento suo esse
 13. *præoccurrendum*
 25. *intromissis ex Græc. Interpr.*
 135. 11. demptis quibusdam cohortibus,
 17. legionibusque & castris loco idoneo
 25. de oppugnatione non prius agendum
 38. fuorum, perspiceret. *Erat*
 136. 2. prohibere hostes
 3. non minus firmo — *Tamen silentio*
 15. Cum iis primum communicat;
 23. disceptaturi, quàm
 138. 30. similem casum expectare.
 140. 5. ferramenta detrahi;
 141. 4. quàm tum erat comitatus, signa
 23. *Avarici censibus præmissisque*
 145. 4. abjuncto Labieno — vehementer timebat,
 11. refringeret,
 146. 3. perspectâ palude, *al.* protecti palude
 21. distrahebat,
 39. opprimuntur: equitatus peditatusque,
 147. 20. locum XV legio
 148. 22. XL millia
 150. 1. omnibus iusjurandum adactis; *al.* ad iusjurandum
 152. 35. delibratis
 153. 3. ad summum fastigio:
 7. pedes tres terrâ occultantur.
 155. 20. *Romanorum — animos sine causa*
 156. 2. *feris (al. ferreis) securibus*
 157. 24. erat attributus, ad
 25. libralibus

Pag. Lin.

158. 29. egreditur; è castris (*al.* rastris) longurios,
 159. 6. Iniquum loci
 23. cratibus fossas explent;
 34. unâ de sexaginta
 160. 2. superioribus ac declivibus & devexis
 4. *omissis*
 161. 16. novissimumque imperfectum
 21. *me medium*
 164. 31. expeditionum munus
 165. 4. castris in sylvâ excelsum, impeditâ circumdatum
 24. veteranas legiones
 166. 10. muniri; lorculam pro hâc ratione
 15. ut ab hostibus duplici fossâ duplici propugnatorum ordine defenderentur; *al.* ut hostis à duplici fossâ duplici propugnatorum ordine defenderetur;
 28. nostri aut auxilia
 Ult. barbari nitebantur.
 168. 6. pudore coacti
 9. secundis nimis rebus — adversis medicribusque
 169. 14. conspectu extulit Romanorum;
 23. intrare summum jugum & flammam
 39. equitatumque, quâ consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueverat.
 170. 6. hunc infidiis circumdederunt.
 172. 16. delectos transdidit
 27. conspectum *sic & alibi.*
 31. ex agris effugere, ad præsens periculum evitandum;
 39. legionemque IV, quæ
 173. 2. de incurfione
 174. 24. Confligit audaciùs

26.

VARIANTES LECTIONES.

Pag. Lin.		Pag. Lin.	
26.	agmine, subsistentibus equitibus	188. 20.	raptim
175. 5.	eo prælio conficiunt.	23.	intercessionem
12.	civitatum ascitis, receptis latrociniiis, <i>al.</i> civitatum receptis, latrociniiis	27.	duodecimo denique mense
24.	accitas	32.	quique consulares
Ult.	nec tam liberè vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem habere, constituunt se in finibus Cadurcorum,	Ult.	levissimis
177. 16.	<i>forte</i> infelicitatis	189. 38.	qui nedum amissa restituisse videatur dona, etiam quæ
22.	unam intrà castra	190. 11.	legionis IV,
26.	Germanos equites &	Ult.	quod pro beneficio sibi contumelia
31.	Germani equites	196. 25.	de salute suâ agit atque obsecrat,
38.	timore antea dividere præsidia,	199. 38.	ex tectis ignibus significabant;
178. 5.	consiliorum ad capiendum bellum facultas	200. 10.	maximè pertinebat. coactis
8.	quorum consilio in civitate.	202. 1.	illi se oneri (<i>al.</i> honori) non defuturum,
179. 24.	cuniculos, crates & vineas <i>al.</i> ad aggerem & vineas agunt, & ad	28.	Massilienses, domi nobiles
27.	pedum IX:	203. 20.	deducunt; earum clavis
36.	scindulis	204. 26.	adhuc optimi generis hominum mille ex
180. 20.	perennis exaruit, tantamque	205. 18.	ulteriore parte
29.	plures consilia inissent exemplo	25.	interruptus penè erat
181. 25.	in Trevis ad fines	208. 11.	circiter LXXX
182. 21.	per fidem interpositam <i>al.</i> perfidiâ interpositâ	33.	montibus nix proluit,
28.	conversis equis	209. 3.	maximi commeatus, qui
30.	quod malum	6.	in hybernis erat,
31.	evitavit: ac sic prælio secundo graviter ab eo vulneratus	210. 1.	usu superiorum temporum
183. 11.	nulli speciem aut causam	213. 24.	in latitudinem
23.	commendaverat	25.	quibus parte aliquâ Sicorem
38.	quum hi—valuissent.	214. 30.	subsistere extremum agmen atque interrumpi alas; inferri
184. 36.	rem remorando,	33.	milites conturbari & dolere,
185. 14.	adversariorum se expoliari nemini	34.	<i>bellum non necessario</i>
15.	& suo nomine quartam,	215. 11.	VI ad iter addito ad vadum circuitu magnâque fluminis
186. 5.	ut verò iis de litteris	220. 23.	ordines; tribunos, in Tribunitium
187. 29.	Completur urbs. Adjus comitiorum tribunos	221. 2.	plurisque—sustinebant.

VARIANTES LECTIONES.

Pag. Lin.
 30. Cæsar relictis munitionibus subsequitur;
 222. 14. His eos suppliciiis malè haberi
 223. 2. & tertia in subsidiiis locum alarix cohortis obtinebat.
 9. ille, ut---impediret.
 28. penè ut feminas circummunitos
 28. egressu:
 32. abjectissimè
 239. 19. in conspectum *sc* 241. 33.
 240. 38. *prudentes*
 242. 9. perjudicaturus non sum.
 246. 9. ab spe
 249. 23. XV millia
 250. 22. pastoribusque suis
 251. 16. appellatur Palæste
 259. 15. Complam
 266. 4. passuum III,
 267. 15. multisque colligans funibus.
 268. 35. causâ, Q. Titium & L. Canuleium
 273. 29. ad duo millia *al.* ad duorum millium numerum
 Ult. foramina CXX.
 279. 16. passibus CCC aberant.
 280. 21. prorutis *vel* perruptis munitionibus
 282. 28. quâ facilitate
 287. 39. *judicandum de iis--non interfuissent*;
 288. 31. atque unum Allobrogem,
 290. 24. millia LV
 25. circiter duo millia, quæ---dispererat.
 291. 37. aciesque discinderetur;
 293. 36. licuit trichilas structas, magnum
 296. 10. XXrostratæ *sc* 301. 40.
 300. 35. vulnere obsopitus, per suos
 305. 27. directis pluteis,
 307. 13. neque fallaces essent, neque veteratorii;

Pag. Lin.
 315. 12. aut incitati
 35. dexteram amplexus est adulti jam ætate pueri. At regius
 316. 35. ipsi se tutabantur. Itaque
 317. 32. prudentiâ constantiâque militem, consuetudine
 318. 15. objectum
 319. 15. oppugnationibus
 321. 1. neque veteratam auctoritatem,
 6. itinere pedestri
 21. jus potestatemque tentaret.
 322. 38. tanquam amicorum greges; sin
 323. 12. ratione medix collocabantur acies,
 325. 29. quam sæpe
 326. 15. locis tyronum & militum
 327. 20. parem esse fortuitæ dimicationi;---committere noluit,
 328. 7. dicrola *al.* dieres
 24. pro prætore
 33. centena *sc* 330. 6.
 329. 5. speciosa exempla largitionum
 27. onerantur impensis;
 330. 7. post meridiano tempore,
 22. betones *al.* barones
 331. 21. coactus; iisdem cruciatibus affecit. A L. Mergilio Squillo
 332. 21. quum Leptim (*al.* Ili-pam) ad oppidum
 19. & V legio,
 334. 29. confligere,
 336. 1. Cardonem *al.* Bardonem.
 18. directam
 25. ambitione atque indulgentiâ Tribunorum
 338. 5. defensionem ejus
 25. acerbitate bellorum
 35. polliceretur, re præstaturus 40.

VARIANTES LECTIONES.

Pag. Lin.

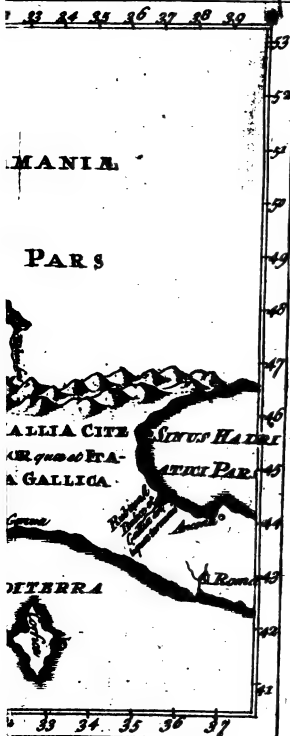
40. *qui non fuissent*
 339. 1. Id ipsum--officium per-
 rutilo Pharnaci --- ne
 vinceretur ea, quam sibi
 Dii *al.* Per id ipsum---
 officium utile
 21. longiores pactiones
 340. 28. XII in acie
 39. motus; inopinantes im-
 paratosque oppressos,
 eodem
 344. 7. petere Paconiam, quæ
 duo millia abest
 347. 3. ut (fieri posset necne)
 locum nullum
 351. 25. generis militibus, am-
 plius XII. Hac
 27. Germanisque DCCC,
 38. citroque commeatus
 auxiliæque
 352. 30. alteras *al.* ad ternas
 355. 18. pecus diripi, homines
 trucidari,
 22. se miseris suamque
 359. 26. annonæque levatâ sol-
 licitudine (*al.* animo
 atque levatâ sollicitu-
 dine) deponit legiones;
 30. cum eo essent, commi-
 rari
 361. 9. apud quos ultimum
 præsidium
 364. 18. amplius XVI annis
 365. 18. coriis *al.* stercis
 contextis protegaban-
 tur.
 38. magnâ suspensione ani-
 mi
 367. 37. prospectum offendisset:
 368. 3. Curiani,
 369. 3. singulos non amplius
 singulis *al.* singulis non
 amplius singulos addi-
 tos servos in
 35. ad Scipionem referret;
 se restare
 370. 12. ad alium sese vestitum
 371. 21. circa ipsum dextrum
 cornu,
 25. medium regionem

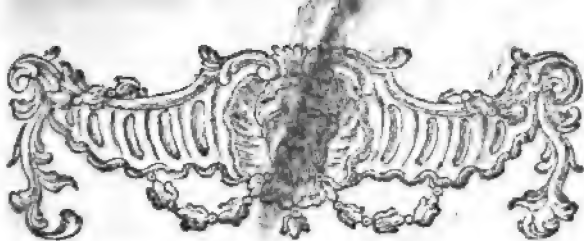
Pag. Lin.

372. 39. in oppidum
 377. 20. in Italiam
 26. consuetudine captarum
 378. 14. de eorum voluntate
 379. 4. procul subsequi non
 destitit.
 14. atque aquæ inopiâ
 32. sagittariisque CC;
 380. 35. sed aquarum copiâ
 383. 15. umbilici tenus ingressi
 33. quos fautores appella-
 bant
 384. 1. impunitatis spe propter
 385. 15. in regnum Jubæ
 386. 32. indicturum
 388. 15. quæ sibi suisque
 390. 16. majores cogebantur
 copiarum:
 391. 13. neque ut ipse voluit,
 40. recepti pedites equites-
 que nocte, — &, dis-
 positis partibus oppida-
 ni eruptionem
 392. 9. in conspectum
 35. pugna inita;
 393. 4. ideo ab Uliâ retraxerat,
 14. pedestres copiarum
 395. 1. suo loco perterritus est,
 397. 5. complures ex equis
 27. extulerunt culcitas
 398. 6. cum Catone Lusitano
 18. petimusque ut *clementi-*
am, quam viētis gentibus
præbuisse, calamitosi ci-
vibus tuis non deneges,
Cui Cæsar, se non acer-
borem in ciwes futurum.
 400. 35. responso
 402. 27. iniquiore loco
 404. 32. currebat ad extremum
 405. 17. cohortes, & VIII millia
 406. 40. quos equites, quod pe-
 cuniarum secum habuit,
 409. 27. accessus loci difficilis;
 35. Capta loca opere
 410. 9. Quum Cæsar gradieba-
 tur Hispalim,
 412. 3. X habere lætas quidem
 legiones

C. JUL-

S CRIPTIO

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO

L I B E R I.

GALLIA est omnis divisa in partes tres : quarum unam incolunt Belgæ ; aliam, Aquitani ; tertiam, qui ipsorum linguâ Celtæ, nostrâ Galli appellantur. Hi omnes linguâ, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona & Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ : propterea quòd à cultu atque humanitate Provinciæ longissimè absunt ; minimeque ad eos mercatores sæpè commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important ; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Quâ de causâ Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt ; quòd ferè quotidianis præliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano : continetur Garumnâ flumine, Oceano, finibus Belgarum ;

B

rum ;

rum : attingit etiam à Sequanis & Helvetiis flumen Rhenum : vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur : pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni : spectant in Septemtriones, & orientem solem. Aquitania à Garumnâ flumine ad Pyrenæos montes & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum Solis & Septemtriones.

II. Apud Helvetios longè nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix Is, M. Messalâ & M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit ; & civitati persuasit, ut *de finibus suis cum omnibus copiis exirent : persacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri.* Id hóc facilius eis persuasit, quòd undique loci naturâ Helvetii continentur ; unâ ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit ; alterâ ex parte, monte Jurâ altissimo, qui est inter Sequanos & Helvetios ; tertiâ, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut & minùs latè vagarentur, & minùs facilè finitimis bellum inferre possent. Quâ de causâ homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloriâ belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur ; qui in longitudinem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiendum pertinerent, comparare ; jumentorum & carrorum quàm maximum numerum coëmere ; sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret ; cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas, biennium sibi satis esse duxerunt ; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas, Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano ; cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat ; ut regnum in
civitate

civitate suâ occuparet, quod pater antè habuerat. Itém-
que Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tem-
pore principatum in civitate suâ obtinebat, ac maximè
plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: ei-
que filiam suam in matrimonium dat. *Perfacile factu*
esse illis probat, conata perficere; propterea quòd ipse suæ
civitatis imperium obtenturus esset. Non esse dubium, quin
totius Galliæ plurimum Helvetii possent. Se suis copiis,
suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hâc
oratione adducti, inter se fidem & jusjurandum dant;
& regno occupato, per tres potentissimos ac firmissi-
mos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant.
Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, mori-
bus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coë-
gerunt. Damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni
cremaretur. Die constitutâ cautæ dictionis, Orgetorix
ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum mil-
lia decem, undique coëgit: & omnes clientes obæra-
tisque suos, quorum magnum numerum habebat, eô-
dem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit.
Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum
exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris
magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque
abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi
mortem consciverit.

IV. Post ejus mortem nihilo minùs Helvetii id, quod
constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant.
Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt;
oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad qua-
dringentos, reliqua privata ædificia incendunt; frumen-
tum omne, præter quod secum portaturi erant, com-
barunt; ut, domum reditionis spe sublatâ, paratiores
ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium
molita cibaria sibi quemque domo afferre jubent. Per-
suadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis,
ut, eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exultis,
unâ cum iis profiscantur: Boiisque, qui trans Rhe-
num incoluerant, & in agrum Noricum transferant, No-
reâque oppugnârant, receptos ad se socios sibi adscif-
cent.

V. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum & difficile, inter montem Juram & flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impen-
debat, ut faciliè perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius; propterea quòd Helvetiorum inter fines & Allobrogum, qui nuper P. R. pacati erant, Rhodanus fluit; isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximùmque Helvetiorum finibus. Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quòd nondum bono animo in populum R. viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, quâ die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat, ad v. kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Coss.

VI. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per Provinciam nostram iter facere conari; maturat ab Urbe proficisci; & quàm maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit; & ad Genevam pervenit. Provinciæ toti quàm maximum militum numerum imperat. Erat omnino in Galliâ ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis; cujus legationis Nummeius & Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, *sibi esse in animo, sinè ullo maleficio iter per Provinciam facere, propterea quòd aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat.* Cæsar, quòd memoriâ tenebat L. Cassium Consulem occisum, exercitùmque ejus ab Helvetiis pulsum & sub jugum missum; concedendum non putabat. Neque homines inimico animo, datâ facultate per Provinciam itineris faciendi, temperaturos ab injuriâ & maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent: legatis respondit, *diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur.* Interea eâ legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex Provinciâ conven-

rant,

rant, à lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem & novem, murum in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit: quo facilius, si se invito transire conarentur, prohiberi possent. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit; & legati ad eum reverterunt; negat se more & exemplo populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare. Et, si vim facere conentur, prohibitorium ostendit.

VII. Helvetii eâ spe dejecti, navibus junctis, ratibûsque compluribus factis; alii, vadis Rhodani, quâ minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si percurrere possent, conati; operis munitione & militum concursu & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via: quâ, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. Iis quum suâ sponte persuadere non possent: legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratiâ & largitione apud Sequanos plurimum poterat; & Helvetiis erat amicus, quod ex eâ civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; &, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat; & quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidèque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sinè maleficio & injuriâ transeant.

VIII. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longè à Tolosatium finibus absunt; quæ civitas est in Provinciâ. Id si fieret, intelligebat magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximèque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conscribit; & tres, quæ circum Aquilèiam hyemabant, ex hybernis educit; &, quâ

quà proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Graioceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prœliis pulsus; ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit; indè in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit: hi sunt extra Provinciam trans Rhodanum primi.

IX. Helvetii jam per angustias, & fines Sequanorum, suas copias transduxerant; & in Æduorum fines pervenerant, eorûmque agros populabantur. Ædui, quum se suâque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt, rogatum auxilium: *Ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut, penè in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari, non debuerint.* Eodem tempore quo Ædui, Ambarri quoque, necessarii & consanguinei Æduorum, Cæsarem certiores faciunt, *se se depopulatis agris, non faciliè ab oppidis vim hostium prohibere.* Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesve habebant, fugâ se ad Cæsarem recipiunt; & demonstrant, *sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui.* Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent.

X. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate; ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit; id Helvetii ratibus ac lincibus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertiâ vigiliâ cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos & inopinantes aggressus, magnam partem concidit; reliqui sese fugæ mandârunt, atque in proximas sylvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. Nam omnis civitas Helvetia in quatuor

quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoriâ L. Cassium consulem interfecerat, & ejus exercitum sub jugum miserat. Ita, sive casu, sive consilio Deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem pop. Rom. intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Quâ in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est; quod ejus soceri L. Pisonis avum L. Pisonem legatum Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant.

XI. Hoc prælio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti; quum id, quod ipsi diebus xx ægerrimè confecerant, ut flumen transirent, illum uno die facillè intelligerent; legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare agit: *Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret; in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios ubi Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret; remi- nisceretur & veteris incommodi populi Romani, & pristinae virtutis Helvetiorum. Quod improvisò unum pagum adiutus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita à patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quàm dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate pop. Rom. & internecone exercitus nomen caperet, ac memoriam proderet.*

XII. His Cæsar ita respondit: *Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoriâ teneret; atque eo gravius ferre, quo minus merito pop. Rom. accidissent. Qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere: sed eo deo præsumptum, quod neque commissum à se intelligeret, quare timeret; neque sine causâ timendum putaret. Quod si veteris contumeliæ oblitus vellet: num etiam recentium injuriarum; quod, eo invito, iter per Provinciam per vim tentassent; quod Arduus, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent; memoriam deponere*

nere posse? Quòd suâ victoriâ tam insolenter gloriarentur quòdque tam diu se impune tulisse injurias admirarentur; eòdem pertinere: consueſſe enim Deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res & diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint: tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligât; & si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus, satisfaciant; sese eum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios à majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare, consueverint: ejus rei pop. Rom. esse testem. Hòc responso dato, discessit.

XIII. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Cæsar; equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provinciâ, & Æduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prælium committunt; & pauci de nostris cadunt. Quo prælio sublatis Helvetiis, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant; audaciùs subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine prælio nostros laceſſere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat; ac satis habebat in præſentiâ, hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen, & nostrum primum, non amplius quinque aut sex millibus passuum interesset.

XIV. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigora; quòd Gallia sub Septemtrionibus, ut antè dictum est, posita est; non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minùs uti poterat, quòd iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus discedere volebat. Diem ex die ducere Ædui; conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit;

lexit; & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat; in his Divitiaco, & Lisco qui summo magistratui præerat; (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ necisque in suos habet potestatem) graviter eos accusat; quòd, *quum neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præsertim quum magnâ ex parte eorum pretibus adductus, bellum susceperit; multo etiam gravius, quòd sit destitutus, queritur.*

XV. Tum demum Liscus, oratione Cæsaris adductus quod antea tacuerat, proponit: *Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privati plus possint quàm ipsi magistratus: hos seditiosâ atque improbâ oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quòd præstare dicant, si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum quàm Romanorum imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, unâ cum reliquâ Galliâ Æduis libertatem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enunciari: hos à se coerceri non posse. Quin etiam, quòd necessario rem Cæsari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam causam, quàm diu potuerit, tacuisse. Cæsar hâc oratione Lisci, Dumno- rigem Divitia cistratem designari sentiebat: sed, quòd pluribus præsentibus eas res jactari volebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet. Quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat: dicit liberiùs, atque audaciùs. Eadem secretò ab aliis quærit: reperit esse vera; Ipsum esse Dumno- rigem summâ audaciâ, magnâ apud plebem propter liberalitatem gratiâ, cupidum rerum novarum: complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia, parvo pretio redempta habere; propterea quòd, illo licente, contrâ liceri audeat nemo. His rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere. Neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates, largiter posse: atque hujus potentie causâ, matrem in Biturigibus, homini illi nobilissimæ*

ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre, & propinquas suas, nuptum in alias civitates collocasse: favere & cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos: quod eorum adventu potentia ejus diminuta, & Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus. Si quid accadat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de eâ, quam habeat, gratiâ desperare. Reperiebat etiam Cæsar inquirendo; quod prælium equestre adversum, paucis antè diebus, esset factum, initium ejus fugæ à Dumnorige atque ejus equitibus factum esse; (nam equitatu, quem auxilio Cæsarî Ædui miserant, Dumnorix præerat) eorûmque fugâ reliquum esse equitatem perterritum.

XVI. Quibus rebus cognitis: quum ad has suspiciones certissimæ res accederent; quod per fines Sequanorum Helvetios transduxisset; quod obsides inter eos dandos curasset; quod ea omnia non modò injussu suo & civitatis, sed etiam inscientibus ipsis, fecisset; quod à magistratu Æduorum accusaretur: satis esse causæ arbitratur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priùs quàm quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet; &, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonescit, quæ ipso præsentē in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta; & ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit. Petit atque hortatur, ut, finē ejus offensione animi, vel ipse de eo, causâ cognitâ, statuatur; vel civitatem statuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrymis Cæsarem complexus obsecrare cœpit, ne quid gravius in fratrem statueret: scire se, illa esse verâ: nec quonquam ex eo plus, quam se, doloris capere;

capere; propterea quòd (quum ipse gratiâ plurimum domi atque in reliquâ Galliâ, ille minimum propter adolescentiam posset) per se crevisset: quibus opibus ac nervis, non solum ad minuendam gratiam, sed penè ad perniciem suam uteretur; sese tamen & amore fraterno. & existimatione vulgi commoveri. Quòd si quid ei à Cæsare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non suâ voluntate factum; quâ ex re futurum, uti totius Galliæ animi à se averterentur. Hæc quum pluribus verbis flens à Cæsare peteret, Cæsar ejus dexteramprehendit: consolatus, rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti & Reipubl. injuriam, & suum dolorem, ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat: fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit: quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet. Præterita se Divitiaco fratri condonare dicit: Dumnorigi custodes ponit; ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XVII. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub montem confedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuito ascensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertiâ vigiliâ T. Labienum legatum pro Prætore cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis ascendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quartâ vigiliâ eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem antè mittit. P. Confidius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Sullæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XVIII. Primâ luce, quum summos mons à T. Labieno teneretur; ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset: neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni, cognitus esset; Confidius, equo admissso, ad eum accurrit: dicit montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se ex Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit;

cit; aciem instruit. Labienus, (ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret;) monte occupato, nostros expectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit Cæsar, & montem à suis teneri, & hostes castra movisse; & Confidium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciâsse. Eo die, quò consuêrat intervallo, hostes sequitur; & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XIX. Postridie ejus diei; quò omnino biduum supererat quum exercitui frumentum metiri oporteret; & quò à Bibracte, oppido Æduorum longè maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII aberat; rei frumentariæ prospiciendum existimavit: & iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quò timore perterritos Romanos discedere existimarent, eo magis, quò pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commisissent; sive quò re frumentariâ intercludi posse considerent; commutato consilio, atque itinere converso, nostros à novissimo agmine insequi ac laceßere cœperant. Postquam id animadvertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatúmque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum; ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Galliâ citeriore proximè conscripserat, & omnia auxilia, collocaret; ac totum montem hominibus compleret. Interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. Ipsi, confertissimâ acie, rejecto nostro equitatu, phalange factâ, sub primam nostram aciem successerunt.

XX Cæsar, primùm suo, deinde omnium, è conspectu remotis equis, ut, æquato periculo, spem fugæ tolleret; cohortatus suos, prælium commisit. Milites, è loco superiore pilis missis, facilè hostium phalangem per-

perfregerunt. Eâ disiecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis & colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistrâ impeditâ, satis commodè pugnare poterant: multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare; tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, &, quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. Capto monte, & succedentibus nostris; Boii & Tulingi, qui hominum millibus circiter xv agmen hostium claudebant, & novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire; & id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa tripartitò intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret: tertia, ut venientes exciperet. Ita, ancipiti prælio, diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta & carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio, quum ab horâ septimâ ad vesperam pugnatum sit, adversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est; propterea quòd pro vallo carros objecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus est. Ex eo prælio circiter millia hominum cxxx superfuerunt: eâque totâ nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die iv pervenerunt; quum & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones litteras nunciosque misit, ne eos frumento, nève aliâ re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

XXI. Helvetii, omnium rerum inopiâ adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere convenissent; seque ad pedes projecissent; suppliciterque locuti, flentes pacem petissent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset; paruerunt. Eò postquam Cæsar pervenit; obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur: nocte intermissâ, circiter hominum millia vi ejus pagi, qui Urbigenus appellatur; sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur; sive spe salutis inducti, quòd, in tantâ multitudine dedititiorum, suam sugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent; primâ nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finèque Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæsar rescivit; quorum per fines ierant, his uti conquirerent & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos, in hostium numero habuit. Reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; & quòd, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos oppida vicisque, quos incenderant, restituere jussit. Id eâ maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Helvetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Æduis (quòd egregiâ virtute erant cogniti) ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt; quosque postea in pacem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt. In castris Helvetiorum, tabulæ repertæ sunt litteris Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia cci. xiii. Tulingorum, millia xxxvi; Latobrigorum, xiv; Rauracorum xxiii; Boiorum xxxii. Ex his, qui arma ferre possent,

posſent, ad millia xcii. Summa omnium fuerat ad millia cccclxviii. Eorum, qui domum redierunt, cenſu habito, ut Cæſar imperaverat, repertus eſt numerus, millium cx.

XXII. Bello Helvetiorum conſecto; totius ferè Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæſarem gratulatum convenerunt. *Intelligere ſeſe, tametſi pro veteribus Helvetiarum injuriis Populus R. ab iis pœnas bello repetiſſet, tamen eam rem non minùs ex uſu terræ Galliæ quàm populi R. accidiſſe: propterea quòd eo conſilio florentiſſimis rebus domos ſuas Helvetii reliquiſſent; ut toti Galliæ bellum inferrent, imperiòque potirentur; locumque domicilio ex magnâ copiâ deligerent, quem ex omni Galliâ opportuniſſimum ac fructuoſiſſimum judicâſſent: reliquàsque civitates ſtipendiarias haberent.* Petierunt, uti ſibi conſilium totius Galliæ in diem certam indicare, idque Cæſaris voluntate facere,liceret; ſeſe habere quaſdam res, quas è communi conſenſu ab eo petere vellent. Eâ re permiſſâ, diem concilio conſtituerunt; & jurejurando, ne quis enunciaret, niſi quibus communi conſilio mandatum eſſet, inter ſe ſanxerunt.

XXIII. Po concilio dimiſſo, iidem principes civitatum, qui antè fuerant, ad Cæſarem reverterunt; petieruntque, uti ſibi ſecretò de ſuâ omniùmque ſalute cum eo agere liceret. Eâ re impetratâ, ſeſe omnes flentes Cæſarè ad pedes projecerunt: *Non minùs ſe id contendere & laborare, ne ea quæ dixiſſent enunciarentur, quàm uti ea quæ vel- lent, impetrarent; propterea quòd, ſi enunciatum eſſet, ſum- mum in cruciatum ſe venturos viderent.* Locutus eſt pro his Divitiacus Æduus: *Galliæ totius ſæpius eſſe duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arver- nos. Hi quum tantopere de potentatu inter ſe multos annos contenderent, factum eſſe, uti ab Arvernīs Sequanisque Ger- mani mercede accerſerentur. Horum primò circiter millia xv Rhenum tranſiſſe: poſteaquam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri ac barbari adamâſſent, tranſductos plures: nunc eſſe in Gallia ad c & xx millium numerum: cum his Æduos, eorūque clientes, ſemel atque iterum armis contendiſſe; magnam calamitatem pulſos accepiſſe: omnem nobilitatem, omnem Senatū, omnem equitatem amiſſiſſe. Qui- bus præliis calamitatibusque fractos, qui & ſuâ virtute & populi R. hoſpitio atque amicitia plurimū antè in Galliâ potuiſſent,*

potuissent, coactus esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, & jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à populo R. imploratorios, neque recusatorios, quò minùs perpetuò sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse, & Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quòd solus neque jurejurando, neque obsidibus teneretur. Sed pejus victoribus Sequanis, quàm Æduis victis accidisse: propterea quòd Ariovistus Rex Germanorum in eorum finibus consedisset; tertiàmque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset; & nunc de alterâ parte tertiâ Sequanos decedere juberet, propterea quòd, paucis mensibus antè, Harudum millia hominum xxiiv ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illâ comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factum sit Amagetobriæ, superbè & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos postere, & in eos omnia exempla cruciatûs edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri. Nisi quid in Cæsare populoque R. sit auxilii; omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent: aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant; fortunàmque, quæcunque accadat, experiantur. Hæc si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Cæsarem, vel auctoritate suâ atque exercitûs, vel recenti victoriâ, vel nomine populi R. deterrire posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur; Galliàmque omnem ab Ariovisti injuriâ posse defendere.

XXIV. Hâc oratione à Divitiaco habitâ; omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. Animadvertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent; sed tristes capite demisso, terram intueri. Ejus rei quæ
causa

causa esset, miratus, ex ipsis quæsit. Nihil Sequani respondere, sed in eâdem tristitiâ taciti permanere. Quum ab iis sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus Æduus respondit; *Hoc esse miseriolem graviorémque fortunam Sequanorum, quàm reliquorum; quòd soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent; absentsque Ariovisti crudelitatem, velut si coràm adesset, horrerent; propterea quòd reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui intrâ fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi.* His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitusque est, *sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariovistum finem injuriis facturum.*

XXV. Hâc oratione habitâ, concilium dimisit. Et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam & suscipiendam putaret: imprimis, quòd Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab Senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorúmque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat; quod, in tanto imperio populi Romani, turpissimum sibi & Reipublicæ esse arbitrabatur. Paullatim autem Germanos consuefcere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat. Neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut antè Cimbri Teutonique fecissent, in Provinciam exirent, atque indè in Italiam contenderent: præsertim quum Sequanos à provinciâ nostrâ Rhodanus divideret. Quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXVI. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut *aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret; velle sese de Rep. et summis utriusque rebus cum eo agere.* Ei legationi Ariovistus respondit: *Si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se veni. oportere. Præterea, se neque sinè exercitu in eas partes Galliæ venire*
audere,

audere, quas Cæsar possideret; neque exercitum, sinè magno commeatu atque emolumento, in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in suâ Galliâ, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Romano, negotii esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam, tanto suo populi que Romani beneficio affectus, (quum in consulatu suo rex atque amicus à Senatu appellatus esset) hanc sibi populo que Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet; primum, ne quam multitudinem hominum ampliùs trans Rhenum in Galliâ transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet; Sequanisque permetteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: nève Æduos injuriâ laceggeret; nève his, sociisque eorum, bellum inferret. Si id fecisset; sibi populo que Rom. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret; quoniam, M. Messalâ, M. Piſone, Coss. Senatus censuisset, uti quicumque Galliâ provinciam obtineret, quod commodo Reipublicæ facere posset, Æduos cæterosque amicos populi Romani defenderet; se Æduorum injurias non neglecturum.

XXVII. Ad hæc Ariovistus respondit: Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum Romanum victis non ad aliter præscriptum, sed ad suum arbitrium, imperare consuisset. Si ipse populo Rom. non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se à populo Romano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi ac superati essent, stipendiaros esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse: neque iis, neque eorum sociis, injuriâ bellum illaturum; si in eo manerent, quod convenisset. stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent; longè ab his fraternum nomen populi Romani absuturum. Quòd sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sinè suâ perniciæ contendisse. Quum vellet, congraderetur: intellecturum quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intrà annos xiv tectum non subissent, virtute possent.

XXVIII.

XXVIII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referbantur; & legati ab Æduis & Trevisis veniebant: Ædus, questum, quòd *Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese, ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisset*: Treviri autem, *pagos centum Suevorum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; iis præesse Nasuam & Cimerium fratres*. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minùs facilè resisti posset. Itaque, re frumentariâ quàm celerrimè potuit comparatâ, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXIX. Quum tridui viam processisset; nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere; triduique viam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idque naturâ loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quòd flumen Dubis, ut circino circumductum, penè totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC, quâ flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine, ita ut radices ejus montis ex utrâque parte ripæ fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatôque oppido, ibi præsidium collocat.

XXX. Dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ commeatûsque causâ, moratur: ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum ac mercatorum, (qui *ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse prædicabant; sæpenumero sese cum eis congressos, ne vultum quidem aciem oculorum ferre potuisset*) tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est timor à tribunis militum ac præfectis, reliquisque, qui ex Urbe; amicitiae causâ,

audere, quas Cæsar possideret; neque exercitum, sinè magno comœatu atque emolumento, in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in suâ Galliâ, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Romano, negotii esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam, tanto suo populi que Romani beneficio affectus, (quum in consulatu suo rex atque amicus à Senatu appellatus esset) hanc sibi populo que Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet; primum, ne quam multitudinem hominum ampliùs trans Rhenum in Galliâ transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet; Sequanisque permetteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: nève Æduos injuriâ laceggeret; nève his, sociisque eorum, bellum inferret. Si id fecisset; sibi populo que Rom. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret; quoniam, M. Messalâ, M. Pisone, Coss. Senatus censuisset, uti quicumque Galliâ provinciam obtineret, quod commodo Reipublicæ facere posset, Æduos ceterosque amicos populi Romani defenderet; se Æduorum injurias non neglecturum.

XXVII. *Ad hæc Ariovistus respondit: Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium, imperare consueßse. Si ipse populo Rom. non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se à populo Romano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi ac superati essent, stipendiaros esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vexigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse: neque iis, neque eorum sociis, injuriâ bellum illaturum; si in eo manerent, quod convenisset. stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent; longè ab his fraternum nomen populi Romani absfuturum. Quod sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sinè suâ perniciæ contendisse. Quum vellet, congregaretur: intellecturum quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos xiv sæculum non subissent, virtute possent.*

XXVIII.

XXVIII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Treviris veniebant: Ædui, questum, quòd *Harudes*, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese, ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisset: Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; iis præesse Nasuam & Cimerium fratres. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minùs facilè resisti posset. Itaque, re frumentariâ quàm celerrimè potuit comparatâ, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXIX. Quum tridui viam processisset; nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere; triduique viam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas; idque naturâ loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quòd flumen Dubis, ut circino circumductum, penè totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod non est amplius pedum decem, quâ flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine, ita ut radices ejus montis ex utrâque parte ripæ fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatôque oppido, ibi præsidium collocat.

XXX. Dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ commeatûsque causâ, moratur: ex percunctatione nostrorum, vocibûsque Gallorum ac mercatorum, (qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse prædicabant; sæpenumero sese cum eis congressos, ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisset) tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est timor à tribunis militum ac præfectis, reliquisque, qui ex Urbe; amicitiae causâ,

causâ, Cæsarem secuti, magnum periculum miserabantur; quod non magnum in re militari usum habebant. Quorum alius, aliâ causâ illatâ, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret; petebat, ut ejus voluntate discedere liceret: nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis, aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgò totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore, paullatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionésque, quique equitaturi præerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimare volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, & magnitudinem sylvarum, quæ inter eos atque Ariovistum intercederent; aut rem frumentariam, ut satis commodè supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant; cum castra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, signa laturos.

XXXI. Hæc quum animadvertisset Cæsar; convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: *Primum, quod, aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se Consule, cupidissime populi Romani amicitiam appetisse. Cur hunc tam temerè quisquam ab officio discessurum judicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspectâ, eum neque suam, neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod si, furore atque amentia impulsus, bellum intulisset; quid tandem vererentur? aut cur de suâ virtute, aut de ipsius diligentia, desperarent? Factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum, Cimbris & Teutonis à C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur. Factum etiam nuper in Italiâ, servili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina quam à nobis acceperant, sublevaret: ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia; propterea quod, quos aliquamdiu inermes sine causâ timuissent, hos postea armatos ac victores superâssent. Denique Germanos hos esse eosdem, quibuscum*

quibuscum sæpenumero Helvetii congressi, non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superassent; qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum prælium, & fuga Gallorum, commoveret; hos, si quærent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna & dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio quam virtute vicisse: cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hæc ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque itinerum, conferrent; facere arroganter: quum aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere, viderentur. Hæc sibi esse curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare: jamque esse in agris frumenta matura. De itinere, ipsos brevi tempore judicatuuros. Quod non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur; nihil se eâ re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, malè re gestâ, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam, perpetuâ vitâ; felicitatem, Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum; & proximâ nocte, de quartâ vigiliâ, castra moturum: ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. Quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum solâ decimâ legione iturum, de quâ non dubitaret; sibique eam Prætoriam cohortem futuram. Huic legioni & Cæsar indulserat præcipuè, & propter virtutem confidebat maximè.

XXXII. Hæc oratione habitâ, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summâque alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset; seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit: inde reliquæ legiones per tribunos militum & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: Se neque unquam dubitasse, neque timuisse; neque de summâ belli suum judicium, sed Imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione acceptâ;

&

& itinere exquisito per Divitiacum, (quòd ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat) ut millium amplius-quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret; de quartâ vigiliâ, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias à nostris, millibus passuum IV & XX abesse.

XXXIII. Cognito Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: *quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere; quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimaret.* Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegâisset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinaciâ desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum sæpè ultro citròque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, *ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: aliâ ratione se non esse venturum.* Cæsar, quòd neque colloquium, interpositâ causâ, tolli volebat; neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui maximè confidebat, imponere; ut præsidium quàm amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cum fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit; *Plus, quam pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum, in cohortis prætoris loco decimam legionem habiturum; nunc, ad equum rescribere.*

XXXIV. Planicies erat magna, & in eâ tumulus terreus tatis grandis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris utrisque aberat. Eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus ccc ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, &, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eò ventum est; Cæsar, initio orationis, sua Senatûsque in eum beneficia commemoravit,

moravit; quòd rex appellatus esset à Senatu, quòd amicus; quòd munera amplissima missa: quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officiis consuevisse tribui docebat: illum, quum neque aditum neque causam postulandi justum haberet; beneficio ac liberalitate suà ac Senatus, ea præmia consecutum. Docebat etiam, quàm veteres quàmque justæ causæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ Senatus consulta, quoties, quàmque honorifica, in eos facta essent: ut, omni tempore, totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etiam quàm nostram amicitiam appetissent: Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modò nihil sui deperdere, sed gratiâ, dignitate, bonore auctos velit esse. Quod verò ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset? Postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat; ne aut Æduis, aut eorum sociis, bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos ampliùs Rhenum transire pateretur.

XXXV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis virtutibus multa prædicavit: Transisse Rhenum sese non suâ sponte, sed rogatum & accersitum à Gallis: non sine magnâ spe, magnisque præmiis, domum propinquèque reliquisse: sedes habere in Gallia, ab ipsis concessas: obsides, ipsorum voluntate datos; stipendium, jure belli, quod victores victis imponere consueverint: non sese Gallis, sed Gallos sibi, bellum intulisse: omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse; eas omnes copias, uno abs se prælio fusas ac superatas esse. Si iterum experiri velint; paratum se decertare: sin pace vii malint; iniquum esse de stipendio recusare, quod suâ voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento & præfuitio, non detrimento, esse oportere: idque se eâ spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur, & dedititiâ subtrahantur; non minùs libenter sese recusaturum. populi Romani amicitiam, quàm appetierit. Quòd multitudinem Germanorum in Galliam tranjducatur; id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ, causâ facere: ejus rei testimonium esse, quòd, nisi rogatus, non venerit; & quòd bellum non intulerit, sed ascenderit. Se prius in Galliam venisse, quàm populum Romanum.

Romanum. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliæ provinciæ fines egressum. Quid sibi vellet, cur in suas possessiones veniret? Provinciæ suam esse hanc Galliæ sicuti illam nostram. Ut sibi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; sic iterum nos esse iniquos, quòd in suo jure se interpellaremus. Quòd ex S. C. Æduos appellatos amicos diceret; non tam barbarum se, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum & cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulatâ Cæsarem amicitia, quòd exercitum in Galliâ habeat, sui opprimendi causâ habere. Quòd nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus; sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quòd si eum interfecerit; multis sese nobilibus, principibusque populi Romani, gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset; magno se illum præmio remuneraturum, & quæcunque bella geri vellet, sine ullo ejus labore & periculo confecturum.

XXXVI. Multa à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset; & neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optimè meritos socios desereret; neque se judicare Galliæ potius esse Ariovisti, quàm populi Romani. Bello superatos esse Arvernos & Rutenos à Q. Fabio Maximo; quibus populus Romanus ignorasset, neque in provinciæm redeisset, neque stipendium imposuisset. Quòd si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret; populi Romani justissimum esse in Galliâ imperium: si judicium Senatûs servari oporteret; liberam debere esse Galliæ, quam bello victam suis legibus uti voluisset.

XXXVII. Dum hæc in colloquio geruntur; Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propiùs tumultum accedere, & ad nostros adequitare; lapides telæque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit, seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. Nam etsi sine ullo periculo
legionis

legionis delectæ cum equitatu prælium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici posset eos à se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, quâ arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Galliâ Romanis interdixisset; impetumque in nostros ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset: multo major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui injectum est.

XXXVIII. Biduo post, Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit; *velle se de his rebus, quæ inter eos agi cæptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constituerit; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.* Colloquendi causa Cæsari visa non est; & eò magis, quòd, pridie ejus diei, Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris objecturum, existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procellum, C. Valerii Caburi filium, summâ virtute & humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem & propter linguæ Gallicæ scientiam, quâ multâ jam Ariovistus longinquâ consuetudine utebatur; & quòd in eo peccandi Germanis causa non esset; ad eum mittere: & M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset; exercitu suo præsentem, exclamavit: *Quid ad se venirent? an speculandi causâ?* Conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit.

XXXIX. Eodem die castra promovit, & millibus passuum vi à Cæsaris castris sub monte confedit. Postridie ejus diei præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum ii ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento comæatûque, qui ex Sequanis & Aëduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die, dies continuos v Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit; ut, si vellet Ariovistus prælio contendere, ei potestas non deeret. Ariovistus

vistus his omnibus diebus exercitum castris continuit : equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant vi : totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copiâ singuli singulos, suæ salutis causâ, delegerant. Cum his, in præliis versabantur : ad hos, se equites recipiebant : hi, si quid erat durius, concurrebant ; si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant ; circumstitebant : si quod erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum ; tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, jubis equorum sublevati, cursum adæquarent.

XL. Ubi eum castris sese tenere Cæsar intellexit ; ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederant, circiter passus de ab eis, castris idoneum locum delegit ; acieque triplici instructâ, ad eum locum venit. Primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eò circiter hominum numerum xvi millia expedita, cum omni equitatu, Ariovistus misit ; quæ copiae nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, ut antè constituerat, duas acies hostem propulsare ; tertiam, opus perficere jussit. Munitis castris ; duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum : quatuor reliquas in castra majora reduxit. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisque copias suas eduxit ; paullulumque à majoribus progressus, aciem instruxit ; hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis & illatis & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quam ex captivis quæreret Cæsar, quamobrem Ariovistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam : quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familiâs fortibus & vaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, necne : eas ita dicere,

Næ

Non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam prælio contendissent.

XLI. Postridie ejus diei Cæsar, præsidio utrisque castris quod satis esse visum est relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; (quòd minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat) ut ad speciem alariis uteretur: ipse, triplici instructâ acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimque constituerunt; paribusque intervallis Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Seducios, Suevos: omnemque aciem suam rhedis & carris circumdederunt, ne qua spes in fugâ relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt; quæ in prælium proficiscentes milites passis criminibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit; uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animadverterat, prælium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt: itaque hostes repentè celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, cominus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter, ex consuetudine suâ, phalange facta, impetus gladiatorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilerent, & scuta manibus revellerent, & desuper vulnerarent. Quum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset: à dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu præerat; quòd expeditior erat, quàm hi, qui inter aciem versabantur; tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita prælium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque prius fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi perpauci, aut viribus confisi transnatare contenderunt; aut, linitibus inventis, salutem sibi petierunt. In his

fuit Ariovistus; qui naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit: Reliquos omnes, equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores; una Sueva natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Galliâ duxerat, à fratre missam: utraque in eâ fugâ periit. Duæ filiæ harum; altera occisa, altera capta est. C. Valerius Proculus, quum à custodibus in fugâ trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa victoria, voluptatem attulit: quòd hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate, de tantâ voluptate & gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se præsentem, de se ter sortibus consultum dicebat, utrùm igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio esse se incolumem. Item M. Mettius repertus, & ad eum reductus est.

XLII. Hòc prælio trans Rhenum nunciato; Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: quos Ubii, qui proximè Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar unâ æstate duobus maximis bellis confectis, maturiùs paullo, quàm tempus anni postulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit: hybernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus est.

LIBER II.

I. QUUM esset Cæsar in citeriore Galliâ in hybernis, ita uti suprà demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur; literisque item Labienus certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Gallie partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obsidesque inter se dare: conjurandi has esse causas: primum,

primùm, quòd vererenter, ne, omni pacatâ Galliâ, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quòd ab nonnullis Gallis sollicitarentur; partim qui, ut Germanos diutius in Galliâ versari noluerant, ita populi R. exercitum hyemare atque inveterascere in Galliâ molestè ferebant; partim qui mobilitate & levitate animi, novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quòd in Galliâ à potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur; qui minùs facilè eam rem imperio nostro consequi poterant.

II. Iis nunciis literisque commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Galliâ novas conscripsit; & incunte ætate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse, quum primùm pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant; uti ea, quæ apud eos geruntur, cognoscant; sèquæ de his rebus certiore faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt; manus cogi, exercitum in unum locum conducì. Tum verò dubitandum non existimavit, quin ad eos proficisceretur. Re frumentariâ provisâ, castra movet, diebusque circiter xv ad fines Belgarum pervenit.

III. Eò quum de improvìso, celerisq; omnium opinione venisset: Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium, primos civitatis suæ, miserunt: qui dicerent, *se suâque omnia in fidem atque potestatem populi R. permittere; neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum R. omnino conjurasse; paratòsque esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento cæterisque rebus juvare; reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse: tantùmque esse eorum omnium furorem, ut ne Sueffiones quidem fratres consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur; unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant; detertere potuerint, quin cum his consentirent.*

IV. Quum ab his quæreretur, quæ civitates, quantæque in armis essent, & quid in bello possent; sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos à Germanis; Rhenumque

que antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi confedisse; Gallósque, qui ea loca incolerent, expulisse; solósque esse, qui patrum nostrorum memoriâ, omni Galliâ vexatâ, Teutones Cimbrósque intrâ fines suos ingredi prohibuerint: Quâ ex re fieri, uti earum rerum memoriâ magnam sibi auctoritatem, magnósque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant; propterea quòd propinquitatibus affinitatibúsque conjuncti, quantam quique multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos, Bellovacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiusque belli imperium sibi postulare. Sueffiones, suos esse finitimos; latissimos, feracissimósque agros possidere: apud eos fuisse regem nostrâ etiam memoriâ Divitiacum, totius Galliæ potentissimum; qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniae, imperium obtinuerit: nunc esse regem, Galbam; ad hunc, propter justitiam prudentiamque, summam totius belli, omnium voluntate, deferri; oppida habere numero XII: polliceri millia armata quinquaginta; totidem, Nervios; qui maximè feri inter ipsos habeantur, longissimèque abúnt: XV millia, Atrebates: Ambianos, X millia; Morinos, XXV millia: Menapios, IX millia: Caletes, X millia; Velocasses & Veromanduos, totidem: Atuaticos, XXIX millia: Condrusos, Eburones, Cæræfos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia.

V. Cæsar Rhemos cohortatus, liberalitérque oratione profecutus; omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obfides ad se adduci jussit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipub. communisque salutis inter sit, manus hostium distineri, ne cum tantâ multitudine uno tempore configendum sit. Id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introducerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab se dimittit.

VI. Post-

VI. Postquam omnes Belgarum copias in unum coactas ad se venire, neque jam longè abesse, ab his quos miserat exploratoribus & ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturavit; atque ibi castra posuit. Quæ res, & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat; & post ea quæ erant, tuta ab hostibus reddebat; & commeatus ab Rhemis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat; ibi præsidium ponit: & in alterâ parte fluminis, Q. Titurium Sabinum legatum cum vi cohortibus relinquit. Castra in altitudinem pedum xii vallo, fossâque duodeviginti pedum, munire jubet.

VII. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum viii. Id ex itinere, magno impetu, Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eò die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. Hi, (ubi, circumjectâ multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est) testudine factâ, portis succedunt, murumque subruunt. Quod tum facillè fiebat; nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset; Iccius Rhemus, summâ nobilitate & gratiâ inter suos; qui tum oppido præerat; unus ex iis, qui legati de pace ad Cætare[m] venerant; nuncios ad eum mittit, *nisi subsidium sibi mit-tatur, se diutius sustinere non posse.*

VIII. Eò de mediâ nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Baleares, subsidio oppidanis mittit: quorum adventu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eadem de causâ spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper; apud oppidum morati, agrôsque Rhemorum depopulati; omnibus vicis ædificiisque, quò adire poterant, incensis; ad castra Cæsaris cum omnibus copiis contenderunt: & à millibus passuum minus ii, castra posuerunt; quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum viii in latitudinem patebant.

IX. Cæsar primò, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, prælio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus præliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit: loco pro castris ad aciem instruendam naturâ opportuno atque idoneo; quòd is collis, ubi castra posita erant, paululùm ex planicie editus, tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat; atque ex utrâque parte, lateris dejectus habebat; & in fronte leviter fastigiatus, paulatim ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus collis, transversam fossam obduxit circiter passuum eo: & ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit: ne, quum aciem instruxisset, hostis (quòd tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumvenire possent. Hòc factò: duabus legionibus, quas proximè conscripserat, in castris relictis; ut si quid opus esset, subsidio duci possent: reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

X. Palus erat, non magna, inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret; ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt; secundiore equitum nostrorum prælio, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est: ibi vadis repertis, partem suârem copiarum transducere conati sunt; eo consilio, ut, si possent, castellum cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent: sin minùs; agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendam erant, commeatusque nostros sustinebant.

XI. Cæsar certior factus à Titurio; omnem equitarum, & levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosque pontem transducit; atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri

tri

tri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt: primo, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt; neque nostros in locum iniquiorem progredi, pugnandi causâ, viderunt; atque eos res frumentaria deficere cœpit: concilio convocato, constituerunt optimum esse, domum suam quemque reverti; & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in suis, quam alienis finibus decertarent: & domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit; quod Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat.

XII. Eâ re constitutâ; secundâ vigiliâ, magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum pervenire properaret; fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. Hâc re statim Cæsar per speculatores cognitâ, insidias veritus; quod quâ de causâ discederent, nondum perspexerat; exercitum, equitatumque castris continuit. Primâ luce, confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit; eique Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam, legatos præfecit. T. Labienum legatum, cum legionibus tribus, subsequi iussit. Hi novissimos adorti, & multa millia passuum profecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; priores, (quod abesse à periculo viderentur) neque ullâ necessitate, neque imperio continerentur; exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fugâ sibi præsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium; sub occasumque So-

lis, sequi destiterunt : séque in castra, uti erat imperatum, receperunt.

XIII. Postridie ejus diei Cæsar, prius quàm se hostes ex terrore ac fugâ reciperent ; in fines Sueffionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit ; &, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat ; propter latitudinem fossæ, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere ; quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fugâ Sueffionum multitudo in oppidum proximâ nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis ; magnitudine operum, quæ neque viderant antè Galli neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt ; &, petentibus Rhemis, ut conservarentur, impetrant.

XIV. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis ; armisque omnibus ex oppido traditis ; in deditionem Sueffiones accepit : exercitumque in Bellovacos duxit. Qui quum se, suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent ; atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v abesset ; omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire ; neque contra populum Rom. armis contendere. Item quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret ; pueri mulierisque ex muro, passis manibus, suo more, pacem à Romanis petierunt.

XV. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat,) facit verba. *Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Æduæ fuisse : impulsos à suis principibus, qui dicerent Æduos, à Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates contumeliisque perferre ; Et ab Æduis defecisse, Et populo R. bellum intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent ; quòd intelligerent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed*
etiam

etiam pro his Æduos, ut suâ clementiâ ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit; Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint. Cæsar, honoris Divitiaci atque Æduorum causâ, sese eos in fidem recepturum, & conservaturum, dixit: & quod erat civitas magna, & inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præstabat, de obsides poposcit.

XVI. His traditis, omnibûsque armis ex oppido collatis; ab eo loco, in fines Ambianorum pervenit; qui se, suâque omnia, finè morâ, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant; quorum de naturâ moribûsque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri; quod his rebus relanguescere animos, eorûmque remitti virtutem existimarent: esse homines feros, magnæque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam virtutem projecissent: confirmare sese, neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. Quum per eorum fines triduo iter fecisset; inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum x abesse: trans id flumen omnes Nervios consedisse; adventumque ibi Romanorum expectare, unâ cum Atrebatibus & Veromanduis finitimis suis; nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur: expectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam in utiles viderentur, in eum locum coniecisse, quod propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. Cæsar, his rebus cognitis, exploratores centurionesque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Quumque ex dedititiis Belgis, reliquisque Gallis, complures Cæsarem secuti, unâ iter facerent; quidam ex his, (ut postea ex captivis cognitum est) eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspectâ, nocte ad Nervios pervenerunt; atque his demonstrarunt; inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere; neque esse quidquam negotii,

cùm prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: quâ pulsâ, impedimentisque direptis, futurum ut reliquæ contrâ consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant; quòd Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis) quòd facilius finitimorum equitatem, si prædandi causâ ad eos venisset, impedirent; teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, & rubis sentibusque interjectis, effecerant, ut, instar muri; hæ sepes munimenta præberent: quòd non modò intrari, sed ne perspicì quidem posset. Iis rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omit endum sibi consilium Nervii existimaverunt.

XVIII. Loci naturâ erat hæc, quem nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter declivis, ad flumen Sabin, quod suprà nominavimus, vergebat: ab eo flumine, pari acclivitate, collis nascebatur adversus huic & contrarius, passus circiter cc; infimus, apertus; ab superiore parte, sylvestris; ut non faciliè introrsus perspicì posset. Intrâ eas sylvas, hostes in occulto sese continebant: in aperto loco, secundùm flumen, paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo, circiter pedum lll.

XIX. Cæsar, equitatu præmisso, subsequēbatur omnibus copiis. Sed ratio ordóque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam, quòd hostis appropinquabat, consuetudine suâ Cæsar vi legiones expeditas ducebat; post eas, totius exercitus impedimenta collocabat; indè duæ legiones, quæ proximè conscriptæ erant, totum agmen claudēbant, præsidioque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium committunt. Quum se illi identidem in sylvas ad suos reciperent, ac rursus è sylvâ in nostros impetum facerent; neque nostri longiùs, quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimisso, castra munire cœperunt. Ubi
prima

prima impedimenta nostri exercitûs ab iis, qui in sylvis abditi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi prælii convenerat: ut intrâ silvam aciem ordinisque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant; subito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. His faciliè pulsus ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt; ut penè uno tempore & ad sylvas, & in flumine, & jam in manibus nostris hostes viderentur. Eâdem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum; quod erat insigne, quum ad arma concurrere oporteret: signum tubâ dandum: ab opere revocandi milites: qui paulo longiùs, aggeris petendi causâ, processerant, accersendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitatis, & incursus hostium, impediēbat. Iis difficultatibus duæ res erant subsidio: scientia atque usus militum; quod superioribus præliis exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab aliis doceri, poterant: & quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter celeritatem & propinquitatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant.

XXI. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione est cohortatus, quàm uti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent; neu perturbarentur animo; hostiumque impetum fortiter sustinerent. Et, quod non longiùs hostes aberant, quàm quò telum adjici posset; prælii committendi signum dedit. Atque item in alteram partem cohortandi causâ profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modò ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda, tem-

pus

pus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casa devenit, quæque prima signa conspexit; ad hæc constitit: ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Instrueto exercitu, magis ut loci natura, dejectusque collis, & necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo postulabat: quum diversis locis legiones aliæ aliâ in parte hostibus resisterent; sepiusque densissimis, ut antè demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari: neque quid in quâque parte opus esset, provideri; neque ab uno omnia imperia administrari, poterant. Itaque in tantâ rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur.

XXIII. Legionis nonæ & decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constiterant; pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt; & transire conantes insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato proelio, in fugam dederunt. Item aliâ in parte, diversæ duæ legiones, undecima & octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur.

XXIV. At totis ferè à fronte & à sinistra parte nudatis castris: quum in dextro cornu legio duodecima, &, non magno ab eâ intervallo, septima constitisset; omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere cœpit. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum his unâ fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant; ac rursus aliam in partem fugam petebant: & calones, qui à Decumanâ portâ ac summo iugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi causâ egressi; quum respexissent, & hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites sese fugæ man-

mandabant: simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis; qui, auxilii causâ à civitate missi, ad Cæsarem venerant: quum multitudini hostium castra nostra compleri, legiones premi, & penè circumventas teneri; calones, equites, funditores Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent; desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Romanos pulsos superatosque; castris impedimentisque eorum hostes potitos; civitati renunciaverunt.

XXV. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus: ubi suos urgeri; signisque in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos sibi ipsis ad pugnam esse impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso; reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulneratis, aut occisis; in his, primopilo P. Sextio Baculo fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset; reliquos esse tardiores; & nonnullos à novissimis desertos prælio excedere, ac tela vitare; hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare, & rem esse in angusto vidit; neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, (quod ipse eò sine scuto venerat) in primam aciem processit; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, & manipulos laxare iussit, quò facilius gladiis uti possent. Hujus adventu spe illatâ militibus, ac redintegrato animo; quum pro se quisque in conspectu Imperatoris, etiam in extremis suis rebus, operam navare cuperet; paullum hostium impetus tardatus est.

XXVI. Cæsar, quum septimam legionem, quæ juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset; Tribunos mil. monuit, ut paullatim sese legiones conjungerent, & conversa signa in hostes inferrent. Quo facto: cum aliis alii subsidium ferrent; neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur; audacius resistere, ac forti-

us pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant: prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur: & T. Labienus, castris hostium potitus; & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspiciatus: decimam legionem subsidio nostris misit: qui quum ex equitum & calorum fugâ, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra & legiones & Imperator versaretur, cognovissent; nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubissent, scutis innixi, prælium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent. Equites verò, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò se legionariis militibus præferrent. At hostes, etiam in extremâ spe salutis, tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, & coacervatis cadaveribus; qui superessent, ut ex tumulo, tela in nostros conjicerent, pilæque intercepta remitterent. Ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hòc prælio facto, & prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redactio: majores natu, quos unà cum pueris mulieribusque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus; hâc pugnam nunciatâ; quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dederunt: & in commemorandâ civitatis calamitate; ex DC, ad III senatores; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt; quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordiâ videretur, diligentissimè conservavit: suisque finibus atque oppidis uti jussit; & finitimis imperavit, ut ab injuriâ & maleficio se suosque prohiberent.

XXIX.

XXIX. Atuatici, de quibus suprà scripsimus; quum omnibus copiis auxilio Nervii venirent; hâc pugnâ nunciatâ, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum egregiè naturâ munitum contulerunt: quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet; unâ ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius cœ pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro collocârunt. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati: qui, quum iter in provinciam nostram, atque Italiam facerent; his impediementis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis; custodiæ ex suis ac prælidio, vi millia hominum unâ reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati; quum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent; consensu eorum omnium pace factâ, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant: parvulisque præliis cum nostris contendebant. Postea, vallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebrisque castellis circummuniti; oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt; primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus; quò tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur! quibusnam manibus aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerisque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum suorum, brevitâs nostrâ contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent!

XXXI. Ubi verò moveri, & appropinquare mœnibus viderunt; novâ atque inusitatâ specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt: Qui ad hunc modum locuti: *Non se existimare Romanos sinè ope Deorum bellum gerere; qui tantæ altitudinis machinationes tantâ celeritate promoverè, & ex propinquitâte pugnare possent. Sed, siquæ omnia, eorum potestati permittere dixerunt. Unum potèrè, ac deprecari: si fortè, pro suâ clementiâ ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset Atuaticos esse coger-*

vandos; ne se armis despoliaret. Sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere; à quibus se defendere, traditis armis, non possent. Sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consueissent.

XXXII. Ad hæc Cæsar respondit: Se magis consuetudine suâ, quàm merito eorum, civitatem conservaturum; si prius, quàm aries murum attigisset, se dedidissent: sed ditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis. Se id, quod in Nervios fecisset, facturum; finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis populi R. injuriam inferrent. Re nunciatâ ad suos; illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magnâ multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jactâ; sic, ut propè summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent; & tamen circiter parte tertiâ (ut postea perspectum est) celatâ, atque in oppido retentâ: portis patefactis, eodie pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi, militésque ex oppido exire jussit; ne quam noctu oppidani à militibus injuriam acciperent. Illi, antè inito (ut intellectum est) consilio; quòd, deditione factâ, nostros præsidia non inducturos, aut denique indiligentiùs servaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celaverant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertiâ vigiliâ, quâ minimè arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt.

XXXIV. Celeriter, ut antè Cæsar imperaverat, ignibus significatione factâ; ex proximis castellis eò concursus est: pugnatumque ab hostibus ita acriter; ut à viris fortibus, in extremâ spe salutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum in unâ virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus IV, reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo; atque intromissis militibus nostris; sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII.

XXXV.

XXXV. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione unâ miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sefuvios, Aulercos, Rhedones; quæ sunt maritimæ civitates, oceanumque attingunt; certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi Rom. esse redactas.

XXXVI. His rebus gestis, omni Galliâ pacatâ, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur: quas legationes Cæsar, quòd in Italiam Illyricumque properabat, initâ proximâ æstate ad se reverti iussit. Ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus est. Ob eas res, ex literis Cæsaris, dies xv supplicatio decreta est. Quod ante id tempus acciderat nulli.

L I B E R III.

I. **C**UM in Italiam proficisceretur Cæsar; Ser. Galbam cum legione duodecimâ & parte equitatûs, in Nantuates, Veragros, Sedunofque misit; qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano, ad summas Alpes, pertinent. Causa mittendi fuit; quòd iter per Alpes, quo itinere magno cum periculo magnisque portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in iis locis legionem, hyemandi causâ, collocaret. Galba, secundis aliquot præliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis; missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, & pace factâ; constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hyemare: qui vicus positus in valle, non magnâ adjectâ planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in
duas

duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit; alteram, vacuum ab illis relictam, cohortibus ad hyemandum attribuit. Eum locum vallo fossâque munivit.

II. Quum dies hybernorum complures transissent, frumentumque eò comportari jussisset: subito per exploratores certior factus est, ex eâ parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse; montesque, qui impenderent, à maximâ multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendæ consilium caperent. Primum, quòd legionem, neque eam plenissimam; detractis cohortibus duabus; & compluribus sigillatim, qui commeatus petendi causâ missi erant, absentibus; propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quòd, propter iniquitatem loci; quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent; ne primum quidem posse impetum sustinere existimabant. Accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant: & Romanos, non solum itineris causâ, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ Provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hybernorum, munitionesque plenè essent perfectæ; neque de frumento, reliquòque commeatu, satis esset provisum; quòd, deditone factâ, obsidibusque acceptis, nil de bello timendum existimaverat: concilio celeriter convocato; sententias exquirere cœpit. Quo in concilio, quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset; ac jam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur; neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, posset; propè jam desperatâ salute; nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur: ut, impedimentis relictis, eruptione factâ, iisdem itineribus, quibus eò pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hòc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, & castra defendere.

IV.

IV. Brevi spatio interjecto; vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur: hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides gæſæque in vallum conjicere. Nostri, primò integris viribus fortiter repugnare, nèque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere & auxilium ferre: sed hōc superari, quòd diuturnitate pugnæ hostes defessi prælio excedebant, alii integris viribus succedebant. Quarum rerum à nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat; ac non modò defesso, ex pugna excedendi: sed ne saucio quidem, ejus loci ubi constiterat relinquendi, ac sui recipiendi, facultas dabatur.

V. Quum jam ampliùs horis vi continenter pugnaretur: ac non solùm vires, sed etiam tela nostris deficerent: atque hostes acriùs instarent; languidioribusque nostris, vallum scindere, & fossas complere cœpissent; résque esset jam ad extremum deducta casum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prælio compluribus confectum vulneribus diximus; & item C. Volusenus tribunus militum, vir & consilii magni & virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, séque ex labore reficerent; pòst, signo dato, è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. Quod jussi sunt, faciunt: ac subitò omnibus portis eruptione factâ; neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi, hostibus facultatem relinquunt. Ita commutatâ fortunâ; eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt; & ex hominum millibus amplius xxx. (quem numerum Barbarorum ad castra venisse constabat) plus tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in fugam conjiciunt: ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fuis, armisque exutis; se in castra munitionesque suas recipiunt.

VI.

VI. Quo prælio facto; quòd sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hyberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat: maximè, frumenti commeatûsque inopiâ permotus: postero die, omnibus ejus vici ædificiis incensis, in Provinciam reverti contendit. Ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante; incolumem legionem in Nantuates, indè in Allobrogas, perduxit: ibique hyemavit.

VII. His rebus gestis: quum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret; superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis: atque ita, initâ hyeme, in Illyricum profectus esset; quòd eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat: subitum bellum in Galliâ coortum est. Ejus belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione VII proximus mare Oceanum in Andibus hyemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat, præfectos tribunosque militum complures in finitimas civitates, frumenti petendi causâ, dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Eusubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. Hujus civitatis est longè amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: quòd & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt: & scientiâ atque usu nauticarum rerum cæteros antecedunt: & in magno impetu maris, atque aperto; paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi; omnes ferè, qui eodem mari uti consueverunt, habent vestigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii; quòd per eos, suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia) eâdem de causâ Trebium Terrasidiumque retinent; & celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant; nihil, nisi communi consilio, acturos; eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos, reliquasque civitates sollicitant, ut in eâ libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni orâ maritimâ celeriter ad suam sententiam, perductâ; communem

munem legationem ad P. Crassum mittunt; *si velit suae recipere, obsides sibi remittat.*

IX. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus; quòd ipse aberat longiùs: naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum; remiges ex Provinciâ institui, nautas gubernatorésque comparari, jubet. His rebus celeriter administratis; ipse, quàm primùm per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu; simul quòd, quantum in se facinus admisisse, intelligebant; legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inviolatùmque semper fuisset, retentos abs se & in vincula coniectos: pro magnitudine periculi bellum parare, & maximè ea, quæ ad usum navium pertinerent, providere instituunt; hòc majore spe, quòd multùm naturâ loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa æstuariis; navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatémque portuum sciebant; neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse. Romanos, neque ullam facultatem habere navium; neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse; ac longè aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis; oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quàm plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexobios, Nannetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt; auxilia ex Britannîâ, quæ contra eas regiones posita est, accersunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quæ supra ostendimus. Sed tamen multa Cæsarem ad id bellum incitabant: injuriæ retentorum equitum Romanorum: rebellio facta post deditionem: defectio, datis obsidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hâc parte neglectâ, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque quum intelligeret, omnes ferè Gallos novis
rebus

rebus studere, & ad bellum mobiliter celeritèrque excitari; omnes autem homines naturâ libertati studere, & conditionem servitutis odisse: priùs quàm plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat: *Rhemos reliquosque Belgas adeat, atque in officis contineat: Germanosque, qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat.* P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, & magno numero equitatûs, in Aquitaniam proficisci jubet; ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes jungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III, in Unellos, Curiosolitas, Lexobiosque mittit; qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem, classi Gallicis navibus, quas ex Pictonibus Santonisque & reliquis pacatis regionibus convenire jusserat, præficit: & quum primùm posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eò pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis linguis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis semper accidit horarum XII spatio; neque navibus, quòd rursus minuenta æstu naves in vadis afflitterentur. Ita utrâque re oppidorum oppugnatio impendebatur. Ac, si quando magnitudine operis fortè superati; extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis; suis fortunis desperare cœperant: magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia; seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hoc eo facilius magnam partem æstatis faciebant; quòd nostræ naves tempestatibus detinebantur; summâque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac propè nullis portubus, difficultas nâvigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quàm nostræ

nostrarum navium, quò faciliùs vada ac decessum æstus excipere possent: proræ admodum erectæ; atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatûm: que accommodatæ: naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam: transtra ex pedalibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: anchoræ. pro funibus, catenis ferreis revinctæ: pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ; sive propter lini inopiam, atque ejus usûs inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quodd tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis, non satis commodè posse arbitrabantur. Cum his navibus, nostræ classi ejusmodi congressus erat; ut una celeritate, & pulsu remorum præstaret; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempestatum, illis essent aptiora & accommodatiora: neque enim his nostræ rostro nocere poterant; (tanta in his erat firmitudo) neque, propter altitudinem, facilè telum adjiciebatur; & eâdem de causâ minùs commodè scopulis continebantur. Accedebat, ut, quum sævire ventus cœpisset, & se vento dedissent, & tempestatem ferrent faciliùs, & in vadis consisterent tutiùs &, ab æstu derelictæ, nihil saxa & cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimiscendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis; Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse; statuit expectandam classem. Quæ ubi convenit, ac primùm ab hostibus visa est; circiter ccxx naves eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, è portu profectæ, nostris adversæ constiterunt. Neque satis Bruto, qui classi præerat; neque tribunis militum centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant. Turribus autem excitatis; tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commodè tela adjici possent, & missa à Gallis graviùs acciderent. Una erat magnò

D

ulvi

usui res præparata à nostris; falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili formâ muralium salcium. His quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant; navigio remis incitato, prærumpebantur: quibus abscissis, antennæ necessario concidebant: ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute; quâ nostri milites facilè superabant; atque eò magis, quòd in conspectu Cæsaris atque omnis exercitûs res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere posset: omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disiectis, ut diximus, antennis: quum singulas binæ aut ternæ naves circumfisterent; milites summâ vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt; expugnatis compluribus navibus; Quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fugâ salutem petere contenderunt. Ac, jam conversis in eam partem navibus, quò ventus ferebat; tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se loco movere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna: nam singulas nostri confectati, expugnauerunt; ut perpaucae ex omni numero noctis interventu ad terram pervenerint, quum ab horâ iv usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. Quo prælio bellum Venetorum totiûsque oræ maritimæ confectum est. Nam quum omnis juvenus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant. Quibus amissis; reliqui neque quò se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se, suaque omnia, Cæsari dediderunt. In quos eò gravius Cæsar vindicandum statuit, quòd diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub coronâ vendidit.

XVII.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur; Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix; ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum magnâque copias coegerat. Atque his paucis diebus, Aulerci, Eburonices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse volebant, portas clausurunt, seque cum Viridovice conjunxerunt: magnâque præterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latronumque convenerat; quos spes prædandi, studiumque bellandi, ab agriculturâ & quotidiano labore revocabat.

XVIII. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duum millium spatio confedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret: ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id eâ causâ faciebat, quod cum tantâ multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, legato dimicandum non existimabat.

XIX. Hâc confirmatâ opinione timoris; idoneum quendam hominem & callidum delegit Gallum ex iis, quos auxilii causâ secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transiret: quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfugâ ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proximâ nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilii ferendi causâ, proficiscatur. Quod ubi auditum est; conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli; & quod ferè libenter id, quod

volunt homines, credunt. his rebus adducti, non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, arma uti capiant, & ad castra contendant. Quâ re concessâ: læti, velut exploratâ victoriâ; sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant; ad castra pergunt.

XX. Locus erat castrorum editus, & paullatim ab imo acclivis, circiter passus M. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur; exanimatique pervererunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant onera; subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione; ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent; ac statim terga verterent: quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti; magnum numerum eorum occiderunt: reliquos, equites consecrati; paucos, qui ex fugâ evaserant, reliquerunt. Sic, uno tempore, & de navali pugna Sabinus, & de Sabini victoriâ Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer & promptus est animus; sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XXI. Eodem ferè tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset; quæ pars, ut ante dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertiâ parte Galliæ est æstimanda: quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atque unde L. Mamilius Proconsul, impedimentis amissis, profugisset: non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentariâ provisâ; auxiliis, equitatuque comparato; multis præterea viris fortibus Tolosâ, Carcasone, & Narbone, (quæ sunt civitates Galliæ Provinciæ finitimæ his regionibus) nominatim evocatis; in Sotiatium fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito:
Sotiates,

Sotiates, magnis copiis coactis, equitatūque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti; primum equestre praelium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris; subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disiectos adorti, praelium renovârunt.

XXII. Pugnatum est diu, atque acriter; quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in suâ virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspicere cuperent. Tandem tamen confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare cœpit; quibus fortiter resistentibus, vineas turrēque egit. Illi, aliās eruptione tentatâ, aliās cuniculis, ad aggerem vineasque actis; cujus rei sunt longè peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eôs ærariæ secturæ sunt: ubi, diligentiam nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt: legatos ad Crassum mittunt: seque in deditionem ut recipiat, petunt. Quâ re impetratâ, arma tradere jussi, faciunt.

XXIII. Atque in eâ re omnium nostrorum intentis animis: aliâ ex parte oppidi Adiatomus, qui summam imperii tenebat; cum de devotis (quos illi Soldurios appellant: quorum hæc est conditio, ut omnibus in vitâ commodis unâ cum his fruantur, quorum se amicitiae dediderint: si quid iis per vim accidat; aut eundem casum unâ ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoriâ repertus est quisquam, qui, eo interfecto cujus se amicitiae devovisset, mori recusaret) cum iis Adiatomus eruptionem facere conatus, clamore ab eâ parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset repulsus in oppidum est: uti tamen eâdem deditionis conditione uteretur, à Crasso impetravit.

XXIV. Armis obsidibusque acceptis; Crassus in fines Vocationum & Tarusatorum profectus est. Tum verò barbari commoti; quod oppidum & naturâ loci & manu

munitum, paucis diebus, quibus eo ventum fuerat, ex pugnatum cognoverant: legatos quoquoersus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ, indè auxilia ducēsque accersuntur: quorum adventu, magnâ cum auctoritate & magnâ cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ii deliguntur, qui unâ cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summâque scientiam rei militaris habere existimabantur. Ii, consuetudine populi Romani, loca capere, castra munire, com meatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facîle diduci; hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidii relinquere; ob eam causam minùs commodè frumentum com meatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri: non cunctandum existimavit, quin pugnam decertaret. Hâc re ad concilium delatâ; ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

XXV. Primâ luce, productis omnibus copiis, duplici acie instructâ, auxiliisque in mediam aciem coniectis; quid hostes consilii caperent, expectabat. Illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tutò dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, com meatu intercluso, sine ullo vulnere victoriâ potiri: & si, propter inopiam rei frumentariæ, Romani sese recipere cœpissent; impeditos agmine, & sub sarcinâ inferiores animo, adoriri cogitabant. Hôc consilio probato abducibus; productis Romanorum copiis, sese castris tenebant.

XXVI. Hâc re perspectâ, Crassus; quum sua cunctatio atque opinio timidiore hostes, nostros milites alacriores ac pugnandum effecisset; atque omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. Ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis coniectis, defensores vallo munitionibusque depellerent; auxiliarēsque, quibus ad pug-

nam

nam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent; quum item ab hostibus constanter, ac non timidè, pugnaretur; telæque ex loco superiore missa, non frustra acciderent; equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, *non eâdem esse diligentia ab Decumanâ portâ castra munita, facilèque aditum habere.*

XXVII. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibûsque suos excitarent; quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ, præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant; & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent; omnium oculis mentibûsque ad pugnam intentis celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his prurptis, prius in hostium castris constituerunt, quàm planè ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum verò, clamore ab eâ parte audito; nostri, redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acriùs impugnare cœperunt. Hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, & fugâ salutem petere contenderunt. Quos equitatus apertissimis campis confectatus: ex millium L. numero, quæ ex Aquitaniâ Cantabrisque venisse constabat, vix quartâ parte relictâ; multâ nocte se in castra recepit.

XXVIII. Hâc auditâ pugnâ; maxima pars Aquitaniae sese Crasso deditit, obsidisque ultro misit. Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Siburzates, Cocosatésque. Paucae ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quod hyems suberat, id facere neglexerunt.

XXIX. Eodem ferè tempore Cæsar, etsi propè exacta jam ætas erat; tamen quod, omni Galliâ pacatâ, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. Qui longè aliâ ratione, ac reliqui Galli bel-

lum agere instituerunt. Nam, quòd intelligebant maximas nationes quæ prælio contendissent, pulsas superatasque esse: continentésque sylvas ac paludes habebant: eò se, suàque omnia contulerunt. Ad quarum initium sylvarum quum pervenisset Cæsar, castraque munire instituisset: neque hostis interim visus esset: dispersis in opere nostris, subitò ex omnibus partibus sylvæ evolverunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in sylvas repulerunt; & compluribus interfecis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXX. Reliquis deinceps diebus, Cæsar sylvas cedere instituit: & ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset; omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate, magno spatio paucis diebus confecto: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur; ipsi densiores sylvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessariò intermitteretur; & continuatione imbrum, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit; & in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hybernis collocavit.

L I B E R IV.

I. **E**A, quæ secuta est, hyeme; qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso Coss. Usipetes Germani, & item Tenchtheri, magnâ cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt; non longè à mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit; quòd ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agriculturâ prohibebantur.

II.

II. Suevorum gens est longè maxima & bellicosissima Germanorum omnium. Li centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi causâ, suis ex finibus educunt; reliqui, qui domi manent, pro se atque illis colunt: hi rursus invicem anno pòst, in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est: neque longiùs anno remanere uno in loco, colendi causâ, licet: neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multumque sunt in venationibus: quæ res & cibi genere, & quotidianâ exercitatione, & libertate vitæ, (quòd à pueris nullo officio aut disciplinâ assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, præter pellēs, habeant quidquam; quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta. & laventur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus; magis eò, ut, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quàm quòd ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam jumentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidianâ exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus præliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur; eosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippiis uti: itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt; quòd eâ re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur. Publicè maximam putant esse laudem, quàm latissimè à suis finibus vacare agros. Hâc re significari; magnum numerum civitatum suam vim sustinere non potuisse. Itaque unâ ex parte à Suevis, circiter millia passuum de agri vacare dicuntur.

III. Ad alteram partem succedunt Ubii : quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum ; & qui paullo sunt ejusdem generis etiam cæteris humaniores ; propterea quòd Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem gravitatẽque civitatis, finibus expellere non potuissent ; tamen vestigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. In eadem causâ fuerunt Usipetes & Tenchtheri, quos suprà diximus : qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt ; ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt : quas regiones Menapii incolebant ; &, ad utramque ripam fluminis, agros, ædificia, vicosque habebant ; sed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt ; & cis Rhenum dispositis prædiis, Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti : quum neque vi contendere, propter inopiam navium ; neque clam transire, propter custodias Menapiorum possent ; reverti se in suas sedes regionẽque simulaverunt ; &, tridui viam progressi, rursus reverterunt ; atque omni hõc itinere unâ nocte equitatu confecto, inscios inopinantẽsque Menapios oppresserunt ; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis : priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret ; flumen transierunt ; atque, omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hyemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus ; quòd sunt in consiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus student ; nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis ; ut & viatores, etiam invitos, consistere cogant ; & quod quisque eorum de quâque re audierit, aut cognoverit, quærant : & mercatores in oppidis vulgus circumfistat ; quibus ex regionibus veniant, quasque

que ibi res cognoverint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio pœnitere necesse est; quum incertis rumoribus serviant; & plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. Quâ consuetudine cognitâ, Cæsar, ne graviori bello occurreret; maturiùs quàm consueverat, ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset; ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniâque, quæ postulâssent, ab se fore parata. Quâ spe adducti Germani, latius jam vagabantur; & in fines Ebaronum & Condrusonum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis; Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorûmque animis permulsis & confirmatis, equitatûque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

VI. Re frumentariâ comparatâ, equitibûsque delectis; iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat: à quibus quum paucorum dierum iter abesset; legati ad eum venerunt, quorum hæc fuit oratio; *Germanos neque priores populo R. bellum inferre: neque tamen recusare, si laceessantur, quin armis contendant; quòd Germanorum consuetudo hæc sit à majoribus tradita; quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere; venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos. Vel sibi agros attribuant; vel patiantur tenere eos, quos armis possederint. Sese unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.* Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. Sed exitus fuit orationis: *sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Galliâ remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Galliâ vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine injuriâ possint: sed licere, si velint, in Ubi-orum finibus confidere; quorum sint legati apud se, & de Suevorum injuriis querantur, & à se auxilium petant: hoc se ab Ubiis impetraturum.* Legati hæc se ad suos relato-ros dixerunt; &, re deliberatâ, post diem tertium ad Cæsarem

Cæsarem reversuros: interea ne propiùs se castra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit: cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus antè, prædandi frumentandique causâ, ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos expectari equites, atque ejus rei causâ moram interponi, arbitrabatur.

VII. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum; & parte quâdam Rheni receptâ, quæ appellatur Vhalis, insulam efficit Batavorum; neque longiùs ab eo milibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt; & longo spatio pèr fines Nantuatium., Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Treviorumque citatus fertur: &, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna à feris barbarisque nationibus colitur, (ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovibus vivere existimantur) multisque capitibus in Oceanum influit.

VIII. Cæsar quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset; ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui in itinere congressi, magnopere, *ne longiùs progredieretur*, orabant. Quum id non impetrassent: petebant, *ut ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret; eosque pugna prohiberet: sibi que uti potestatem faceret, in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent; eâ conditione, quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas, sibi tridui spatium daret.* Hæc omnia Cæsar eodem illò pertinere arbitrabatur, ut, tridui morâ interpositâ, equites eorum, qui abessent, reverterentur. Tamen *se se non longiùs millibus passuum IV, aquationis causâ, processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret.* Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nunciarent ne hostes prælio lacefferent; &, si ipsi lacefferentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propiùs accessisset.

IX. At hostes, ubi primùm nostros equites conspexerunt, quorum V millium erat numerus; quum ipsi non
amplius

amplius dccc equites haberent: quòd ii, qui frumentandi causà ierant trans Mosam, nondum redierant: nihil nostris timentibus, quòd legati eorum paulò antè à Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus; impetu factò, celeriter nostros perturbaverunt: rursus resistentibus nostris; consuetudine suâ, ad pedes defilierunt: suffossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non priùs fugâ desisterent quàm in conspectum agminis nostri venissent. In eo prœlio, ex equitibus nostris interficiuntur iv & lxx: in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate suâ regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortissimè resistit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset: atque id frater, qui jam prœlio excesserat, procul animadvertisset; incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est.

X. Hòc prœlio factò; Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque insidias petitâ pace, ultro bellum intulissent. Exspectare verò dum hostium copiarum augerentur, equitatúsque reverteretur; summæ dementiæ esse judicabat: &, cognitâ Gallorum infirmitate; quantum jam, apud eos, hostes uno prœlio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus, ad consilia capienda, nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus; & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ intermitteret: opportunissima res accidit; quòd postridie ejus diei manè, eâdem & perfidiâ & simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi causâ, quod, contrà atque esset dictum, & ipsi petissent, prœlium pridie commisissent; simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus, retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatum, quod recenti prœlio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XI.

XI. Acie triplici instructâ, & celeriter VIII millium itinere confecto; prius ad hostium castra pervenit, quàm, quid ageretur, Germani sentire possent: qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate adventus nostri, & discessu suorum; neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato; perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fugâ salutem petere, præstaret. Quorum timor quum fremitu & concursu significaretur; milites nostri, pristini diei perfidiâ incitati, in castra irruerunt; quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentâque prælium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque, (nam cum omnibus suis domo excefferant, Rhenumque transierant) passim fugere cœpit: ad quos confectandos, Cæsar equitatum misit.

XII. Germani, post tergum clamore audito; quum suos interfici viderent; armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt: & quum ad confluentem Mosæ & Rheni pervenissent; reliquâ fugâ desperatâ, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt: atque ibi timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpauca vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum cccxxx millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatûsque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant; remanere se apud eum velle dixerunt. Iis Cæsar libertatem concessit.

XIII. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit iustissima; quod, quum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent; suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent & posse & audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quod illa pars equitatus Usipetum & Tenchtherorum, quam supra commemoravi prædandi frumentandique causâ Mosam transisse, neque prælio interfuisse; post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque

ſequē cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæſar nuncios miſiſſet, qui poſtularent, *eos qui ſibi Galliæque bellum intuliſſent, uti ſibi dederent*; reſponderunt: *Populi Romani imperium, Rhenum finire: ſi, ſe invito, Germanos in Galliam tranſire non æquum exiſtimaret; cur ſui quidquam eſſe imperii aut poteſtatis trans Rhenum poſtularet?*

XVI. Ubii autem; qui uni ex tranſrhenanis ad Cæſarem legatos miſerant, amicitiam fecerant, obſides dederant; magnopere orabant: *Ut ſibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel ſi id facere occupationibus Reipubl. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id ſibi ad auxilium, ſpēmque reliqui temporis, ſatis futurum: tantum eſſe nomen atque opinionem exercitus Romani, Arioviſto pulſo, & hoc noviffimo prælio factō, etiam ad ultimas Germanorum nationes; uti opinione & amicitia populi Romani tuti eſſe poſſint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.*

XV. Cæſar his de cauſis, quas commemoravi, Rhenum tranſire decreverat. Sed navibus tranſire neque ſatis tutum eſſe arbitrabatur, neque ſuæ neque populi Romani dignitatis eſſe ſtatuebat. Itaque, etſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinēque fluminis; tamen id ſibi contendendum, aut aliter non tranſducendum exercitum, exiſtimabat. Rationem pontis igitur hanc inſtituit. Tigna bina ſeſquipedalia, paulum ab imo præacuta, dimenſa ad altitudinē fluminis, intervallo pedum duorum inter ſe jungebat. Hæc cum machinationibus demiffa in flumen defixerat, fiſtucisſque adegerat; non, ſublicæ modo, directæ ad perpendicularum; ſed prona, ac ſaſtigiata, ut ſecundum naturam fluminis procumberent. His item contraria duo ad eundem modum junctæ, intervallo pedum quadragenum, ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis converſa ſtatuebat. Hæc utraque bipedalibus trabibus immiſis quantum eorum tignorum junctura diſtabat, binis utrimque, ſibulis ab extremâ parte diſſinebantur: quibus diſcluſis, atque in contrariam partem revinctis; tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura; ut, quo major vis aquæ ſe incitaviſſet, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directâ materiâ injectâ
contexe-

contexebantur, ac longuriis cratibúsq; confternebantur. Ac nihilo fecius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquè adigebantur; quæ, pro pariete subiectæ, & cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent. Et aliæ item supra pontem, mediocri spatio: ut, si arborum trunci, sive naves, dejiciendi operis causâ, essent à barbaris missæ; his defensoribus earum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVI. Diebus x, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidésque ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fugâ comparatâ; hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant; finibus suis excefferant, suâque omnia exportaverant, séque in solitudinem ac sylvas abdiderant.

XVII. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus; omnibus vicis ædificiisq; incensis, frumentisq; succisis, se in fines Ubiorum recepit: atque his auxilium suum pollicitus, si à Suevis premerentur; hæc ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, consilio habito, nuncios in omnes partes misisse; uti de oppidis demigrarent; liberos, uxores, suâque omnia in sylvis deponerent; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum expectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit: omnibus his rebus confectis, quarum rerum causâ exercitum transducere constituerat: ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino xviii trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem & ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontémque refecit.

XVIII. Exiguâ parte æstatis reliquâ, Cæsar; etsi in iis locis, quòd omnis Gallia ad Septemtrionem vergit, maturæ

maturæ sunt hyemes ; tamen in Britanniam proficisci contendit ; quodd omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris indè subministrata auxillia intelligebat : & , si tempus anni ad bellum gerendum deficeret ; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset ; genus hominum perspexisset ; loca, portus, aditus cognovisset ; quæ omnia ferè Gallis erant incognita : neque enim temerè, præter mercatores, illd adit quisquam ; neque iis ipsis quiddquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaque, convocatis ad se undique mercatoribus ; neque quanta esset insulæ magnitudo ; neque quæ, aut quantæ nationes incolerent ; neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur ; neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus ; reperire poterat. Ad hæc cognoscenda, priùs quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum navi longâ præmittit. Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quàm primùm revertatur. Ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur ; quodd indè erat brevissimus in Britanniam transjectus : huc naves undique ex finitimis regionibus, & quam superiore ætate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire.

XIX. Interim, consilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos ; à compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obsides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis ; liberaliter pollicitus, hortatúsque, ut in eâ sententiâ permanerent, eos domum remisit : & cum his unà Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat ; cujus & virtutem & consilium probabat, & quem sibi fidelem arbitrabatur, còjúsque auctoritas in his regionibus magna habebatur ; mittit. Huic imperat ; quas possit, adeat civitates ; hortetúrque, ut populi R. fidem sequantur : sèquæ celeriter eò venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus ; quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet ; v die ad Cæsarem revertitur ; quæque ibi perspexisset, renunciat.

XX.

XX. Dum in his locis Cæsar, navium parandarum causâ, moratur; ex magnâ parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quoddam homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo Rom. fecissent: sequē ea, quæ imperâisset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis opportunè Cæsar accidisse arbitratus; quoddam neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas judicabat; magnum his numerum obsidum imperat: quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quoddam satis esse ad duas legiones transportandas existimabat; quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves; quæ ex eo loco millibus passuum VIII vento tenebantur, quoddam minùs in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino & L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quoddam satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

XXI. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertiâ ferè vigiliâ solvit; equitēsque in ulteriorem portum progredi, & naves conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus quum id paullo tardius esset administratum, ipse horâ circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in littus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum locum nequaquam idoneum arbitratus: dum reliquæ naves eò convenirent, ad horam IX in anchoris expectavit. Interim legatis tribunisque militum convocatis; & quæ ex Voluseno cognovisset, & quæ fieri vellet, ostendit: monuitque, (ut rei militaris ratio, maximè

maximè ut res maritimæ postularent, ut quæ celerem atque instabilem motum haberent) ad nutum & ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis; & ventum & æstus uno tempore nactus secundum; dato signo, & sublatiis anchoris, circiter millia passuum VIII ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit.

XXII. At barbari, consilio Romanorum cognito; præmissis equitatu & effedariis, quo plerumque genere in præliis uti consueverunt; reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas; quòd naves propter magnitudinem, nisi in alto constitui non poterant; militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum pressis, simul & de navibus desiliendum, & fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, tela audacter conjicerent, & equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti; atque hujus omnino generis pugnae imperiti; non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti præliis consueverant, utebantur.

XXIII. Quod ubi Cæsar animadvertit; naves longas, quarum & species erat barbaris inusitatio, & motus ad usum expeditior, paullulum removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui; atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli ac submoveri, jussit. Quæ res magno usui nostris fuit: nam & navium figurâ, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum, permoti barbari; constiterunt; ac paullum modò pedem retulerunt. Atque, nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris: qui x legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret; *desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere; ego certè meum Reipub. atque Imperatori officium præstitero.* Hoc quum magnâ voce dixisset; se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre coepit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur; universi

universi ex navi defilierunt: hos item alii ex proximis primis navibus, quum conspexissent, subsecuti; hostibus appropinquârunt.

XXIV. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen; quòd neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant; atque alius aliâ ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. Hostes vero notis omnibus vadis: ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant; incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumstabant: alii ab latere aperto, in universos tela conjiciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar; scaphas longarum navium, item speculatoria navigia, militibus compleri jussit: & quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt; atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

XXV. Hostes proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: *Obsides daturos; quæque imperâisset, sese facturos*, polliciti sunt. Unâ cum his legatis Comius Atrebas venit, quem suprà demonstraveram à Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi è navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata deferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: tunc, factò proelio, remiserunt; & in petendâ pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; & propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quòd, quum ultro in continentem legatis missis pacem a se petissent, bellum sine causâ intulissent; ignoscere imprudentiæ dixit, obsidésque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquiore locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt; principesque undique convenere, & se civitatésque suas Cæsari commendârunt.

XXVI.

XXVI. His rebus pace firmatâ ; post diem iv, quàm est in Britanniam ventum, naves xviii, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt : quæ quum appropinquarent Britanniae, & ex castris viderentur ; tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset ; sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur ; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius Solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur. Quæ tamen, anchoris jactis cum fluctibus complerentur, necessario, adversâ nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. Eâdem nocte accidit, ut esset luna plena ; quæ dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit ; nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat ; & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat : neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis ; reliquæ quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles ; magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naves erant aliæ, quibus reportari possent ; & omnia deerant, quæ ad reficiendas naves essent usui ; &, quod omnibus constabat hyemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hyemem provisum non erat.

XXVII. Quibus rebus cognitis ; principes Britanniae, qui post prælium ad ea quæ jusserat Cæsar facienda convenerant, inter se collocuti ; quum equites, & naves, & frumentum Romanis deesse intelligerent ; & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent ; quæ hîc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportaverat : optimum factu esse duxerunt, rebellionem factâ, frumento com meatuque nostros prohibere, & rem in hyemem producere ; quod, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causâ in Britanniam transiturum confidebant. Itaque, rursus conjuratione factâ, paulatim ex castris discedere,

ac

ac suos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognoverat; tamen & ex eventu navium suarum, & ex eo quòd obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; &, quæ gravissimè afflictae erant naves, earum materiâ atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; &, quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id summo studio à militibus administraretur; XII navibus amissis, reliquis ut navigari commodè posset, effecit.

XXVIII. Dum ea geruntur: legione, ex consuetudine, unâ frumentatum missâ, quæ appellabatur VII, neque ullâ ad id tempus belli suspicione interpositâ; quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret: II, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciaverunt; pulverem majorem, quàm consuetudo ferret, in eâ parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus aliquid novi à barbaris initum consilii; cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci; duas, in stationem succedere; reliquas armari, & confestim se subsequi, jussit. Quum paullò longius à castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & confertâ legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quòd omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in sylvis delituerant: tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti; paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul, equitatu atque effedis circumdederant.

XXIX. Genus hoc est ex effedis pugnae: primò per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt; atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: & quum se inter equitum turmas insinuavere: ex effedis defiliunt, & pedibus præliantur. Aurigæ interim paullùm è prælio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita, mobilitatem

tem equitum, stabilitatem peditum, in præliis præstant; ac tantum usu quotidiano & exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & brevè moderari ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & indè se in currus citissimè recipere, consueverint.

XXX. Quibus rebus, perturbatis nostros novitate pugnae, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit; namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. Quo facto: ad laceßendum hostem, & committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus; suo se loco continuit: &, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur: nostris omnibus occupatis; qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt, continuos dies complures, tempestates; quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatémque nostrorum militum suis prædicaverunt; &, quanta prædæ faciendæ atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magnâ multitudine peditatûs equitatûsque coactâ, ad castra venerunt.

XXXI. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat; ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportaverat; legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu & viribus efficere potuerunt; complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longè latèque ædificiis adfectis incensisque, se in castra receperunt.

XXXII. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. His Cæsar numerum obfidum quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci jussit; quod, propinquâ die æquinoctii, infirmis navibus, hyemi navigationem subjiciendam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem
nactus,

nactus, paullo post mediam noctem naves solvit; quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt: ex his onerariæ 11 eisdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt; sed paullo infra delatæ sunt.

XXXIII. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter ccc, atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. Quum illi, orbe facto, sese defenderent; celeriter ad clamorem hominum circiter millia vi convenerunt. Quâ re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque horis amplius 14 fortissimè pugnauerunt; &, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea verò quàm equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus.

XXXIV. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus quas ex Britannia reducerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit: qui quum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes serè in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant; omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisque incensis, quòd Menapii omnes se in densissimas sylvas abdiderant; ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hyberna constituit. Eò duæ omnino civitates ex Britannia obsides miserunt; reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris Cæsaris, dierum xx supplicatio à senatu decreta est.

L I B E R V.

I. **L**UCIO Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hybernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere instituerat; legatis imperat, quos legionibus præfecerat, ut quàm plurimas possent hyeme naves ædificandas, veteresque reficiendas curarent. Earum modum, formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque, paulò facit humiliores, quàm quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eò magis, quòd propter crebras commutationes æstuum minùs magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera, & ad multitudinem jumentorum transportandam paulò latiores, quàm quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes, actuarias imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea, quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispaniâ apportari jubet. Ipse, conventibus citerioris Galliæ peractis, in Illyricum proficiscitur; quòd à Pirustis finitimam partem Provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eò quum venisset, civitatibus milites imperat; certumque in locum convenire jubet. Quâ re nuntiata; Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant; *nihil earum rerum publico factum consilio; seseque paratos esse* demonstrant, *omnibus rationibus de injuriis satisfacere.* Acceptâ oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat; arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituent.

II. His confectis rebus, conventibusque peractis; in citeriorem Galliam revertitur, atque indè ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset: circuitis omnibus hybernis; singulari militum studio, in summâ rerum omnium inopiâ, circiter de ejus generis, cujus suprà demonstravimus,

E

monstravimus,

monstravimus, naves, & longas xxviii invenit constructas; neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis qui negotio præfuerant; quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transiectum esse cognoverat, circiter millium passuum xxx à continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis iv, & equitibus dccc, in fines Trevirorum profiscitur: quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant; Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longè plurimum totius Galliæ equitatu valet; magnasque habet copias peditum; Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In eâ civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus & Cingetorix. Ex quibus alter, simul atque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere; iisque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in sylvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet; bellum parare instituit. Sed postea quam nonnulli principes ex eâ civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerunt; & de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consilium non possent: veritus, ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus, legatos ad Cæsarem mittit; sese idcirco à suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quod facilius civitatem in officio contineret; ne, omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in suâ potestate esse: seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas civitatisque fortunas ejus fidei commissurum. Cæsar, etsi intelligebat, quâ de causâ ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur,

geretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad se cum cæ obsidibus venire jussit. His adductis, & in iis filio propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat: consolatus Indutiomarum, hortatusque est, uti in officio permaneret. Nihilo tamen secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliavit: quod cum merito ejus à se fieri intelligebat; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui: & qui jam antè inimico in nos animo fuisset, multo gravius hōc dolore exarsit.

IV. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit xl naves, que in Belgis factæ erant, tempestate rejectas, cursum tenere non potuisse; atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium iv; principesque ex omnibus civitatibus: ex quibus perpauca, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Galliâ: reliquos, obsidum loco, secum ducere decreverat; quod, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.

V. Erat unâ cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis antea dictum est. Hunc secum ducere in primis constituerat; quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, *sibi à Cæsare regnum civitatis deferri*; Quod dictum Ædui graviter ferebant; neque recusandi, neque deprecandi causâ, legatos ad Cæsarem mittere audebant: id factum, ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille primò omnibus precibus petere contendit, ut in Galliâ relinqueretur; partim, quod insuetus navigandi, mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinatè sibi negari vidit; omni spe impetrandi ademptâ principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos,

hortarique cœpit, ut in continenti remanerent; metu territare, *non sine causâ fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Cæsaris, ut quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transduktos necaret*: Fidem reliquis interponere; jusjurandum poscere: ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent.

VI. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur, Quâ re cognitâ; Cæsar, quodd tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quodd longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac Reipubl. nocere posset. Itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quodd Corus ventus navigationem impediēbat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret; nihilo tamen secius, omnia ejus consilia cognosceret: tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitēsque conscendere in naves jubet. Atque impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum à castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Quâ re nunciatâ; Cæsar, intermissâ profectiōe, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatūs ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat; interfici jubet: nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsēntis imperium neglexisset. Ille autem revocatus, resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit; sæpe clamitans, *Liberum se, liberæque civitatis esse*. Illi, ut erat imperatum, circumfistunt, hominēque interficiunt; at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

VII. His rebus gestis; Labieno in continente cum III legionibus & equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, & rem frumentariam provideret, quæque in Galliâ gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore & pro re caperet; ipse cum legionibus V, & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit; & leni Africo provektus, mediâ

mediâ circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longiùs delatus æstu, ortâ luce, sub sinistrâ Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, quâ optimum esse egressum superiore ætate cognoverat. Quâ in re admodum fuit militum virtus laudanda; qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquaverunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus, meridiano ferè tempore: neque in eo loco hostis est visus: sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit; quum magnæ manus eò convenissent; multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causâ fecerat, amplius decem unâ erant visæ; timore à littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

VIII. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto; ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiarum confedissent; cohortibus x ad mare relictis, & equitibus ccc, qui præsidio navibus essent: de iiii vigiliâ ad hostes contendit: eò minùs veritus navibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat: & præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter xii, hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in sylvas abdiderunt; locum nacti, egregiè & naturâ & opere munitum: quem, domestici belli, ut videbatur, causâ, jam antè præparaverant: nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex sylvis rari propugnabant, nostrosque intrâ munitiones ingredi prohibebant. At milites legiones vii, testudine factâ, & aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt; eosque ex sylvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis: sed eos fugientes longiùs Cæsar persequi vetuit; & quòd loci naturam ignorabat; & quòd, magnâ parte diei consumptâ, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

perius. Uxores habent deni duodenique inter se communes; & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis: sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus plurimùm virgines quæque ductæ sunt.

XI. Equites hostium essedarii que acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in sylvas collésque compulerint: sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris, atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex sylvis ejecerunt: impetúque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati; acriter pugnaverunt: duabúsque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atque his primis legionum duarum; quum hæ, intermisso perexiguo loci spatio inter se, constitissent; novo genere pugnæ perterritis nostris; per medios audacissimè proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XII. Toto hóc in genere pugnæ, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros, propter gravitatem armorum; quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent; minùs aptos esse ad hujus generis hostem: equites autem magno cum periculo dimicare; propterea quòd illi etiam consultò plerumque cederent; &, quum paululùm ab legionibus nostros removissent, ex essedis defilerent, & pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælii ratio, & cedentibus & insequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisque intervallis, præliarentur; stationésque dispositas haberent; atque alios alii deinceps exciperent, integræque & recentes defatigatis succederent.

XIII. Postero die, procul à castris hostes in collibus constiterunt: rarique se ostendere; & lentius, quàm pridie, nostros equites prælio laceßere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi causâ III legiones, atque omnem equitatum, cum C. Trebonio legato misisset;

isset; repente ex omnibus partibus ad pabulatores ad-
volaverunt, sic, uti ab signis legionibusque non abster-
rent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt;
neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio consi-
equites, quum post se legiones viderent, præcipientes hos-
tes egerunt; magnoque eorum numero interfecto, neque
sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desilen-
di, facultatem dederunt. Ex hac fugâ protinus, quæ
undique convenerant, auxilia discesserunt: neque post
id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes con-
tenderunt.

XIV. Cæsar, cognito eorum consilio, ad flumen Ta-
mesin, in fines Cassivellauni, exercitum duxit; quod
flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre
transiri potest. Eò quum venisset; animum advertit,
ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium
instructas: ripa autem erat acutis sudibus præfixis mu-
nita; ejusdemque generis sub aquâ defixæ fudes, flumine
tegebantur. Iis rebus cognitis à captivis perfugisque;
Cæsar, præmissis equitatu, celsim legiones sublequi
jussit. Sed eâ celeritate atque impetu milites ierunt,
quum capite solo ex aquâ exstarent; ut hostes impetum
legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque
dimitterent, ac se fugæ mandarent.

XV. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni
depositâ spe contentionis, dimissis amplioribus copiis;
millibus circiter IV essedariorum relictis, itinera nostra
servabat, paululumque ex viâ excedebat, locisque im-
peditis atque sylvestribus sese occultabat; atque iis re-
gionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora
atque homines ex agris in sylvas compellebat: & quum
equitatus noster liberius, vastandi prædandique causâ,
se in agros effunderet; omnibus viis notis semitisque,
essedarios ex sylvis emittebat; & magno cum periculo
nostrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc me-
tu, latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque
longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur:
& tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis,
hostibus noceretur; quantum labore, atque itinere, le-
gionarii milites efficere poterant.

XVI. Interim Trinobantes, propè firmissima earum regionum civitas; ex quâ Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat; (cujus pater Imanuentius in eâ civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Cassivellauno; ipse fugâ mortem vitaverat) legatos ad Cæsarem mittunt: pollicenturque sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuriâ Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præsit, imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt; obsides ad numerum, frumentumque miserunt.

• XVII. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuriâ prohibitis; Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis, sese Cæsari dederunt. Ab his cognoscit, non longè ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, sylvis paludibusque munitum, quò satîs magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum sylvas impeditas vallo atque fossâ munierunt, quò, incursionis hostium vitandæ causâ, convenire consueverunt. Eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiè naturâ atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit: Hostes paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque ex aliâ parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus; multique in fugâ sunt comprehensi, atque interfecti.

XVIII. Dum hæc in his locis geruntur: Cassivellannus ad Cantium, quod esse ad mare suprâ demonstravimus; quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax; nuncios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improvviso adorianantur atque oppugnent. Hi quum ad castra venissent; nostri, eruptione factâ, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellannus, hoc proelio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maximè etiam permotus defectione civitatum; legatos

legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit.

XIX. Cæsar, quum statuisset hyemem in continenti propter repentinos Galliæ motus agere; neque multum æstatis superesset; atque id facile extrahi posse intelligeret; obsides imperat: &, quid in annos singulos vestigalis populo R. Britannia penderet, constituit: interdicat atque imperat Cassivellauno, ac Mandubratio, neu Trinobantibus, noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit resectas. His deductis: quod & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naves; duobus commeatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hîc neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur; & prioris commeatûs expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX; perpaucae locum caperent, reliquæ ferè omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Cæsar frustra expectasset: ne anni tempore navigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat; necessariò angustius milites collocavit: ac summâ tranquillitate consecutâ, secundâ initâ quum solvisset vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit.

XX. Subductis navibus, conciliòque Gallorum Samarobrivæ peracto: quod eo anno frumentum in Galliâ, propter siccitates, angustius provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hybernis collocare; legionésque in plures civitates distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios, Q. Ciceroni: tertiam in Æduos, L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Trevirorum hyemare iussit: tres in Belgio collocavit; his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit: unam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat, & cohortes v, in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis

Ambiorigis & Cativulci erant; misit; his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Arunculeium Cottam, legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hyberna, (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum c continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas munitaque hyberna cognovisset, in Galliâ morari constituit.

XXI. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cujus majores in suâ civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute atque in se benevolentiam, quod in omnibus bellis singulari ejus operâ fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium hunc jam annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret; L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hyemare; quorumque operâ cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est; in hyberna perventum, locumque hybernis esse munitum.

XXII. Diebus circiter xv, quibus in hyberna ventum est; initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Cativulco: qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præstò fuissent, frumentumque in hyberna comportavissent; Indutiomari Treviri nunciis impulsus, suos concitaverunt: subitoque oppressis lignatoribus, magnâ manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, valiumque ascendissent; atque unâ ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent; desperatâ re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: *habere sese, quæ de re communi dicere vellet; quibus rebus controversias minui posse sperarent.*

XXIII.

XXIII. Mittitur ad eos, colloquendi causâ, C. Arpinus, eques Romanus, familiaris Q. Titurii; & Q. Junius ex Hispaniâ quidam, qui jam antè, missu Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare consueverat. Apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est. *Sese, pro Cæsaris in se beneficiis, plurimum ei confiteri debere: quòd ejus operâ stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere consuëffet; quòdque ei & filius & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute & catenis tenuissent: neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut judicio aut voluntate suâ fecisse: sed coactu civitatis, suâque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quàm ipse in multitudinem: civitati porro hanc fuisse belli causam; quòd repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate suâ probare posse; quòd non adeò sit imperitus rerum, ut suis copiis populum R. se superare posse confidat, sed esse Galliæ commune consilium: omnibus bybernis Cæsaris oppugnandis, hunc esse dictum diem; ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim cum de recuperandâ communi libertate consilium initum videretur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii; pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat. Magnam manum Germanorum conductam, Rhenum transisse: hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, velintne, prius quàm finitimi sentiant, eductos ex bybernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere; quorum alter millia passuum circiter L, alter paullo ampliùs absit. Illud se polliceri, & jurejurando confirmare; tutum se iter per fines suos daturum: quòd quum faciat; & civitati sese consulere, quòd bybernis levetur; & Cæsari pro ejus meritis gratiam referre. Hæc oratione habitâ discedit Ambiorix.*

XXIV. C. Arpinus & Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi repentinâ re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant; maximèque hæc re permovebantur, quòd, civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Rom. bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque

quo ad concilium rem deferunt; magnâque inter eos existit controversia. L. Aurunculeius, complurésque tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hybernis injussu Cæsaris discedendum existimabant: Quanta vis magnas copias etiam Germanorum sustinere posse, munitis hybernis, docebant: Rem esse testimonio; quod primum hostium impetum, multis ulro vulneribus illatis, fortissimè sustinuerint: re frumentariâ non premi: interea & ex proximis hybernis, & à Cæsare conventura subsidia: postremò quid esse levius aut turpius, quàm auctore hoste, de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurinus, serò facturos, clamitabat, quum majores manus hostium, adjunctis Germanis, convenissent; aut quum aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum: brevem consulendi esse occasionem: Cæsarem arbitrari profectum in Italiam. Neque aliter Carnutes, interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos; neque Eburones, si ille adesset, tantâ cum contemptione nostri ad castra venturos esse. Non hostem auctorem, sed rem, spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis doleri Ariovisti mortem, & superiores nostras victorias: ardere Galliam, tot contumeliis acceptis sub populi R. imperium redactam; superiore gloriâ rei militaris extinctâ. Postremò, quis hoc sibi persuaderet; sine certâ re, Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullò cum periculo ad proximam legionem perventuros: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem: Cottæ quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo se non præsens periculum, at certè longinquâ obsidione fames esset pertimescenda. Hâc in utramque partem habitâ disputatione: quum à Cottâ, primisque ordinibus, acriter resisteretur; Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus: & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: Neque is sum, inquit, qui gravissimè ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient; & si gravius quid acciderit, abs te rationem deposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hybernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineant; nec rejecti & relegati longè ab cæteris, aut ferro aut fame intereant.

XXV. Confurgitur ex concilio: comprehendant utramque, & orant; ne suâ diffensione & pertinaciâ rem in summum periculum deducant: facilem esse rem; seu maneant, seu proficiscantur; si modo unum omnes sentiant, ac probent: contrâ, in diffensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat manus Cotta permotus: superat sententia Sabini. Pronunciatur, primâ luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur; & languore militum, & vigiliis, periculum augeatur. Primâ luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum; longissimo agmine, magnisque impedimentis.

XXVI. At hostes postea quam ex nocturno fremitu, vigiliisque, de profectioe eorum senserunt; collocatis insidiis bipartitò in sylvis, opportuno atque occulto loco, à millibus passuum circiter 11 Romanorum adventum expectabant: &, quum se major pars agminis in magnam convallem demississet, ex utrâque parte ejus vallis subitò sese ostenderunt: novissimosque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt.

XXVII. Tum demum Titurius, uti qui nihil antè providisset, trepidare, concurrere, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timidè, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectioe auctor non fuisset; nullâ in re communi salutis deerat: &, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris; &, in pugnâ, militis officia præstabat. Quumque, propter longitudinem agminis, minùs facilè per se omnia obire, &, quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jussunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. Quod consilium, etsi in ejusmodi casu

casu reprehendendum non est, tamen incommodè accidit: nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit; quod non sine summo timore & desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgò milites ab signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis potere atque arripere properaret; & clamore ac fletu omnia complerentur.

XXVIII. At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum totâ acie pronunciari jusserunt, *ne quis ab loco discederet; illorum esse prædam, atque illis reservari quæcumque Romani reliquissent; proinde omnia in victoriâ posita existimarent.* Erant & virtute, & numero, pugnando pares nostri; tamen à duce, & à fortunâ deserebantur; tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; & quoties quæque cohors procurreret, ab eâ parte magnus hostium numerus cadebat. Quâ re animadversâ; Ambiorix pronunciari jubet, ut *procul tela conjiciant, ne propius accedant: & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant; levitate armorum, & quotidianâ exercitatione, nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.* Quo præcepto ab iis diligentissimè observato; quum quæpiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissimè refugiebant; interim eâ parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant; & ab iis qui cesserant, & ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur. Sin autem locum tenere vellent; neque virtuti locus relinquebatur, neque à tantâ multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; & magnâ parte diei consumptâ, quum à primâ luce ad horam viii pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro fortis & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur. Q. Lucanius, ejusdem ordinis, fortissimè pugnâns, dum circumvento filio subyenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordinisque adhortans, in adversum os fundâ vulnerator.

XXIX. His rebus permotus Q. Titurinus; quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, *ut sibi militibusque parcat.* Ille appellatus, respondit: *Si velit secum colloqui, licere; sperare à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri; inque eam rem se suam fidem interponere.* Ille cum Cottâ saucio communicat; *si videatur, pugnâ ut excedant, & cum Ambiorige unâ colloquantur; sperare se, ab eo de suâ ac militum salute impetrari posse.* Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseverat. Sabinus quos in præsentia tribunos mil. circum se habebat, &, primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: &, quum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abjicere, imperatum facit; suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo; paullatim circumventus, interficitur. Tum verò, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetûque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur, cum maximâ parte militum; reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magnâ multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit; ipse pro caltris fortissimè pugnans, occiditur. Illi ægre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes desperatâ salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prælio elapsi, incertis itineribus per sylvas ad T. Labienum legatum in hyberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiorum faciunt.

XXX. Hâc victoriâ sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque diem, neque noctem intermittit: peditatûmque se subsequi jubet. Re demonstratâ, Atuaticisque concitatis; postero die in Nervios pervenit: hortaturque, *ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos, magnâque partem exercitus interfuisse demonstrat: Nihil esse negotii, subitò oppressam legionem, quæ cum Cicerone hyemâ, interfici: se ad*
eam

eam rem profitetur adiutorem. Facile hâc oratione Nervii persuadet.

XXXI. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumofios, Gordunos; qui omnes sub eorum imperio sunt; quàm maximas manus possunt, cōgunt: & de improvîso ad Ciceronis hyberna advolant, nondum ad eum famâ de Titurii morte perlatâ. Hîc quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causâ in sylvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis: magnâ manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium socii & clientes, legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeritèr ad arma concurrunt; vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur: quodd omnem spem hostes in celeritate ponebant; atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

XXXII. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ; magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex eâ materiâ, quam munitionis causâ comportaverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multò majoribus copiis coactis, castra oppugnant; fossam complent. A nostris eâdem ratione, quâ pridie, resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non ægris, non vulneratis, facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multæ præustæ fudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur: pinnae, loricaeque, ex cratibus attextuntur. Ipse Cicero, quum tenuissimâ valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi ad quietem tempus relinquebat: ut ultro militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur.

XXXIII. Tunc duces principisque Nerviorum; qui aliquem sermonis aditum, causâmq; amicitiae cum Cicerone habebant; colloqui sese velle dicunt. Faciâ potestate; eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat,

com-

commemorant: *Omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorumque, hyberna oppugnari.* Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ causâ. *Errare eos dicunt, se quidquam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque R. animo, ut nihil nisi hyberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere; Et, in quascumque partes velint, sine metu proficisci.* Cicero ad hæc unum modò respondit: *Non esse consuetudinem populi Rom. accipere ab hoste armato conditionem. Si ab armis discedere velint; se adiutores utantur, legatosque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro ejus justitiâ, quæ petierint, impetraturos.*

XXXIV. Ab hâc spe repulsi Nervii, vallo pedum xi, & fossâ pedum xv, hyberna cingunt. Hæc & superiorum annorum consuetudine, à nostris cognoverant; & quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferreamentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea; gladiis cespitem circumcidere; manibus, sagulisque, terram exhaustire cogebantur. Quâ quidem ex re, hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus, millium passuum xv in circuite munitionem perfecerunt. Reliquisque diebus, turres ad altitudinem valli; falces testudinésque, quas iidem captivi docuerant; parare ac facere coeperunt.

XXXV. Septimo oppugnationis die, maximo eorto vento: ferventes fusili ex argillâ glandes, fundis; & servefacta jacula; in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere coeperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt; &, venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque exploratâ victoriâ; turres testudinésque agere, & scalis vallum ascendere coeperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit; ut, quum undique flammâ torrerentur, maximæque telorum multitudine premerentur, suâque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent; non modò demigrandi causâ de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam;

ac tum omnes acerrimè fortissimèque pugnarent. Hic dies nostris longè gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur; ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullulùm quidem intermissâ flammâ; & quodam loco turri adauctâ, & contingente vallum; tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, *si introire vellent*, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

XXXVI. Brant in eâ legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulpio & L. Varenus. Ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur; omnibusque annis, de loco, summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulpio, quum acerrimè ad munitiones pugnaretur, *Quid dubitas*, inquit, *Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exspectas? Hic dies, hic dies de nostris controversiis judicabit.* Hæc quum dixisset, procedit ex castris; munitionemque, quâ parte hostium confertissima visa est, erumpit. Nec Varenus quidem tum vallo sese continet: sed omnium veritus existimationem, subsequitur; mediocri spatio relicto. Pulpio pilum in hostes mittit, atque anum ex multitudine procurrentem transjicit: quo percussio & exanimato, hunc scutis protegent hostes, & in illum universi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulpioni, & verutum in balteo desigitur. Avertit hic casus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum; impeditumque hostes circumstant. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subvenit. Ad hunc se confestim à Pulpione omnis multitudo convertit; illum veruto transfixum arbitrantur. Illic verò occursum ocyus gladio, cominusque rem gerit Varenus: atque, uno interfecto, reliquos paullum propellit: dum cupidius instat, in locum inferiorem dejectus cecidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulpio: atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summâ cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione

& certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus, auxilio salutique esset; neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

XXXVII. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio; & maximè, quòd, magnâ parte militum confectâ vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat: tanto crebriores litteræ nunciisque ad Cæsarem mittebantur. Quorum pars deprehensa, in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui à primâ obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem præstiterat. Hic servo, spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sine ullâ suspitione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculo Ciceronis legionisque cognoscit.

XXXVIII. Cæsar, acceptis litteris circiter horâ xi diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quaestorem mittit; cujus hyberna aberant ab eo millia passuum xxv: jubet mediâ nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire: exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quâ sibi iter faciendum. Scribit Labieno, si Reip. commodo facere possit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitus, quòd paullò aberat longius, non putat exspectandam. Equites circiter cœ ex proximis hybernis cogit.

XXXIX. Horâ circiter iii, ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: eo die millia passuum xx progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit: legionemque ei attribuit; quòd ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eò tolerandæ hyemis causâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortum cognitâ; quum omnes ad eum Trevirorum copiae venissent; veritus ne, si ex hybernis fugæ similem profectionem secisset, hostium impetum sustinere non posset; præsertim quos recenti victoriâ efferri sciret: litteras Cæsari dimittit, quanto
cum

cum periculo legionem ex hybernis educaturus esset; rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes pedatatus equitatusque copias Trevirorum III millia passuum longè ab suis castris consedisse.

XL. Cæsar, consilio ejus probato; etsi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat; tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur: quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis conscriptam litteris mittit; ne, interceptâ epistolâ, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit; monet, ut tragulam, cum epistolâ ad amentum deligatâ, intrâ munitiones castrorum adjiciat. In litteris scribit, *se cum legionibus profectum celeriter affore*: hortatur, ut *pristinam virtutem retineat*. Gallus, periculum veritus; ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrin adhæsit; neque ab nostris biduo animadversa: tertio die, à quodam milite conspicitur; dempta, ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes lætitiâ afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur: quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XLI. Galli, re cognitâ per exploratores, obsidionem relinquunt; ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant, armatorum circiter millia LX. Cicero, datâ facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem suprâ demonstravimus, repetit; qui litteras ad Cæsarem deferat: hunc admonet, iter cautè diligentêrque faciat. Perscribit in litteris; *hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse*. Quibus litteris circiter mediâ nocte Cæsar allatis, suos facit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die, luce primâ, movet castra; & circiter millia passuum IV progressus; trans vallem magnam & rivum, hostium multitudinem conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum
de

de celeritate existimabat; consedit: &, quàm æquissimo loco potest, castra communit. Atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis; tamen angustiis viarum, quàm maximè potest, contrahit; eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissimè itinere vallem transire possit.

XLII. Eo die, parvulis equestribus præliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent: Galli; quòd ampliores copias, quæ nondum convenerant, exspectabant: Cæsar; si fortè timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris prælio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. Primâ luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, sèque in castra recipere: simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui; atque in iis administrandis rebus quàm maximè concurrari, & cum simulatione agi timoris jubet. Quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt. Nostris verò etiam de vallo deductis, propiùs accedunt; & tela intrâ munitionem ex omnibus partibus conjiciunt: præconibusque circummissis, pronunciari jubent; *seu quis Gallus, seu Romanus, velit ante horam tertiam ad se transire; sine periculo licere: post id tempus, non fore potestatem*: Ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum; quòd eà non posse introrumpere videbantur; alii vallum manu scandere, alii fossas complere, inciperent. Tunc Cæsar, omnibus portis eruptione factâ, equitatûque emissio, celeriter hostes dat in fugam; sic, ut omnino pugnandi causâ resisteret nemo: magnùmque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit.

XLIII. Longiùs prosequi veritus; quòd sylvæ paludésque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento illum locum relinqui videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas

tutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur. Legione productâ, cognoscit non decimum esse quemque relictum militum sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, & quantâ virtute, sint res administratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: Centuriones sigillatim, tribunosque militum appellat; quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini & Cottæ, certius ex captivis cognoscit. Postero die, concione habitâ, rem gestam proponit; milites consolatur, & confirmat. Quod detrimentum culpâ & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet: quòd, beneficio deorum immortalium, & virtute eorum, expiato incommodo; neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

XLIV. Interim ad Labienum per Rhemos, incredibili celeritate de victoriâ Cæsaris fama perfertur: ut, quum ab hybernis Ciceronis millia passuum l. abesset, eoque post horam ix diei Cæsar pervenisset; ante median noctem ad portas castrorum clamor oriretur: quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. Hâc famâ ad Treviros perlatâ; Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione, in sua remittit hyberna: ipse cum iii legionibus circum Samarobriam trinis hybernis hyemare constituit; &, quòd tanti motus Galliæ exstiterant, totam hyemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ civitates de bello consultabant; nuncios legationesque in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque ullum ferè totius hyemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis & motu Gallorum nuncium acciperet. In his, ab L. Roscio legato, quem legioni xiiii præfecerat, certior est factus; *magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causâ, convenisse; neque longius millia passuum*

suum VIII, ab hybernis suis abfuisse; sed, nuncio allato de victoriâ Cæsaris, discessisse; adeò ut fugæ similis discessus videretur.

XLV. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis; aliàs territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret; aliàs cohortando; magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senone, quæ est civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis; Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat; (cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant) interficere publico consilio conati: cum ille præsensisset, ac profugisset; usque ad fines infecuti, regno domoque expulerunt: &, missis ad Cæsarem satisfaciendi causâ legatis; quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantumque apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit; ut, præter Æduos & Rhemos, (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit; alteros, pro vetere ac perpetuâ erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis) nulla ferè fuerit civitas non suspecta nobis. Idque adeò haud scio mirandumne sit; cum compluribus aliis de causis; tum maxime, quòd, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissimè dolebant.

XLVI. Treviri verò atque Indutiomarus, totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quia trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur; magnâ parte exercitus nostri interfectâ, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret: quum *se bis expertos dicerent, Ariovisti bello, & Tenchtherorum transitu; non esse fortunam amplius tentaturos.* Hâc spe lapsus Indutiomarus; nihilo minus copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatosque totâ Galliâ magnis præmiis ad se allicere cœpit: ac tantam sibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes

concurrerent; gratiam atque amicitiam publicè privatimque peterent.

XLVII. Ubi intellexit, ultro ad se veniri; alterâ ex parte Senones Carnutésque, conscientiam facinoris instigatos; alterâ, Nervios Atuaticósque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset: armatum concilium indicit. Hoc, more Gallorum, est initium belli; quò, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; &, qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum; quem suprâ demonstravimus Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse; hostem judicat, bonaque ejus publicat. His rebus confectis; in concilio pronunciat, accersitum se à Senonibus & Carnutibus, aliisque compluribus Galliae civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorúmque agros populaturum; ac prius, quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum. Quæque fieri velit, præcipit.

XLVIII. Labienus, quum & loci naturâ & manu munitissimis castris sese contineret; de suo ac legionis periculo nihil timebat: sed, ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitterit, cogitabat. Itaque à Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognitâ, quam in concilio habuerat; nuncios mittit ad finitimas civitates, equitésque undique convocat: iis certam diem conveniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur; aliàs, ut situm castrorum cognosceret; aliàs, colloquendi aut territandi causâ: equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat; timorísque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

XLIX. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet: nocte unâ, intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accersendos curaverat, tanta diligentiam omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nullâ ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri posset. Interim, ex consuetudine quo-

quotidianâ, Indutiomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conjiciunt, & magnâ contumeliâ verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo à nostris dato responso, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit: præcipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam coniectis; quod fore, sicut accidit, videbat; omnes unum peterent Indutiomarum: neu quis quemquam prius vulneraret, quàm illum interfectum videret: quod, morâ reliquorum, illum, spatium nactum, effugere nolebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium Fortuna; &, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur; caputque ejus refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt consectantur, atque occidunt. Hâc re cognitâ; omnes Eburonum & Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; paullôque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

L I B E R VI.

I. **M**ULTIS de causis, Cæsar majorem Galliæ motum expectans; per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeio proconsole petit; quoniam ipse ad urbem cum imperio, Reipubl. causâ, maneret: quos ex Cisalpinâ Galliâ confusis sacramento rogavisset, ad signa convenire & ad se proficisci juberet: magni interesse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ existimans; tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore refarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius, & Reipubl. & amicitiae tribuisset: celeriter confectio per suos delectu; tribus ante exactam hyemem

mem & constitutis & adductis legionibus; duplicatōque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat: & celeritate & copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus; ad ejus propinquos à Trevis imperium deferitur. Illi finitimos Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri, non desistunt. Quum ab proximis impetrare non possent, ultiores tentant. Inventis nonnullis; civitates jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecuniâ cavent: Ambiorigem sibi societate & frædere adjungunt, Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret; Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis Cisirhenanis omnibus Germanis, esse in armis; Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare; à Trevis Germanos crebris legationibus sollicitari: maturius sibi de bello cogitandum putavit. Itaque, nondum hyeme confectâ, proximis iv legionibus coactis, de improvviso in fines Nerviorum contendit: &, prius quàm illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque eâ prædâ militibus concessâ, vastatisque agris; in deditionem venire, atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit.

III. Concilio Galliæ primo vere, ut instituerat, indicto: quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirosque, venissent; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus; ut omnia postponere videretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatēque patrum memoriâ conjunxerant; sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. Hâc re pro suggestu pronuntiata; eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit. Cognito ejus adventu; Acco, qui princeps ejus concilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus; prius, quàm id effici posset, adesse Romanos nunciatur. Necessario sententiâ desistant; legatosque deprecandi causâ ad Cæsarem mittunt: adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter

Cæsar,

Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam: excusationemque accipit: quod æstivum tempus instantis belli, non quæstionis, esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidésque mittunt; usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientelâ: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat: civitatibus.

IV. Hâc parte Galliæ pacatâ, totus & mente & animo in bellum Trevirorum & Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet; ne quis aut ex hujus iracundiâ, aut ex eo quod meruerat odio, civitatis motus oriretur. His rebus constitutis; quod pro explorato habebat Amborigem prælio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat.

V. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus sylvisque muniti; qui uni ex Galliâ de pace ad Cæsarem legatos numquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacefferet: ne, desperatâ salute, aut se in Menapios abderet; aut cum Transrhenanis congregi cogeretur. Hôc inito consilio; totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis v in Menapios proficiscitur. Illi, nullâ coactâ manu, loci præsidio freti, in sylvas paludésque confugiunt; suâque eodem conferunt. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato & M. Crasso quæstore: celeritèrque effectis pontibus; adiit tripartito: ædificia vicósque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causâ, mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Amborigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus; Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

VI. Dum hæc à Cæsare geruntur ; Treviri, magnâ coactis peditatûs equitatûsque copiis, Labienum cum unâ legione, quæ in eorum finibus hyemaverat, adoriri parabant : jamque ab eo non longiùs bidui viâ aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris à millibus passuum xv, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, cognito hostium consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem ; præsidio v cohortium impedimentis relicto, cum xxv cohortibus magnôque equitatu contra hostem proficiscitur, & mille passuum intermisso spatio, castra communit.

VII. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen, ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur quotidie auxiliorum spes. Loquitur in concilio palâm ; *quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitûsque fortunas in dubium non devocaturum.* Et postero die primâ luce castra moturum. Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magnò Gallorum equitatûs numero nonnullos Gallicis rebus favere natura egebat. Labienus, noctu tribunis militum primisque ordinibus coactis ; quid sui consilii sit, proponit : & quò faciliùs hostibus timoris det suspicionem ; majore strepitu & tumultu, quàm populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tantâ propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat ; cùm Galli, cohortati inter se, *ne speratam prædam ex manibus dimitterent ; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilia expectare ; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant ;* flumen transire, & iniquo loco proelium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret ; eâdem usus simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmissis paullum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis ; *Habetis,* inquit,

inquit, *milites, quam petistis, facultatem : hostem impedito atque iniquo loco tenetis : præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis ; cum adesse, & hæc coram cernere, existimate.* Simul, signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet ; &, paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt ; impetum modò ferre non potuerunt ; ac primo concursu in fugam coniecti, proximas sylvas petiverunt : quos Labienus equitatu confectatus ; magno numero interfecto, compluribus captis ; paucis post diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant ; præceptâ Trevirorum fugâ, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permanisse in officio demonstravimus, principatus, atque imperium est traditum.

IX. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit. Quarum erat altera, quòd [Germani] auxilia contra se Treviris miserant ; altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus ; paullùm supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Notâ atque institutâ ratione ; magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur ; reliquas copias, equitatumque transducit. Ubii, qui antè obsides dederant, atque in deditionem venerant ; purgandi sui causâ ad eum legatos mittunt : qui doceant, *neque ex suâ civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem lasam ;* petunt atque orant, *ut sibi parcat ; ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant : si amplius obsidum velit, dare pollicentur.* Cognitâ Cæsar causâ reperit, ab Suevis auxilia missa esse : Ubiorum satisfactionem accipit : aditus viasque in Suevos perquirat.

X. Interim, paucis post diebus, fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare, ut auxilia peditatûs equitatûsque mittant. His cognitis rebus; rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pœcora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant; sperans, barbaros, atque imperitos homines, inopiâ cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci: mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant; quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt; &, paucis diebus intermissis, referunt: *Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant; cum omnibus suis sociorûmque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: sylvam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: hanc longè introrsus pertinere; Et, pro nativo muro objectam, Cberuscos à Suevis, Suevosque à Cberuscis injuriis insultantibusque prohibere: ad ejus initium sylvæ, Suevos adventum Romanorum expectare constituisse.*

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est; non alienum esse videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, & quo modo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Galliâ, non solum in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibusque; sed penè etiam in singulis domibus, factiones sunt: earumque factionem sunt principes; qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur; quorum ad arbitrium judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque ejus rei causâ antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorum auxilium egeret: suos enim opprimi quisque, & circumveniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio est in summâ totius Galliæ; namque omnes civitates in partes divise sunt duas.

XII. Quum Cæsar in Galliam venit; alterius factionis principes erant Ædui; alterius, Sequani. Ii, quum per se minùs valerent, quòd summa auctoritas antiquitus erat

erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ; Germanos atque Ariovistum sibi adjunxerant; eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. Præliis verò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfectâ; tantum potentiâ antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent; obsidesque ab iis principum filios acciperent; & publicè jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent: quâ necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causâ Romam ad Senatum profectus, infectâ re redierat. Adventu Cæsaris factâ commutatione rerum; obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; (quod ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque æquiore imperio se uti videbant) reliquis rebus, eorum gratiâ dignitatēque amplificatâ; Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Rhemi successerant: quos quod adæquare apud Cæsarem gratiâ intelligebatur: ii, qui propter veteres inimitiâs nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant: hos illi diligenter tuebantur: ita & novam & repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat; ut longè principes haberentur Ædui; secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent.

XIII. In omni Galliâ, eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: nam plebs penè servorum habetur loco; quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur concilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuriâ potentiorum premuntur; sese in servitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus, alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis interfunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus, disciplinæ causâ, concurrit: magnoque hi sunt apud eos honore: nam ferè de omnibus controversiis, publicis

licis privatisque, constituunt: &, si quod est admissum facinus; si cædes facta; si de hæreditate, si de finibus controversia est; iidem decernunt: præmia poenarumque constituunt. Si quis aut privatus aut publicus eorum decreto non steterit; sacrificiis interdicunt. Hæc poena apud eos est gravissima: quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hòc mortuo; si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, confidunt; in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt; eorumque judiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur: & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illò discendi causâ proficiscuntur. Druides à bello abesse consueverunt; neque tributa unà cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, & suâ sponte multi in disciplinam conveniunt, & à parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur: itaque nonnulli annos vicenos in disciplinâ permanent: neque fas esse existimant, ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatisque rationibus, Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quòd neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, litteris confisos, minùs memoriæ studere: quod ferè plerisque accidit, ut, præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriâ remittant. In primis hoc volunt persuadere; non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto.

lecto. Multa præterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturâ, de Deorum immortalium vi ac potestate disputant; & juventuti transdunt.

XIV. Alterum genus est Equitum. Ii, quum est usus, atque aliquod bellum incidit; (quod ante Cæsaris adventum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propularent) omnes in bello versantur: atque eorum ut quique est genere copiosque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientisque habet. Hanc unam gratiam potentiâmq; noverunt.

XV. Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus. Atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in præliis periculisque versantur; aut pro victimis homines immolant, aut se immolatuos vovent; administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur: quod, pro vitâ hominis nisi vitâ hominis reddatur, non posse aliter Deorum immortalium numen placari arbitrantur: publicæque ejusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent: quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flammâ exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliquâ noxâ sint comprehensi; gratiora Diis immortalibus esse arbitrantur: sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentiam supplicia descendunt. Deum maximè Mercurium colunt: hujus sunt plurima simulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc, viarum atque itinerum ducem: hunc, ad quæslus pecuniæ mercaturâque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc; Apollinem, & Martem, & Jovem, & Minervam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, mōrbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia transdere; Jovem, imperium cœlestium tenere; Martem, bella regere. Huic, quum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent. Quæ superaverint; animalia capta immolant; reliquas res in unum locum

locum conferunt. Multis in civitatibus, harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspici licet: neque sæpè accidit, ut, neglectâ quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimùmque ei rei supplicium cum cruciату constitutum est.

XVI. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; & dies natales, & mensium & annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis, hæc ferè ab reliquis differunt; quòd suos, liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palàm ad se adire non patiantur; filiumque puerili ætate, in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt.

XVII. Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt: tantas ex suis bonis, æstimatione factâ, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. Uter eorum vitâ superârit; ad eum pars utriusque, cum fructibus superiorum temporum, pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem: & quum paterfamiliâs illustriore loco natus decessit; ejus propinqui conveniunt; & de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in fervilem modum quæstionem habent; &, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt, pro cultu Gallorum, magnifica & sumptuosa: omniâque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt; etiam animalia: ac, paullò supra hanc memoriam servi & clientes, quos ab iis dilectos esse constabat; justis funeribus confectis, unà cremabantur.

XVIII. Quæ civitates commodius suam Rempubk. administrare existimantur, habent legibus sanctum; si quis quid de Rep. à finitimis rumore aut famâ acceperit, uti ad magistratum deferat; nève cum quo alio communicet: quòd sæpè homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus,

magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. De Rep. nisi per concilium loqui non conceditur.

XIX. Germani multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsent; neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè juvantur; Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne famâ quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis, labori ac duritiæ student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires. nervosque confirmari putant. Intrâ annum verò xx feminae notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cujus rei nulla est occultatio; quod & promiscuè in fluminibus perluuntur; & pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur; magnâ corporis parte nudâ.

XX. Agriculturæ non student; majorque pars victus eorum in lacte, & caseo, & carne consistit. Neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet: sed magistratus ac principes, in annos singulos, gentibus cognationibusque hominum, qui unâ coierunt, quantum & quo loco visum est, agri attribuunt; atque anno potè aliò transire cogunt. Ejus rei multas afferunt causas: ne assiduâ consuetudine capti, studium belli gerendi agriculturâ commutent: ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant: ne accuratiùs, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, quâ ex re factiones dissensionisque nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes æquari cum potentissimis videat.

XXI. Civitatibus maxima laus est, quàm latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant; expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere: simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timorè sublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello præsent,

præfint, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace, nullus est communis magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiæque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt; atque ea juventutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causâ fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in concilio *se dixit ducem fore; qui sequi velint, profiteantur*; consurgunt ii, qui & causam & hominem probant, suumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur; omniumque iis rerum postea fides abrogatur. Hospites violare, fas non putant: qui, quâque de causâ, ad eos venerunt; ab injuriâ prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur.

XXII. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca; circa Hercyniam sylvam, quam Eratostheni & quibusdam Græcis famâ notam esse video, quam illi Orciniam appellant: Volcæ Testesages occupârunt, atque ibi confederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet justitiæ & bellicæ laudis opinionem; nuncque in eadem inopiâ, egestate, patientiâ, quâ Germani, permanent; eodem victu, & cultu corporis, utuntur. Gallis autem, Provinciæ propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur: paullatim assuefacti superari, multisque præliis victi, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

XXIII. Hujus Hercyniæ sylvæ, quæ suprà demonstrata est, latitudo ix dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri potest; neque mensuras itinerum novērunt. Oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus; rectâque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum & Anartium: hinc se flectit sinistrorsum, diversis à flumine regionibus; multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit: neque

que quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adisse ad initium ejus sylvæ dicat, quum dierum iter LX processerit; aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in eâ genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

XXIV. Est bos, cervi figurâ: cujus à mediâ fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo, sicut palmæ, rami latè diffunduntur. Eadem est feminae marisque natura; eadem forma magnitudinæque cornuum.

XXV. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capreis figura, & varietas pellium; sed magnitudine paullò antecedunt; mutilæque sunt cornibus, & crura sine nodis articulisque habent; neque quietis causâ procumbunt; neque, si quo afflictae casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant; atque ita paullum modò reclinatæ quietem capiunt. Quarum ex vestigiis quum est animadversum à venatoribus, quò se recipere consueverint; omnes eo loco aut à radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc cum se ex consuetudine reclinaverint; infirmas arbores pondere affligunt, atque unâ ipsæ concidunt.

XXVI. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur. Ii sunt magnitudine, paullò infra elephantos; specie, & colore, & figurâ tauri. Magna vis eorum est, & magna velocitas; neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parant. Hos studiosè foveis, captos interficiunt. Hòc se labore dant adolescentes, atque hòc genere venationis exercent; &, qui plurimos ex his interfecerunt; relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio; magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines, & mansuescieri, ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiosè conquisita, ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXVII.

XXVII. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in sylvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quòd, ut suprà demonstravimus, minimè omnes Germani agriculturæ student; constituit non progredi longiùs: sed, ne omnino metum reditùs sui barbaris tolleret; atque ut eorum auxilia tardaret; reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripam Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum cc rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum xv constituit, præsidiumque cohortium xii pontis tuendi causâ ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus; per Arduennam sylvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque amplius p in longitudinem patet; L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit: monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne quæ ejus adventus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes apprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur.

XXVIII. Multum, cum in omnibus rebus, tum in re militari, potest Fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret; priùsque ejus adventus ab hominibus videretur, quàm famâ ac nunciis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ; omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto; rhedis, equisque comprehensis; ipsum effugere mortem. Sed hoc eò factum est, quòd, ædificio circumdato sylvâ, (ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus causâ, plerumque sylvarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiarésque ejus angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis

fuis intulit: fugientem sylvæ texerunt. Sic & ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXIX. Ambiorix copias suas judiciõne non conduxerit, quòd prælio dimicandum non existimaverit: antequam exclusus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quàm reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. Sed certè, clam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit; quorum pars in Arduennam sylvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceanum fuerunt; ii in insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consueverunt: multi, ex suis finibus egressi, se suæque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, quæ unà cum Ambiorige consilium inierat; ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset: omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset; taxo, cujus magna in Galliâ Germaniæque copia est, se exanimavit. Segni Condusique, ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Trevirósque; legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, *ne se in hostium numero duceret; neque omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam judicaret: nihil se de bello cogitasse; nulla Ambiorigi auxilia misisse.* Cæsar, exploratâ re quæstione captivorum; si qui ad eos Eburones ex fugâ convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit.

XXX. Tum, copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuaticam contulit. Id castelli nomen est. Hoc ferè est in mediis Eburonum finibus; ubi Titurius atque Aurunculeius, hyemandi causâ, confederant. Hunc cum reliquis rebus locum probabat; tum, quòd superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret. Præsidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit; unam ex iis iiii, quas proximè conscriptas ex Italâ transduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit; ducentósque equites attribuit. Partito exercitu; T. Labienum cum legionibus iiii ad Oceanum

Oceanum versùs, in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes, ire constituit; quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem VII sese reversurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si Reipubl commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint.

XXXI. Erat, ut suprà demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet; sed in omnes partes dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus sylvestris, aut palus impedita, spem præsidii aut salutis aliquam offerebat; confederat. Hæc loca vicinitatibus erant notæ: magnamque res diligentiam requirebat, non in summâ exercitus tuendâ, (nullum enim poterat universis, abperterritis ac dispersis, periculum accidere) sed in singulis militibus conservandis. Quæ tamen, ex parte, res ad salutem exercitus pertinebat: nam & prædæ cupiditas multos longius evocabat; & sylvæ incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet; dimittendæ plures manus, diducendique erant milites: si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio & consuetudo exercitus Romani postulabat; locus ipse erat præsidio barbaris; neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumveniendi, singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentiam provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, et si omnium animi ad ulciscendum ardebant; quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nuncios Cæsar; omnes evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potius in sylvis Gallorum vita,

vita, quàm legionariorum, periclitetur; simul, ut, magnâ multitudine circumfusâ, pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXII. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diésque appetebat VII, quem in diem Cæsar ad impedimenta legionémque reverti constituerat. Hic, quantum in bello Fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus: manus erat nulla, quæ parvam modò timoris causam afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama; diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum 11 millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno; à quibus receptos ex fugâ Tenchtheros atque Ulpetes suprà docuimus. Transeunt Rhenum navibus ratibúsque, xxx millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum: primos Eburonum fines adeunt: multos ex fugâ dispersos excipiunt: magno pecoris número, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati præda, longiùs procedunt. Non hos palus in bello. atrociniisque natos, non sylvæ morantur. Quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt: profectum longiùs reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis: *Quid vos, inquit, banc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus jam licet esse fortunatissimis? 113* *boris Atuaticam venire potestis; huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit. Præsidii tantum est, ut nemurus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat.* Oblatâ spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: Ipsi Atuaticam contendunt; usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXIII. Cicero, qui per omnes superiores dies, præceptis Cæsaris, summâ diligentia milites in castris continuisset; ac ne calonem quidém quemquam extra munitionem egredi passus esset: septimo die, diffidens Cæsarem de numero dierum fidem servaturum; quod longiùs eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama

fama afferebatur: simul, eorum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum hujusmodi casum exspectans, quo ix oppositis legionibus maximoque equiratu, dispersis ac penè deletis hostibus, in milibus passuum, iii offendi posset; v cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter & castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relictæ: ex quibus, qui hõc spatio dierum convaluerant, circiter ccc sub vexillo unà mittuntur. Magna præterea multitudo calorum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, factâ potestate, sequitur.

XXXIV. Hõc ipso tempore, casu Germani equites interveniunt; protinûsque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumanâ portâ in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab eâ parte sylvis, quàm castris appropinquarent usque eò, ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri re novâ perturbantur; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. Ægre nostri portas tuentur; reliquos aditus locus ipse per se, munitoque defendit. Totis trepidatur castris; atque alius ex alio causam tumultûs quærit: neque quò signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius jam capta castra pronunciat: alius, deleta exercitu atque Imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt; Cottæque & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis; confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur; seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXV. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat; cujus mentionem superioribus præliis fecimus: ac diem jam v cibo caruerat. Hic, diffusæ suæ atque omnia salutis, inermis

inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in portâ consistit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat: paullisper proelium unâ sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: ægre, per manus tractus, servatur. Hôc spatio interposito, reliqui sese confirmant; tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciémque defensorum præbeant.

XXXVI. Interim, confectâ frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt: præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modò conscripti, atque usûs militaris imperiti, ad tribunum militum centurionésque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procal conspicati, oppugnatione desistunt: rediisse primò legiones credunt, quas longiùs discessisse ex captivis cognoverant: postea, despectâ paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XXXVII. Calones in proximum tumultum procurrunt: hinc celeriter dejecti, se in signa manipulosque conjiciunt: eò magis timidos perterrent milites. Alii, *cuneo facto ut celeriter perrumpant*, censent: *Quoniam tam propinqua sint castra; etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse* confidunt. Alii, *ut in jugo consistent, atque eundem omnes ferant casum*. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo unâ profectos docuimus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt; incolumésque ad unum in castra perveniunt omnes. Hos subsecuti calones equitésque eodem impetu, militum virtute servantur. At ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto; neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent; neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatémque viderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones; quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, causâ virtutis, in superiores erant

erant ordines hujus legionis transducti; ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars, à barbaris circumventa, periit.

XXXVIII. Germani, desperatâ expugnatione castrorum, quòd nostros jam constitisse in munitionibus videbant; cum eâ prædâ, quam in sylvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit, etiam post discessum hostium, terror; ut eâ nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, penè alienatâ mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fugâ recepisse dicerent; neque incolumi exercitu, Germanos castra oppugnatos fuisse contenderent: quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

XXXIX. Reversus ille, eventus belli non ignarus; unum, quòd cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus; *ne minimo quidem casui locum relinqui debuisset, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse*, indicavit: *multo etiam ampliùs, quòd penè ab ipso vally portisque castrorum barbaros avertissent.* Quarum omnium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur; ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XL. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus; magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tantâ multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant: ut, si qui etiam in præsentia se occultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopiâ pereundum videretur. Ac sæpè in eum locum ventum est; tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modò visum ab se Ambiorigem in fugâ captivi, sed nec planè etiam abesse ex conspectu contenderent; ut, spe confe-

quendi

quendi illatâ, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio vincerent; semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur; atque ille latebris, ac sylvis, aut saltibus se eriperet; & noctu occultatus alias regiones partésque peteret, non majore equitum præsidio quàm IV, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLI. Tali modo vastatis regionibus; exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Duræcortorum Rhemorum reducit: concilióque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit; & de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententiâ pronuntiâtâ, more majorum supplicium sumpsit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum aquâ atque igni interdixisset; II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocavit: framentóque exercitui proviso; ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

L I B E R VII.

I. **Q**UIETA Galliâ; Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur; ubi cognoscit de P. Clodii cæde: de Senatûque consulto certior factus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent; delectum totâ Provinciâ habere instituit. Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur: addunt ipsi & affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur; *retineri urbano motu Cæsarem, neque instantis dissensionibus ad exercitum venire posse.* Hâc impulsâ occasione; qui jam antè se populi R. imperio subjectos dolerent, liberiùs atque audaciùs de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ conciliis, sylvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte:

morte: posse hunc casum ad ipsos recidere, demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam esse dicunt, prius quàm eorum clandestina consilia efferantur: ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile; quòd neque legiones, absente Imperatore, ex hibernis egredi audeant; neque Imperator, sine præsidio, ad legiones pervenire possit. Postremò, in acie præstare interfici; quàm non veterem belli gloriam, libertatèmq̃ue, quam à majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitat, profitentur Carnutes; *se nullum periculum, communis salutis causâ, recusare; principesque se ex omnibus, bellum facturos pollicentur. Et, quoniam in præsentia obsidibus carere inter se non possent, ne res offeratur: ut jurejurando ac fide sanciantur, petunt, (collatis militaribus signis, quo more eorum gravissimæ cærimonie continentur) ne, facto initio belli, à reliquis deserantur.* Tunc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit; Carnutes, Cotuato & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt: civèsque Romanos, qui negotiandi causâ ibi constiterant; in iis C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ jussu Cæsaris præerat; interficiunt: bonaque eorum viripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur: (nam, ubi major atque illustrior incidit res; clamore per agros regionèsque significant: hunc alii deinceps excipiunt, & proximis tradunt: ut tunc accidit) nam, quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter CLX.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus. summæ potentiæ adolescens; cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, &, ob eam causam, quòd regnum appetebat, ab civitate erat interfectus; convo-

convocatis suis clientibus, facile eos incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur: prohibetur ab Gobanitione patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant: expellitur ex oppido Gergoviâ: non desistit tamen: atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hâc coactâ manu; quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit: hortatur, ut, communis libertatis causâ, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, à quibus paullò antè erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur: dimittit quoque versus legationes: obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque, omnes qui Oceanum attingunt, adjungit: omnium consensu, ad eum deferitur imperium. Quâ oblatâ potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat; certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet: armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit: in primis, equitatus studet. Summæ diligentiae summam imperii severitatem addit; magnitudine supplicii, dubitantes cogit: nam, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat; levio de causâ, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit: ut sint reliquis documento, & magnitudine poenæ perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu: Luterium Cadureum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quod facilius hostium copias sustinere possint. Ædui, de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Ædulis dividit: paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur: legatiisque nostris renunciant, *se Biturigum perfidiam veritos revertisse; quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, unâ ex parte ipsi, alterâ Arverni se circumficerent.* Id eâne de

G

causâ,

causâ, quam legatis pronuntiârunt, an perfidiâ adducti fecerint, quòd nihil nobis constat; non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges, eorum discessu, statim se cum Arvernīs conjungunt.

VI. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis; quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eò quum venisset; magnâ difficultate afficiebatur, quâ ratione ad exercitum pervenire posset. Nam, si legiones in provinciam accerferet: se absente, in itinere prælio dimicaturas intelligebat: si ipse ad exercitum contenderet; ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem rectè committi videbat.

VII. Interim Luterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam civitatem Arvernīs conciliat; progressus in Nitobriges & Gabalos, ab utrisque obsides accipit; & magnâ coactâ manu, in Provinciam, Narbonem versùs, eruptionem facere contendit. Quâ re nunciatâ; Cæsar omnibus consiliis anteverendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eò quum venisset, timentes confirmat: præsidia in Ruthenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circûmque Narbonem; quæ loca erant hostibus finitima; constituit. Partem copiarum ex Provinciâ, supplementumque, quod ex Italiâ adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis: represso jam Luterio & remoto, quòd intrare intrâ præsidia periculosum putabat; in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissimâ nive iter impediēbat; tamen discussâ nive vi in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus; quòd sic se Cebennâ, ut muro, munitos existimabant; ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quàm latissimè possent, vagentur; & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc famâ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumstant, atque obsecrant,

ut

ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur : præsertim quum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

IX. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige usu ventura opinione præceperat : per causam supplementi equitatûsque cogendi, ab exercitu discedit : Brutum adolescentem iis copiis præficit : hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissimè pervagentur : daturum se operam, ne longiùs triduo ab castris absit. His constitutis rebus; suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiserant; neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi II legiones hyemabant; ut, si quid etiam de suâ salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eò quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit; priûsque in unum locum omnes cogit, quàm de ejus adventu Arvernus nunciari posset.

X. Hâc re cognitâ, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit; atque indè profectus, Gergoviam Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Cæsar collocaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat : si reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret; ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis presidium videret positum esse : sin maturiùs ex hybernis educeret; ne ab re frumentariâ duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quàm, tantâ contumeliâ acceptâ, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de supportando comœatu; præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitûs relictis; ad Boios profiscitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellau-nodunum venisset; ne quem post se hostem relinqueret,

quod expeditiore re frumentariâ uteretur, oppugnare instituit: idque biduo circumvallavit. Tertio die missis ex oppido legatis de deditioe; arma proferri, jumenta produci, de obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tunc primum allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni; quum longius eam rem ductum iri existimarent; praesidium, Genabi tuendi causâ, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo Cæsar pervenit; & castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint, militibus imperat: &, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat; veritus ne noctu ex oppido profugerent, 11 legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem, silentio ex oppido egressi, flumen transire coeperunt. Quâ re per exploratores nuntiata; Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit; atque oppido potitur; perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur; quod pontis atque itinerum angustiae multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit; prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione desistit; atque obviam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum, positum in viâ, Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, *ut sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret*: ut celeritate reliquas res conficeret, quâ pleraque erat consecutus; arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum transdita; quum reliqua administrarentur; centurionibus & paucis militibus intromissis, qui arma, jumentaque conquirerent: equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simul atque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido, quum, ex significatione Gallorum, novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent;

lexissent; gladiis districtis, portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi jubet; præliumque equestre committit. Laborantibus jam suis Germanos equites circiter eo submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt; atque in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum operâ plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt: seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, (quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissimâ regione) profectus est: quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIII. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis; suos ad concilium convocat: docet, *longè aliâ ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & comœatu Romani prohibeantur: id esse facile; quod equitatu ipsi abundant, & quod anni tempore subleventur; pabulum secari non posse; necessariò dispersos hostes, ex ædificiis petere; hos omnes quotidie equitibus deleri posse. Præterea, salutis causâ, rei familiaris commoda negligenda: vicos atque ædificia incendi oportere, hóc spatio à Boiâ quoquo versus, quò, pabulandi causâ, adire posse videantur: harum ipsis rerum copiam suppetere; quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur: Romanos aut inopiam non luros, aut magno cum periculo longius à castris progressuros: neque interessè, ipsosne interficiant, impedimentisve exuant; quibus amissis, bellum geri non possit. Præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione & loci naturâ ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula; neu Romanis proposita ad copiam comœatus prædâque tollendam. Hæc si gravia, aut acerba videantur: multo illa gravius æstimari debere; liberos, conjuges in servitutem abstrahi; ipsos interfici: quæ sit necesse accidere victis.*

XIV. Omnium consensu hâc sententiâ probatâ, uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur. Hoc,

idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur. Quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant; tamen hoc sibi solatii proponebant, quòd se, propè exploratâ victoriâ, celeriter amissâ recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio; incendi placeret, an defendi? Procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges; *ne pulcherrimam propè totius Galliæ urbem, quæ & præsidio & ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci naturâ defensuros dicunt: quòd propè ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum habeat & perangustum aditum.* Datur petentibus venia; dissuadente primo Vercingetorige, post concedente; & precibus ipsorum, & misericordiâ vulgi. Defensores idonei oppido deliguntur.

XV. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur; & locum castris deligit, paludibus sylvisque munitum, ab Avarico longè millia passuum xv. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat; &, quid fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat; dispersosque, quum longiùs necessario procederent, adoriebatur; magnoque incommodo afficiebat; etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVI. Castris ad eam partem oppidi positis Cæsar, quæ, intermissa à flumine & palude, aditum (ut suprâ diximus) angustum habebat; aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentariâ Boios, atque Æduos adhortari non destitit: quorum alteri, quòd nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summâ difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentiâ Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore è longinquiore vicis adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita, populi R. majestate & superioribus victoriis

viſtoriiſ indigna. Quin etiam Cæſar, quum in opere ſingulas legiones appellaret, &, ſi acerbius inopiam ferrent, ſe dimiſſurum oppugnationem diceret; uniuerſi ab eo, ne id faceret, petebant: *Sic ſe complures annos, illo imperante, meruiſſe; ut nullam ignominiam acciperent; nunquam infectâ re diſcederent: hoc ſe ignominie laturos loco, ſi inceptam oppugnationem reliquiſſent: præſtare omnes perferre acerbitates, quàm non civibus Romanis, qui Genabi perfidiâ Gallorum intereſſent, parentarent.* Hæc eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Cæſarem deferrentur.

XVII. Quum jam muro appropinquâſſent turres; ex captivis Cæſar cognovit, Vercingetorigem, conſumpto pabulo, caſtra moviſſe propius Avaricum; atque ipſum, cum equitatu, expeditisque, qui inter equites præliari conſueſſent, inſidiarum cauſâ eò profeſtum, quod noſtros poſtero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis; mediâ nocte ſilentio profeſtus, ad hoſtium caſtra manè pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæſaris cognito, carros impedimentaque ſua in arctiores ſylvas abdiderunt; copias omnes, in loco edito atque aperto, inſtruxerunt. Quâ re nunciatâ; Cæſar celeriter ſarcinas conferri, arma expediri juſſit.

XVIII. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hòc ſe colle, interruptis pontibus, Galli fiduciâ loci continebant; generatimque diſtributi in civitates, omnia vada ac ſaltus ejus paludis certis cuſtodiis obtinebant; ſic animo parati, ut, ſi eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæſitantes premerent ex loco ſuperiore: ut, qui propinquitatem loci viderent, paratos propè æquo Marte ad dimicandum exiſtimarent; qui iniquitatem conditionis perſpicerent, inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoscerent. Indignantes milites Cæſar, quòd conſpectum ſuum hoſtes ferre poſſent, tantulo ſpatio interjecto; & ſignum prælii expoſcentes; edocet, *quanto detrimento, & quot virorum fortium morte neceſſe eſſet conſtare victoriam: quos quum ſic animo paratos videret, ut*

nullum pro suâ laude periculum recusarent; summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam suâ salute habeat cariorem. Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra: reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

XIX. Vercingetorix, quum ad suos redisset; proditiōnis infimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tantâ opportunitate & celeritate venissent; non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio, accidere potuisse; regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum habere beneficio: Tali modo accusatus, ad hæc respondit: Quod castra movisset, factum inopiâ pabuli; etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset; persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum verò operam, neque in loco palustri desiderari debuisse; & illic fuisse utilem, quod sint profecti. Summam imperii se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollietatem, studere omnes videret; quod diutius laborem ferre non possent: Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam; quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint; qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se à Cæsare, per proditiōnem, nullum desiderare; quod habere victoriâ posset, quæ jam esset sibi ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quàm ab se salutem accipere videantur. Hæc ut intelligatis, inquit, sincerè à me pronuntiari; audite Romanos milites. Producit servos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame vinctisque excruciaverat. Ii, jam antè edocti quæ interrogati pronuntiarent, Milites se esse legionarios dicunt: fame & inopiâ adductos, clam ex castris exisse; si quid frumenti, aut pecoris, in agris reperire possent; simili omnem exercitum inopiâ premi; nec jam vires sufficere cujusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis; quem proditiōnis infimulatis: cujus operâ, sine vestro sanguine,

sanguine, tantum exercitum victorem fame penè consumptum videtis; quem, turpiter se ex hâc fugâ recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, à me provisum est.

XX. Conclamat omnes multitudo, & suo more armis concrepat; quod facere in eo consueverunt, cujus orationem approbant: *Summum esse Vercingetorigem ducem; nec de ejus fide dubitandum; nec majori ratione bellum administrari posse.* Statuunt, ut decem millia hominum, delecta ex omnibus copiis, in oppidum submittantur; nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quòd penè in eo, si id oppidum retinissent, summam victoriæ constare intelligebant.

XXI. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusquemodi Gallorum occurrebant: ut est summæ genus sollertix; atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. Nam & laqueis falces avertebant; quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant; & aggerem cuniculis subtrahebant: eò scientiùs, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adæquabant; & apertos cuniculos præustâ & præacutâ materiâ, & pice fervefactâ, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant.

XXII. Muris autem omnibus Gallicis hæc ferè forma est. Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur: hæ revinciuntur introrsus, & multo aggere vestiuntur: ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. Iis collocatis & coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur; ut idem illud intervallum servetur; neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contextitur, dum justa muri altitudo expleatur. Hoc cum

in speciem varietatémque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant; tum, ad utilitatem & defensionem urbium, summam habet opportunitatem; quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit; quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque per-rumpi neque distrahi potest.

XXIII. Iis tot rebus impeditâ oppugnatione; milites, quum toto tempore, luto, frigore, & assiduis imbribus tardarentur; tamen continenti labore omnia hæc superaverunt; & diebus xxv aggerem latum pedes cccxxx, altum pedes lxxx, exstruxerunt. Quum is murum hostium penè contingeret; & Cæsar ad opus consuetudine excubaret; militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullò ante iii vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodémque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces, atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii, reliquasque res quibus ignis excitari potest, fundebant: ut, quòd primùm occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant; pluresque partitis temporibus in opere erant; celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggerémque interscinderent; omnis verò ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

XXIV. Quum in omnibus locis, consumptâ jam reliquâ parte noctis, pugnaretur; semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur; eò magis, quòd deustos turrium pluteos videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant; semperque ipsi recentes defessis succederent; omnémque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur: accidit inspec-tantibus nobis, quod, dignum memoriâ visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transdita glebas in ignem è regione turris projiciebat; scorpione ab latere dextro transjectus, exanimatusque, concidit.

Hunc

Hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur; eâdem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius; & tertio, quartus: nec ille prius est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXV. Omnia experti Galli; quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati, non magnâ jacturâ suorum sese effecturos sperabant: propterea quòd neque longè ab oppido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendam tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matres familias repente in publicum procurrerunt, flentésque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impediret. Ubi eos perstare in sententiâ viderunt, quòd plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit; conclamare, & significare de fugâ Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio cœlenterunt.

XXVI. Postero die Cæsar, promotâ turri, directisque operibus, quæ facere instituerat; magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est; quòd paullò incautiùs custodias in muro dispositas videbat: suosque languidiùs in opere versari jussit; & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquândo pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent; iis, qui primi murum ascendissent, præmia proposuit; militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter complêrunt.

XXVII. Hostes re novâ perterriti, muro turribusque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt; hóc animo, ut, si quâ ex parte obviâ contrâ veniretur, acie instructâ depugnarent. Ubi nemi-

nem.

nem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt; veriti, ne omnino spes omnis fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus; pars jam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic, & Genabensi cæde, & labore operis incitati; non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter xlii millium; vix dccc, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant; incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multâ jam nocte, silentio sic ex fugâ excepit, (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu & misericordiâ vulgi seditio oriretur) ut, procul in viâ dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXVIII. Postero die, concilio convocato, consolatus cohortatusque est; *ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque in acie vicisse Romanos; sed artificio quodam, & scientiâ oppugnationis: cujus rei fuerint ipsi imperiti. Errare, siqui in bello omnes secundos rerum proventus expectent: sibi nunquam placuisse Avaricum defendi; cujus rei testes, ipsos, haberet: sed factum imprudentiâ Biturigum, & nimiam obsequentiam reliquorum, ut hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum. Nam quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has suâ diligentia adiuncturum; atque unum consilium totius Galliæ effecturum; cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obistere: idque se propè jam effectum habere. Interea æquum esse, ab iis, communis salutis causâ, impetrari, ut castra munire instituerent, quò facilius hostium repentinos impetus sustinere possent.* Fuit hæc oratio non ingrata Gallis; maximè, quòd ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo; neque se in occultem abdiderat, & conspectum multitudinis fugerat; plûsque animo providere & præsentire existimabatur, quòd, re integrâ, primò incendendum Avaricum, post deferendum censuerat. Itaque,

ut

ut reliquorum Imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt; sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. Simul in spem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus; primúmque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati homines insueti laborum, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda existimarent.

XXIX. Nec minùs, quàm est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret; atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat; quorum quisque aut oratione subdolâ, aut amicitia, facillimè capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat: simul, ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem, in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Galliâ numerus, conqueri, & ad se mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus Olloviconis filius, rex Nitobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus; cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitaniâ conduxerat, ad eum pervenit.

XXX. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti & reliqui com meatûs nactus; exercitum ex labore atque inopia refecit. Jam propè hyeme confectâ; quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, siue eum ex paludibus sylvisque elicere, siue obsidione premere posset: legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem; quod, quum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consueissent: duo magistratum gerant; & se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitanem, florentem & illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissimâ familiâ natum; atque ipsum hominem summæ potentia & magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit.

gesseret. Civitatem omnem esse in armis; divisum senatum: divisum populum, in suas cujusque eorum clientelas: quòd si diutius alatur controversia; fore, ut pars cum parte civitatis confligat: id ne accadat, positum in ejus diligentia atque auctoritate.

XXXI. Cæsar, etsi à bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat: tamen non ignorans, quanta ex discensionibus incommoda oriri consueissent; ne tanta & tam conjuncta populo R. civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim atque ad arma descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi consideret, auxilia à Vercingetorige accerferet; huic rei prævertendum existimavit: &, quòd, legibus Æduorum, iis, qui summum magistratum haberent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit; senatúmque omnem, & quos inter controversia esset, Decetiam ad se evocavit. Quum propè omnis civitas eò convenisset; docereturque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex unâ familiâ, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent: Cotum magistratum deponere coëgit: Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

XXXII. Hòc decreto interposito; cohortatus Æduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur; atque ommissis omnibus rebus, huic bello servirent: eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devictâ Galliâ, expectarent: equitatúmque omnem, & peditum millia x sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ causâ disponeret: exercitum in duas partes divisit, iv legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit: vi ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit. Equitatus partem illi attribuit; partem sibi reliquit. Quâ re cognitâ; Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab alterâ parte fluminis iter facere coëpit.

XXXIII.

XXXIII. Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu, ferèque è regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus; necubi effecto ponte Romani copias transducerent: erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flumine impediretur; quòd non ferè ante autumnum Elaver vado transiri soleat. Itaque, ne id accideret; sylvestri loco castris positus, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat; postero die cum XI legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit; demptis quartis quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. His quàm possent longissimè progredi iussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibusque transductis, & loco castris idoneo delecto; reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognitâ, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXIV. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit: equestrique prælio eo die levi factò; perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat; de expugnatione desperavit: de obsessione non priùs agendum constituit, quàm rem frumentariam expeditisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positus; mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat: atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, quâ despici poterat; horribilem speciem præbebât: principesque earum civitatum, quos sibi ad concilium capiendum delegerat, primâ luce ad se quotidie convenire jubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum ferè diem intermittebat, quin, equestri prælio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte circumcisus; (quem si tenerent nostri;

nostri; & aquæ magnâ parte, & pabulatione liberâ, prohibitori hostes videbantur) sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur. Tum silentio noctis, Cæsar ex castris egressus; prius quàm subsidium ex oppido venire posset, dejecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; fossâque duplicem duodenûm pedum à majoribus castris ad minora perduxit; ut tutò ab repentino hostium incurfu etiam singuli commere possent.

. XXXV. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Convolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum à Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pecuniâ, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissimâ familiâ nati adolescentes. Cum iis præmium communicat; hortaturque eos, ut se liberos, & imperio natos, meminerint: unam esse Æduorum civitatē, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat: ejus auctoritate reliquas contineri; quâ transductâ, locum consistendi Romanis in Galliâ non fore: esse nonnullis se Cæsaris beneficio affectum: sic tamen ut justissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Ædui de suo jure & de legibus ad Cæsarem disceptatorem, quàm Romani ad Æduos, veniant? Celeriter adolescentibus & oratione magistratûs & præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi querebatur; quòd civitatem temerè ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur; atque ea ducenda curaret; fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent: reliqua, quâ ratione agi placeat, constituunt.

XXXVI. Litavicus, accepto exercitu; quum millia passuum circiter xxx ab Gergoviâ abesset, convocatis subito militibus, lacrymans; Quid proficiscimur, inquit, milites? Omnis noster equitatus, nobilitas omnis interit: principes civitatis Eporedorix & Verdumarus, insimulati proditoris ab Romanis; indictâ causâ, interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsâ cæde fugerunt; nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor,

prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare. Producentur ii, quæ ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt; Multos equites Æduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernīs dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex mediâ cæde profugisse. Conclamant Ædui; & Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. Quasi verò, inquit ille, consilii sit res; ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, & cum Arvernīs nosmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admissō, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissimè interierunt; atque hos latrones interficiamus: Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiduciâ unâ erant. Continuo magnum numerum frumenti commeatûsque diripit; ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios totâ civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio, de cæde equitum & principum, permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXVII. Eporedorix Æduus, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ; & unâ Viridomarus, pari ætate & gratiâ, sed genere dispari; quem Cæsar sibi ab Divitiaco transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat; in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio; &, in illâ magistratuum controversiâ, alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, mediâ ferè nocte rem ad Cæsarem defert; orat, ne patiatur civitatem, prævis adolescentium consiliis, ab amicitia populi Romani descere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus junxerint: quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare posset.

XXXVIII. Magnâ affectus sollicitudine hōc nuncio Cæsar, quod semper Æduorum civitati præcipuè indulserat; nullâ interpositâ dubitatione, legiones expeditas IV, equitatûmque omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res

in

in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus II, castris præsidio relinquit. Fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullo antè reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, *ne necessario tempore, itineris labore permoveantur*: cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem & Virдумarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari lûosque appellare jubet. Iis cognitis, & Litavici fraude perspectâ; Ædúi manus tendere, deditionem significare, &, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus, cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extremâ fortunâ, deserere patronos, Gergoviam profugit.

XXXIX. Cæsar nunciis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset; tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis; castra ad Gergoviam movit. Medio ferè itinere, equites à Fabio missi, quanto res in periculo esset, exponunt: *Summis copiis castra oppugnata demonstrant, quum crebrò integri desessis succederent, nostrisque assiduo labore defatigarent; quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuū esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum, multos vulneratos: ad hæc sustinenda, magno usui fuisse tormenta: Fabium, discessu eorum, duabus relictis portis, obsruere cæteras; pluteosque vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare.* Iis rebus cognitis Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit.

XL. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Ædúi, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia & temeritas; quæ maximè illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re compertâ. Bona civium Romanorum diripiunt; cædes faciunt; in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebémque ad furorem impellit;

pellit; ut, facinore admissò, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide datâ, ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causâ ibi constiterant: hos continuò itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes, diem noctémque obsident: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuncio allato, *omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri*; concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: Litavici fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem, sui purgandi gratiâ, mittunt. Hæc faciunt, recuperandorum suorum causâ: sed, contaminati facinore; & capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat; & timore pœnæ exterriti; consilia clàm de bello inire incipiunt, civitatésque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar intelligebat; tamen, quàm mitissimè potest, legatos appellat: *Nihil se, propter inscientiam levitatémque vulgi, gravius de civitate judicare; neque de suâ in Æduos benevolentiam diminueret.* Ipse majorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus civitatibus circumfisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergoviâ discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ videretur.

XLI. Hæc cogitanti, accidere visa est facultas rei bene gerendæ. Nam quum minora in castra, operis perspiciendi causâ, venisset; animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus; qui, superioribus diebus, vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quærit ex perfugis causam; quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat; dorsum esse ejus jugi propè æquum; sed hæc sylvestre & angustum, quâ esset aditus ad alteram partem oppidi. Vehementer huic illos loco timere: nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amississent, quin penè circumvallati atque omni exitu & pabulatione interclusi viderentur; ad hunc munendum locum omnes à Vercingetorige evocatos.

XLII.

XLII. Hâc re cognitâ, Cæsar mittit complures equitum turmas eò de mediâ nocte; iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagentur. Primâ luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, deque iis stramenta detrahi; mulionisque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet; his paucos addit equites, qui latius ostentationis causâ, vagarentur: longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur; ut erat à Gergoviâ despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, & paulum progressam inferiore loco constituit, sylvisque occultat. Augetur Gallis suspicio; atque omnes illò munitionum copiarum transducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspiciatus; tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora trahit: legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri velit, ostendit. In primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc, unâ celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non prælii. His rebus expositis, signum dat, & ab dexterâ parte alio ascensu eodem tempore Æduos mittit.

XLIII. Oppidi murus ab planitie atque initio ascensus, rectâ regione, si nullus anfractus intercederet, modicus passus aberat: quidquid huic circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio ferè colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus faxis vi pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, prædixerant Galli: atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis, usque ad murum oppidi, densissimis castris compleverant. Milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt; eamque transgressi, trinis castris potiuntur: ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudatâ, vulnerato

vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

XLIV. Consecutus id quod animo proposuerat Cæsar, receptui cani iussit; legionisque decimæ, quæcum erat concionatus, signa constitere: at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magna vallis intercedebat; tamen à tribunis militum, legatîsque, ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris victoriæ, & hostium fugâ, superiorumque temporum secundis præliis; nihil aded arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quàm muro oppidi portisque appropinquârunt. Tum verò ex omnibus urbis partibus orto clamore; qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostes intrâ portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. Matres-familias de muro vestem argentumque jactabant; & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent: nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, *excitari se Avaricenfibus præmiis; neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet*; tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum ascendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

XLV. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut suprâ demonstravimus, munitionis causâ convenerant; primò, exaudito clamore; indè etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri; præmissis equitibus, magno concursu eò contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat: quorum quum magna multitudo convenisset; matres familias, quæ paullò ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare, liberósque in conspectu proferre, cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, æqua contentio: simul, & cursu & spatio pugnæ defatigati, non facilè recentes, atque integros sustinebant.

XLVI.

XLVI. Cæsar, quum iniquo loco pugnari, hostiũque augeri copias videret; præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit; ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulso loco vidisset; quò minùs libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat; eventum pugnae expectabat.

XLVII. Quum acerrimè cominus pugnaretur: hostes, loco & numero; nostri, virtute confiderent: subito sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextrâ parte alio ascensu, manũs distinendæ causâ, miserat. Ii, similitudine armorum, vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animadvertabantur, quod insigne pacatis esse consueverat; tamen id ipsum sui fallendi causâ milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique unà murum ascenderant; circumventi atque interfecti, de muro præcipitabantur. M. Petreius ejusdem legionis centurio, quum portas excindere conatus esset; à multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis; manipularibus suis, qui illum secuti erant, *Quoniam, inquit, me unà vobiscum servare non possum, vestrae quidem certè saluti prospiciam, quos, cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. Vos, datâ facultate, vobis consulite:* Simul irrupit in medios hostes; duobusque interfectis, reliquos à portâ paullum submovit. Conantibus auxiliari suis, *Frustra, inquit, meæ vitæ subvenire conamini, quem jam sanguis virisque deficiunt. Proinde hinc abite, dum est facultas; vosque ad legionem recipite.* Ita pugnans, post paullum concidit, ac suis salutis fuit.

XLVIII. Nostri quum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, dejecti sunt loco; sed intolerantiùs Gallos insequentes, legio x tardavit; quæ pro subsidio paullò æquiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus educatæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primùm planitiem

nitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intrâ munitiones reduxit. Eo die, milites sunt paullò minùs dcc desiderati.

XLIX. Postero die Cæsar, concione advocatâ, temeritatem cupiditatêque militum reprehendit; quòd sibi ipsi judicavissent, quò procedendum, aut quid agendum videretur; neque, signo recipiendi dato, constitissent; neque à tribunis militum legatisque retineri potuissent: Exposito, quid iniquitas loci posset; quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modò detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quòd plus se quàm imperatorem, de victoriâ atque exitu rerum sentire existimarent: non minùs se in milite modestiam & continentiam, quàm virtutem atque animi magnitudinem, desiderare.

L. Hâc habitâ concione: & ad extremum confirmatis militibus; ne ob hanc causam animo permoverentur; ne, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent: eadem de profectioe cogitans, quæ ante senserat; legiones ex castris eduxit: aciemque idoneo loco constituit. Quum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum descenderet; levi facto equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset: satîs ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos, factum existimans; in Æduos movit castra. Ne tum quidem insecutis hostibus; III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit.

LI. Ibi à Virдумaro atque Eporedorige Æduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum; opus esse & ipsos antecedere, ad confirmandam civitatem. Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem.

Discedentibus

Discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exposuit: quos & quàm humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obfidibus summâ cum contumeliâ extortis: quàm in fortunam, quàmque in amplitudinem deduxisset; ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis, eos ab se dimisit.

LII. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obfides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat; huc magnum numerum equorum, hujus belli causâ, in Italiâ atque Hispaniâ cœmptorum miserat. Eò quom Eporedorix Verдумarúsque venissent, & de statu civitatis cognovissent; *Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis; Convictolitanum magistratum, magnamque partem senatus, ad eum convenisse; legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia conciliandâ publicè missos: non prætermittendum tantum commodum existimaverunt.* Itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eò negotiandi aut itineris causâ convenerant; pecuniam atque equos inter se partiti sunt: obfides civitatum, Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt: frumenti quod subito potuerunt, navibus avexerunt; reliquum, flumine atque incendio corruerunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere; præsidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere; equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris causâ, ostentare cœperunt; si aut re frumentariâ Romanos excludere, aut adductos inopiâ ex Provinciâ expellere possent: quam ad spem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur.

LIII. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit; si esset in perficiendis pontibus periclitandum; ut prius, quàm essent majores eò copiarum coactæ, dimicaret. Nam ut, commutato consilio, iter in Provinci-

am

am converteret; id ne tum quidem necessariò faciendum existimabat: quum infamia atque indignitas rei, & oppositus mons Cebenna, viarúmque difficultas impediébat; tum maximè, quòd adjungi Labieno, atque iis legionibus, quas unà miserat, vehementer cupiebat. Itaque, admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit: vadóque per equites invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aquâ esse possent; disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentúmque in agris, & copiam pecoris nactus; repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit.

LIV. Dum hæc apud Cæsarem geruntur: Labienus, eo supplemento, quod nuper ex Italiâ venerat, relicto Agendici, ut esset impediementis præsidio; cum IV legionibus Lutetiam profisciscitur; (id est oppidum Parisiorum, positum in insulâ fluminis Sequanæ) cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperiî transditur Camulogeno Aulerco; qui propè confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem evocatus. Is, quum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hinc confedit; nostrósque transitu prohibere instituit. Labienus primò vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit; silentio è castris III vigiliâ egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit: id est oppidum Senonum in insulâ Sequanæ positum, ut paullò antè Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L, celeritéque conjunctis, atque eò militibus impositis; & rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata; sine contentione oppido potitur: refectóque ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit; & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit.

H

Hollès,

Hostes, re cognitâ ab iis, qui à Meloduno profugerant; Lutetiam incendi, pontésque ejus oppidi rescindi jubent. Ipsi, profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ. contra Labieni castra confidunt.

LV. Jam Cæsar à Gergoviâ discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione, & secundo Galliæ motu, rumores afferebantur: Galli que in colloquiis, *interclusum itinere & Ligere Cæsarem, inopiâ frumenti coactum, in Provinciam contendisse* confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognitâ; qui antè erant per se infideles, manus cogere atque apertè bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tantâ rerum commutatione, longè aliud capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat: neque jam, ut aliquid acquireret, prælioque hostes lacefferet; sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque alterâ ex parte, Bellovaci, (quæ civitas in Galliâ maximam habet opinionem virtutis) instabant; alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat: tum legiones à præsidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subitò difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LVI. Itaque sub vesperum concilio convocato; cohortatus, ut ea, quæ imperâisset, diligenter industrièque administrarent; naves, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit: &, primâ confectâ vigiliâ, iv millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectare, jubet: v cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: v ejusdem legionis reliquas, de mediâ nocte, cum omnibus impedimentis, adverso flumine, magnò tumultu proficisci imperat: conquirat etiam lintres; has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit: ipse post paullò, silentio egressus cum iii legionibus, eum locum petit, quò naves appellijusserat. Eò quum esset ventum; exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subitò erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur: exercitus equitatúsque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter trans-

transmittitur. Uno ferè tempore sub lucem hostibus nunciatur, *in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eâdem parte exaudiri, & paullo infra milites navibus transportari.* Quibus rebus auditis: quod existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare; suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam, præsidio è regione castrorum relicto; & parvâ manu Metiosedum versùs missâ, quæ tantum progredieretur, quantum naves processissent; reliquas copias contra Labienum duxerunt. Primâ luce, & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, *ut suæ præstinæ virtutis & tot secundissimorum præliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superâssent, præsentem adesse existimarent;* dat signum prælii. Primo concursu; ab dextero cornu, ubi VII legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab sinistro, quem locum XII legio tenebat; quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrimè reliqui resistebant, nec dabat suspensionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ; quum VII legionis Tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit; sed circumventi omnes, interfectique sunt: eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti; quum prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collémque ceperunt; neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permixti, quos non sylvæ montesque texerunt; ab equitatu sunt interfecti. Hôc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitûs relicta erant; indè, cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit.

LVII. Defectione Æduorum cognitâ, bellum auge-
tur; legationes in omnes partes circummittuntur: quan-

tum gratiâ, auctoritate, pecuniâ valent; ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat; horum supplicio dubitantes territant. Petunt à Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat; rationesque belli gerendi communicet. Re impetratâ, contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur: &, re in controversiam deductâ, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes: multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hoc concilio, Rhemi, Lingones, Treviri absuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treviri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur; quæ fuit causa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt, se dejectos principatu: queruntur fortunæ commutationem; & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summæ spei adolescentes, Eporedorix & Virдумarus, Vercingetorigi parent.

LVIII. Ille imperat reliquis civitatibus obsides. Denique ei rei constituit diem. Huc omnes equites, xv millia numero, celeriter convenire jubet. *Peditatu, quem antè habuerit, se fore contentum dicit: neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum: sed, quoniam abundet equitatu; perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiâque incendant; quâ rei familiaris jacturâ, perpetuum imperium libertatémque se consequi videant.* His constitutis rebus; Æduis, Segusiâisque, qui sunt finitimi Provinciæ, x millia peditum imperat; huc addit equites dccc; his præficit fratrem Eporedorigis; bellumque inferre Allobrogibus jubet. Alterâ ex parte, Gabalos, proximósque pagos Arvernorum, in Helvios; item Ruthenos Cadurcosque, ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos, mittit. Nihilominus clandestinis nunciis legationibusque Allobroges sollicitat; quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus, pecunias; civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur.

LIX.

LIX. Ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum viginti; quæ ex ipsâ coactæ Provinciâ, ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii suâ sponte cum finitimis prælio congressi, pel-luntur; & C. Valerio Donotauro Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intrâ oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magnâ cum curâ & diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat: & interclusis omnibus itineribus, nullâ re ex Provinciâ atque Italiâ sublevare poterat; trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his accerfit, & levis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueverant. Eorum adventu; quod minùs idoneis equis utebantur; à tribunis militum, reliquisque, sed & equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit.

LX. Interea dum hæc geruntur; hostium copiarum ex Arvernibus, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero: quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quod facilius subsidium Provinciæ ferri posset; circiter millia passuum x ab Romanis, trinis castris Vercingetorix confedit; convocatisque ad concilium præfectis equitum, *venisse tempus victoriæ demonstrat: fugere in Provinciam Romanos, Galliâque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satius esse; ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici: majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos.* Proinde, agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur; iter confici non posse: fin, (id quod magis futurum confidat) relictis impedimentis, suæ salutis consulant; & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri. Nam, de equitibus hostium; quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. Conclamant equites sanctissimo jurejurando confirmari oportere; ne tello recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum babeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset.

LXI. Probata re, atque omnibus jurejurando adactis; postero die, in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt; una à primo agmine iter impedire cœpit. Quâ re nunciata, Cæsar suum quoque equitatum tripartitò divisum ire contra hostem jubet. Pugnatur unâ omnibus in partibus. Consistit agmen. Impedimenta inter legiones recipiuntur. Si quâ in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur; eò signa inferri Cæsar, aciemque converti jubebat: quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt: fugientes, usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis confederat, persequuntur; complurésque interficiunt. Quâ re animadversâ; reliqui, ne circumvenirentur veriti, se fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Ædui capti, ad Cæsarem perducuntur; Cotus præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; & Cavarillus, qui, post defectionem Litavici, pedestribus copiis præfuerat; & Eporodorix, quo duce, ante adventum Cæsaris, Ædui cum Sequanis bello contenderant.

LXII. Fugato omni equitatu; Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit; protinúsque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeritéque impedimenta ex castris educi, & se subsequi jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabúsque legionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum; circiter III millibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisq; hostibus; quòd equitatu, quâ maximè parte exercitûs confidebant, erant pulsi: adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

LXIII. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco: ut, nisi obsidione, expugnare non posse videretur: cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina subleebant. Ante oppidum planities circiter millia passuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari

pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem Solem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; fossamque, & maceriam sex in altitudinem pedum prædixerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus xi millia passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita: ibique castella xxiii facta; in quibus castellis interdum stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret: hæc eadem, noctu, excubitoribus ac firmis præfidiis tenebantur.

LXIV. Opere instituto; fit equestre prælium in eâ planitie, quam, intermissam collibus, iiii millium passuum in longitudinem patere suprâ demonstravimus. Summâ vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris, Cæsar Germanos submittit; legionésque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt; atque angustioribus portis relictis coarctantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna cades: nonnulli, relictis equis, fossam transire & maceriam transcendere conantur. Paullum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minùs, qui intrâ munitiones erant, Galli perturbantur; veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis; Germani sese recipiunt.

LXV. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum noctu dimittere. Discendentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat: omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant: sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut suæ salutis rationem habeant; ne se de communi libertate optimè meritum in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum lxxx delecta secum interitura demonstrat: Ratione initâ, frumentum se exiguè dierum xxx habere, sed paullo etiam longiùs tolerare posse parcendo. Hic datis mandatis

quâ erat nostrum opus intermissum, secundâ vigiliâ silentio equitatum dimittit: frumentum omne ad se ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsâ copia, viritim distribuit: frumentum parcè & paullatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum administrare parat.

LXVI. Quibus rebus cognitis ex perfugis & captivis; Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum xx directis lateribus duxit; ut ejus solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant: reliquas omnes munitiones ab eâ fossâ pedibus cd reduxit: id hoc consilio, (quoniam tantum esset necessariò spatium complexus, nec facilè totum opus coronâ militum cingetur) ne de improvviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. Hôc intermisso spatio; duas fossas, xv pedes latas, eâdem altitudine, perduxit: quarum anteriorem, campestribus ac demissis locis, aquâ ex flumine derivatâ complevit. Post eas aggerem, & vallum xii pedum extruxit: huic lorica pinnâque adjecit; grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent: & turres toto opere circumdedit, quæ pedes lxxx inter se distarent.

LXVII. Erat uno tempore & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri necesse; diminutis nostris copiis, quæ longiùs ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summâ vi conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quò minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscissis, atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus; perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur: huc illi stipites demissi; & ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter se, atque implicati; quò qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant: hos, Cippos

pos appellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur; paullatim angustiore ad infimum fastigio: huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, demittebantur; ita ut non amplius iv digitis ex terrâ eminent: simul, confirmandi & stabiliendi causâ, singuli ab infimo solo pedes terrâ exculcabantur: reliqua pars scrobis, ad occultandas insidias, viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant; id, ex similitudine floris, Liliū appellabant. Ante hæc, talæ pedem longæ, ferreis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur; mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis differebantur; quos Stimulos nominabant.

LXVIII. His rebus perfectis: regiones secutus quàm potuit æquissimas, pro loci naturâ; xiv millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his contra exteriorem hostem perfecit; ut ne magnâ quidem multitudine, si ita accadat, ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent. Ne cum periculo ex castris egredi cogerentur. dierum xxx pabulum, frumentumque habere omnes convectum jubet.

LXIX. Dum hæc ad Alesiam geruntur; Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, (ut censuit Vercingetorix) convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tantâ multitudine confusâ, nec moderari nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis; atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis; millia xxxv: parem numerum Arvernīs; adjunctis Eleutheris Cardurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus; xii millia: Bellovacis, x: totidem Lemovicibus: octona Pictonibus, & Taronis, & Parisiis, & Eleutheris Sueffionibus: Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nervii, Morinis, Nitiobrigibus; quina millia: Aulercis Cenomanis, totidem: Atrebatibus, iv millia: Bellocassis,

Lexoviis, Aulercis Eburovicibus; terna: Rauracis, & Boiis; xxx: universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur; (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Caletes, Osismii, Lemovices, Veneti, Unelli) sena. Ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen à Comio, pro ejus hospitio 11 millia miserunt.

LXX. Hujus operâ Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura legesque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ bellî laudis recuperandæ; ut neque beneficiis, neque amicitiae memoriâ, moverentur; omnesque & animo & opibus in id bellum incumberent; coactis equitum VIII millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recenscebantur; numerusque inibatur. Præfetti constituebantur: Comio Atrebatî, Virдумaro, & Eporedorigi Æduis; Vergasillauno Arverno, consobrina Vercingetorigis; summa imperii transdatur. Iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres, & fiduciæ pleni, ad Alésiam proficiscuntur: nec erat omnium quisquam, qui aspectum modò tantæ multitudinis sustinere posse arbitraretur: præsertim ancipiti prælio; quum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus peditatusque cernerentur.

LXXI. At ii, qui Alésia obsidebantur, præteritâ die, quâ suorum auxilia exspectaverant; consumptò omni frumento; inscii quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Ac variis dictis sententiis; quarum pars, deditionem; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censébant: non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernibus nato loco, & magnæ habitus auctoritatis; nihil, inquit,

de

de eorum sententiâ dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditiois nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrum consensu, pristinae residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus; inopiam paullisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur; quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me multum dignitas potest) si nullam, præterquam vitæ nostræ jacturam fieri viderem. Sed, in consilio capiendo, omnem Galliam respiciamus; quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguinisque animi fore existimatis: si penè in ipsis cadaveribus prælio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis causâ suum periculum neglexerint; nec stultitiâ ac temeritate vestrâ, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prostrernere, ac perpetuæ servituti addicere. An, quòd ad diem non venerint, de eorum fide constantiâque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus, animine causâ quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præsepto; iis utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri majores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque, fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopiâ subacti; eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt; neque se hostibus transdiderunt: cujus rei exemplum si non haberemus; tamen libertatis causâ institui, Et posteris prodi, pulcherrimum judicarem. Nam quid huic simile bello fuit? Depopulatâ Galliâ, magnâque illatâ calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando exceßerunt, atque alias terras petierunt; jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani verò quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi, invidiâ adducti, quos famâ nobiles potentisque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque confidere, atque bis æternam injungere servitutem? neque enim umquam aliâ conditione bella gesserunt. Quòd si ea, quæ longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam,

quæ

que in provinciam redacta, jure & legibus commutatis, securibus subjecta, perpetuâ premittitur servitute. Sententiis dictis; constituunt ut, qui valetudine aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia prius experiantur, quàm ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morerentur: quàm deditiois aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Ii, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo juvarent. Hos Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat.

LXXII. Interea Comius, reliquique duces, quibus summa imperii permissa erat; cum omnibus copiis ad Aleſiam perveniunt: & colle exteriore occupato, non longiùs à passibus à nostris munitionibus confidunt. Postero die, equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Aleſiâ despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiâ excitantur. Itaque productis copiis, ante oppidum confidunt; & proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent; sèque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

LXXIII. Cæsar omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito; ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat & noverit: equitatum ex castris educi, & prælium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum expectabant. Galli, inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ, interjecerant; qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetum sustinerent. Ab his complures de improvviso vulnerati, prælio excedebant. Quum suos pugna superiores esse Galli considerent, & nostros multitudine premi viderent; ex omnibus partibus, & ii qui munitionibus

COR-

continebantur, & ii qui ad auxilium convenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque rectè aut turpiter factum celari poterat; utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiae, ad virtutem excitabat. Quum à meridie propè ad Solis occasum dubiâ victoriâ pugnaretur, Germani unâ in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt: quibus in fugam coniectis, sagittarii circumventi interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, moesti, propè victoriâ desperatâ, se in oppidum receperunt.

LXXIV. Uno die intermisso, Galli; atque hóc spatio, magno cratium, scalarum; harpagonum numero effecto; mediâ nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato; quâ significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent: crates projicere; fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare; reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tubâ signum suis Vercingetorix; atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suis cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerunt, ac glandibus Gallós perterrent. Prospectu tenebris adempto; multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus ex partes ad defendendum obvenerant; quâ ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXV. Dum longiùs ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quàm propiùs succefferunt; aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo & turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nullâ munitione perruptâ; quum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur,

48r,

tur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt, quàm munitionibus appropinquarent. Ita, re infectâ, in oppidum reverterunt.

LXXVI. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erat à Septemtrionibus collis; quem quia, propter magnitudinem circuitûs, opere circumplecti non potuerant, nostri, necessariò penè, iniquo loco & leniter declivi castra fecerunt: hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum 11 legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus; duces hostium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quòque pacto, agi placeat; occultè inter se constituunt: adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris primâ vigiliâ egressus, propè confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit; militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. Quum jam meridies appropinquare videretur; ad ea castra, quæ suprâ demonstravimus, contendit: eodémque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copię sese pro castris ostendere cœperunt.

LXXVII. Vercingetorix ex arce Alesię suos conspicatus, ex oppido egreditur; ac crates, longurios, musculos, falces, reliquæque, quæ eruptiones causâ paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis; atque omnia tentantur. Quæ minimè pars firma visa est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur; nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exsistit; quodd suum periculum in alienâ vident virtute consistere: omnia enim plerumque, quæ absunt, vehementiùs hominum mentes perturbant.

LXXVIII. Cæsar idoneum locum nactus, quid quæ-

que

que in parte geratur, cognoscit; laborantibus auxilium submittit. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quò maximè contendì conveniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maximè ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt; alii, testudine factâ, subeunt; defatigatis, invicem integri succedunt. Agger ab universis in munitionem conjectus, & ascensum dat Gallis, &, quæ in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma nostris, nec vires suppetunt.

LXXIX. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus vi subsidio laborantibus mittit. Imperat, si sustinere non possit; deductis cohortibus, eruptione pugnet: id, nisi necessariò, non faciat. Ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque horâ docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex ascensu tentant: huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus aditus expediunt: falcibus vallum ac loricam rescindunt.

LXXX. Cæsar mittit primò Brutum adolescentem cum cohortibus vi; post cum aliis vii, C. Fabium legatum: postremò ipse, quum vehementiùs pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto prælio, ac repulsis hostibus; eò, quò Labienum miserat, contendit: cohortes iv ex proximo castello educit: equitum se partem sequi; partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossæ vim hostium sustinere poterant; coactis unâ de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas fors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiozem, quid faciendum existimet: accelerat Cæsar, ut prælio interfuit.

LXXXI. Ejus adventu ex colore vestitûs cognito, quo insigni in præliis uti consueverat; turmisque equi-
tum

tum & cohortibus visis, quas se sequi jusserat; ut de locis superioribus hæc declivia & devexa cernebantur: hostes prælium committunt. Utrumque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repentè post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius, dux & princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fugâ comprehenditur: signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur: pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem & fugam suorum; desperatâ salute, copias à munitionibus reducunt. Fit protinus, hâc re auditâ, ex castris Gallorum fuga. Quòd nisi crebris subsidiis, ac toties diei labore, milites fuissent defessi; omnes hostium copiarum deleri potuissent. De mediâ nocte missus equitatus, novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur; reliqui ex fugâ in civitates discedunt.

LXXXII. Postero die Vercingetorix, concilio convocato; *id se bellum suscepisse, non suarum necessitatum, sed communis libertatis causâ*, demonstrat: *Et, quoniam sit fortunæ cedendum: ad utramque rem se illis offerre, seu morte suâ Romanis satisfacere, seu vivum transfere velint*. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma transdi; principes produci. Ipse in munitione pro castris confedit: eò duces producuntur: Vercingetorix deditur; arma projiciuntur. Reservatis Æduis atque Arvernīs, si per eos civitates recuperare posset; ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine, distribuit.

LXXXIII. His rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. Eò legati ab Arvernīs missi; quæ imperaret, se facturos pollicentur: imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hyberna mittit; captivorum circiter xx millia Æduis Arvernisque reddit. T. Labienum, cum ii legionibus & equitatu, in Sequanos proficisci jubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium & L. Minucium Basilum,

CUM

cum 11 legionibus, in Rhemis collocat; ne quam á finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum, in Ambivaretos; T. Sextium, in Bituriges; C. Caminium Rebilum, in Ruthenos; cum singulis legionibus, mittit. Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium, Cabiloni & Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ causâ, collocat. Ipse Bibracte hyemasse constituit. His rebus Cæsaris litteris cognitis, Romæ dierum xx supplicatio indicitur.

L I B E R VIII.

Scriptore A. HIRTIO.

COACTUS assiduis tuis vocibus, Balbe; quam quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertię videretur deprecationem habere; difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui: novissimęque, imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci; usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus; sed vitæ Cæsaris. Quos utinam qui legent, scire possent, quàm invitus sulceperim scribendos; quò facilius caream stultitiæ atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operosè ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset: adeoque probantur omnium judicio; ut prærepta, non præbita facultas, scriptoribus videatur. Cujus tamen rei major nostra, quàm reliquorum est admiratio: cæteri enim, quàm bene atque emendate; nos etiam, quàm facile atque celeriter eos confecerit, scimus. Erat autem in Cæsare, cum facultas atque elegantia summa scribendi,

tum

tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem. Quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sunt nota; tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar; hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quòd me iudicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

I. **O**MNI Galliâ devictâ; Cæsar quum superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militésque hybernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationésque facere. Cujus rei verisimilis causa afferebatur; quòd Gallis omnibus cognitum esset, neque ullâ multitudine in unum locum coactâ resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi Rom. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati fortem incommodi recusandam, si tali morâ reliquæ possent se vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur; Cæsar M. Antonium quæstorem suis præficit hybernis; ipse equitatûs præsidio, pridie Kal. Jan. ab oppido Bibracte profiscitur ad legionem XIII, quam non longè à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum; eique adjungit legionem XI, quæ proxima fueret. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationésque facerent.

III. Repentino adventu Cæsaris accidit, quod impa-ratis disiectis que accidere fuit necesse; ut, sine timore ullo rura colentes, priùs ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida possent: namque etiam il-lud

Iud vulgare incurſionis hoſtium ſignum, quod incendiis ædificiorum intelligi conſuevit, Cæſaris erat interdiſto ſublato: ne aut copiâ pabuli frumentique, ſi longiùs progredi vellet, deficeretur; aut hoſtes incendiis terre-
rentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bi-
turiges, qui primum adventum effugere potuerant Ro-
manorum, in finitimas civitates, aut privatis hoſpitiis
conſiſi, aut ſocietate conſiliorum, conſugerant. Fruſtra:
nam Cæſar magnis itineribus omnibus locis occurrit;
nec dat ulli civitati ſpatium de alienâ potiùs, quàm de
domesticâ ſalute, cogitandi: quâ celeritate, & fideles
amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones
pacis adducebat. Tali conditione Bituriges propoſitâ,
quum ſibi viderent clementiâ Cæſaris reditum patere in
ejus amicitiam; finitimâſque civitates ſine ullâ pœnâ
dediſſe obſides, atque in fidem receptas eſſe; idem fe-
cerunt. Cæſar militibus, pro tanto labore ac patientiâ;
qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigori-
bus intolerandis, ſtudioſiſſimè permanſerant in labore;
ducenos ſeſtertios: centurionibus, 11 millia nummum
prædæ nomine condonanda pollicetur; legionibûſque
in hybernâ remiſſis, ipſe ſe recipit die XL Bibracte.

IV. Ibî quum jus diceret; Bituriges ad eum legatos
mittunt, auxilium petatum contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. Quâ re cognitâ; quum
non amplius x & VIII dies in hybernis eſſet commo-
ratus, legiones XIV & VI ex hybernis ab Arare edu-
cit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ
cauſâ, ſuperiore Commentario demonſtratum eſt. Ita
cum 11 legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſci-
tur. Quum fama exercitûs ad hoſtes eſſet perlata: ca-
lamitate ceterorum ducti Carnutes; deſertis vicis oppi-
diſque, quæ, tolerandæ hyemis cauſâ, conſtitutis re-
pentè exiguis ad neceſſitatem ædificiis, incolebant; (nu-
per enim deviſti, complura oppida dimiſerant) diſperſi
profugiunt. Cæſar erumpentes eo maximè tempore
acerrimas tempeſtates quum ſubire milites nollent, in
oppido Carnutum Genabo caſtra ponit: atque in teſta,
partim Gallorum; partim quæ, conjeſtis celeriter ſtra-
mentis, tentoriorum integendorum gratiâ, erant inæ-
dificata;

dificata; milites contegit. Equites tamen, & auxilia-
rios pedites, in omnes partes mittit, quascumque pe-
tisse dicebantur hostes: nec frustra; nam plerumque
magnâ prædâ potiti nostri revertuntur. Oppressi Car-
nutes hyemis difficultate, terrore periculi, quum tectis
expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec syl-
varum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent;
dispersi, magnâ parte amissâ suorum, dissipantur in fi-
nitimas civitates.

V. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satîs ha-
beret convenientes manus dissipare, ne quod initium
belli nasceretur; quantumque in ratione esset, explo-
ratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum
bellum posse consilari; C. Trebonium cum 11 legionibus,
quas secum habebat, in hybernis Genabi colloca-
vit. Ipse, quum crebris legationibus Rhemorum cer-
tior fieret, Bellovacos (qui belli gloriâ Gallos omnes
Belgâsque præstabant) finitimâsque civitates, duce Cor-
reo Bellovaco, & Comio Atrebate, exercitum compa-
rare, atque in unum locum cogere; ut omni multitu-
dine in fines Sueffionum, qui Rhemis erant attributi,
facerent impressionem: pertinere autem non tantum
ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret,
nullam calamitatem socios optimè de republ. meritos
accipere: legionem ex hybernis evocat rursus 11; lite-
ras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueffio-
num legiones 11, quas habebat, adduceret; alteram-
que ex duabus à T. Labieno accersit. Ita, quantum
hybernorum opportunitas, bellique ratio postulabat;
perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum
onus injungebat.

VI. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur;
castrisque in eorum finibus positis; equitum turmas
dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex
quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio
functi, renunciant paucos in ædificiis esse inventos;
atque hos, non qui agrorum incolendorum causâ re-
mansissent, (namque esse undique diligenter demigra-
tum) sed qui, speculandi gratiâ, essent remissi. A qui-
bus quum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset
Bello-

Bellovacorum; quôdque esset consilium eorum: inveniebat, *Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse: itémque Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocasses, Atrebates: locum castris excelsum, impeditâ circumdatâ palude, delegisse; omnia impedimenta in ultiores sylvas contulisse: complures esse principes belli auctores; sed multitudinem maximè Correo obtemperare, quòd ei summo esse odio populi Romani nomen intellexissent. Paucis antè diebus, ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda; quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summâ plebis cupiditate; si, ut diceretur, Cæsar cum III legionibus veniret; offerre se ad dimicandum; ne, miseriore ac duriori postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin majores copias adduceret; in eo loco permanere, quem delegissent; pabulatione autem (quæ propter anni tempus, cùm exigua, tum disjecta esset) & frumentatione, & reliquo commeatu, ex insidiis prohibere Romanos.*

VII. Quæ Cæsar quum, consentientibus plurimis, cognovisset; atque ea quæ proponerentur consilia, plena prudentiæ, longèque à temeritate barbarorum remota esse judicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quò celerius hostes, contemptâ suorum paucitate, prodirent in aciem: singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, & IX habebat: summæ spei, delectæque juventutis, XI; quæ octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis & virtutis ceperat opinionem. Itaque concilio advocato: rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis; animos multitudinis confirmat. Si fortè hostes, III legionum numero posset elicere ad dimicandum; agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, & IX ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI; ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hâc ratione penè quadrato agmine instructo; in conspectu hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

VIII. Quum repentè instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata; sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu expectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hostium; valle intermissâ, magis in altitudinem depressâ, quàm latè patente; castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri; coronisque pro ratione ejus altitudinis inædificari: fossam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis, deprimi: turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum; pontibus transjectis constratisque conjungi; quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, ut hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hõc audaciùs longiùsque tela permetteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioresque turres imposuit.

IX. Hujus munitionis duplex erat consilium: namque & operum magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum: &, quum pabulatum frumentatûmque longiùs esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsâ videbat posse defendi. Interim, crebrò paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjectâ, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorûmque transibant, acriùsque hostes insequabantur; aut vicissim hostes eandem transgressi, nostros longiùs submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eò magis, quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat; qui, tametsi numero non ampliùs erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari instabantur.

X.

X. Cæsar, quum animadverteret hostem complures dies castris palude & loci naturâ munitis se tenere: neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosâ, nec locum munitionibus claudi nisi à majore exercitu posse: litteras ad Trebonium mittit, ut, quàm celerrimè posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, accerferet; atque ita cum III legionibus, magnis itineribus, ad se veniret. Ipse equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

XI. Quod quum quotidie fieret; ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellovacii delectâ manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, sylvestribus locis insidias disponunt; eodémque equites postero die mittunt, qui primùm elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggredierentur: cujus mali fors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, quum repentè hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempnissent; cupidius infecuti, à peditibus undique sunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quàm consuetudo fert equestris prælii, se receperunt; amisso Vertico, principe civitatis, præfecto equitum; qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipiendâ præfecturâ usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflammantur atque incitantur hostium animi secundo prælio, principe & præfecto Rhemorum interfecto: nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem.

XII. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitusque fiebant paludis. Quâ contentione Germani, (quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi præliarentur) quum constantius universi paludem transissent; paucisque resistentibus interfectis,

parti-

ciùs reliquam multitudinem essent insecuti: per-
 uerunt solum ii qui aut cominus opprimebantur aut
 erant in periculo, sed etiam qui longiùs subsidiari
 cœntueverant, cœpiter fugerunt; nec priùs finem fugæ
 fecerunt, iapè auxiliis superioribus locis, quàm se aut
 in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti
 longiùs protulerunt: quorum periculo sic omnes copię
 sunt perturbatę, ut vix judicari posset, utrùm secundis
 minimis rebus insolentiores, an adversis mediocribus
 timidiore essent.

XIII. Complurimis diebus iisdem in castris consump-
 tis: quum propiùs accessisse legiones, & C. Trebonium
 legatum, cognovissent; duces Bellovacorum, veriti si-
 milem obsessionem Alesię, noctu dimittunt eos, quos
 aut ætate aut viribus inferiores, aut inermes habebant;
 unaque reliqua impedimenta: quorum perturbatum &
 confusum dum explicant agmen, (magna enim multi-
 tudo carrorum, etiam expeditos sequi Gallos consue-
 vit) oppressi luce copias armatorum pro suis instru-
 unt castris; ne priùs Romani persequi se inciperent,
 quàm longiùs agmen impedimentorum suorum proces-
 sisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis ascensu
 aggrediendos judicabat: neque non usque eò legiones
 admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo bar-
 bari, nostris militibus instantibus, non possent. Itaque,
 quum paludem impeditam à castris castra dividere,
 (quæ transeundi difficultas celeritatem inseguendi tar-
 dare posset) atque id jugum, quod trans paludem penè
 ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris
 eorum intercisum animadverteret: pontibus palude
 constricta, legiones transducit; celeritèrque in summam
 planitiem jugi pervenit, quæ declivi fastigio duobus
 ab lateribus munebatur. Ibi legionibus instructis, ad
 ultimum jugum pervenit; aciemque eo loco constituit,
 unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici
 possent.

XIV. Barbari, confisi loci naturâ: quum dimicare
 non recusarent, si fortè Romani subire collem cona-
 rentur; paulatimque copias distributas dimittere non
 auderent, ne dispersi perturbarentur; in acie perman-
 serunt.

serunt. Quorum pertinaciâ cognitâ; Cæsar, xx cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat; equites, frænatis equis, in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent; neque pernoctare, neque diutiùs permanere sine cibariis eodem loco possent; tale consilium sui recipiendi inierunt. Fasces, ubi confederant, [nam, in acie sedere Gallos consuêsse, superioribus commentariis declaratum est] stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt; extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repenti à conspectu textit Romanorum; quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt.

XV. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugæ causâ initum suspicaretur, legiones promovet, & turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne fortè in eodem loco subsisteret hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum; tardiùs procedit. Equites, quum intrare fumum & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidiùs intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fugâ timoris simul calliditatisque plenâ, sine ullo detrimento, millia non ampliùs x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. Inde, quum sæpe in insidiis equites peditisque disponderent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVI. Quod quum crebriùs accideret; ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bellovacorum ducem, fortissimorum millia vi peditum delegisse, equitisque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quàm solebat, educit; equitatumque, quem præsidio pabulatoribus mittere semper consueverat, præmittit: huic interponit

auxilia levis armaturæ: ipse cum legionibus, quàm potest maximè, appropinquat. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non ampliùs patentem in omnes partes passibus M; sylvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine, munitum; hunc circumdederunt. Nostri, explorato hostium consilio, ad præliandum animo atque armis parati; quum, subsequentiis legionibus, nullam dimicationem recusarent; turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primùm cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas impetum facit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum: neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus præliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. Quum, dispositis turmis, invicem rari præliarentur: neque ab lateribus circumveniri suos paterentur: erumpunt cæteri, Correo præliante, ex sylvis. Fit magnâ contentione diversum prælium: quod quum diutiùs pari Marte iniretur; paullatim ex sylvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter præliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prælii; qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore & nostris & hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Quâ re cognitâ; præsidio cohortium confisi nostri, acerrimè præliantur: ne, si tardiùs rem gessissent, victoriæ gloriam communicâsse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere volebant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen propulsique; majore parte amisâ, consternati, quò fors tulerat, confugiunt; partim sylvis petitis, partim flumine: qui ta-

men

men in fugâ à nostris acriter insequentibus conficiantur; quum interim nullâ calamitate victus Correus, excedere prælio, sylvasque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissimè præliando, complurésque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere.

XVII. Tali modo re gestâ: recentibus prælii vestigiis ingressus. Cæsar; quum victos tantâ calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos; quæ non longiùs ab eâ cæde abesse plùs minùs VIII millibus passuum dicebantur: tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen, exercitu transducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates; repentè ex fugâ paucis, atque his vulneratis, receptis, qui sylvarum beneficio casum evitaverant; omnibus adversis, cognitâ calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu & fortissimis peditibus; quum adventare Romanos existimarent, consilio repentè cantu tubarum convocato, conclamant, ut legati obsidésque ad Cæsarem mittantur.

XVIII. Hòc omnibus probato consilio; Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat: ceteri è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petuntque, *ut eâ pœnâ sit contentus hostium, quam, si sine dimicatione inferre integris posset, pro suâ clementiâ atque humanitate numquam profecto esset illaturus: afflictas opes, equestri prælio, Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse nuncios cædis. Tamen magnum, ut in tantâ calamitate, Bellovacos eo prælio commodum esse consecutos; quòd Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus: numquam enim Senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar; eodem tempore, superiore anno, Bellovacos cæterasque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissimè hos ex omnibus in sententiâ permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intelligere se, causam peccati facillimè mortuis delegari: neminem verò tantum pollere, ut, invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirmâ manu plebis bellum concitare*

tare & gerere posset: sed tamen se contentum fore eâ pœna, quam sibi ipsi contraxissent.

XIX. Nocte insequenti, legati responsa ad suos referunt; obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum: obsides dant; imperata faciunt: excepto Comio; quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Galliâ citeriore jus dicente; quum Comium comperisset sollicitare civitates, & conjurationem contra Cæsarem facere; infidelitatem ejus sine ullâ perfidiâ judicavit comprimi posse; quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum; ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei transdidit centuriones. Quum in colloquium ventum esset; &, ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset; & centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere; celeriter à familiaribus prohibitus Comii, non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrimque gladii districti essent, non tam pugnandi quàm diffugendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quòd mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quòd, insidiis cognitis, plura, quàm viderant, extimescebant. Quo facto; statuisse Comius dicebatur nunquam in conspectu cujusquam Romani venire.

XX. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar; quum videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præsens imperium evitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem, cum legione XI, sibi conjungit. C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV, mittit in diversissimam partem Galliæ: quòd ibi quasdam civitates in armis esse audiebat; neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hybernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias

lonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decurfione barbarorum, ac superiore ætate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad devastandos depopulandósque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum atque fugientem, quum redigi posse in suam potestatem desperâset; proximum suæ dignitati esse ducebat, adedò fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore; ut odio suorum Ambiorix, & quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. Quum in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones aut auxilia dimisisset; atque omnia cædibus, incendiis, rapinis, vastâset: magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum 11 legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat; neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

XXI. Interim C. Caninius legatus; quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, litteris nunciisque Duracii cognovisset, qui perpetuò in amicitia Romanorum permanerat, quum pars quædam civitatis ejus defecisset; ad oppidum Limonem contendit. Quò quum adventaret; atque ex captivis certiùs cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum Limone oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset; copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; &, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset; rursus ad obsidendum Limonem redit.

XXII. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recepit, obsidibus firmat; litterisque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito; desperatâ salute, si tempore eodem coactus esset & Roma-

num externum sustinere hostem, & respicere ac timere oppidanos; repente eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponté propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectu venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat; tamen, doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit; equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum; invaduntque Dumnaci agmen: & fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi; magnâ prædâ, multis interfectis, potiuntur. Ita re bene gestâ, se recipiunt in castra.

XXIII. Insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confingerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis & animi & prudentiæ vir, suos hortatur; agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit. Consistit audaciùs equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus; qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prælium acri certamine. Namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus; quum subsequi legiones meminissent; & pudore cedendi, & cupiditate celerius per se conficiendi prælii, fortissimè contra pedites præliantur: hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant; de'endi equitatus nostri na'cti occasionem videbantur. Quum aliquamdiu summâ contentione dimicaretur; Dumnacus inst'uit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio. Tum repente confertæ legiones in conspectu hostium veniunt. Quibus visis, percussæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui

qui paullò antè cum resistantibus fortissimè conflixerant; lætitiâ victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi; quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent; tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut eorum qui timore arma projece- rant, interfectis; omnis multitudo capitur impedimen- torum.

XXIV. Quâ ex fugâ, quum constaret Drapetem Se- nonem, (qui, ut primùm defecerat Gallia, collectis un- dique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum V millibus ex fugâ collectis, Provinciam petere: unâque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse: quem in superiore Commentario, primâ defectione Galliæ, facere in Provinciam impetum voluisse cognitum est: Caninius legatus, cum legionibus II, ad eos persequendos contendit; ne de timore aut detrimento Provinciæ, magna infamia, perditorum ho- minum latrociniis, caperetur.

XXV. C. Fabius cum reliquo exercitu, in Carnutes reliquâsque proficiscitur civitates; quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissio- res essent futuræ: dato verò spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Quâ in re, summa felicitas celeritâsque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui, sæpe vexati, num- quam pacis fecerant mentionem; datis obsidibus, veni- unt in deditionem: cæteræque civitates positæ in ulti- mis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur; auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine morâ faciunt. Dum- nacus suis finibus expulsus, errans, latitansque, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est.

XXVI. At Drapes unâque Luterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent; nec se sine certâ perniciæ, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrocinandique

facultatem haberent: consistunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset; sempérque auctor novorum consiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientelâ fuerat ejus, naturâ loci egregiè munitum, occupat suis & Drapetis copiis, oppidanósque sibi conjungit.

XXVII. Quò quum confestim C. Caninius venisset; animadverteretque omnes oppidi partes præruptissimis faxis esse munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ, si clandestinâ fugâ subtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartitò cohortibus divisis, trina excelssissimo loco castra fecit; à quibus paullatim, quantum copię patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. Quod quum animadverterent oppidani; miserrimâque Alesix memoriâ solliciti, similem casum obsessionis vererentur; maximèque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato; proximâ nocte, ii millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Luterius educunt: ii, paucos dies morati; ex finibus Cadurcorum (qui partim re frumentariâ sublevare eos cupiebant; partim prohibere, quò minùs sumerent, non poterant) magnum numerum frumenti comparant: nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur; quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia.

XXVIII. Magnâ copiâ frumenti comparatâ; confidunt Drapes & Luterius non longiùs ab oppido x millibus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit; Luterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Dispositis

fitis ibi præfidiis ; horâ noctis circiter x, sylvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit : quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent ; exploratorésque missi, quæ agerentur, renunciâssent ; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia : quæ nostri ut viderunt ; acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit indè cum paucis Luterius, nec se recipit in castra.

XXIX. Re bene gestâ ; Caninius ex captivis compertit, partem copiarum cum Drapete esse in castris a milibus non amplius x. Quâ re ex compluribus cognitâ : quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos faciliè opprimi posse ; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de acceptâ calamitate nuncium Drapeti perferret. Sed, quum in experiundo periculum nullum videret ; equitatum omnem, Germanósque pedites, summæ velocitatis omnes, ad castra hostium præmittit : ipse legionem unam in trina castra distribuit ; alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostem accessisset : ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit ; castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa ; at Germanos, equitésque, imprudentibus omnibus, de improvviso advolâsse, & prælium commisisse. Quâ re cognitâ ; legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente, omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit ; Germani, equitésque, signis legionis visis, vehementissimè præliantur. Confestim omnes cohortes undique impetum faciunt. Omnibus aut interfectis aut captis ; magnâ prædâ potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes.

XXX. Caninius, felicissimè re gestâ, sine ullo penè militis vulnere ; ad obsidendos oppidanos revertitur. Externóque hoste deletó ; cujus timore augere præsidia, & munitione oppidanos circumdare prohibitus erat ; opera undique imperat administrari. Venit eodem cum

suis copiis postero die C. Fabius; partemque oppidi sumit ad obsidendum.

XXXI. Cæsar interim M. Antonium quaestorem, cum cohortibus xv, in Bellovacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset; quorum in civitate, superiore Commentario, Cæsar exposuit initium belli esse ortum: quod præcipuè eos, propter conscientiam facti, timere animadvertibat; quò celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius & concitatorem belli Guturvatum ad supplicium deposcit: qui, etsi ne civibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium curâ quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula & detrimenta belli, Guturvato accepta referebant; adeò, ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXII. Ibi crebris literis Caninii fit certior, quæ de Drapete & Luterio gesta essent; quòque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magnâ poenâ esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; nevé hòc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam ætatem suæ provinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum ultrà periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus ii relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quàm potest celeritè, ad Caninium contendit.

XXXIII. Quum, contra expectationem omnium, Cæsar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ullâ conditione posse; magnâ autem copiâ frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognovisset; aquâ prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ penè totum montem cingebat,

in

in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat; sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eò descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ reque adire flumen, neque arduo se recipere possent ascensu. Quâ difficultate eorum cognitâ; Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis aquâ fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis postea multitudo aequatum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons prorumperebat ab eâ parte, quæ, ferè pedum ccc intervallo, fluminis circuitu vacabat. Hòc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Cæsar unus videret; non sine magno periculo, è regione ejus vineas agere adversus montem, & aggeres struere cœpit; magno cum labore, & continuâ dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrentes, sine periculo præliabantur: multosque pertinaciter succedentes vulnerabant: ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore testos cuniculos, ab aggere & vineis agunt ad caput fontis: quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspitione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum lxx: collocatur in eo turris x tabulatorum; non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat): sed quæ superaret fontis fastigium. Ex eâ quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

XXXIV. Quo malo perterriti oppidani; cupas sevo, pice, scandulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrimè præliantur, ut ab incendio restringendo dimicatione & periculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipsis operibus flamma exsistit: quæcunque enim per locum præcipitem

missa

missa erant ; ea, vineis & aggere suppressa, comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quanquam periculoso genere prœlii, locoque iniquo premebantur ; tamen omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri ; magnusque utrimque clamor oriebatur : ita, quàm quisque poterat maximè insignis, quò notior testatiórque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebat.

XXXV. Cæsar, quum complures suos vulnerari videret ; ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, &, simulatione mœnium occupandorum clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani ; quum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari ; revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. Ita nostri, sine prœlio facto, celeriter opera flammâ comprehensa partim reſtinguunt, partim interſcindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani ; &, jam magnâ parte suorum siti amissâ, in sententiâ permanerent ; ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt atque aversæ. Quo facto repentè fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti, se transdiderunt.

XXXVI. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret ; neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse ; neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare cœpissent : exemplo supplicii deterrandos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit : vitam concessit ; quò testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui ; sive indignatione & dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex prœlio scripsi ; quum in potestatem venisset Epasnaſti Arverni, (crebrò enim mutandis locis, multorum fidei se committebat : quòd nusquam diutius sine periculo commoratus videbatur, quum sibi conscius esset, quàm inimicum deberet

deberet Cæsarem habere) hunc Epasnaetus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ullâ victum ad Cæsarem duxit.

XXXVII. Labienus interim in Treviris equestre prælium secundum facit: compluribusque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant; principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Æduum; qui & virtutis & generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Ædus ad id tempus permanerat in armis. Eâ re cognitâ, Cæsar; quum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret; judicaretque, superioribus æstivis Galliam devictam & subactam esse; Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quâdam ex parte devicisset: cum ii legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstivorum: quam rem, sicut cætera, celeriter felicitérque confecit; namque omnes Aquitanie civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hyberna deduxit: iv legiones in Belgio collocavit, cum M. Antonio & C. Trebonio & P. Vatinio & Q. Tullio legatis: duas in Æduos misit, quorum in omni Galliâ summam esse auctoritatem sciebat: ii in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: ii reliquas in Lemovicum finibus non longè ab Arvernibus, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Provinciâ moratus; quum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognovisset, bene meritis præmia tribuisset; (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit; hybernâtque Nemetocennæ.

XXXVIII. Ibi cognoscit Comium Atrebatem proelio cum equitatu suo contendisse. Nam quum Antonius in hyberna venisset, civitâsque Atrebatum in officio maneret;

maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam suprâ commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuêset; ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset; parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat; infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hyberna Romanorum, intercipiebat.

XXXIX. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus; qui cum eo hyemaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat; quò libentiùs id faceret, quod imperabatur. Itaque, dispositis insidiis, sæpiùs ejus equites aggressus, secunda prælia faciebat. Novissimè, quum vehementiùs contenderetur: ac Volusenus, ipsius intercipiendi Comii cupiditate, pertinaciùs eum cum paucis insecutus esset; ille autem fugâ vehementi Volusenum produxisset longiùs: repenti omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, per fidem imposita, paterentur inulta: conversoque equo, se à cæteris incautiùs permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites: paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati; lanceâque infestâ medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato; non dubitant nostri resistere, & conversi hostem pellere. Quod ubi accidit; complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur; & partim in fugâ proterantur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditus videretur, refertur in castra. Comius autem; sive expiato suo dolore, sive magnâ parte amissâ suorum: legatos ad Antonium mittit, seque & ibi futurum ubi præscripserit, & ea facturum quæ imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam postulationem Antonius, quum judicaret ab justo nasci timere, veniam petenti dedit; obsides accepit.

Scio

Scio Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum; propterea quòd insequens annus L. Paulo, C. Marcello Consulibus, nullas habet Galliæ magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitusque eo tempore fuissent; pauca scribenda, conjungendâque huic Commentario statui.

XL. Cæsar quum in Belgio hyemaret, unum illud propositum habebat; continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum: nihil enim minus volebat, quàm sub decessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsentis periculo susciperet. Itaque, honorificè civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis præliis Galliam, conditione parendi meliore, faciliè in pace continuit.

XLI. Ipse, hybernis peractis, contra consuetudinem, in Italiam quàm maximis itineribus est profectus; ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem: contendebat enim gratiâ, cum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullò antè præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsâ, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi augurem priùs factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minùs justam sibi causam municipia & colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quòd frequentiam atque officium suum Antonio præstissent; simulque se & honorem suum in insequentis anni commendaret petitione; propterea quòd insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcelum Consules creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæsaris exspoliarent; ereptum Ser. Galbæ consulatum, quum is multo plus gratiâ suffragiisque valuisset, quòd sibi conjunctus & familiaritate & necessitudine legationis esset.

XLII.

XLII. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis & coloniis, incredibili honore atque amore : tum primùm enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, quæ Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat : hostiæ omnibus locis immolabantur : tricliniis stratis fora templaque occupabantur ; ut vel expectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

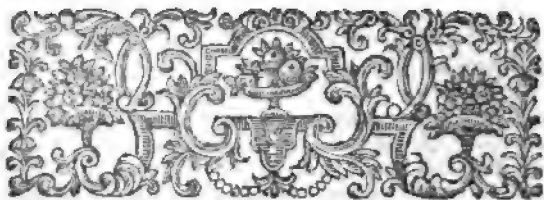
XLIII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summâ celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit ; legionibusque ex omnibus hybernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò majore commendatione conciliaretur ad consulatûs petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quamquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari : certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interpositâ senatûs auctoritate, aliquâ parte exercitûs spoliaretur : tamen neque de Labieno credidit quidquam ; neque contra senatûs auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis sententiis Patrum Conscriptorum causam suam facillè obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis, quum Cæsaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, læpe erat senatui pollicitus ; *si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem fore inferrent ; discederet uterque ab armis, exercitûsque dimitteret : fore ea pacto liberam, & sui juris civitatem.* Neque hoc tantum pollicitus est ; sed etiam per se senatûs discessionem facere cœpit : quod ne fieret, consules amicique Pompeii intercesserunt : atque, ita rem moderando, discesserunt.

XLIV. Magnum hoc testimonium senatûs erat universi ; conveniênsque superiori facto. Nam Marcellus, proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatem ; contra legem Pompeii & Crassi, retulerat ante tempus
ad

ad senatum de Cæsaris provinciis: sententiisque dictis; discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidiâ quærebat; senatus frequens in alia omnia transit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris; sed admonebantur, quò majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent.

XLV. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitteretur. Neque obscurè hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu provinciæ Cæsaris; tamquam ex suo numero, dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate adversariorum suorum nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit; & ex suo numero decimam quintam, quam in Galliâ citeriore habuerat, ex senatûsconsulto jubet transdi. In ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis decima quinta deducebatur: ipse exercitum distribuit per hyberna; C. Trebonium, cum legionibus IV, in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem, in Æduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam: si Belgæ, quorum maxima virtus; & Ædui, quorum auctoritas summa esset; exercitibus continerentur.

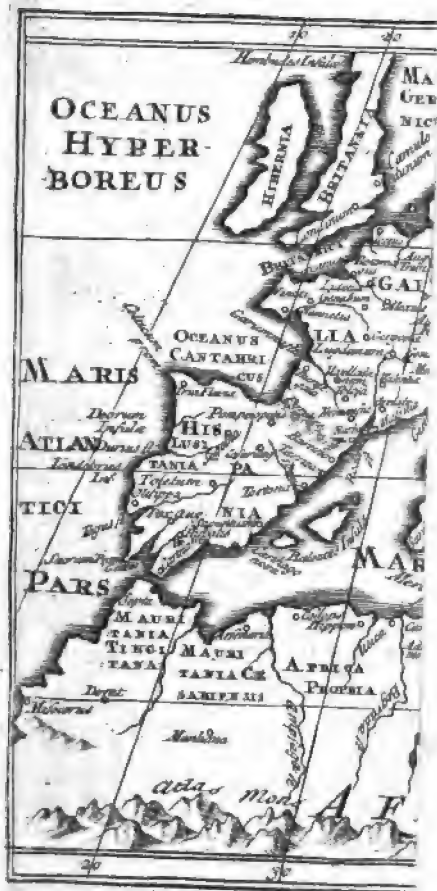
XLVI. Ipse in Italiam profectus est. Quò quum venisset; cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones II, ab se remissas, quæ ex senatûsconsulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas atque in Italiâ retentas esse. Hòc factò; quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur; tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potiùs disceptandi, quam belli gerendi.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO CIVILI

LIBER PRIMUS.

I. **L**ITTERIS [à Fabio] C. Cæsaris, consulibus red-
ditis ; ægre ab iis impetratum est, summâ tribu-
norum plebis contentione, ut in senatu recitaren-
tur : ut verò ex litteris ad senatum referretur, impetrari
non potuit. Referunt consules de rep. [in civitate]
L. Lentulus consul *senatû rei que publicæ se non defutu-
rum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere ve-
lint : sin Cæsarem respiciant, atque ejus gratiam sequantur,
ut superioribus fecerint temporibus ; se sibi consilium captu-
rum, neque senatûs auctoritati obtemperaturum : habere se
quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum.* In-
eandem sententiam loquitur Scipio : *Pompeio esse in ani-
mo, reipub. non deesse, si senatus sequatur : sin cunctetur ;
atque agat lenius ; nequidquam ejus auxilium, si postea ve-
lit, senatum imploraturum.* Hæc Scipionis oratio ; quòd
senatus in urbe habebatur, Pompeiûsque aderat ; ex
ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis
leniorem sententiam : ut primò M. Marcellus ; ingres-
sus

eam orationem, non oportere antè de repub. ad se referri, quàm delectus totâ Italiâ habiti, & exercitus ipti essent; quo præsidio, tutò & liberè senatus, quæ decernere auderet: Ut M. Calidius; qui censebat, impieus in suas provincias proficisceretur, ne qua esset rum causa: timere Cæsarem, abreptis ab eo II legionine ad ejus periculum reservare & retinere eas ad urbem pieus videretur: Ut M. Rufus; qui sententiam Cai, paucis ferè mutatis verbis, sequebatur. Ii om, convitio L. Lentuli consulis correpti exagitabant. Lentulus, sententiam Calidii pronunciaturum se anino negavit. Marcellus, perterritus convitiis, à â sententiâ discessit. Sic vocibus consulis, terrore ræsensis exercitûs, minis amicorum Pompeii, plerique ompulsi; inviti & coacti, Scipionis sententiam sequuntur: Ut ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: si non faciat, eum adversus rempubl. facturum videri. Intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum; dicuntur sententiæ graves: ut quisque acerbissimè crudelissimèque dixit, ita quàm maximè ab inimicis Cæsaris colaudatur.

II. Missò ad vesperum senatu; omnes, qui sunt ejus ordinis, à Pompeio evocantur. Laudat promptos, atque in posterum confirmat; segniores castigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, evocantur: multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. Completur urbs ad jus comitiorum. Tribunos plebis C. Curio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant; coguntur in senatum: quorum vocibus & concursu, terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque verò liberè decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor; qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatûs ei proponant.

III. Omnibus his resistitur; omnibûsque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitûs ac provinciarum, & regum appellandorum largitionibus movetur; seque alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciae atque exercituum impellit; quos se pro necessitudine partituum cum Pompeio arbitratur: simul, judiciorum metus; adulatio atque ostentatio sui, potentium; qui in republicâ judiciisq; tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Cæsaris incitatus, & quod neminem dignitate secum exequari volebat; totum se ab ejus amicitia averterat; & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæsari: simul infamiâ 11 legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam dominatûmque converterat, rem ad arma deduci studebat.

IV. His de causis aguntur omnia raptim, atque turbatè. Neque docendi Cæsaris, propinquis ejus spatium datur. Nec tribunis plebis, sui periculi deprecandi; neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat; facultas tribuitur. Sed de suâ salute die vii cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis, octavo denique mense suarum actionum respicere ac timere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi penè in ipso urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, latorum audaciâ, nunquam antè discessum est; *Dent operam consules, prætores, tribuni plebis, quique pro consulibus sunt ad urbem; nequid respublica detrimenti capiat.* Hæc S. C. perscribuntur, a. d. vii Id. Januar. Itaque v primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quâ ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitali; & de imperio Cæsaris, & de amplissimis viris tribunis plebis, gravissimè acerbissimèque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ; expectabâtque suis lenissimis postulatis

postulatis responsa ; si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset.

V. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit ; senatûs virtutem constantiâque collaudat ; copias suas exponit ; legiones habere sese paratas x ; præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites ; neque iis posse persuaderi, ut eum defendant aut sequantur. De reliquis rebus ad senatum refertur : totâ ut Italiâ delectus habeantur : Faustus Sylla pro Præt. in Mauritaniâ mittatur ; pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Jubâ, ut socius sit atque amicus : Marcellus verò, passurum se in præsentia negat. De Fausto, impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus, S. C. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur ; duæ consulares, reliquæ prætoriz. Scipioni obvenit Syria ; L. Domitio, Gallia ; Philippus & Marcellus, privato consilio prætereuntur ; neque eorum sortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur : neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur ; paludatique, votis nuncupatis, exeat. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex urbe profisciscuntur : lictorésque habent in urbe & Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Totâ Italiâ delectus habentur ; arma imperantur ; pecuniæ à municipiis exiguntur, & è fanis tolluntur : omnia divina & humana jura permiscuntur.

VI. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur : *Omniū temporū injurias inimicorū in se commemorat, à quibus diductum & depravatū Pompeiū queritur, invidiâ atque obtreptione laudis suæ : cujus ipse honori & dignitati semper sauerit, adiutorque fuerit. Novum in Rep. introducū exemplum querit, ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, quæ superioribus annis esset restituta. Syllam, nudatâ omnibus rebus tribuniciâ potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse ; Pompeiū, qui amissam restituisse videatur : dona etiam, quæ antè habuerat, ademisse. Quotiescunque sit decretum, Darent operam magistratus, ne quid respublica detrimenti caperet*

caperet (*quâ voce, & quo S. C. populus Romanus ad arma fit vocatus*) factum in perniciosis legibus, in vi Tribunicia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis; (atque hæc superioris ætatis exempla, expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet) Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi cæptum, nulla secessio facta. Hortatur: *cujus Imperatoris ductu ix annis Remp. felicissimè gesserint, plurimâque prælia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniâque pacaverint: ut ejus existimationem dignitatêque ab inimicis defendant.* Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites; (hanc enim initio tumultûs evocaverat: reliquæ nondum convenerant) sese paratos esse Imperatoris sui Tribunorumque pl. injurias defendere.

VII. Cognitâ militum voluntate, Ariminum cum eâ legione proficiscitur: ibique Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit: reliquas legiones ex hybernis evocat, & subsequi jubet. Eò L. Cæsar adolescens venit: *cujus pater Cæsaris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto, cuius rei causâ venerat; habere se à Pompeio ad eum privati officii mandata, demonstrat; Velle Pompeium se Cæsari purgatum; ne ea, quæ reipubl. causâ egerit, in suam contumeliam vertat: semper se reipubl. commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque, pro suâ dignitate, debere & studium & iracundiam suam reipubl. dimittere; neque adèò graviter irasci inimicis: ne, quum illis nocere se speret, reipubl. noceat.* Pauca ejusdem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. Eadem ferè, atque eisdem de rebus, prætor Roscius agit cum Cæsare; sibi que Pompeium commemorâsse demonstrat.

VIII. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur: petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare, possent: *Sibi semper reipubl. primam fuisse dignitatem, vitâque potiore. Doluisse se, quòd populi R. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extor-*

extorqueretur; ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cujus absentis rationem haberi proximis comitiis populus jussisset: tamen hanc honoris jacturam sui, reip. causâ, æquo animo tulisse. Quum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent; ne id quidem impetravisse. Totâ Italiâ delectus haberi: retineri legiones II, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in armis. Quoniam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati, reipubl. causâ. proficiscatur Pompeius in suas provincias: ipsi exercitus demittant: discedant in Italiâ omnes ab armis: metus è civitate tollatur: libera comitia, atque omnis respub. Senatui populoque R. permittatur. Hæc quò facilius, certisque conditionibus fiant, & jurejurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatyr accedere: fore, ut per colloquia omnes controversæ componantur.

IX. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibique consules Pompeiûmque invenit: postulata Cæsaris renunciat. Illi re deliberatâ, respondent; scriptaque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat summa: *Cæsar in Galliam reverteretur: Arimino excederet; exercitus dimitteret: quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea quoad fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur; non intermissuros Consules Pompeiûmque delectus.*

X. Erat iniqua conditio postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum, & provincias & legiones tenere alienas: exercitum Cæsaris velle dimitti; delectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus sit, definire: ut si, peracto Cæsaris consulatu, Pompeius profectus non esset; nullâ tamen mendacii religione obstrictus videretur. Tempus verò colloquio non dare, neque accessurum polliceri; magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium, cum cohortibus v, Arretium mittit: ipse Arimini cum II subsistit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam, singulis cohortibus occupat.

XI.

XI. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus v tenere, oppidum munire; omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem; Curionem cum III cohortibus, quas Pisauri & Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito; diffusus municipii voluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, & profugit; milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summâ voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis; confusus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII ex præsidiiis deducit, Auximumque proficiscitur; quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tenebat; delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt; docent, *sui judicii rem non esse; neque se neque reliquos municipales pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Repub. meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui.* Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt; commissoque proelio, deserit à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Cæsarem perveniunt: atque unâ cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat; Pupium dimittit; Auximatibus agit gratias, sequæ eorum facti memorem fore pollicetur.

XII. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invasit; ut, quum Lentulus consul ad aperendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam; protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret: Cæsar enim adventare, jamjamque adesse ejus equites falsò nunciabantur. Hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apuliâ hybernorum causâ disposuerat. Delectus intrâ urbem

bem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant & colligunt; delectumque colonorum, qui lege Juliâ Capuam deducti erant, habere instituunt: gladiatorésque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat; atque iis equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea monitus à suis, quòd ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniæ, custodiæ causâ, distribuit.

XIII. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt; exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo; quod oppidum Labienus constituerat, suâque pecuniâ exædificaverat; ad eum legati veniunt: quæque imperaverit, sese cupidissimè facturos pollicentur: milites imperat; mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. Cum his II Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui, Cæsaris adventu cognito, profugit ex oppido; cohortésque secum abducere conatus, à magnâ parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causâ; à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur; milites ab eo accipit, ipsum dimittit: item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcilem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit; quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum, Corfinium magnis itineribus pervenit; Cæsaremque adesse cum legionibus II nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes ex Albâ, ex Marfis & Pelignis, & finitimis ab regionibus coëgerat.

XIV. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo; Cæsar conquirit milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui jubet: ipse unum diem ibi rei frumentariæ causâ moratus, Corfinium contendit. Eò quum venisset; cohortes V, præmissæ à Domitio ex oppido, pontem fluminis interrompebant; qui erat ab oppido,

K

millia

millia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit; juxtaque murum castra posuit.

XV. Re cognitâ, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito præmio cum literis mittit; qui petant atque orent, ut sibi subveniat: *Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustiis, facile intercludi posse; frumentoque prohiberi: quod nisi fecerit; se, cohortesque amplius xxx, magnûmque numerum senatorum atque equitum Romanorum in periculum esse venturum.* Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit; certasque cuique partes, ad custodiam urbis, attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, & pro ratâ parte centurionibus evocatisque.

XVI. Interim Cæsari nunciatur Sulmonenses, (quod oppidum à Corfinio VII millium intervallo abest) cupere ea facere, quæ vellet: sed à Q. Lucretio senatore & Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium præsidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legionis VII cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt; universique & oppidani & milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Attius de muro se dejecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus & Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dimisit.

XVII. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias expectare instituit. Eo triduo, legio VIII ad eum venit; cohortesque ex novis Galliæ delectibus, XXII; equitesque à rege Norico, circiter CCC; quorum adventu, altera castra ad alteram oppidi partem ponit. Iis castris Curionem præfecit. Reliquis diebus, oppidum vallo castellisque circummunire instituit: cujus operis maximâ parte effectâ,

tà, eodem ferè tempore missi ad Pompeium revertuntur.

XVIII. Litteris perlectis; Domitius dissimulans, in concilio pronunciat *Pompeium celeriter subsidio venturum*: hortaturque eos, ne animo deficiant; quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcandò cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliùmque fugæ capere instituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret; atque omnia trepidantiùs timidiùsque ageret, quàm superioribus diebus consuëffet; multùmque cum suis, consiliandi causâ, secretò præter consuetudinem colloqueretur; concilia conventùsque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat; *se se rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio aut voluntate, Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret*. Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

XIX. Divulgato Domitii consilio; milites, qui erant Corfinii, primâ vesperâ secessionem faciunt; atque ita inter se, per tribunos militum centurionésque atque honestissimos sui generis, colloquantur; *obsideri se à Cæsare; opera munitionésque propè esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiduciâ permanferint, projectis omnibus, fugæ consiliùm capere: debere se suæ salutis rationem habere*. Ab his primò Marci dissentire incipiunt; eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantæque inter eos dissensio extitit, ut manum conferere atque armis dimicare conarentur: post paulò tamen, internunciis ultro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fugâ cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumfistunt, & custodiunt; legatósque ex suo numero ad Cæsarem mittunt, *se se paratos esse portas aperire, quæque imperaverit facere, & L. Domitium vivum in ejus potestatem transfere*.

XX. Quibus rebus cognitis, Cæsar; etsi magni interesse arbitrabatur, quàm primùm oppido potiri, cohortésque ad se in castra transducere; ne qua aut largitio-

nibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis, commutatio fieret voluntatis; quodd sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent: tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentiâ, oppidum diriperetur; eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas muróſque affervari jubet: ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit; non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo; sed perpetuis vigiliis stationibúſque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum & præfectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant; sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. Neque verò tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui eâ nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum expectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur; quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret; qui quosque eventus exciperet.

XXI. Quartâ vigiliâ circiter, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibúſque nostris colloquitur: *velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire.* Factâ potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quàm in conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo de salute suâ orat atque obsecrat, *sibi ut parcat: veteremque amicitiam commemorat: Cæsarisque in se beneficia exponit; quæ erant maxima: quodd per eum in collegium pontificum venerat: quodd provinciam Hispaniam ex præturâ habuerat; quodd in petitione consulatus ab eo erat sublevatus.* Cujus orationem Cæsar interpellat: *Se non maleficii causâ ex provinciâ egressum, sed ut se à contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos pl. eâ re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se & populum Romanum paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret.* Cujus oratione confirmatus Lentulus; ut in oppidum reverti liceat, petit, quodd de suâ salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suâ spem solatio: *idèò esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur.* Factâ potestate, discedit.

XXII.

XXII. Cæsar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos militum, equitesque Romanos, ad se produci jubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quaestor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, & magnus numerus Equitum Romanorum & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos, à contumeliis militum conviciisque prohibet. Pauca apud eos loquitur; quòd *sibi, à parte eorum, gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficiis.* Dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod aurum adduxerat Domitius atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duum-viris Corfiniensibus, Domitio reddit; ne continentior in vitâ hominum, quàm in pecuniâ, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet, iustumque iter conficit; VII omnino dies ad Corfinium commoratus; & per fines Marrucinorum, Prentanorum, Larinatum, in Apuliam pervenit.

XXIII. Pompeius, iis rebus cognitis quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceriâ proficiscitur Canusum, atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet: servos, pastores armat; atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Albâ cum cohortibus VI profugit; Rutilus Lupus prætor Tarracinâ, cum III: quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Curius; relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius, Cremonâ præfectus fabrum Cn. Pompeii: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: *Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus; interesse Reipubl. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui.* Neque verò idem perfici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur; ac si coràm de omnibus conditionibus disceptetur.

XXIV. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus vi pervenit: veteranis, iii; reliquis, quas ex novo electu confecerat, atque in itinere compleverat: Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. Reperit consules Dyrrachium profectos, cum magnâ parte exercitus; Pompeium remanere Brundisii, cum cohortibus xx: neque certum inveniri poterat, obtinendine causâ Brundisii ibi remansisset; quò facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utrâque parte bellum administrare posset; an inopiâ navium ibi restitisset. Veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret; exitus administrationesque Brundisini portus impedire instituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quâ fauces erant angustissimæ portus, molem atque aggerem ab utrâque parte litoris jaciebat; quòd his locis erat mare vadosum. Longius progressus, quum agger altiore aquâ contineri non posset; rates duplices, quoquò versùs pedum xxx, è regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat: has terrâ atque aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur: à fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat: in quartâ quâque earum, turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

XXV. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat; easque multis tormentis & omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat; ut rates perrumperet, atque opera disturbaret. Sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat; ut conditiones pacis dimittendas non existimaret: ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, impetus ejus consiliâque tardabat: tamen omnibus rebus in eo perseve-

perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariúmque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causâ: mandat, ut Libonem de conciliandâ pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat; *Magnopere sese confidere demonstrat, si ejus rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur; cujus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si, illo auctore atque agente, ab armis sit discessum.* Libo à colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paullò pòst renunciat; quòd consules absint, sinè illis de compositione agi non posse. Ita sæpiùs rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicabat, & de bello agendum.

XXVI. Propè dimidiâ parte operis à Cæsare effectâ, diebúsque in eâ re consumptis ix; naves à consulibus Dyrrachio remissæ, quæ priorem partem exercitûs eò deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quòd ab initio Italiâ excedere constituerat; adventu navium, profecti-onem parare incipit: &, quò faciliùs impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsâ profecti-one milites oppidum ir-rumperent; portas obstruit, vicos plateásque inædificat, fossas transversas viis præducit, atque ibi sudes stipités-que præacutos defigit. Hæc levibus cratibus terrâque inæquat. Aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant; maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. His paratis rebus; mili-tes silentio naves conscendere jubet: expeditos autem ex evocatis, sagittariis, funditoribúsque, raros in muro turribúsque disponit: hos certo signo revocare constitu-it, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

XXVII. Brundisini Pompeianorum militum injuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis permoti; Cæsaris re-bus favebant. Itaque, cognitâ Pompeii profecti-one; concursantibus illis atque in eâ re occupatis, vulgò ex-pectis significabant: per quos re cognitâ, Cæsar scalas parari, militésque armari jubet; ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves sol-

vit. Qui erant in muro, custodiæ causâ, collocati; eo signo, quod convenerat, revocantur; notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positis scalis, muros ascendunt: sed moniti à Brundisinis, ut vallum cæcum fossâsque caveant, subsistunt, & longo itinere ab iis circumducti, ad portum perveniunt: duâsque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusque deprehendunt; deprehensas, excipiunt.

XXVIII. Cæsar; etsi ad spem conficiendi negotii maximè probabat, coactis navibus mare transire, & Pompeium sequi, prius quàm ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporisque longinquitatem, timebat: quòd omnibus coactis navibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Picensique, & à Freto naves essent expectandæ: sed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta) auxilia, equitatum parari; Galliam Italiamque tentari, se absente, nolebat. Itaque in præsentia, Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: Duum-viris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam, cum legione unâ, Valerium legatum; in Siciliam, Curionem proprætorem cum legionibus III: eundem, quom Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet.

XXIX. Sardiniam obtinebat M. Cotta; Siciliam, M. Cato: Africam forte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt; nondum profecto ex Italiâ, suâ sponte ex oppido Cottam eiciunt. Ille perterritus, quòd omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis Brutisque, per legatos suos, civium R. delectus habebat: equitum peditumque certum numerum à civitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus penè perfectis;

fectis; adventu Curionis cognito, queritur in concione: *se se projectum ac proditum à Cn. Pompeio; qui omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; & ab se reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmasset*: Hæc in concione questus, ex provinciâ fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam; cum exercitibus eò perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provinciâ cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut suprâ demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fugâ in Africam pervenerat; atque eam suâ sponte vacuam occupaverat; delectûque habito, 11 legiones effecerat; hominum & locorum notiâ, & usu ejus provinciæ, nactus aditus ad ea conanda, quod paucis antè annis ex præturâ eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus Tuberone, portu atque oppido prohibet; neque affectum valetudine filium exponere in terrâ patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit.

XXX. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit; ipse ad Urbem proficiscitur. Coacto Senatu, inimicorum injurias commemorat: Docet, *se nullum extraordinarium honorem appetisse; sed, expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret. Latum ab x Tribunis plebis, (contradicientibus inimicis; Catone verò acerrimè repugnante, &, pristinâ consuetudine, dicendi morâ dies extrahente) ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse factururus esset. Acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent: atque omnia permisceri mallerent, quàm imperium exercitûsque dimitteres. Injuriam in eripiendis legionibus prædicat; crudelitatem & insolentiam, in circumscribendis Tribunis plebis. Conditiones à se latas, & expetita colloquia, & denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, Remp. suscipiant, atque unâ secum administrent*

sin timore defugiant; illis se oneri non futurum, & per se Rempubl. administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo antè Pompeius dixisset; ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timorémque eorum, qui mitterent, significari: Tenuis atque infirmi hæc animi videri; se verò, ut operibus anteire studuerit, sic justitiâ & æquitate velle superare.

XXXI. Probat rem Senatus, de mittendis legatis: sed qui mitterentur, non reperiebantur: maximèque timoris causâ pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe, in Senatu dixerat; *eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent.* Sic triduum disputationibus excusationibûsque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus pleb. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat; reliquâsque res, quasunque agere instituerit, impediat. Cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis; ne reliquum tempus omittat, infectis iis quæ agere destinaverat, ab urbe profisciscitur; atque in ulteriorem Galliam pervenit.

XXXII. Quò quum venisset; cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis antè diebus Corsinii captum dimiserat: profectum item Domitium ad occupandam Massiliam, navibus actuariis VII; quas Igitur & in Cosano à privatis coactas, servis, libertis, coloniis suis compleverat: præmissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adolescentes; quos ab Urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clausurant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant; frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis, in urbem convexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, portasque refecerant.

XXXIII. Evoeat ad se Cæsar Massiliensium XV primos; cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus

ANIAE VETERIS

filienſibus oriatur: *Debere eos Italice totius auctoritatem ſequi potius, quàm unius hominis voluntati obtemperare.* Reliqua, quæ ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt, atque ex auctoritate hæc Cæſari renunci-
ant: *Intelligere ſe, diſiſam eſſe populum R. in partes duas: neque ſui judicii, neque ſuarum eſſe virium, decernere utra pars juſtiorẽ habeat cauſam. Principes ſerò eſſe earum partium Cn. Pompeium & C. Cæſarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arrecomicorum & Helviorum publicè iis conceſſerit; alter bello viſtas Gallias attribuerit, veſtigaliæque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem ſe quoque voluntatem tribuere debere: & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portibus recipere.*

XXXIV. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Maſſiliam pervenit: atque ab iis receptus, urbi præſcitur. Summa ei belli adminiſtrandi permittitur. Ejus imperio claſſem quoquò verſùs dimitunt: onerarias naves, quas ubique poſſunt, deprehendunt, atque in portum deducunt; parum clavis aut materiâ atque armamentiſ inſtructis, ad reliquas armandas reficiendâſque utuntur: frumenti quod inventum eſt, in publicum conferunt: reliquas merces com meatûſque, ad obſidionem urbis, ſi accidat, reſervant. Quibus injuriis permotus Cæſar, legiones III Maſſiliam adducit: turres vineâſque ad oppugnationem urbis aggere, naves longas Arelate numero XII facere inſtituit. Quibus effectis armatiſque diebus XXX, à quâ die materia cæſa eſt, adductiſque Maſſiliam; his D. Brutum præſcit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maſſiliæ relinquit.

XXXV. Dum hæc parat atque adminiſtrat; C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hyemandi cauſâ diſpoſuerat, in Hiſpaniam præmittit; celeritèrque Pyrenæos faltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidiis tenebantur. Reliquas legiones, quæ longiùs hyemabant, ſubſequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præſidium ex ſaltu dejecit; magniſque itinèribus ad exercitum Af. anii conſeſcit.

XXXVI

XXXVI. Adventu Vibullii Rufi, quem Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est; Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeii, (quorum unus III legionibus, Hispaniam citeriorem; alter à saltu Castulonensi ad Anam, II legionibus; tertius ab Anâ, Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat) officia inter se partiuntur: ut Petreius ex Lusitaniâ per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis; equites auxiliâque toti Lusitaniz, à Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere.

XXXVII. Erant, ut suprâ demonstratum est, legiones Afranii, III; Petreii, II: præterea scutatæ, citerioris provinciæ; & cetratæ, ulterioris Hispaniæ, cohortes circiter LXXX: equitum, utriusque provinciæ, circiter V millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat; & parem ex Galliâ numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo & fortissimo quoque evocato; hinc optimi generis homines ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt; postquam audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. Simul à tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit: has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est; quod pignore animos centurionum devinxit, & largitione redemit militum voluntates.

XXXVIII. Fabius finitimarum civitatum animos literis nunciisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV: his pontibus pabulum mittebat; quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumperat. Hoc idem ferè, atque eâdem de causâ, Pompeiani exercitus
duces

duces faciēbant; crebrōque inter se equestribus praeliis contendebant. Huc quum quotidianā consuetudine congressæ, pabulatoribus præsidio proprio, legiones Fabianæ II flumen transissent: impedimentāque, & omnis equitatus sequeretur: subitō vi ventorum, & aquæ magnitudine pons est interruptus; & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio & Afranio, ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur; celeriter ponte Afranius, quem oppido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatūque omnem transjecit: duabūque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nunciato; L. Plancus, qui legionibus præerat, necessariā re coactus, locum capit superiorem; diversamque aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumveniri possit. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatūque sustinet. Commisso ab equitibus praelio, signa II legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id quod accedit, ut duces adversariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu praelium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

XXXIX. Eò biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons qui fuerat tempestate interruptus, neque erat resectus; hunc noctu perfici jussit. Ipse, cognitā locorum naturā, ponti castrisque præsidio VI cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructā acie, ad Ilerdam profisciscitur; & sub castris Afranji consistit: & ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate factā, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris consistit. Cæsar ubi cognovit per Afranium stare, quò minùs praelio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CII, castra facere constituit: & ne in opere faciendo milites repentino hostium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur: vallo muniri vetuit, (quod eminere & procul videri necesse erat) sed à fronte contra hostem pedum XV fossam fieri jussit. Prima & secunda acies in armis, ut ab initio.

initio constituta erat, permanebat: post hos, opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius est perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri.

XL. Sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proximâ nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet: & quodd longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit; singulâque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda; fossâque ad eandem magnitudinem perfici jubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque, terrendi causâ atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt; & prælio laceffunt: neque idcirco Cæsar opus intermittit, confusus præsidio legionum III & munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi; copias in castra reducunt. Tertio die Cæsar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentâque, ad se transducere jubet.

XLI. Erat inter oppidum Ilerdam & proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum CCC: atque in hoc ferè medio spatio, tumulus erat paullò editior; quem si occupâisset Cæsar, & communisset; ab oppido & ponte & comæatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans, legiones III ex castris educit: acieque in locis idoneis instructâ; unius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Quâ re cognitâ; celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranii cohortes breviorè itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio; & quodd prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur; atque, aliis summissis subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur.

XLII. Genus erat pugnae militum illorum; ut magno impetu primò procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent: si premerentur; pedem referre, & loco excedere,

cedere, non turpe existimarent: cum Lusitanis, reliquisque barbaris, genere quodam pugnae assuefacti: quod ferè sit; quibus quisque in locis miles inveteraverit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros perturbabat, insuetos hujus generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causâ eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis; legio, quæ in eo cornu consisterat, locum non tenuit; atque in proximum collem sese recepit.

XLIII. Cæsar, penè omni acie preteritâ, quod præter opinionem consuetudinemque acciderat; cohortatus suos, legionem ix subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros insequentem suppressit; rursusque turga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed novæ legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur; & sub montem, in quo erat oppidum positum succedunt: hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utrâque ex parte directus: ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent; & neque subsidia à lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent: ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD: hæc nostris erat receptus; quod eò, incitati studio, inconsultius processerant. Hòc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quòd sub ipsis radicibus montis consisterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute & patientiâ nitebantur; atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum crebrò summittebantur, ut integri defessis succederent. Hòc idem Cæsar facere cogeatur; ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet.

XLIV. Hòc quum esset modo pugnatum continenter horis v, nostrique gravius à multitudine premerentur,

con-

consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversus montem in cohortes faciunt: paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nonnullâ parte propter terrorem in oppidum compulsis; facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis aut inferioribus locis confiterat; tamen in summum jugum virtute committitur; atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt; in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat: vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficitur T. Cæcilius, primipili centurio; &, præter eum, centuriones IV; milites, amplius CC.

XLV. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani; quòd, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuisent, & initio locum tumultumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga vertere coëgissent: nostri autem, quòd iniquo loco, atque impari congressi numero, v horis prælium sustinuisent; quòd montem gladiis districtis ascendissent; quòd ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumultum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt; præsidiumque ibi posuerunt.

XLVI. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt: tanta enim tempestas cooritur; ut numquam illis locis majores aquas fuisse constaret: tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit; pontesque ambos quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit: castra enim ut suprâ demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim & Cingam, spatio millium XXX; neutrum horum transiri poterat; necessarioque omnes his angustiis continebantur: neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant

acceſſerant, frumentum ſupportare; neque ii qui pabulatum longiùs progreſſi erant, intercluſi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italiâ Galliâque veniebant, in caſtra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum: quo neque frumenta in herbis erant, neque multum à maturitate aberant. Ac civitates exinanitæ: quòd Afranius penè omne frumentum, ante Cæſaris adventum, Ilerdam convexerat; reliqui ſi quid fuerat, Cæſar ſuperioribus diebus conſumpſerat. Pecora, quod ſecundum poterat eſſe inopiæ ſubſidium, propter bellum finitimæ civitates longiùs removerant. Qui erant, pabulandi aut frumentandi cauſâ, progreſſi; hos levis armaturæ Luſitani, peritiſque earum regionum cetrati citerioris Hiſpaniæ, conſectabantur; quibus erat proclive tranſnare flumen: quòd conſuetudo eorum omnium eſt, ut ſine utriusque ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copiâ, multum erat frumentum proviſum & conveſtum ſuperioribus temporibus: multum ex omni provinciâ comportabatur: magna copia pabuli ſuppeteſcebat. Harum rerum omnium facultates ſine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat: & loca trans flumen integra, quò omnino Cæſar adire non poterat.

XLVII. Eæ permanſerunt aquæ dies complures. Conatus eſt Cæſar reficere pontes: ſed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam diſpoſitæ cohortes adverſariorum, perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile: tum ipſius fluminis naturâ, atque aquæ magnitudine; tum quòd ex totis ripis in unum atque anguſtum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore, rapidiſſimo flumine, opera perficere, & tela vitare.

XLVIII. Nunciatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæſarem, ad flumen conſtitiſſe. Venerant eò ſagittarii ex Ruthenis, equites ex Galliâ; cum multis carris magniſque impedimentis, ut fert Gallica conſuetudo. Erant præterea cujuſque generis hominum millia circiter vi, cum ſervis libertiſque; ſed nullus ordo, nullum imperium certum; quum ſuo quiſque conſilio uteretur,

uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentiâ: erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, & equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæsaris: hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur; imprudentisque antemissis equitibus aggreditur: celeriter tamen sese Galli equites expediunt, præliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinere; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum; nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter cc, equites pauci, calorum atque impedimentorum non magnus numerus.

XLIX. His tamen omnibus annona crevit: quæ feres res, inopiâ non solum præsentis, sed etiam futuri temporis timore, ingravescere consuevit. Jamque ad denarios l in singulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat: atque incommoda in dies augebantur: & tam, paucis diebus, magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat; ut nostri magnâ inopiâ necessariarum rerum conficlerentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quò minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat, subsidiis tutabatur.

L. Hæc Afranius Petreiusque, & ebrum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingeat: ut penè bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis; magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant: multi ex Italiâ ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne eventum belli expectâsse, aut ex omnibus novissimi venisse, viderentur.

LI.

LI. Quum in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Cæsar, ut naves faciant; cujus generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat. Carinae primum ac statumina ex levi materiâ fiebant; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu millia passuum à castris XXII; militesque his navibus flumen transportat; continentemque ripæ collem improvisò occupat: hunc celeriter, priusquam ab adversariis sentiatur, communit: huc legionem postea transducit; atque ex utrâque parte pontem institutum perficit biduo. Ita comitatus, & qui frumenti causâ processerant, tutò ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transjecit: qui inopinantes pabulatores & sine ullo dissipatos timore aggressi, quàm maximum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut prædæ præsidio sint; alii, ut venientibus resistant, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciem procurrerat, seculam à reliquis circumveniunt atque interficiunt; incolumésque, cum magnâ præda, eodem ponte in castra revertuntur.

LII. Dum hæc ad Ilerdam geruntur; Massilienses, usi L. Domitii consilio, naves longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI testæ: multa huc minora navigia addunt; ut ipsâ multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albigorum, de quibus suprâ demonstratum est, imponunt; atque hos præmâs pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius; atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructâ classe; magnâ fiduciâ ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. Erat multo inferior numero navium Brutus; sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centuriones, Cæsar ei classi attribuerat; qui sibi id muneris depopos-

depoposcerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnóque numero pilorum, tragularum, reliquorúmque telorum, se instruxerant. Ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt; cum Massiliensibus conflagunt. Pugnatum utrimque est fortissimè, atque acerrimè: neque multùm Albici nostris virtute cedebant; homines asperi, & montani, & exercitati in armis: atque ii modò digressi à Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant: pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. Ipsi Massilienses, & celeritate navium & scientiâ gubernatorum confisi, nostros eludebant; impetúsque eorum excipiebant: &, quoad licebat latiore spatio; producti à longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transeurrentes detergere, si possent, contendebant: quum propiùs erat necessariò ventum; ab scientiâ gubernatorum atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quòd minùs exercitatis remigibus, minùsque peritis gubernatoribus utebantur; qui repentè ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis: tum etiam gravitate & tarditate navium impediabantur: factæ enim subito ex humidâ materiâ, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant; atque, injectâ manu ferreâ, & retentâ utrâque nave, diversi pugnabant; atque in hostium naves transcendebant; &, magno numero Albicorum & pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium, cum iis quæ sunt captæ, intereunt ix.

LIII. Hòc prælio Cæsari ad Ilerdam nunciato: simul perfectò ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minùs liberè, minùs audacter, vagabantur; aliàs, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, custodias stationesque equitum vitabant: aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu

equitatu viso, ex medio itinere, projectis fascinis, fugiebant. Postremò & plures intermittere dies, &, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari.

LIV. Interim Oscenses, & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos; seseque imperata facturos pollicentur. Hos, Tarracoenenses, & Jacetani & Ausetani, &, paucis post diebus, Illargavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent: pollicentur; atque, omnibus undique conquistis jumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio; & signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte; magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis; expeditâ re frumentariâ; extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur: multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur.

LV. Quibus rebus, perterritis animis adversariorum; Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum xxx in altitudinem complures facere instituit; quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His penè effectis; magnum in timorem Afranius Petreiûsque perveniunt, ne omnino frumento pabulôque intercluderentur; quòd multum Cæsar equitatu valebat: itaque constituunt iis locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res: quòd, ex duobus contrariis generibus; quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, civitates victæ, nomen atque imperium absentis timebant; quæ in amicitia manserant Pompeii, magnis affectæ beneficiis eum diligebant: Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus, magnâque auxilia expectabant; & suis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hòc inito consilio; toto flumine Ibero naves conquirere, & Octogesam adduci jubent: id erat oppidum positum ad Iberum,

rum, milliâque passuum à castris aberat xx: ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri; Legionésque 11 flumen Sicorim transducunt; castrâque muniunt vallo pedum xii.

LVI. Qua re per exploratores cognitâ; summo labore militum Cæsar, continuato diem noctémque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter atque ægre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire: pedites verò tantummodo humeris ac summo pectore exstabant: ut, cùm altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis, ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Jam verò eò magis illi maturandum iter existimabant; itaque, 11 auxiliariis cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt; & cum 11 legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum malè haberet & carperet: pons enim ipsius, magnum circuitum habebat; ut multò brevior itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi, flumen transeunt: & quum de tertiâ vigiliâ Petreius atque Afranius castra movissent, repentè sese ad novissimum agmen ostendunt; &, magnâ multitudine circumfusâ, morari atque iter impedire incipiunt.

LVII. Primâ luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri prælio novissimos illorum premi vehementer; ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi: aliàs inferri signa, & universarum cohortium impetu nostros propelli; deinde rursus conversos insequi. Totis verò castris milites circulari & dolere, *hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci*. Centuriones tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, *ne labori suo neu periculo parceret. Paratos esse sese; posse & audere eâ transire flumen, quâ transductus esset equitatus*. Quorum studio & vocibus excitatus Cæsar; etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experien-

dam

dum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse; hos cum legione unâ præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnâque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac sublevantur: interiit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicemque aciem ducere incipit: ac tantum fuit in militibus studium, ut, millium vi ad iter addito circuitu, magnâque ad vadum fluminis morâ interpositâ, eos, qui de tertiâ vigiliâ exissent, ante horam diei ix consequerentur.

LVIII. Quos ubi Afranius procul visos, cum Petreio conspexit; novâ re perterritus, locis superioribus consistit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prælio objiciat: rursus conantes progredi, insequitur & moratur. Illi necessariò maturius, quàm constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes, atque à millibus passuum v itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsar's; præsidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi, sine periculo ac timore, Iberum copias transducerent; quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed, totius diei pugnâ atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit.

LIX. Mediâ circiter nocte, iis, qui adaquandi causâ longiùs à castris processerant, ab equitibus correptis; fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito; signum dari jubet, & vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti sub onere configere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsar's in angustiis tenerentur; iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die Petreius, cum paucis equitibus, occultè ad exploranda loca proficiscitur: hoc idem fit ex castris Cæsar's; mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renunciat;

ciat; v millia passuum proxima intercedere, itineris campestris; indè excipere loca aspera & montuosa: qui prior has angustias occupaverit, ab hōc hostem prohiberi nihil esse negotii.

LX. Disputatur in concilio à Petreio & Afranio, & tempus profectiois quæritur. Plerique censebant, ut *noctu iter facerent: posse prius ad angustias venire, quam sentirentur.* Alii, quòd *pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri: circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaque prælia esse vitanda, quòd perterritus miles in civili dissensione timori magis quam religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum & centurionum præsentiam afferre; quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdum perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento, tamen, summâ exercitus salvâ, locum quem petant capi posse.* Hæc vicit in concilio sententia; & primâ luce postridie constituunt proficisci.

LXI. Cæsar, exploratis regionibus, albente cœlo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit; namque itinera quæ ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ ac difficillimæ; saxa multis locis prærupta iter impediabant; ut arma per manus necessariò transderentur; militesque inermes, sublevatique alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent; sed hunc laborem recusabat nemo; quòd eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere & frumento prohibere potuissent. Ac primò Afraniani milites, visendi causâ, læti ex castris procurrebant; contumeliosisque vocibus prosequiebantur, *necessarii victus inopiâ coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti.* Erat enim iter à proposito diversum; contrariamque in partem iri videbatur. Duces verò eorum suum consilium laudibus ferebant, quòd se castris tenuissent: multumque eorum opinionem adjuvabat, quòd sine jumentis impedimentisque ad iter profectos videbant; ut non posse diutius

inopiam

inopiam sustinere confiderent. Sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, jamque primos superare regionem castrorum animadverterunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma; atque omnes copiae, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt.

LXII. Erat in celeritate omne positum certamen, uti prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta; ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum viderent; impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas, servare non possent; quibus interclusis exercitu Caesaris, auxilium fieri nullâ ratione poterat. Confecit prior iter Caesar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hâc contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret; collem quendam nactus, ibi constitit: ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit; hunc magno cursu concitatos jubet occupare; eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, & mutato itinere, jugis Octogefam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Caesaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

LXIII. Erat occasio bene gerendae rei. Neque vero id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse; praesertim circumdatum undique equitatu; quum in loco aequo atque aperto confligeretur. Idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrabant legati, centuriones, tribunique militum: *ne dubitaret praelium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra, multis rebus sui timoris signa misisse; quod suis*

non subvenissent; quòd de colle non decederent; quòd vix equitum incurfus sustinerent; collatisque in unum locum signis conferti, neque ordines neque signa servarent. Quòd si iniquitatem loci timeret; datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quòd certè indè decedendum esset Afranio, nec sine aquâ permanere posset.

LXIV. Cæsar in eam spem venerat, se, sine pugna & sine vulnere suorum, rem conficere posse; quòd re frumentariâ adversarios interclusisset. Cur, etiam secundo prælio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim quum non minùs esset imperatoris, consilio superare, quàm gladio: movebatur etiam misericordiâ civium, quos interficiendos videbat; quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsar à plerisque non probabatur: milites verò palàm inter se loquebantur; *quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur; etiam quum vellet Cæsar, sese non esse pugnuros.* Ille in suâ sententiâ perseverat; & paullum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblatâ facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsidii in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proximè potest hostium castris, castra communit.

LXV. Postero die duces adversariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ fluminisque Iberi spem amiserant; de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nunciatur aquatores ab equitatu premi nostro: quâ re cognitâ; crebras stationes disponunt equitum & cohortium alariarum, legionariâsque interjiciunt cohortes: vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intrâ munitionem & sine timore, & sine stationibus, aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur; ipsique perficiendi operis causâ, longiùs progrediuntur.

LXVI. Quorum discessu liberam nâsti milites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt; & quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquist atque evocat. Primùm agunt gratias omnes omnibus,

bus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere. Deinde Imperatoris fidem quærunt; rectene se illi sint commisseri. Et, quod non ab initio fecerint, armâque cum hominibus necessariis & con-fanguinies contulerint; conqueruntur. His provocati sermonibus, fidem ab Imperatore de Petreii & Afranii vitâ petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur: quibus confirmatis rebus, se statim signa translatores confirmant; legatôsque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi causâ, adducunt; alii ab suis abducuntur: adeò ut una castra jam facta ex binis viderentur: complurésque tribuni militum & centuriones ad Cæsarem veniunt, séque ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hispaniæ; quos illi evocaverant, & secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitésque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens de suâ & parentis sui salute cum Cæsare per Sulpicium legatum agebat. Erat plena lætitiâ & gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitâsse; & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnûmque fructum suæ pristinae lenitatis, omnium iudicio, Cæsar ferebat; consiliûmque ejus à cunctis probabatur.

LXVII. Quibus rebus nunciatis Afranio; ab instituto opere discedit, séque in castra recipit; sic paratus, (ut videbatur) ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius verò non deserit sese: armat familiam: cum hâc, & prætoria cohorte cetratorum, barbaris&que equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causâ habere consueverat; improvisò ad vallum advolat: colloquia militum interrumpit: nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit: reliqui coeunt inter se; &, repentino periculo exterriti, sinistras sagis involvunt, gladiôsque distringunt; atque ita se à cetratis equitibus&que defendunt, castrorum propinquitate confisi: séque in castra recipiunt; & ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

LXVIII. Quibus rebus confectis; flens Petreius manipulos circuit, militesque appellat: *non se, non Pompeium absentem Imperatorem suum, adversariis ad supplicium tradant*; obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum ducésque non deserturos, neque prodituros; neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat ipse: idem jurandum adigit Afranium: subsequuntur tribuni militum centurionesque: centuriatim producti milites, idem jurant: edicunt, penès quem quisque sit miles Cæsaris, ut producat: productos, palàm in prætorio interficiunt: sed plerosque hi qui receperant, celant; nocturneque per vallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio jurisjurandi, spem præsentis deditionis sustulit; mentesque militum convertit; & rem ad pristinam belli rationem redegit.

LXIX. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloqui venerant, summâ diligentia conquiri & remitti jubet: sed ex numero tribunorum militum, centurionumque, nonnulli suâ voluntate apud eum remanserunt; quos ille postea magno in honore habuit. Centuriones, in ampliores ordines; equites Romanos, in Tribunitium restituit honorem.

LXX. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabantur ægre. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quòd dierum xxii ab Ilerdâ frumentum jussi erant efferre: cetrati auxiliarésque, nullam; quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda; itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustia res: sed ex propositis consiliis duobus, explicitius videbatur Ilerdam reverti; quod ibi paullulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hòc probato consilio, ex castris profiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret; ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus quin extremi cum equitibus præliarentur.

LXXI.

LXXI. Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohortes novissimum agmen claudebant; pluriusque in locis campestribus subsistebant. Si mons erat ascendendus; facile ipsa loci natura periculum repellebat; quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos ascendentes protegabant: quum vallis aut locus declivis suberat; neque ii qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites vero ex loco superiore in aversos tela conjiciebant; tum magno erat in periculo res. Requirebatur, ut, quum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summo, repente incitato cursu sese in valles universi demitterent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent; nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, (quorum numerum habebant magnum) ut eos superioribus perterritos praeliis in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur.

LXXII. Tali dum pugnatur modo, lente ac paullatim proceditur; crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt; Ut tum accidit: millia enim progressi iv, vehementiusque peragitati ab equitatu; montem excelsum capiunt, ibique una à fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Caesaris castra posita, tabernaculaque constituta, & dimissos equites pabulandi causâ, animadvertere; sese subito proripiunt, hora circiter vi ejusdem diei: & spem nacti morae, discessu nostrorum equitum; iter facere incipiunt. Quâ re animadvertens, Caesar eductis legionibus subsequitur; praesidio impedimentis paucas cohortes relinquit; hora x sequi pabulatores, equitesque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen; adeo ut penè terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Caesaris, atque universum imminebat.

LXXIII. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum datâ facultate; consistunt necessariò: & procul ab aquâ, & naturâ ini-

quo loco, castra ponunt; sed iisdem de causis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prælio non laceffit; & eo die tabernacula statui passus non est; quò paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu siue interdum erumperent. Illi, animadverso vitio castrorum, totâ nocte munitiones proferunt; castrâque castris convertunt. Hoc idem postero die à primâ luce faciunt; totumque in eâ re diem consumunt; sed, quantum opere processerant, & castra protulerant; tanto aberant ab aquâ longius: & præsentî malo aliis malis remedia dabantur. Primâ nocte, aquandi causâ nemo egreditur ex castris: proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt; pabulum emittitur nemo. His eos supplices malis haberi Cæsar, & necessariam subire deditionem, quam prælio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo fossâque circummunire: ut quàm maximè repentinæ eorum eruptiones demoretur, quò necessariò descensuros existimabat. Illi, & inopiâ pabuli adducti, & quò essent ad iter expeditiores; omnia sarcinaria iumenta interfici jubent.

LXXIV. In his operibus consiliisque, biduum consumitur: tertio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi, impediendæ rei causâ, horâ circiter VIII signo dato, legiones educunt; aciemque sub castris instrunt. Cæsar ab opere legiones revocat; equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit: contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri prælium defugisse, magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem de causis quæ sunt cognitæ, quò minùs dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quò spatii brevitatis, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat: non enim amplius pedum millibus II, ab castris castra distabant: hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta: si prælium committeretur, propinquitatis castrorum celerem superatis ex fugâ receptum dabat. Hâc de causâ constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non laceffere.

LXXV.

LXXV. Acies erat Afraniana duplex, legionum v; & tertium in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris, triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex v legionibus tenebant: has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem, suæ cujusque legionis, subsequebantur: sagittarii funditoresque mediâ continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructâ acie, tenere uterque propositum videbatur: Cæsar, ut, nisi coactus, prælium non committeret: illi, ut opera Cæsaris impedirent. Producitur tamen res; aciesque ad solis occasum continentur: indè utrique in castra discedunt. Postero die, munitiones institutas Cæsar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent: quâ re animadversâ, Cæsar Germanos levis armaturæ, equitumque partem, flumen transjicit; crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXVI. Tandem, omnibus rebus obsessi; quantum jam diem sine pabulo retentis jumentis; aquæ, lignorum, frumenti inopiâ; colloquium petunt: & id, si fieri possit, semoto à militibus loco. Ubi id à Cæsare negatum; &, palàm si colloqui vellent, concessum est: datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar delegit: audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: *non esse aut ipsi aut militibus succensendum, quòd fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint: sed satis jam fecisse officio, satisque supplicii tulisse, perpeffos omnium rerum inopiam: nunc verò, penè ut feras, circummunitos, prohiberi aquâ, prohiberi ingressu: neque corpore dolorem, neque ignominiam animo ferre posse: itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant.* Hæc, quàm potest demiùssimè atque subjectissimè, exponit.

LXXVII. Ad ea Cæsar respondit: *Nulli omnium hæc partes, vel querimoniæ, vel miserationis, minùs convenisse. Reliquos enim omnes suum officium præstitisse: se, qui etiam bona conditione, & loco & tempore æquo, configere noluerit, ut quàm integerrima essent ad pacem omnia: exercitum suum, qui, injuriâ etiam acceptâ, suisque interfectis, quos in suâ potestate habuerit, conservârit & texerit: illius denique ex-*

exercitus milites; qui, per se, de conciliandâ pace egerint: quâ in re, omnium suorum vitæ consulendum putârunt. Sic omnium ordinum partes in misericordiâ constitisse: ipsos duces à pace abhorruisse; eos, neque colloqui neque induciarum jura servasse; & homines imperitos, & per colloquium deceptos, crudelissimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimîâ pertinaciâ atque arrogantîâ accidere soleat; uti eò recurrant, & id cupidissimè petant, quod paullo antè contempserint. Neque nunc se illorum humilitate, neque aliquâ temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ: sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti: neque enim vi legiones aliâ de causâ missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam; neque tot tantasque classes paratas: neque summissos duces, rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciæ prævisum; quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desiderat: omnia hæc jam pridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratuum commutari; ne ex præturâ & consulatu, ut semper, sed per paucos probati & electi in provincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere; quòd superioribus bellis probati, ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus; ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certè sine ignominîâ domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia, & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, (quod tamen sibi difficile non sit) sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc unam atque extremam pacis esse conditionem.

. LXXVIII. Id verò militibus fuit pergratum & jucundum, (ut ex ipsâ significatione potuit cognosci) ut qui aliquod victi incommodi exspectavissent, ultro indè præmium missionis ferrent. Nam, quum de loco & tempore ejus rei controversia inferretur: & voce & manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur; neque omni interpo-

litâ

stâ fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur: ut ii qui habeant domicilium aut possessiones in Hispaniâ, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur. Ne cui de eis noceatur, néve quis invitus sacramento dicere cogatur à Cæsare, cavetur.

LXXIX. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur; addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penès milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, æquâ factâ æstimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quasunque postea controversias inter se milites habuerunt, suâ sponte ad Cæsarem in jus adierunt. Petreius atque Afranius; quum stipendium ab legionibus, penè seditione factâ, flagitarentur, cujus illi diem nondum venisse dicerent; Cæsar ut cognosceret, postulant: eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertiâ exercitûs eo biduo dimissâ; 11 legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: eique negotio Q. Fufium Kalenum legatum præfecit. Hôc ejus præscripto, ex Hispaniâ ad Varum flumen est iter factum; atque ibi reliqua pars exercitûs dimissa est.

L I B E R II.

I. **D**UM hæc in Hispaniâ geruntur; C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turrésque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui, navalibusque; altera ad partem, quâ est aditus ex Galliâ atque Hispaniâ, ad id mare, quod attingit ad ostium Rhodani. Massilia enim ferè ex 111 oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra. Hujus quoque spatii pars ea, quæ ad ar-

cem pertinet, loci naturâ & valle altissimâ munita, longam & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera, C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni Provinciâ vocat; vimina materiâque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantâque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII, cuspidibus præfixi, atque hi maximis ballistis missi, per IV ordines cratium in terrâ desigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter se, porticus intgebatur; atque hæc agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX, æquandi loci causâ; facta item ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationem tardabat: tam crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignesque aggeri & turribus inferebantur: quæ facilè nostri repellebant milites; magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerunt, in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus; freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: apulsisque Messianam navibus; atque inde, propter repentinum terrorem, Principum ac Senatûs fugâ factâ; ex navalibus eorum, navem deducit. Hæc adjunctâ ad reliquas naves, cursum Massiliam versûs perficit: præmissâque clâm naviculâ, Domitium Massiliensésque de suo adventu certiores facit: eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, configant.

IV. Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant; summâque industriâ armaverant: remigum gubernat-

gubernatorumque magna copia suppetebat; piscatoriisque adjecerant atque contexerant. ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverant. Tali modo instructâ classe; omnium seniorum, matrum familiæ, virginum, precibus & fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent; non minore animo ac fiduciâ, quàm antè dimicaverant, naves conscendant. Communi enim sit vitio naturæ, ut invis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur: ut tum accidit; adventus enim L. Nasidii summâ spe & voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt; & Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt: Ibique naves expediunt; rursumque se ad configendum animo confirmant; & consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio.

V. Eodem Brutus contendit: aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant vi. Has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, *quos integros superavissent, ut victos contemnerent*: plenus spei bonæ atque animi, adversus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis, prospicere in urbem; ut omnis juvenus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. Neque erat quisquam omnium, qui non in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam & honesti ex juventute, & cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant: ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis; de salute urbis confiderent.

VI. Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit; sed memores eorum præceptorum, quæ

quæ paullò antè ab suis acceperant, hòc animo decerabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe captâ, eadem esset belli fortuna patienda. Deductisque nostris paullatim navibus; &, artificio gubernatorum, mobilitati navium locus dabatur; &, si quando nostri, facultatem nacti, ferreis injectis manibus navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque verò, conjuncti Albicis, cominus pugnando deficiebant; neque multùm cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improvviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. Conspicæque naves triremes et navem D. Bruti, quæ ex insigni faciliè agnosci poterat; duabus ex partibus sese in eam incitaverant: sed tantùm, re provisâ, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet: illæ adedò graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissimè utræque ex concursu laborarent; altera verò, perfracto rostro, tota collabesceret. Quâ re animadversâ; quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Nasidianæ naves nulli usui fuerunt, celeritèrque pugnâ exceßerunt: non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta, ad extremum vitæ periculum adire cgebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe, v sunt depressæ, iv captæ, i cum Nasidianis profugit; quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratiâ, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognitâ, tantus luctus, excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt.

VIII. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus

tionibus magno sibi esse præsidio posse, si, pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent. Quam primò, ad repentinos incursus, humilem parvâque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major oppresserat vis, propugnabant: hinc, ad repellendum & prosequendum hostem, procurrebant. Patebat hæc quoquo versùs pedes xxx; sed parietum crassitudo, pedum v. Postea verò, (ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita sollertia) inventum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hâc ratione perfectum est. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extremâ parietum structurâ tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hostium inhæresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: suprâque eum locum duo tigna transversa injecerunt, non longè ab extremis parietibus; quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: suprâque ea tigna, directo transversas trabes injecerunt; easque axibus religaverunt. Has trabes paullo longiores atque eminentiores, quàm extremi parietes erant, effecerunt; ut esset, ubi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus lutoque constraverunt: ne quid ignis hostium nocere posset: centonésque insuper injecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas iv pedes, fecerunt; easque ex iii partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim præpendentes religaverunt: quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici posse. Ubi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione primâ suspendere ac tollere cœperunt: ubi,

ubi, quantum floriarum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intrà hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus extruebant: rursusque aliâ prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur; tigna item, ut primo, testâ extremis lateribus instruebant: exque eâ contignatione rursus summam contabulationem floriâsque elevabant. Ita tunc, ac sine ullo vulnere ac periculo, vi tabulata extruxerunt: fenestrâsque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

IX. Ubi ex eâ turri, quæ circum essent, opera tueri se posse consili sunt; musculum pedum LX longum ex materiâ bipedali, quem à turri lateritiâ ad hostium turrem murumque perducerent, facere instituerunt. Cujus musculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in solo, æquè longæ, distantes inter se pedes IV, collocantur: inque eis columellæ, pedum in altitudinem V, defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt; ubi tigna, quæ musculi tegendi causâ ponant, collocantur: eo super, tigna bipedalia injiciunt; eâque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum, trabesque extremas; quadratas regulas, IV patentes digitos, defigunt; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigiato atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, (ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset) contegitur: supra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset: coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt; subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, palangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur.

X. Quo malo perterriti subito oppidani, saxa quam maxima possunt, vestibus promovent, præcipitatæque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; & quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas tædâ ac pice refertas incendunt; easque de muro in musculum devolvunt.

volvunt. Involutæ labuntur: delapsæ ab lateribus, longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vestibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritiâ à nostris telis tormentisque defenditur: hostesque ex muro ac turribus submoventur. Non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex eâ, quæ suberat, turri subductis; repentinâ ruinâ pars ejus turris concidit: pars reliqua consequens procumbebat.

XI. Tum hostes, turris repentinâ ruinâ commoti, inopinato malo turbati, Deorum irâ perculsi, urbis direptione perterriti; inermes cum infulis sese portâ foras universi proripiunt: ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Quâ novâ re oblatâ, omnis administratio belli consistit: militesque averfi à prælio, ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: Orant, ut *adventus Cæsaris expectetur: captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque à defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quò minus, cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur.* Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent. Hæc, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magnâ cum misericordiâ fletûque pronunciantur.

XII. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt; oppugnatione desistunt; operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordiâ facta, adventus Cæsaris expectatur. Nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum; ut re confectâ, omnes curam & diligentiam remittunt: Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod se facturos minabantur: ægréque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent; graviterque eam rem tulerunt, quod ste-

tisse

tisse per Trebonium, quò minùs oppido potirentur, videbatur.

XIII. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt: interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma verò omnia reposita contactaque essent; portis se foras erumpunt: secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaque, flammam conciperent; & prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentinâ fortunâ permoti, arma, quæ possunt, arripiunt: alii ex castris sese incitant. Fit in hostes impetus: sed è muro, sagittis, tormentisque, fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibique musculum, turrimque lateritiam, liberè incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidiâ, & vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem; majorique cum fiduciâ ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnauerunt; multumque ignem intulerunt: sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos infectâ re in oppidum repulerunt.

XIV. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores & apparatus malè cecidisse viderunt; induciisque per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt: quòd, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longè latèque in finibus Massiliensium excisis, & coniectis; aggerem novi generis atque inauditum, ex lateritiis duobus muris senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æquâ ferè latitudine atque ille congestus ex materiâ fuerat agger; ubi autem spatium inter muros,
aut

aut imbecillitas materiæ, postulare videretur; pilæ interponuntur; transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint; & quidquid est contignatum, cratibus consternitur; cratésque luto integuntur. Sub tecto, miles; dexterâ ac sinistrâ, muro tectus; adversus, plutei objectu; operi quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum, sollertiâ & virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis causâ, in muro relinquuntur.

XV. Quod ubi hostes viderunt; ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperâssent, paucorum dierum operâ & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri posset: eodèmq; exemplo sentiunt totam urbem, quâ sit aditus ab terrâ, muro turribusque circumveniri posse; sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum penè inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur; suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione è muro ac turribus bellandi datâ, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt: ad easdem deditionis condiciones recurrunt.

XVI. M. Varro in ulteriore Hispaniâ initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italiâ gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissimè de Cæsare loquebatur: *præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret; quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciae.* Hæc omnibus ferebat sermonibus; neque se in ullam partem movebat. Postea verò, quum Cæsarem ad Massitiam distineri cognovit; copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas; magna auxilia convenisse; magna esse in spe atque expectatione; & consentire omnem citeriorem Provinciam; quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latius

tiùs atque inflatiùs Afranius perscribebat : se quoque ad motum fortunæ movere cœpit. Delectum habuit totâ provinciâ : legionibus completis 11, cohortes circiter xxx alarias addidit : frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret : naves longas x Gaditanis, ut facerent, imperavit ; complures præterea Hispali faciendas curavit ; pecuniam omnem, omniâque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eò vi cohortes, præsidii causâ, ex provinciâ misit ; Caiûmque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eò procurandæ hereditatis causâ venerat missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit ; arma omnia, privata & publica, in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Cæsarem conciones : sæpe ex tribunali prædicavit, *adversa Cæsarem prælia fecisse ; magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse ; hæc se certis nuntiis, certis auctoribus, comperisse.* Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ, sibi ad Rempublicam administrandum HS cxc, & argenti pondo xx millia, tritici modios cxx millia, polliceri coegit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat : qui verba atque orationem adversus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat ; præfidiâque eò deducebat ; & judicia in privatos reddebat ; provinciam omnem in sua & Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispaniâ ; parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli ; ut se cum 11 legionibus Gades conferret ; naves, frumentûmque omne, ibi contineret ; (provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat) in insulâ, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat.

XVII. Cæsar, etsi multis necessariisq; rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere ; quòd magna esse Pompeii beneficia & magnas clientelas in citeriore provinciâ sciebat. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno plebis, ipse cum equitibus de magnis itineribus progreditur ; edictumque

tūmq̃ue præmittit, ad quam diem magistratus principēsq̃ue omnium civitatum sibi esse præstō Cordubæ vellet. Quo edicto totā provinciā pervulgato; nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem senatūs Cordubam mitteret; nullūsq̃ue civis Romanus paullō notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus, per se portas Varroni clausit: custodias vigiliāsque in muro turribusque disposuit: cōhortes 11, quæ Colonicæ appellabantur, quum eō, casu venissent; tuendi oppidi causā, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longè firmissima totius provinciæ civitas; deductis 111 in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes ejecit, portasque præcluserit.

XVIII. Hoc verò magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet; ne itinere aut transiectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progresso ei paullō longiūs, litteræ à Gadibus redduntur; *simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Cæsari servarent: hōc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut suā sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos: hōc timore adductum Gallonium, Gadibus excessisse.* His cognitis rebus, altera ex 11 legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante & inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro & porticibus sine maleficio confedit: quod factum adeo ejus conventūs cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro; quum, itinere converso, sese Italicam venturum pronuncasset; certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum verò, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit; *paratum se esse, legionem, cui jusserit, transfere.* Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic transdi jubet. Transditā legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus; cum fide, quod penes eum est

est pecuniæ, transdit; &, quod ubique habeat frumenti ac navium, ostendit.

XIX. Cæsar, habitâ concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis; quod oppidum in suâ potestate studuissent habere: Hispanis; quod præsidia expulissent: Gaditanis: quod conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent: tribunis militum centurionibusque, qui eò præsidii causâ venerant; quod eorum consilia suâ virtute confirmassent. Pecunias, quas erant in publicum Varro cives Romani polliciti, remittit: bona restituit iis, quos liberiùs locutos hanc pœnam tulisse cognoverat: tributis quibusdam publicis privatisque præmiis, reliquos in posterum bonâ spe complet: biduumque Cordubæ commoratus, Gades profisciscitur: pecunias monumentaque, quæ ex fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciæ Q. Cassium præficit; huic iv legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, qualque Gaditani jussu Varronis fecerant Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius ferè citerioris provinciæ legationes, Cæsaris adventum expectabant. Eâdem ratione privatim ac publicè quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit; pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam, pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, seseque Dictatorem dictum à M. Lepido prætore, co noscit.

XX. Massilienses, omnibus defessi malis; rei frumentariæ ad summam inopiam adducti; bis prælio navali superati; crebris eruptionibus fusi; gravi etiam pestilentia conflictati, ex diutinâ conclusione & mutatione victi; (panico enim vetere, atque hordeo corrupto, omnes alebantur; quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant) dejectâ turri; labefactâ magnâ parte muri; auxiliis provinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant: sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis antè diebus L. Domitius, cognitâ Massiliensium voluntate; navibus iii comparatis, (ex quibus ii familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat)

rat) nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ, jussu Bruti, consuetudine quotidianâ ad portum excubabant; sublatis anchoris, sequi cœperunt: ex iis unum, ipsius navigium, contendit, & fugere perseveravit; auxilióque tempestatis ex conspectu abiit: duo, perterrita concursu nostrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt; naves ex portu navalibúsque educunt: pecuniam ex publico transfundunt. Quibus rebus confectis; Cæsar magis eos pro nomine & vetustate, quàm pro meritis in se civitatis, conservans, 11 ibi legiones præsidio relinquit; cæteras in Italiam mittit: ipse ad Urbem proficiscitur.

XXI. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Siciliâ, & jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens; 11 legiones ex 1v, quas à Cæsare acceperat, & d equites transportabat: biduóque & noctibus 111 navigatione consumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeâ passuum xxii millia; habetque non incommodam æstate stationem; & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius, cum x longis navibus, ad Clupeam præstolans; (quas naves, Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius rescindendas hujus belli causâ curaverat) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat: appulsaque ad proximum littus trireme constrictâ, & in littore relictâ, pedibus Adrumetum profugerat; id oppidum C. Confidius Longus unius legionis præsidio tuebatur: reliquæ Cæsaris naves ejus fugâ Adrumetum se receperunt. Hunc sequutus M. Rufus Quæstor navibus xii, quas præsidio ordinariis navibus Curio ex Siciliâ eduxerat; postquam relictam in littore navem conspexit, hanc remulco abstraxit; ipse ad Curionem cum classe redit.

XXII. Curio Marcum Uticam navibus præmittit; ipse eodem cum exercitu proficiscitur; biduque iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Catinium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit, ad castra exploranda Corneliana; quòd is locus peridoneus castris habebatur.

cur. Id autem est jugum directum, eminens in mare, utrâque ex parte præruptum atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab eâ parte, quæ ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Uticâ, paullo amplius passuum mille: sed hâc itinere est fons, quo mare succedit; longè latèque is locus restagnat; quem si quis vitare voluerit, vi millium circuitu in oppidum perveniet. Hâc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque conjuncta ad portam, quæ appellatur Bellica; admodum munita, naturâ loci: unâ ex parte, ipso oppido Uticâ; alterâ theatro, quod est ante oppidum: substructionibus ejus operis maximis; aditu ad castra difficili & angusto. Simul animadvertit multa undique portari atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultûs timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. Eodémque tempore his rebus subsidio de equites Numidæ ex oppido, peditésque eo; mittuntur à Varo; quos, auxilii causâ, rex Juba paucis antè diebus Uticam miserat. Huic & paternum hospitium cum Pompeio, & simulas cum Curione intercedebant; quòd tribunus plebis legem promulgaverat, quâ lege regnum Jubbæ publicaverat. Concurrent equites inter se: neque verò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt; sed, interfectis circiter cxx, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter cc; *se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Corneliâna vela direxisset.* Quâ pronuntiatione factâ; temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, &, quò imperatum est, transeunt. Quæ res omnium rerum copiâ complevit exercitum.

XXIII. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit; atque universi exercitûs conclamatione, Imperator appellatur. Postero die Uticam exercitum ducit, & prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Uticam venire; eodémque tempore vis magna pulveris cernebatur;

batur ; & è vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur : ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. Equites committunt prælium : & priùs quàm planè legiones explicari & consistere possent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quòd nullo ordine & sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt : equitatùque omni ferè incolumi, quòd se per littora celeriter in oppidum recepit ; magnum peditum numerum interficiunt.

XXIV. Proximâ nocte centuriones Marci II ex castris Curionis, cum manipularibus suis XII, ad Attium Varum perfugiunt. Ii, seu verè, quam habuerant, opinionem perferunt ; sive etiam auribus Vari serviunt ; (nam quæ volumus, & credimus libenter ; & , quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certè totius exercitus animos alienos esse à Curione ; maximè opus esse in conspectu exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Quâ opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit. Facit idem Curio : atque unâ valle non magnâ interjectâ, suas uterque copias instruit.

XXV. Erat in exercitu Vari Sext. Quintilius Varus ; quem fuisse Corfinii suprâ demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare in Africam venerat : legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar ; adeò ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipuli constarent. Hanc nactus appellationis causam Quintilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, *ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent ; neu contra eos arma ferrent, qui eâdem essent usi fortunâ, eadèque in obsidione perpassi ; neu pro iis pugnarent, à quibus in contumeliâ per fugæ appellarentur.* His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab suâ liberalitate, si se atque Attium secuti essent, expectare deberent. Hâc habitâ oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio : atque ita suas uterque copias reducit.

XXVI.

XXVI. At in castris Curionis magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur; unusquisque enim opiniones fingeat; & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat; hoc ubi uno auctore ad plures permanerat, atque alius alii transdiderat; plures auctores ejus rei videbantur. [Civile bellum; genus hominum, quod liceret liberè facere & sequi quod vellet: legiones eæ, quæ paullò antè apud adversarios fuerant; nam etiam Cæsar's beneficium mutaverat consuetudo, qua offerrentur: municipia etiam adversus partibus conjuncta; neque enim ex Marſis Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis: commilitonésque nonnulli, graviores sermones militum vulgo durius accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingeantur.]

XXVII. Quibus de causis concilio convocato, de summâ rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ *conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda*, censerent; quòd, hujusmodi militum consiliis, otium maximè contrarium esse arbitrarentur; postremò, *præstare dicebant, per virtutem in pugnam belli fortunam experiri, quàm desertos, & circumventos à suis, gravissimum supplicium pati.* Porro erant, qui censerent, *de tertiâ vigiliâ in castra Cornelianâ recedendum; ut, majore spatio temporis interjecto, militum mentes sanarentur: simul, si quid gravius accidisset, magnâ multitudine navium & tutius & facilius in Siciliam receptus daretur.* Curio utrumque improbens consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: *hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare.* Quâ enim, inquit, *fiduciâ, & opere & naturâ loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut verò quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum, exercitûs benevolentiam imperatoribus; & res adversæ, odia concilient.* Castrorum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam & desperationem omnium, & alienationem exercitûs? Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timere: quòd illis licentiam timor augeat noster,

his

his studia diminuat. Quòd si jam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitûs alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse confido: quando dissimulari & occultari hæc, quàm per nos confirmari, præstat? An non, uti corporis vulnera, ita exercitûs incommoda sunt tegenda; ne spem aduersariis augeamus? At etiam, ut mediâ nocte profisciscamur, addunt; quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur: namque huiusmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus nox maximè aduersaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror; magnâque ex parte jam me unâ vobiscum de re iudicium facturum confido.

XXVIII. Dimisso concilio, concienem advocat militum; commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem Italicæ, beneficio atque auctoritate eorum, suam fecerit: Vos enim vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta; neque sine causa & Cæsar amicissimè de vobis, & illi gravissimè iudicaverunt. Pompeius enim, nullo prælio pulsus, vestri facti præiudicio demotus, Italiâ excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit; provinciâque Siciliam atque Africam, sine quibus Urbem atque Italiam tueri non potest; vestræ fidei commisit. Adjunt, qui vos hortentur, ut à vobis desciscatis. Quid enim est illis optatius quàm uno tempore & nos circumvenire, & vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quàm ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant; in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? An verò in Hispaniâ res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? Hæc acta diebus XI., quibus in conspectu aduersariorum venerit Cæsar. An qui incolumes resistere non potuerunt, perditî resistant? Vos autem, incertâ victoriâ Cæsarem secuti; dijudicatâ jam belli fortunâ victum sequamini, quum vestri officii præmia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos à vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt: vósne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nónne extremam pati fortunam

M

parasci.

paratos, projecit ille? non sibi, clam vobis, salutem fugæ petiuit? non, proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit; quum, projectis fascibus, & deposito imperio, privatus & captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova Religio, ut, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis & capitis diminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis; qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & meâ voluntate & vestrâ expectatione leviora: sed tamen sui laboris milites semper, eventum belli, præmia petiverunt; qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque, cur præteream? An pœnitet vos, quod saluum atque incolumem exercitum, nullâ omnino nave desideratâ, tranxduxerim? quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri prælio superaverim? quod ex portu sinûque, adversariorum cœ naves onerarias adduxerim; eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere neque navibus commeatu juvari possint? Hâc vos fortunâ atque bis ducibus repudiatis, Corsiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui; vos me Imperatoris nomine appellavistis: cuius si vos pœnitet, vestrum vobis beneficium remitto; mibi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.

XXIX. Quâ oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur: discedentem verò ex concione, universi cohortantur: *magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suam fidem virtutemque experiri.* Quo facto, commutatâ omnium voluntate & opinione, consensu summo constituit Curio, quum primùm sit data potestas, prælio rem committere. Postero die productos, loco eodem quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat.

XXX.

XXX. Erat vallis inter duas acies, ut suprà demonstratum est; non ita magna, at difficili & arduo ascensu. Hanc, uterque, si adversariorum copiae transire cernerentur, expectabat; quò æquiore loco prœlium committeret. Simul à sinistro cornu, P. Attii equitatus omnis, & unà levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem dmitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinatorum cohortes, mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt; sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relictis ab iis, qui unà procurrerant, levis armaturæ; circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies, suos fugere & concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Siciliâ duxerat, quòd magnum habere usum in re militari sciebat; *Perterritum, inquit, hostem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate?* Ille, unum elocutus, ut memoriâ tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent; sequi sese jubet, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in ascensu, nisi sublevati à suis, primi non faciliè eniterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum, timore, & fugâ, & cæde suorum; nihil de resistendo cogitabat: omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quàm telum adjici posset, aut nostri propius accederent; omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit.

XXXI. Quâ in fugâ Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magnâ voce Varum nomine appellans requirebat; uti unus esse ex ejus militibus, & monere aliquid velle ac dicere, videretur. Ubi ille sæpius appellatus adspexit, ac restitit; &, quis esset, aut quid vellet, quæsit; humerum apertum gladio appetit; paullumque absuit, quin Varum interficeret; quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit: Fabius à proximis militibus circumventus, interficitur. Hâc fugientium multitudine ac turbâ, portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quàm in prœlio aut

fugâ, intereunt: neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cùm loci natura, tum munitione castrorum aditum prohibebat: quòd ad prælium egressi Curionis milites, iis rebus indigebant, quæ res ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit; suis omnibus, præter Fabium, incolumibus; ex numero adversariorum circiter de interfectis, ac mille vulneratis: qui omnes, discessu Curionis; multique præterea, per simulationem vulnorum; ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Quâ re animadversâ, Varus, & terrore exercitus cognito; buccinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis; de tertiâ vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

XXXII. Postero die Curio Uticam obsidere, & vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii; Uticenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicissimi: conventus, qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus præliis magnus. Itaque de deditione palàm loquebantur omnes; & cum P. Attio agebant, ne suâ pertinaciâ omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur; nuntii præmissi ab rege Jubâ venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, & de custodiâ ac defensione urbis hortarentur: quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXIII. Nunciabantur hæc eadem Curioni: sed aliquamdiu fides fieri non poterat; tantam habebat suarum rerum fiduciam. Jamque Cæsaris in Hispaniâ res secundæ in Africam nuntiis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regem nifurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minùs v & xx millibus longè ab Uticâ ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Cornelianâ recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit; statimque in Siciliam misit, uti ii legiones reliquûsque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, naturâ, & loci munitione & maris propinquitate, & aquæ & salis copiâ;

copiâ; cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eò congesta. Non materia, multitudine arborum; non frumentum, cujus erant plenissimi agri; deficere poterat. Itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat.

XXXIV. His constitutis rebus, probatisque consiliis; ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam, revocatum finitimo bello, & controversiis Leptitanorum restitisse in regno; Saburam, ejus præfectum, cum mediocribus copiis missum, Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat, & prælio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis præventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem primâ nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam; quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequabatur, & vi millium passuum intervallo à Saburâ, confederat. Equites missi, nocte iter conficiunt; imprudentes atque inopinantes hostes aggrediuntur: Numidæ enim, quâdam barbarâ consuetudine, nullis ordinibus passim confederant. Hos oppressos somno & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducant.

XXXV. Curio cum omnibus copiis quartâ vigiliâ exierat, cohortibus v castris præsidio relictis. Progressus millia passuum vi, equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quærit, quis castris ad Bagradam præsit: respondent, Saburam. Reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximâque respiciens signa; *Videtisne*, inquit, *milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem; exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerint. Proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis vestris, & de referendâ gratiâ cogitare incipiamus.* Erant per se magna, quæ gesserant equites; præsertim quum eorum exiguus numerus cum tantâ multitudine Numidarum conferretur: hæc tamen ab ipsis inflatiùs commemo-

rabantur; ut de suis homines laudibus libenter prædicant: multa præterea spolia præferebantur: capti homines, equitèſque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita ſpei Curionis militum ſtudia non deerant. Equites ſequi jubet ſeſe; itèrque accelerat, ut quàm maximè ex fugâ perterritos adoriri poſſet. At illi, itinere totius noctis conſecti, ſubſequi non poterant: atque alii alio loco reſiſtebant. Ne hæc quidem res Curionem ad ſpem morabatur.

XXXVI. Juba certior factus à Saburâ de nocturno prælio; ii millia Hiſpanorum & Gallorum equitum, quos ſuæ cuſtodie cauſâ circum ſe habere conſueverat; & peditum eam partem, cui maximè confidebat, Saburæ ſubmittit. Ipſe cum reliquis copiis, elephantisſque xl, lentius ſubſequitur. Suſpicatus, præmiſſis equitibus, ipſum afforè Curionem; Sabura copias equitum peditumque inſtruit: atque his imperat, ut ſimulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant; ſeſe, quum opus eſſet, ſignum prælii daturum; &, quod rem poſtulare cognoviſſet, imperaturum.

XXXVII. Curio, ad ſuperiorem ſpem additâ præſentis temporis opinione, hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campum deducit. Quibus ex locis quum longiùs eſſet progreſſus; conſecto jam labore exercitu, xvi millium ſpatio conſiſtit. Dat ſignum ſuis Sabura; aciem conſtituit, & circumire ordines atque hortari incipit: ſed peditatu duntaxat procul ad ſpeciem utitur; equites in aciem mittit. Non deeſt negotio Curio; ſuosque hortatur, ut ſpem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut deſeſſis; neque equitibus, ut paucis & labore conſectis; ſtudium ad pugnandum virtusque deerat: ſed ii erant numero cc; reliqui in itinere ſubſtiterant. Hi quamcunque in partem impetum fecerant, hoſtes loco cedere cogebant: ſed neque longiùs fugientes proſequi, nec vehementiùs equos incitare poterant. At equitatus hoſtium ab utroque cornu circumire aciem noſtram, & averſos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurriſſent; Numidæ integri celeritate impetum noſtrorum effugiebant; rursusque ad ordines

ordines suos se recipientes circumibant, & ab acie excluderant. Sic neque in loco manere, ordinéque servare; neque procurrare, & casum subire; tutum videbatur. Hostium copiarum, summissis ab rege auxiliis, crebrò augebantur: nostros vires lassitudine deficiebant; simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant: quòd tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi, de suâ salute desperantes, (ut extremo vitæ tempore homines facere consueverunt) aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris, & luctûs.

XXXVIII. Curio; ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit; unam, ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus; proximos colles capere universos, atque eò inferri signa jubet: hos quoque præoccupat missus à Saburâ equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumfistens; ut fugâ salutem petat, atque in castra contendat; & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio nunquam, amisso exercitu quem à Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum confirmat; atque ita prælians interficitur. Equites perpauci ex prælio se recipiunt. Sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficendorum causâ, substituisse demonstratum est; fugâ totius exercitus procul animadversâ, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XXXIX. His rebus cognitis; M. Rufus quæstor in castris relictus à Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur: magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad littus apulas habeant. Sed tantus fuit omnium terror; ut alii adesse copias jubæ dicerent; alii cum legionibus in-

flare Varum, jamque se pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga navium onerariarum magistros incitabat. Pauci lenunculi ad officium imperiūque conveniebant: sed tanta erat completis littoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.

XL. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patrēque familiæ, qui aut gratiā aut misericordiā valerent, aut naves adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ; missis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus; sese ei dediderunt. Quorum cohortes militum Juba postero die ante oppidum conspicatus; suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. Cū Varus suam fidem ab eo lædī quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum vēsus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius & Licinius Damasippus; paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ constituit atque imperavit: diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

L I B E R III.

I. **D**ICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur Julius Cæsar & P. Servilius: is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis: quum fides totā Italiā esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur; constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum

fectionum & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent; atque ex creditoribus transferentur. Hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui ferè bella & civiles dissensiones sequi consuevit; & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. Item, prætoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus; nonnullos ambitus Pompeiâ lege damnatos, illis temporibus, quibus in Urbe præsidia legionum Pompeius habuerat; (quæ judicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta) in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli obtulerant, si suâ operâ in bello uti vellet; perinde æstimans ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem; statuerat enim hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referendâ gratiâ, aut arrogans in præscripiendo populi beneficio, videretur.

II. His rebus & feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiendis, xi dies tribuit: dictaturâque se abdicat; & ab Urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. Eò legiones xii, equitatum omnem, venire iusserat. Sed tantum navium reperit, ut angustè xx millia legionariorum militum, & dc equites, transportare possent. Hoc unum [inopiâ navium] Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque ex ipsæ copię infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant; longumque iter ex Hispaniâ magnum numerum deminuerat; & gravis autumnus in Apuliâ circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

III. Pompeius annum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat; magnam ex Asiâ, Cycladibusque insulis, Corcyrà, Athenis, Ponto, Bithyniâ, Syriâ, Ciliciâ, Phœnice, & Ægypto, classem coegerat; magnam omnibus locis ætificandam curaverat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaë populis, pecuniam exegerat; magnam, societates earum provinciarum, quas

ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat civium Romanorum, ix : v, ex Italiâ quas transfuderat : unam ex Siciliâ veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat ; unam ex Cretâ & Macedoniâ, ex veteranis militibus, qui dimissi à superioribus imperatoribus in iis provinciis confederant ; ii ex Asiâ, quas Lentulus conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessaliâ, Bœotiâ, Achaia, Epirôque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has, exspectabat cum Scipione ex Syriâ legiones ii. Sagittarios ex Cretâ, Lacedæmone, Ponto, atque Syriâ, reliquisque civitatibus, iii millia numero habebat : funditorum, cohortes vi : mercenarias, ii : equitum, vii millia : ex quibus dc Gallos Deiotarus adduxerat ; d, Ariobarzanes ex Cappadociâ : ad eundem numerum Cotus ex Thraciâ dederat, & Sadalem filium miserat. Ex Macedoniâ cc erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute : d ex Gabinianis Alexandriâ, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinus præsidii causâ apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat : dccc, quos ex servis suis pastorumque suorum coëgerat. ccc Tarcundarius Castor & Donilaus ex Gallogræciâ dederant : horum alter unâ venerat, alter filium miserat. cc ex Syriâ à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant, in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos ; partim mercenarios, partim imperio aut gratiâ comparatos ; item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium & civitatum adjecerat ; atque eum, quem suprà demonstravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Thessaliâ, Asiâ, Ægypto, Cretâ, Cyrenis, reliquisque regionibus comparaverat. Hyemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat ; ut mare Cæsarem transire prohiberet. Ejus rei causâ, omni orâ maritimâ classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompeius filius ; Asiaticis, D. Lælius & C. Triarius ; Syriacis, C. Cassius ; Rhodiis, C. Marcellus cum C. Coponio ; Liburnicæ atque Achaicæ classi, Scribonius Libo & M. Octavius.

tavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus, cuncta administrabat : ad hunc summa imperii respiciebat.

IV. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites : *quoniam propè ad finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italiâ relinquerent ; ipsi expediti naves conscenderent, quò major numerus militum possèt imponi ; omniâque ex victoriâ & ex suâ liberalitate sperarent* : Conclamantibus omnibus, imperaret, quod vellet ; quodcumque imperavisset, se æquo animo esse factu : os : pridie Non. Jan. naves solvit ; impositis, ut suprà demonstratum est, legionibus VII. Postridie terram attigit Cerauniorum. Saxa inter & alia loca periculosa quietam nactus stationem ; & portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur ; ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus navibus ad unam incolumibus milites exposuit.

V. Erat Orici Lucietius Vespillo, & Minucius Rufus, cum Asiaticis navibus XVII ; quibus, jussu D. Lælii, præerant : M. Bibulus, cum navibus ex, Corcyræ. Sed neque ii sibi consili ex portu prodire sunt ausi ; quum Cæsar omnino XII naves longas præsidio duxisset, in quibus erant constratæ IV : neque Bibulus, impeditis navibus, dispersisque remigibus, satis maturè occurrit : quod priùs ad continentem visus est Cæsar, quàm de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VI. Expositis militibus, naves eâdem nocte Brundisium à Cæsare remittuntur ; ut reliquæ legiones, equitatusque, transportari possent. Huic officio præpositus erat Fufius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed seriùs à terrâ provectæ naves, neque usæ nocturnâ aurâ ; in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, manibus occurrit ; & nactus circiter xxx, in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundiâ erupit, omnesque incendit : eodémque igne nautas dominosque navium interfecit ; magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hòc confecto negotio : à Saloniæ ad Orici portum, stationes littorâque omnia longè latèque

latèque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissimâ hyeme in navibus excubabat; neque ullum laborem aut munus despiciens, [neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire posset.]

VII. Post discessum Liburnarum; ex Illyrico M. Octavius, cum iis quas habebat navibus, Salonas pervenit: ibique concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Iffam à Cæsaris amicitia avertit: conventum Salonis quum neque pollicitationibus neque denunciatione periculi permovere posset; oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum & loci naturâ, & colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis torribus, iis sese munierunt; &, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum; crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, servosque omnes puberes liberaverunt; & præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognitâ sententiâ; Octavius quinque castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maximè à refrumentariâ laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant. Et, longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset; nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur; ipsâ manu factâ, cum iis quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruerunt. His expugnatâ, eodem impetu altera sunt adorti; inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua; omnibusque eos castris expulerunt; &, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere cœgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hyems appropinquabat; &, tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperatâ oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

VIII. Demonstratum est L. Vibullium Rufum, Pompeii præfectum, bis in potestatem pervenisse Cæsaris; atque

atque ab eo esse dimissum : semel ad Corfinium, iterum in Hispaniâ. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret : eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum : *Debere utrumque, pertinaciæ finem facere ; & ab armis discedere ; neque amplius fortunam periclitari : satis esse magna utrumque, incommoda accepta ; quæ pro disciplinâ & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent ; illum ab Italiâ expulsum, amissâ Siciliâ, & Sardiâ, duabûsque Hispaniis, & cohortibus in Italiâ atque in Hispaniâ civium Romanorum c. atque xxx ; se morte Curionis, & detrimento Africani exercitûs tanto, militumque deditione ad Corcyram : preinde sibi ac reipublicæ parcerent. Quantum in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento : hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque consideret, & pares ambo viderentur : si verò alteri paullum modò tribuisset fortuna ; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur ; neque fore æquâ parte contentum, qui se omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ à Senatu & à populo peti debere : interea & reipublicæ & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum ; depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent ; necessario populi senatûsque judicio fore utrumque contentum ; hæc quò facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.*

IX. Vibullius, his expositis à Cæsare, non minùs necessarium esse existimavit, de repente adventu Cæsaris Pompeium fieri certiores ; uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet : atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit ; ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candaviâ ; itérque ex Macedoniâ in hyberna, Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat : sed, re novâ perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit ; ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die

die Oricum proficiscitur. Quò quum venisset; L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habebat; conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum ascendere atque arma capere jubet: illi autem quum se contra imperium populi Romani pugnuros esse negarent; oppidani autem suâ sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; & se atque oppidum Cæsari dedit; incolumisque ab eo conservatus est.

X. Recepto Cæsar Orico, nullâ interpositâ morâ, Apolloniam proficiscitur. Ejus adventu audito; L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidésque ab Apolloniatis exigere cœpit. Illi verò daturós se negare; neque portas Consuli præclusuros; neque sibi judicium sumpturos contrâ atque omnis Italia populúsque R. judicavisset. Quorum cognitâ voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, oppidóque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amanthiani, & reliquæ finitimæ civitates, totâque Epirus; & legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur.

XI. At Pompeius; cognitis his rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ; Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturnisque itineribus contendit. Simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui; quòd properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat: ut penè omnes, in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent; complures arma projicerent; ac fugæ simile iter videretur. Sed quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castrâque metari jussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; jurâtque, se eum non deserturum, eundemque casum subiturum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati: hos tribunum militum centurionesque sequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castrâque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatis, ut castella vicique bene meritæ civitatis tuti essent præsidio: ibique reliquarum ex Italiâ legionum adventum exspectare, & sub

Sub pellibus hyemare constituit. Hoc idem Pompeius facit; & trans flumen Apsum positis castris, eò copias omnes auxiliâque conduxit.

XII. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat præceptum à Cæsare; quantam navium facultatem habebat, naves solvit; paullumque à portu progressus, litteras à Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus littorâque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito; se in portum recipit, navésque omnes revocat. Una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit; quodd erat sine militibus, privatôque consilio administrabatur; delata Oricum, à Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit.

XIII. Bibulus, ut suprà demonstratum est, erat cum classe ad Oricum; & sicut mari portubusque Cæsarem prohibebat; ita ipse omni terrâ earum regionum prohibebatur: præsidiis enim dispositis, omnia littora à Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi, potestas fiebat. Erat res in magnâ difficultate; summisque angustiis rerum necessariarum premebantur; aded ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyrâ navibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus; ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur. Quas tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant: neque sibi nudanda littora, & relinquendos portus existimabant. Sed quum essent in quibus demonstravi angustiis; ac se Libo cum Bibulo conjunxisset: loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio & Statio Murco legatis; quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat: *velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi ejus facultas detur.* Huc addunt pauca, rei confirmandæ causâ; ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ; atque ab iis impetrant: magnum enim, quod afferebant, videbatur; & Cæsarem id summè sciebant cupere;

cupere; & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur.

XIV. Cæsar eo tempore cum legione unâ profectus ad recipiendas ultiores civitates; & rem frumentariani expediendam, quâ angustè utebatur; erat ad Buthrotum, oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod *is iracundiâ summâ erat, inimiciâsque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate & præturâ conceptas: ob eam rem colloquium vitasse; ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundiâ impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere: propterea quod, de concilis sententiâ, summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed, postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium; atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset: neve alter alteri noceret.* Huc addit pauca de causâ, & de copiis auxiliisque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit; neque nunc, ut memoriæ prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertinere; sic belli rationem esse divisum, ut illi classe navæ auxiliâque sua impedirent, ipse ut aquâ terrâque eos prohiberet: si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum; nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere; unum instare de induciis, vehementissimèque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit; præsentis periculi atque inopiæ vitandæ causâ omnem orationem instituisse; neque ullam spem, aut conditionem pacis asferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XV. Bibulus multos dies terrâ prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicitus; quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit; sed separatim suam quisque classẽ ad arbitrium suum administrabat.

XVI. Vibullius; sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat; ubi primum rursus adhibito Libone & L. Lucceio & Theophane, (quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat) de mandatis Cæsaris agere instituit; eum, ingressum in sermonem, Pompeius interpellavit, & loqui plura prohibuit. *Quid mihi, inquit, aut vitâ aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex quâ profectus sum, reductus existimabor.* Bello perfectò, ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minùs est aliis rationibus per colloquia de pace agere.

XVII. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris, unum flumen tantum intererat Apsus: crebrâque inter se colloquia milites habebant; neque ullum interim telum per pactiones colloquentium, transjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis: qui ea, quæ maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebrò magnâ voce pronunciaret, *licerétne civibus ad cives de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo, prædonibusque licuisset; præsertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent.* Multa suppliciter locutus; ut de suâ atque omnium salute debebat; silentiôque ab utrisque militibus auditus; responsum est ab alterâ parte, *A. Varronem profiteri se alterâ die ad colloquium venturum; atque unâ etiam utrimque admodum tuò legati venire, & quæ vellent, exponere possent; certumque ei rei tempus constituitur.* Quò quum esset postero die ventum; magna utrimque multitudo convenit: magnâque erat ejus rei expectatio; atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Quâ ex frequentiâ, T. Labienus prodit; summisâ oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem

tionem interrumpunt undique subitò tela immiffa; quæ ille, obtectus armis militum, vitavit: vulnerantur tamen complures; in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus; *Definite ergo de compositione loqui: nam nobis nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest.*

XVIII. Iisdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, causâ debitorum susceptâ, initio magistratûs tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit: & si quis appellâisset de æstimatione, & de solutionibus quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat; fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderatè jus dicendum existimabat; ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere; etiam mediocris est animi: integras verò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cœlius. Et, ab hoc profectus initio; ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.

XIX. Quum resisteret Servilius Consul, reliquique magistratus; & minus opinione suâ efficeret: ad hominum excitanda studia, sublatâ priorè lege, duas promulgavit; unam, quâ mercedes habitationum annuas conducto-ribus donavit; alteram, tabularum novarum. Impetûque multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis; eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus, Servilius Consul ad Senatum retulit: Senatûsque Cœlium ab rep. removendum censuit. Hâc decreto eum Consul Senatu prohibuit, & concionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia & dolore permotus, palam se proficisci ad Cæsarem simulavit; clàm nunciis ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus: atque, eo in Italiam evocato, quodd, magnis muneribus datis, gladiatoris familiæ reliquias

reliquias habebat; sibi conjunxit: atque eum in Turinum ad sollicitandos pastores præmiſit. Ipſe, quum Caſilinum veniret; unôque tempore ſigna ejus militaria atque arma Capuæ eſſent comprehenſa, familia Neapoli viſa, atque proditio oppidi appareret: patefactis conſiliis, excluſus Capuâ, & periculum veritus, quòd conventus arma ceperat, atque eum hoſtis loco habendum exiſtimabat; conſilio deſtitit, atque eo itinere ſeſe avertit.

XX. Interim Milo, dimiſſis circùm municipia litteris, *ea, quæ faceret, juffu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad ſe per Bibulum delata eſſent*; quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, ſollicitabat; apud quos quum proficere nihil poſſet; quibuſdam ſolutis ergaſtulis, Coſam in agro Turino oppugnare cœpit. Eo quum à Q. Pædio prætore, cum legione **; lapide iſtus ex muro, periit. Et Cœlius proſectus, ut diſcitabat, ad Cæſarem; pervenit Thurios; ubi, quum quosdam ejus municipii ſollicitaret; equiſibûſque Cæſaris Gallis atque Hiſpanis, qui eò præſidii cauſâ miſſi erant, pecuniam polliceretur; ab iis eſt interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magiſtratuum & temporum ſollicitam Italianam habebant, celerem & facilem exitum habuerant.

XXI. Libo, proſectus ab Orico cum claſſe, cui præerat, navium L, Brundiſium venit; inſulâmq; quæ contra Brundiſinum portum eſt, occupavit: quòd præſtare unum locum arbitrabatur, quâ neceſſarius noſtris erat egreſſus; quam omnium littora ac portus cuſtodiri clauſos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam naſtus incendit, & unam frumento onuſtam abduxit; magnûmq; noſtris terrorem injecit; & noctu militibus & ſagittariis in terram expoſitis, præſidium equitum dejecit; & adeò loci opportunitate profecit; ut ad Pompeium litteras mitteret; *naves reliquas, ſi vellet, ſubduci & reſci juberet; ſuâ claſſe auxilia ſeſe Cæſaris prohibiturum.*

XXII. Erat eo tempore Antonius Brundiſi; qui virtute militum conſiſus, ſcaphas navium magnarum circiter ix, cratibus pluteiſque contextit; eòque milites delectos.

delectos imposuit; atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit; navésque triremes 11, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum, ad fauces portûs prodire iussit. Has quum audaciùs progressas Libo vidisset; sperans intercipi posse, quadriremes v ad eas misit: quæ quum navibus nostris appropinquâssent, nostri veterani in portum refugerunt; illi, studio incitati incautiùs sequebantur. Jam ex omnibus partibus subitò Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt; primoque impetu, anam ex his quadriremem, cum remigibus defensoribusque suis, ceperunt; reliquas turpiter fugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur: quâ necessitate & ignominia permotus Libo, discessit à Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit.

XXIII. Multi jam menses transierant, & hyems jam præcipitaverat; neque Brundisio naves legionésque ad Cæsarem veniebant: ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur; quòd certè sæpe flavebant venti, quibus nécessaire committendum existimabat: quantoque ejus amplius processerat temporis; tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant; majorémque fiduciam prohibendi habebant; & crebris Pompeii litteris castigabantur, *quoniam primò venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent*: duriùsque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisium ad suos severiùs scripsit, ut, nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent, si vel ad littora Apolloniatium cursum dirigere, atque eò naves ejicere possent. Hæc à custodiis, classium loca maximè vacabant, quòd se longiùs portibus committere non auderent.

XXIV. Illi, adhibitâ audaciâ & virtute, administrantibus M. Antonio & Fusio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum, naves solvunt; atque alterâ die Apolloniam Dyrrhachiùmque prætervehuntur. Qui quum essent ex continenti visi; C.
Caponius,

Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat naves ex portu educit; & quum jam nostri remissione vento appropinquassent, idem Ausler increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque verò ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore & perseverantiâ nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectisque Dyrrhachium magnâ vi venti, nihilo secius sequebatur. Nostri, usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si fortè ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia passuum III; eò naves introduxerunt; (qui portus ab Africo, tegebatur, ab Austro non erat tutus) leviusque tempestatis, quàm classis, periculum æstimaverunt. Quò simul atque intus est itum; incredibili felicitate Ausler, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit: qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naves Rhodias affixit; ita ut ad unam constrictæ omnes, numero XVI, eliderentur & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorumque numero, pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

XXV. Nostræ naves II, tardiùs cursu confecto, in noctem conjectæ; quum ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has, scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat; simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat; altera ex veteranâ paullò minùs ducentis se compleverat. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, & salo nausæaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes; se Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti; contra religionem jurisjurandi, in ejus conspectu crudelissimè interficiuntur. At
vete-

veteranæ legionis milites, item conflictati & tempestatibus & sentinæ vitiis, non ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt: sed, tractandis conditionibus, & simulatione deditiois, extracto primo noctis tempore; gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt; & luce primâ, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ asservabant, circiter cō, quique eos armati ex præsidio secuti sunt; se defenderunt: &, nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt.

XXVI. Quo facto; conventus civium Romanorum, qui Lissum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit. Otacilius sibi timens oppido fugit, & ad Pompeium pervenit. Expositis copiis Antonius; quarum erat summa, veteranorum 111 legionum, uniusque tironum, & equitum dccc; plerasque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquit; hâc consilio, ut, si fortè Pompeius, vacuum existimans Italiam, eò transjecisset exercitum; quæ opinio erat edita in vulgus; aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transvexisset.

XXVII. Hæc eodem ferè tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiûmque naves viderant; ipsi iter secundum eas terrâ direxerant: sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitâque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, & si imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodémque die uterque eorum ex castris stativis à flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clâm, & noctu; Cæsar palâm, atque interdiu. Sed Cæsari circuitu majore iter erat longiûs, adversò flumine, ut vado transire posset: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium con-

contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ignisque fieri prohibuit; quod occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem nunciis, unum diem sese castris tenuit: altero die, ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit; omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

XXVIII. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyrannisque magnas imperaverat, pecunias: item à publicanis suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat; equitesque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis; finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo antè M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant; legiones equitesque ex Syriâ deduxerat; summâque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces audirentur; *sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem & consulem, arma non laturos*; deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit; & confirmandorum militum causâ, diripiendas iis civitates dedit. Interim acerbissimè imperatæ pecuniæ totâ provinciâ exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula fervorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ, imperabantur. Cujus modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed penè vicis castellisque singulis cum imperio præficiabantur. Qui horum quid acerbissimè crudelissimèque fecerat, is & vir & civis optimus habebatur. Erat plena licitorum & imperiorum provincia; diffusa præfectis atque exactoribus; qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant: dictabant

tabant enim, se, domo patriâque expulsos, omnibus necessariis egere rebus; ut honestâ præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit; universis imperatis pecuniis: quibus in rebus, prolationem diei, donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. Nec minùs ob eam causam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus singulâsque civitates certæ pecuniæ imperabantur; mutuâsque illas ex S. C. exigi distabant; publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vestigal promutuum. Præterea Ephesi à fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, ceterâsque ejus deæ statuas. Quum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio; litteræ ei redduntur à Pompeio, *mare transisse cum legionibus Cæsarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniâque possideret.* His litteris acceptis; quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit; paucisque post diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit.

XXIX. Cæsar, Antonii exercitu conjuncto; deductâ Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causâ posuerat; tentandas sibi provincias, longiùsque procedendum existimabat; & quum ad eum legati venissent ex Thessaliâ Ætoliâque, qui præsidio missio pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas; L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur vigesima septima, atque equitibus cc, in Thessaliam; C. Calvisium Sabinum cum cohortibus v, paucisque equitibus, in Ætoliam misit: maximèque eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentariâ ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, xi & xii, & equitibus d, in Macedoniam proficisci jussit; cujus provinciæ ab eâ parte; quæ Libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

XXX. Ex his Calvisius primo adventu summâ omnium Ætolorum receptus voluntate; præsidiis adversariorum Calydone & Naupacto dejectis, omni Ætoliâ potitus

potitus est. Cassius in Theſſaliam cum legione pervenit. Hic quum eſſent factiones duæ, variâ voluntate civitatum utebatur. Egeſaretus, veteris hominis potentia, Pompeianis rebus ſtudebat: Petreius, ſummæ nobilitatis adoleſcens, ſuis ac ſuorum opibus Cæſarem enixe juvabat.

XXXI. Eodémque tempore Domitius in Macedoniam venit: & quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpiſſent, nunciatum eſt adeſſe Scipionem cum legionibus, magnâ & opinione & famâ omnium; nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; & quum ab eo millia paſſuum xx abſuiſſet, ſubitò ſe ad Caſſium Longinum in Theſſaliam convertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut ſimul adeſſe & venire nunciaretur: & quò iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Theſſaliâ dividit, cum cohortibus VIII præſidio impedimentis legionum reliquit, caſtellumque ibi muniri juſſit. Eodem tempore equitatus regis Cotti ad caſtra Caſſii advolavit, qui circum Theſſaliam eſſe conſueverat. Tum timore perterritus Caſſius, cognito Scipionis adventu, viſiſque equitibus, quos Scipionis eſſe arbitrabatur; ad montes ſe convertit, qui Theſſaliam cingunt: atque ex his locis, Ambraciam verſus iter facere cœpit. At Scipionem properantem ſequi, litteræ ſunt conſecutæ à M. Favonio; *Domitium cum legionibus adſſe; nec ſe præſidium, ubi conſtitutus eſſet, ſine auxilio Scipionis tenere poſſe.* Quibus litteris acceptis conſilium Scipio itérque commutat; Caſſium ſequi deſiſtit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit tam opportuno tempore, ut ſimul Domitiani exercitûs pulvis cerneretur, & primi antecurſores Scipionis viderentur. Ita Caſſio induſtria Domitii, Favonio Scipionis celeritas ſalutem attulit.

XXXII. Scipio in caſtris ſtativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum & Domitii caſtra fluebat, Haliacmonem; tertio die, primâ luce, exercitum vado tranſducit; & caſtris poſitis, poſtero die manè copias

N

ante

ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prælio decertaret: sed, quum esset inter hinc castra campus circiter millium passuum VI, castris Scipionis aciem suam subjecit. Ille à vallo non discedere perseveravit. Attamen, ægre retentis Domitianis militibus est factum, ne prælio contenderetur; & maximè, quòd rivus difficilibus ripis castris Scipionis subjectus, progressus nostrorum impediabat. Quorum alacritatèmq; pugnandi quum cognovisset Scipio; suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magnà cum infamià castris se continere; qui magnà cum exspectatione venisset, temere progressus, turpem habuit exitum: & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit; atque in eandem partem, ex quâ venerat, rediit: ibique prope flumen, edito naturâ-loco, castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit; quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueverant: & quum quotidianâ consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset, subitò illi ex insidiis consurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeritèrque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis; nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

XXXIII. His rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere; vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum III, loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii & cognoscendum præmisit. Qui quum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent; ex fremitu equorum illatâ suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri, cognitis insidiis; ne frustra reliquos exspectarent, duas nocti hostium turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius præ-

præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt.

XXXIV. Deductis oræ maritimæ Cæsar præfidiis, ut supra demonstratum est; III cohortes Orici, oppidi tuendi causâ, reliquit: iisque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italiâ transduxerat. Huic officio oppidoque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligavit; faucibusque portûs navem onerariam submersam objecit; & huic alteram conjunxit; super quâ turrim effectam ad ipsum introitum portûs opposuit, & militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersamque navim remulco, multisque contendens funibus, abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres; & ex superiori pugnans loco; integrisque semper defatigatis summittens; & reliquis partibus simul ex terrâ scalis & classe mœnia oppidi tentans, ut adversariorum manus disduceret; labore, & multitudine telorum, nostros vicit: dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodémque tempore ex alterâ parte molem tenuit naturalem objectam, quæ penè insulam contra oppidum effecerat: IV biremes, subjectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utrâque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes; IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælius ab Africâ classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantiâ importari in oppidum prohibebat; ipse Lissum profectus, naves onerarias xxx à M. Antonio relictas, intrâ portum aggressus, omnes incendit. Lissum expugnare conatus; defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventûs, militibusque, quos præfidiis causâ miserat Cæsar; triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infectâ indè discessit.

XXXV. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit; eodem cum exercitu profectus; expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat; III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copiis, acie instructâ, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est; sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse; quod omnem com meatum, totiusque belli apparatus, is eò contulisset: ut accidit. Pompeius enim primò ignorans ejus consilium, quod diverso ab eâ regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus, postero die castra movit; breviori itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Cæsar, militésque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent; parva parte noctis itinere intermisso, manè ad Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur: atque ibi castra posuit.

XXXVI. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas à quibûsdam protegit ventis; castra communit. Eò partem navium longarum convenire; frumentum com meatumque ab Asiâ, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longius bellum ductum iri existimans; & de Italicis com meatibus desperans, quod tantâ diligentia omnia littora Pompeianis tenebantur; classesque ipsius, quas hyeme in Sicilia, Galliâ, Italiâ fecerat, morabantur; in Epirum, rei frumentariæ causâ, L. Canuleium legatum misit: quodque hæ regiones aberant longius, locis certis hórrea constituit; vecturâque frumenti finitimis civitatibus descripsit: item Lissò, Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri jussit. Id erat perexiguum, cum ipse agri natura, quod sunt
loca

loca aspera & montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quòd Pompeius hæc providerat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquistum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportaverat.

XXXVII. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci naturâ. Erant enim circum castra Pompeiâ permulti editi atque asperi colles: hos primùm præsidii tenuit; castellâque ibi communiit; indè, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perductâ munitione, circumvallare Pompeium instituit: hæc spectans; (quòd angustâ re frumentariâ utebatur; quòdque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset) simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet; equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, ut auctoritatem, quâ ille maximè apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neque audere prælio dimicare.

XXXVIII. Pompeius, neque à mari Dyrrhachiôque discedere volebat; quòd omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat; frumentumque exercitui navibus supportabat: neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet; & quàm latissimas regiones præidiis teneret; Cæsarisque copias, quàm maximè posset, distineret: idque accidit. Castellis enim xxiv effectis, xv milliâ passuum circuitu amplexus, hóc spatio pabulabatur; multaque erant intrâ eum locum manu sata, quibus interim jumenta pasceret. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella; ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare atque ipsos à tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant; quòd & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæsari

capienda; etſi prohibere Pompeius totis copiis, & dimicare, non conſtituerat; tamen ſuis locis ſagittarios funditoréſque mittebat, quorum magnum habebat numerum: multique ex noſtris vulnerabantur; magnúſque inceſſerat timor ſagittarum: atque omnes ferè milites, aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent.

XXXIX. In occupandis præſidiis magnâ vi uterque nitebatur: Cæſar, ut quàm anguſtiſſimè Pompeium contineret; Pompeius, ut quàm plurimos colles quàm maximo circuitu occuparet: crebrâque ob eam cauſam prælia fiebant. In his, quum legio Cæſaris ix præſidium quoddam occupaviſſet, & munire cœpiſſet; huic loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupavit, noſtróſque opere prohibere cœpit: &, quum unâ ex parte propè æquum aditum haberet; primùm ſagittariis funditoribúſque circumjectis, poſtea levis armaturæ magnâ multitudine miſſâ, tormentiſque prolatis, munitiones impediabat: neque erat facile noſtris uno tempore propugnare & munire. Cæſar, quum ſuos ex omnibus partibus vulnerari videret; recipere ſe ſtatuit, & loco excedere. Erat per declive receptus: illi autem hóc acriùs inſtabant, neque regredi noſtros patiebantur; quòd timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore gloriâns apud ſuos Pompeius dixiſſe; *Non recuſare ſe, quin nullius uſus Imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimento legiones Cæſaris ſeſe recepſſent in dè, quòd temere eſſent progreſſæ.* Cæſar, receptui ſuorum timens; crates ad extrêmum tumulum contra hoſtem proferri, & adverſas locari; intrâ has mediocri latitudine foſſam, teſtis militibus, obduci juſſit; locúmque in omnes partes quammaximè impediri. Ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, ut præſidio noſtris ſe recipientibus eſſent. His rebus còmpletis, legiones reduci juſſit. Pompeiani hóc inſolentiùs atque audaciùs noſtros premere, & inſtare cœperunt; cratesque pro munitione objectas propulerunt, ut foſſas tranſcenderent. Quòd quum animadvertiſſet Cæſar; veritus, ne non reducti, ſed rejeſti viderentur, majúſque detrimentum caperetur; à medio ferè ſpatio ſuos per Antonium,

nium, qui ei legioni præerat, cohortatus; tubâ signum dari, atque in hostes impetum fieri, jussit. Milites legionis ix subito constipati, pila conjecerunt; & ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu, præcipientes Pompeianos egerunt, & terga vertere cogerunt: quibus ad recipiendum, crates directæ, longurique objecti, & institutæ fossæ, magno impedimento fuerunt. Nostri verò, qui satis habebant sine detrimento discedere: compluribus interfectis, v omnino suorum amissis, quietissime se receperunt; paullòque citra eum locum, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

XL. Erat nova & inusitata belli ratio; cum tot castellorum numero, tantòque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere; tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque alterum obsidere conati sunt; perculosos atque infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliquâ offensione permotos, continuerunt: quum ipsi numero militum equitumque præstarent: causa autem obsidionis hæc ferè esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. At contrà integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copiâ abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliquâ ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem, consumptis omnibus longè latèque frumentis, summis erat in angustiis. Sed tamen hæc singulari patientiâ milites ferebant: recordabantur enim, eadem superiore anno in Hispaniâ perpeffos; labore & patientiâ maximum bellum confecisse. Meminerant, ad Alefiam magnam se inopiam perpeffos; multo etiam majorem, ad Avaricum; maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum quum daretur; non legumina recusabant: pecus verò, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admistum lacte, multum inopiam levabat: id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia: ex hõc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani

famem nostris objectarent, vulgò in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent.

XLI. Jámque frumenta maturefcere incipiebant ; atque ipsa spes inopiam sustentabat ; quòd celeriter se habituros copiam confidebant : crebròque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, *priùs se cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimissuros.* Frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò jumenta interisse : uti autem ipsos valetudine non bonâ ; cum angustiis loci, & odore tetro ex multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus, insuetos operum ; tum aquæ summâ inopiâ affectos : omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat : atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustiae vallium ; has sublicis in terram demissis præseperat, terramque aggrefferat, ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa ac palustria, & puteos fodere, cogeabantur ; atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant : qui tamen fontes à quibusdam præfidiis aberant longiùs, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsar's exercitus optimâ valetudine, summâque aquæ copiâ utebatur ; tum com meatûs omni genere præter frumentum abundabat : quibus quotidie melius succedere tempus ; majorémque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

XLII. In novo genere belli, novæ ab utrisque bellandi rationes reperiiebantur. Illi, quum animadvertissent ex ignibus noctu cohortes nostras ad munitiones excubare ; silentio adversi universas intrâ multitudinem sagittas conjiciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiiebant remedia ; ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. * * * *

XLIII. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus 11 ; cujus adventu facilè sunt repulsi Pompeiani : neque verò conspectum aut impetum nostrorum tulerunt ; primisque dejectis, reliqui se vertunt & loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longiùs prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existimant,

mant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisset finire. Cujus consilium reprehendendum non videtur; aliæ enim sunt legati partes, atque imperatoris: alter, omnia agere ad præscriptum; alter liberè ad summam rerum consulere debet. Sulla, à Cæsare castris relictus; liberatis suis, hōc fuit contentus: neque prælio decertare voluit; (quæ res fortasse aliquem reciperet casum) ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat; nam ex iniquo progressi loco, in summo constiterant: si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: neque multum ad solis occasum temporis supererat; spe enim conficiendi negotii, propè in noctem rem duxerant. Ita necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumultum quendam occupavit; qui tantum aberat à nostro castello, ut telum tormento missum adigi non posset: hōc confedit loco, atque eum communiit; omnēque ibi copias continuit.

XLIV. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est; nam plura castella Pompeius pariter, distingendæ manûs causâ, tentaverat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit: altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

XLV. Ita uno die VI præliis factis, III ad Dyrrachium, III ad munitiones; quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiēbamus, evocatos centurionesque complures; in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius ejus, qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata. Nostri non ampliùs XX omnibus sunt præliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex unâ cohorte centuriones oculos amiserunt: & quum laboris sui periculique testimoniū afferre vellent, millia sagittarum circiter XXX in castellum coniecta Cæsari renumera-verunt: scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina CCXXX. Quem Cæsar, ut

erat de se meritis & de Republicâ, donatum millibus ducentis, ab octavis ordinibus ad primipilum se transfundere pronuntiavit; ejus enim operâ castellum conservatum esse magnâ ex parte constabat: cohortemque postea duplici stipendio, frumento, & speciaris militari-busque donis amplissimè donavit.

XLVI. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; & in altitudinem pedum xv effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; & v intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum objectis, tertiâ initâ vigiliâ, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit.

XLVII. Ætoliâ, Acarnaniâ, Amphilochis, per Cassium Longinum & Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis; tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar. Itaque eò Fufium Kalenum misit; & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu; Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaiâ Fufium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum civitatum, recepit; nonnullas per vim expugnavit; reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitie Cæsaris conciliare studebat. In his rebus serè erat Fufius occupatus.

XLVIII. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare vellet; ut penè castris Pompeii legiones subjiceret: tantumque à vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormento adigi posset. Pompeius autem, ut famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnisque ejus instructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi posset.

XLIX. Hæc quum in Achaiâ atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem; quem ab illo transditum initio & commendatum, in suorum

suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras, mandatâque ad eum; quorum hæc erat summa: *Sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset; quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vereerentur.* Scipionem eâ auctoritate esse, ut non solum liberè, quæ probasset, exponere; sed magnâ etiam ex parte compellere, atque errantem regere possit. Præesse autem suo nomine exercitui; ut, præter auctoritatem, vires quoque haberet ad coercendum. Quod si fecisset; quietem Italiæ, pacem provinciarum, salutem imperii, uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus; reliquis ad colloquium non admittitur; castigato Scipione à Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus; infectâque re, sese ad Cæsarem recepit.

L. Cæsar, quod facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet; aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmunivit: castrâque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit; paucis intermissis diebus, rursus eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli; adedò ut foliis ex arboribus stricctis, & teneris arundinum radicibus confusis equos alerent; frumenta enim, quæ fuerant intrâ munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyrà atque Acarnaniâ, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare: quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modò hordeum pabulumque omnibus in locis, herbæque defectæ, sed etiam frondes ex arboribus deficiebant; corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

LI. Erant apud Cæsarem, ex equitum numero, Allobroges quo fratre, Roscius & Ægus, Ad bucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat; singulari virtute homines; quorum operâ Cæsar, omnibus Gallicis bellis, optimâ fortissimâque erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat;

verat ; atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat : agróſque in Galliâ ex hoſtibus captos, præmiâque rei pecuniariæ magna tribuerat ; locupletésque ex egentibus effecerat. Hi propter virtutem non ſolùm apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur : ſed, freti amicitia Cæſaris, & ſultâ ac barbarâ arrogantia elati, deſpiciebant ſuos ; ſtipendiumque equitum fraudabant, & prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti, univerſi Cæſarem adierunt, palâmque de eorum injuriis ſunt queſti ; & ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deſerri, quorum ſtipendium averterent. Cæſar, neque tempus illud animadverſionis eſſe exiſtimans, & multa virtuti eorum concedens ; rem diſtulit totam : illos ſecretò caſtigavit, quòd quæſtui equites haberent ; monuitque, ut ex ſua amicitia omnia exſpectarent, & ex præteritis ſuis officiis reliqua ſperarent. Magnam tamen hæc res illis offenſionem & contemptionem ad omnes attulit : idque ita eſſe, cùm ex aliorum objectionibus, tum etiam ex domeſtico judicio atque animi conſcientia intelligebant. Quo pudore adducti ; & fortasſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſervari arbitrati ; diſcedere à nobis, & novam tentare fortunam, novâque experiri amicitias conſtituerunt : &, cum paucis collocti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant ; primùm conati ſunt præfectum equitum C. Voluſenum interficere ; ut poſtea, bello confecto, cognitum eſt ; ut cum munere aliquo perſuſiſſe ad Pompeium viderentur. Poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur ; quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere & fraudata reſtituere vellent ; multis coëmptis equis, ad Pompeium tranſierunt cum iis, quos ſui conſilii participes habebant. Quos Pompeius, quòd erant honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter ; magnôque comitatu, & multis jumentis venerant ; virique fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant ; quòdque novum, & præter conſuetudinem acciderat ; omnia ſua præſidia circumduxit, atque oſtentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, à Cæſare ad Pompeium tran-

transierat; quum penè quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent, vulgò verò in Epiro atque Ætoliâ conscripti milites, earumque regionum omnium, quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; seu quid in munitionibus perfectum non erat; seu quid à peritioribus rei militaris desiderari videbatur; temporibusque rerum, & spatiis locorum, & custodiarum viribus ac diligentiam animadversam; prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat; hæc ad Pompeium omnia detulerunt.

LII. Quibus ille cognitis; eruptionisque jam antè capto consilio, ut demonstratum est; tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus; magnum numerum levis armaturæ & sagittariorum, aggeremque omnem, noctu in scaphas & naves actuarias imponit; & de mediâ nocte cohortes LX ex maximis castris præsidisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebat ad mare, longissimæque à maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naves, quas demonstravimus, aggere & levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit: & quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem, cum legione IX, positum habebat. Huic, quod valetudine minùs commodam utebatur, Fulvium Posthumum adiutorem summiserat.

LIII. Erat eo loco fossa pedum XV, & vallus contra hostem in altitudinem pedum X: tantundemque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum DC, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione: hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur; duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si ancipiti proelio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo & continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XVIII munitione erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnamque

que nostris attulit incômodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes ix legionis excubuerant, accessere subito primâ luce Pompeiani exercitus : novûsque eorum adventus exstitit : simulque navibus circumvecti milites, in anteriorem vallum tela jaciebant : fossæque aggere complebantur : & legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cujusque generis telisque terrebant ; magnâque multitudo sagittariorum ab utrâque parte circumfundebar. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegmenta galeis imposita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent ; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est ; atque inter duos vallos, quâ perfectum opus non erat, per mare, navibus expositi, in aversos nostros impetum fecerunt ; atque ex utrâque munitione dejectos terga vertere cœgerunt.

LIV. Hôc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit ; quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat : hominum enim multitudine, receptus impediabatur. In eo prælio, quum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, & viribus deficeretur ; conspicatus equites nostros, *Hanc ego, inquit, & vivus multos per annos magnâ diligentiam defendi & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur : incolumemque ad eum referte.* Hôc casu Aquila conservatur ; omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem.

LV. Jamque Pompeiani, magnâ cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant ; non mediocri terrore illato reliquis cohortibus : & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, eâ re nunciatâ, cum cohortibus xii descendens ex loco superiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compressit ; nostrôtique firmavit, ut se ex maximo timore colligerent,
Neque

Neque multò pòst Cæsar, significatione per castella fumo factâ, ut erat superioris temporis consuetudo; deductis quibusdam cohortibus ex præfidiis, eodem venit: qui, cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium, extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut liberè pabulari posset, nec minus aditum navibus habere; commutatâ ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire iussit.

LVI. Quâ perfectâ munitione, animadversum est à speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam; quòd instar legionis videretur, esse post sylvam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, quum se ix legio Cæsaris objecisset Pompeianis copiis, atque opere, ut demonstravimus, circummuniret; castra eo loco posuit. Hæc sylvam quandam contingebant; neque longiùs à mari passibus cō aberant. Pòst, mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paullò ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupaverat; &, quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora castra inclusa majoribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus cō; quòd liberiùs, ac sine periculo, milites aquarentur. Sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est; eo loco excefferat. Ita complures dies manserant castra. Munitiones quidem integræ omnes erant. Eò signo legionis illato; speculatores Cæsari renunciârunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii castris, circiter passus d. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens ejus diei detrimentum farcire; reliquit in opere cohortes ii, quæ speciem munitionis præberent: ipse diverso itinere, quàm potuit occultissimè, reliquas cohortes, numero xxxiii, in quibus erat legio ix, multis amissis centurionibus, diminutòque militum numero, ad legionem Pompeii castrâque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit: nam & pervenit priùs, quàm
Pom-

Pompeius sentire posset; & tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis ericius: hîc paullisper est pugnatum; quum irrupere nostri conarentur, illi castra defenderent; fortissimè T. Pulcione, cujus operâ proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, è loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisôque ericio, primò in majora castra, pòst etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irraperunt; & quodd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LVII. Sed fortuna, quæ plurimum potest, cùm in reliquis rebus, tum præcipuè in bello; parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit. munitionem enim, quam pertingere à castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutæ; quum portam quærerent, castrorûmque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animadversum, conjunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcendunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hâc longâ satis interjectâ morâ, & re nunciatâ; v legionem ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodémque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat; & acies instructa, à nostris, qui castra occupaverant, cernebatur: omniâque sunt subitò mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmatâ, ab decumanâ portâ resistere conabatur; atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Cæsaris, quodd angusto itinere per aggeres ascendeat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum; terrore equitum animadverso; ne intra munitionem opprimeretur, eâ parte, quâ proruerat, sese recipiebat; ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse, & suos fugere cernerent; veriti ne angustis

angustis intercluderentur, quum extrâ & intus hostem haberent; eodem, quo venerant, receptu sibi consulebant: omniâque erant tumultus, timoris, fugæ, plena adeò, ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii, ex metu, etiam signa dimitterent; neque quisquam omnino consisteret.

LVIII. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quò minùs omnis deleteretur exercitus; quòd Pompeius (insidias timens, credo, quòd hæc præter spem acciderant ejus, qui paullò antè ex castris fugientes suos conspexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitèsque ejus, angustis portis & à Cæsaribus militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeii, propriam & expeditam Cæsaribus victoriam interpellaverunt: eadem res, celeritate insequentium tardatâ, nostris salutem attulit.

LIX. Duobus his unius diei præliis, Cæsar desideravit milites DCCCLX: & notos equites R. **** Tullianum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatæ, Placentiâ; A. Grævium, Puteolis; M. Sacrativirum, Capuâ; tribunos militum & centuriones, xxx. Sed horum omnium pars magna in fossis munitionibus & fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fugâ, sine ullo vulnere interiit; signaque sunt militaria xxxii amissa. Pompeius eo prælio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est; sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus, insignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdidi juberet; omnes productos, ostentationis, ut videbatur causâ, quò major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magnâ verborum contumeliâ interrogans, *solerentne veterani milites fugere?* in omnium conspectu interficit.

LX. His rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum

rum

rum militum; non iniquitatem loci atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intrâ extrâque munitiones; non abscissum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset: causæ fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant; non ex concursu acri facto, non prælio, dimicatum: sibi-que ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quàm parvulæ sæpe causæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpâ ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum. Sed proinde ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere; per orbem terrarum, famâ ac litteris, victoriam ejus diei celebrabant.

LXI. Cæsar à superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore præsidiiis omnibus deductis, & oppugnatione dimissâ, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit: Hortatusque est, *ne ea quæ accidissent, graviter ferrent; neve his rebus terrentur: multisque secundis præliis unum adversum, & id mediocre, opponerent.* . Habendam fortunæ gratiam, quòd Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quòd duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacavissent; quòd finitimas frumentariâsque provincias in potestatem redegissent. Denique recordari debere, quâ felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati. Si non omnia caderent secunda, fortunam esse industriâ sublevantam. Quod esset acceptum detrimenti, ejus juri potius, quàm suæ culpæ debere tribui. Locum æquum ad dimicandum dedisse; potitum esse hostium castris; expulisse ac superâsse pugnantes sed sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam jam præsentemque victoriam interpellâset; dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur. Quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset; atque ii, qui antè dimicare timuissent, ultro se prælio offerrent. Hæc habitâ

habitâ concione, nonnullos signiferos ignominiâ notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incescit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiæ faciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret; et sibi quisque etiam pœnæ loco graviores imposeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco & rem prælio committendam existimarent. Contra ea Cæsar, neque satis militibus perterritis confidebat; spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitionibus, magnopere ei frumentariæ timebat.

XLII. Itaque nullâ interpositâ morâ, fauciorum modò & ægrorum habitâ ratione, impedimenta omnia silentio primâ nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de iv vigiliâ compluribus portiseductas eodem itinere præmisit; parvòque spatio intermisso, ut & militare institutum servaretur, & quàm serissimè ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit; statimque egressus, & novissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neque verò Pompeius, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit; equitatumque præmisit ad novissimum agmen demorandum: neque consequi potuit; quòd multum expedito itinere antecesserat Cæsar: sed quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos prælio detinebat. Hùic suos Cæsar equites opposuit, expeditosque antesignanos admiscuit dec; qui tantum profecere, ut, equestri prælio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent.

LXIII. Confecto justo itinere ejus diei, quod proposuerat Cæsar; transductoque exercitu flumen Genusum; veteribus suis in castris contra Asparagium confedit: militesque omnes intrà vallum castrorum continuit:
equi-

equitatúmque per causam pabulandi emissum, confés-
tim decumanâ portâ in castra se recipere iussit. Si-
mili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere,
in suis veteribus castris ad Asparagium confedit; ejus-
que milites, quòd ab opere integris munitionibus va-
cabant, alii lignandi pabulandique causâ longiùs pro-
grediebantur; alii, quòd subito consilium profectio-
nis ceperant, magnâ parte impedimentorum & sarcinarum
relictâ, ad hæc repetenda invitati propinquitate superio-
rum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum
relinquebant. Quibus ad insequendum impeditis, Cæ-
sar, quod fore providerat, meridiano ferè tempore, sig-
no profectio-
nis dato, exercitum educit; duplicatôque
ejus diei itinere, VIII millia passuum ex eo loco pro-
cedit. Quod facere Pompeius, discessu militum, non
potuit.

LXIV. Postero die Cæsar similiter præmissis primâ
nocte impedimentis, de IV vigiliâ ipse egreditur; ut, si
qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum
expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit die-
bus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis flumini-
bus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet
incommodum. Pompeius enim, primi diei morâ illatâ,
& reliquorum dierum frustra labore suscepto: quum se
magnis itineribus extenderet, & progressos coniequi
cuperet, IV die finem sequendi fecit, atque aliud sibi
consilium capiendum exitumavit.

LXV. Cæsari ad faucios deponendos, stipendium ex-
ercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbi-
bus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam: sed
his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat pro-
peranti necesse: timénsque Domitio, ne adventu Pom-
peii præoccuparetur; ad eum omni celeritate & studio
incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his ra-
tionibus explicabat: ut, si Pompeius eodem contende-
ret; abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas
Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abs-
tractum, pari conditione belli secum decertare coge-
ret: si in Italiam transiret; conjuncto exercitu cum
Domitio, per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur:
fin

sin] Apolloniam Oricumque oppugnaret, & se omni maritimâ orâ excludere conaretur; obfesso tamen Scipione, necessariò illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nunciis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, & quid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis; quique erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio conjecturâ judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat: si Cæsar iter illò haberet; ut subsidium Scipioni ferret: si ab orâ maritimâ Corcyràque discedere nolle, quòd legiones equitatumque ex Italiâ expectaret; ipse ut omnibus copiis Domitium aggrediretur.

LXVI. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, & suis ut esset auxilio, & ad opprimendos adversarios, ne occasione temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improvisò aliud incommodum; quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causâ ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candaviæ, iter fecerat: ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio litteris per omnes provincias civitatésque dimissis de prælio ad Dyrrhachium facto, elatiùs inflatiusque multo, quàm res erat gesta, fama percrebuerat, *pulsus fugere Cæsarem penè omnibus copiis amissis*. Hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscelli atque Ægi familiæres, (quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus) conspicati in itinere exploratores Domitii; seu pristinâ suâ consuetudine, quòd unâ in Galliâ bella gesserant; seu gloria elati; cuncta, ut erant acta, exposuerunt; & Cæsaris profectionem, & adventum Pompeii docuerunt: à quibus Domitius certior factus, vix IV horarum spatio antecedens, hostium

hostium beneficio periculum vitavit; & ad Æginium, quod est objectum oppositumque Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit.

LXVII. Coniuncto exercitu, Cæsar Gomphos pervenit; quod est oppidum primum Thessaliæ, venientibus ab Epiro; quæ gens paucis antè mensibus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur; præsidiumque ab eo militum petierat. Sed eò fama jam præcurrerat, quam suprà docuimus de prælio Dyrrhachino; quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes, prætor Thessaliæ, quum se victoriæ Pompeii comitem esse mallet, quam socium Cæsaris in rebus adversis; omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque præcludit; & ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: *se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse.* Scipio, discesse exercituum à Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat; Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit, *quantum usum haberet ab sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento: simul reliquis civitatibus, urbis hujus exemplo, inferre terrorem; & id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent.* Itaque usus singulari militum studio eodem quo venerat die, post horam ix oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit: & ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra movit, & Metropolim venit, sic ut nuncios expugnati oppidi famamque antecederet.

LXVIII Metropolitæ, eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleverunt: sed postea, casu civitatis Gomphenensis ex captivis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curaverat; portas aperuerunt. Quibus diligentissimè conservatis; collatâ fortunâ Metropolitanarum cum casu Gomplensium, nulla Thessaliæ fuit civitas, præter

præter Larissæos qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari parerent atque imperata facerent. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè jam matura erat; ibi adventum expectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit.

LXIX. Pompeius paucis pòst diebus in Thessaliam pervenit; concionatúsque apud cunctum exercitum, suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut, partà jam victoriâ, prædæ ac præmiorum velint esse participes: receptísque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur: classicúmque apud eum cani, & alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobúsque magnis exercitibus conjunctis; pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur adeò, ut, quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, *unius esse negotium dici, sed illum delectari imperio, & consulares prætoriosque servorum habere numerò*, dicerent. Jámque inter se palàm de præmiis ac sacerdotiis contendebant; in annósque consulatum definiebant: alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quòd is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi; quum ejus necessarij fidem implorarent Pompeii, ut præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. Jam de sacerdotio Cæsaris, Domitius, Scipio, Spinthérque Lentulus, quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palàm descenderunt: quum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius urbanam gratiam dignitatémque jactaret; Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium prodicionis exercitùs Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispaniâ diceret: & L. Domitius in concilio dixit; *placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque unà cum ipsi interfuissent;*
senten-

sententiâsque de singulis ferrent, qui Romæ remanfissent, quique intrâ præsidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecuniâ multarent. Potremò omnes aut de honoribus suis, aut de premiis pecuniæ, aut de persequendis inimiciis agebant: nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoriâ deberent, cogitabant.

LXX. Re frumentariâ præparatâ, confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis præliis intermisso; quum satis perspectum militum animum habere videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit; primum suis locis, paulloque à castris Pompeii longius; continentibus verò diebus, ut progrediretur à castris suis, collibûtque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmationem ejus efficiebat exercitum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat; ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad perniciem armis inter equites præliari juberet; qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille, apertioribus etiam locis, VII millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent; neque magnopere eorum multitudine terrentur: namque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit; atque Ægum Allobrogem, ex duobus quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

LXXI. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar, nullâ ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans; hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, ut castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris, pluribusque adeun-

dis

dis locis, commodiore frumentariâ re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectiois dato, tabernaculisque detentis, animadversum est, paullò antè, extra quotidianam consuetudinem, longiùs à vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, *Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo sumus ad dimicandum, parati: non facile occasionem postea reperiemus.* Confestimque expeditas copias educit.

LXXII. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quàm concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id quum essent plerique admirati; Scio me, inquit, penè incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quò firmiore animo in prælium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggredierentur; ut, circumventâ ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, & penè sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. Simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, (ut sæpe optavissent) ne usu manûque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit; ut, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniâque devicerit. Omnibus interfui præliis; neque temere incognitam rem pronuncio: perexigua pars illius exercitus superest; magna pars deperit, quod accidere tot præliis fuit necesse; multos autumnî pestilentia in Italiâ consumpsit; multi domum discesserunt; multi sunt relictî in continenti. An non audistis ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii

O

facias?

factas? Hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Galliâ sunt refectæ; & plerique sunt ex colonis Transpadanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus præliis Dyrrhachinis interiiit. Hæc quum dixisset, juravit, se, nisi victorem, in castra non reversurum: reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem juravit; nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in concilio, magnâ spe & lætitiâ omnium discessum est: ac jam animo victoriam præcipiebant; quodd de re tantâ, & à tam perito Imperatore, nihil frustra confirmari videbatur.

LXXIII. Cæsar cùm Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animum advertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ à Cæsare initio diffensionis ex Senatûs consulto: quarum una prima, altera tertia appellabatur: in eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ: has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuâque interjecerat: numeroque cohortes ex expleverat. (Hæc erant millia XLV.) Evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quæ totâ acie dispersæ erant. Reliquas cohortes VII castris propinquisque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditorésque omnes, in sinistro cornu objecerat.

LXXIV. Cæsar, superius institutum servans, x legionem in dextro cornu, ix in sinistro collocaverat; tametsi erat Dyrrhachinis præliis vehementer attenuata: & huic sic adjunxit VIII, ut penè unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, quæ summa erat millium XXII. Cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, mediâ acie Cn. Domitium præposuerat: ipse contra
Pompeium

Pompeium consistit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus; timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur; celeriter ex tertiâ acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatuque opposuit; &, quid fieri vellet, ostendit; monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiæ aciei totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret; se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

LXXV. Exercitum quum militari more cohortaretur ad pugnam, suâque in eum perpetui temporis officia prædicaret; in primis commemoravit, *testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset; quæ per Vatinius in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluisse.* Hæc habitâ oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnae ardentibus, tubâ signum dedit. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat; vir singulari virtute. Hic, signo dato, *Sequitur me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & vestro Imperatori, quam constitistis, operam date. Unum hoc prælium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus.* Simul respiciens Cæsarem, *Faciam, inquit, bodie, Imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas.* Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit; atque eum milites electi circiter cxx voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti.

LXXVI. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satîs esset ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent; aciemque ejus distrahi paterentur; idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur, aciesque distenderetur; atque suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur. Leviùs quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus; quàm si ipsi immixtis telis occurrissent: simul fore, ut, duplicato cursu Cæ-

faris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nullâ ratione factum à Pompeio videtur; propterea quòd est quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur; hanc non reprimere, sed augere imperatores debent: neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamorémque universi tollerent; quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimaverunt. Sed nostri milites, dato signo, quum infestis pilis procucurrissent, atque animadvertissent non concurrì à Pompeianis; usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, suâ sponte cursum represserunt; & ad medium ferè spatium constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarent; parvòque intermissò temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt; celeritèrque, ut erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. Neque verò Pompeiani huic rei defuerunt: nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conservaverunt; pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt; omnisque multitudo sagittariorum se profudit; quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit; equitèsque Pompeiani hòc acriùs instare, & se turmatim explicare, aciémque nostràm à latere aperto circumire cœperunt. Quod ubi Cæsar animadvertit; iv aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt; infestisque signis tantâ vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret; omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati, fugâ montes altissimos peterent. Quibus summotis, omnes sagittarii funditorèsque destituti, inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt; eosque à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrare iussit. Ita quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem à tergo adorirentur; sustinere Pompeiani

non

non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque verò Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur; ut ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat: ab his enim primùm equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana à sinistrâ parte circumventa, atque initium fugæ factum.

LXXVII. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit; atque eam partem, cui maximè confidebat, perterritam animadvertit; aliis diffusus, acie excessit: protinûsque se in castra equo contulit; & iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clarè, ut milites exaudirent, *Tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo.* Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen eventum exspectans. Cæsar, Pompeianis ex fugâ intrâ vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castrâque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur; multo etiam acriùs à Thracibus barbarisque auxiliis: nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti & lassitudine confecti, missis plerisque armis signisque militaribus, magis de reliquâ fugâ, quàm de castrorum defensione, cogitabant. Neque verò diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus, locum reliquerunt: protinûsque omnes, ducibus usi centurionibus tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

LXXVIII. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata; L. etiam Lentuli, & nonnullorum, tabernacula protecta hederâ; multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam

designarent; ut facile æstimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirent voluptates; atque ii miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriam objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent.

LXXIX. Pompeius, jam, quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus Imperatoris, decumanâ portâ se ex castris ejecit; protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit; sed eâdem celeritate, paucos suorum ex fugâ nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; sæpe, ut dicebatur, querens, *tantum se opinionem fefellisse, ut à quo genere hominum victoriam sperâisset, ab eo initio fugæ factio, penè proditus videretur.*

LXXX. Cæsar castris potitus, à militibus contendit, ne in prædâ occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Quâ re impetratâ, montem opere circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aquâ, diffisi eo loco, relicto monte, universi [juris ejus] Larissam versùs se recipere cœperunt. Quâ re animadversâ, Cæsar copias suas divisit; partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit: iv secum legiones duxit; commodiorêque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progressus millia passuum vi, aciem instruxit. Quâ re animadversâ, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen sublebat. Cæsar, milites cohortatus; etsi totius diei continenti labore erant confecti, nôxque jam suberat; tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditioe, missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fugâ salutem petierunt. Cæsar primâ luce omnes eos, qui in monte confederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma projicere jussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo petierunt salutem; consolatus consurgere jussit: & pauca apud eos de lenitate suâ locutus, quod minore essent timore; omnes convulsit;

servavit; militibusque suis commendavit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hâc adhibitâ diligentîâ, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti jussit: eodémque die Larissam pervenit.

LXXXI. In eo prælio non ampliùs cœ milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter xxx amisit. Interfectus est etiam fortissimè pugnans Crastinus, cujus mentionem suprâ fecimus; gladio in os adversum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimèque eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia xv cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt ampliùs millia xxiv; (namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Sullæ dediderunt; multi præterea in finitimas civitates refugerunt) signaque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata clxxx; & aquilæ ix. L. Domitius ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

LXXXII. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit; eadémque ratione, quâ factum à Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, testis instratisque scaphis elicit naves Lælianas; atque ex his longiùs productam unam quinqueremem, & minores duas, in angustiis portûs cepit: itémque per equites dispositos, aquâ prohibere classarios instituit. Sed Lælius tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyrà Dyrhachióque aquam suis supportabat; neque à proposito deterrebat; neque ante prælium, in Thessaliâ factum, cognitum, aut ignominiâ amissarum navium, aut necessariarum rerum inopiâ, ex portu insulâque expelli potuit.

LXXXIII. Iisdem ferè temporibus Cassius cum classe Syrorum & Phœnicum & Cilicum in Siciliam venit: &

quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam; prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quàm Pomponius de ejus adventu cognosceret: perturbatúmque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis; magno vento & secundo, completas onerarias naves tædâ & pice & stupâ, reliquísque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit; atque omnes naves incendit xxxv, in quibus erant xx constratæ: tantúque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur: &, nisi eo ipso tempore nuncii de Cæsaris victoriâ per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur; sed opportunissimè nunciis allatis, oppidum fuit defensum. Cassiusque ad Sulpicianam indè classem profectus est Vibonem: applicatísque nostris ad terram navibus, propter eandem timorem; pari, atque antea, ratione egit: secundum nactus ventum, onerarias naves, circiter xl, præparatas ad incendium, immisit; &, flammâ ab utroque cornu comprehensâ, naves sunt combustæ v. Quúmque ignis, magnitudine venti, latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relictí præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt; sed suâ sponte naves conscenderunt, & à terrâ solverunt; impetúque facto in Cassianam classem, quinqueremes xi, in quarum alterâ erat Cassius, ceperunt: sed Cassius, exceptus scaphâ, refugit. Præterea duæ sunt depressæ triremes. Neque multò pòst de prælio facto in Thessaliâ cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi à legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

LXXXIV. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fugâ se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum renovare posset: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionémque unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat
edictum

edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, ut omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civésque Romani, jurandi causâ convenirent: sed, utrûm avertendæ suspicionis causâ Pompeius proposuisset, ut quàm diutissimè longioris fugæ consilium occultaret; an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur; existimari non poterat. Ipse ad anchoram unâ nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecuniâ ad necessarios sumptus corrogatâ, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, & ad Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibûsque aliis additis actuariis; in Ciliciam, atque inde in Cyprium pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, civiûmque Romanorum, quâ illic negotiarentur, arcem antè captam esse, excludendi sui causâ; nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fugâ in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent; magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis, acciderat Rhodi: qui, quum ex fugâ Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jâmque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur.

LXXXV. Quibus cognitis rebus; Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecuniâ societatis sublatâ, & à quibusdam privatis sumptâ, & æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobûsque milibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat; Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatrá gerens bellum; quam paucis antè mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castrâque Cleopatrá non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut, pro hospitio atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus

in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt; eosque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, nève ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites, quos ex ejus exercitu acceptos in Syriâ Gabinus Alexandriam transduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus; amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet; sive despectû ejus fortunâ, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt; iis, qui erant ab eo missi, palàm liberaliter responderunt; eumque ad regem venire jusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillam præfectum regium, singulari hominem audaciâ; & L. Septimium, tribunum militum; ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus; & quadam notitiâ Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodiâ necatur.

LXXXVI. Cæsar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex sano Dianæ; ejusque rei causâ, senatores omnes ex provinciâ evocasse, ut iis testibus in summâ pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris, profugisse: ita duobus temporibus Ephesæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, & antè ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi limenque convertisse. Eodémque die Antiochiæ in Syriâ bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaïde accidit. Pergami, in occultis ac remotis templi, quò præter sacerdotes, adire fas

NON

non est, quæ Græci *ἄδρα* appellant; tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecraverant, palma per eos dies in tecto, inter coagmenta lapidum, ex pavimento extitisse ostendebatur.

LXXXVII. Cæsar paucos dies in Asiâ moratus, quum audisset Pompeium Cypri visum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque ejus loci opportunitates; cum legionibus, unâ, quam ex Thessaliâ se sequi jusserat, & alterâ, quam ex Achaiâ à Fusio legato evocaverat, equitibusque dccc, & navibus longis Rhodiis x, & Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum iii millia ducenti: reliqui, vulneribus ex præliis, & labore ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar confusus famâ rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit; atque ibi primùm è navì egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii causâ reliquerat; & concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hòc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: complurésque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

LXXXVIII. Quibus rebus animadversis; legiones sibi alias ex Asiâ adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipse enim necessariò Etesiis tenebatur; qui Alexandriâ navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum R. & ad se, quòd esset consul, pertinere existimans; atque eò magis officio suo convenire, quòd superiore consulatu cum patre Ptolemæo & lege & S. C. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; & de controversiis jure apud se potiùs, quàm inter se armis, disceptare.

LXXXIX. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutricius ejus eunuchus, nomine Pothinus.

Is primùm inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam causam evocari: deinde adjutores quosdam conscios sui nactus ex regis amicis, exercitum à Pelusio clàm Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus suprà meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus; quæ fieri vellet, litteris nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti, ex duobus filiis major, & ex duabus ea, quæ ætate antecederat. Hæc uti fierent, per omnes deos, pèrque fœdera, quæ Romæ secisset, eodem testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario poscerentur; (eæ, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur.

XC. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem; isque maximè vellet, pro communi amico atque arbitro, controversias regum componere: subitò exercitus regius, equitatusque omnis, venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copię nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret: relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliûmque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit: regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; & quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant; ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent; prius, quàm audiret, aut, cujus rei causâ missi essent, cognosceret; corripì, ac interfici jussit; quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus; alter interfectus est. Quo factò, regem in suâ potestate ut haberet, Cæsar effecit: magnam regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans; & ut privato paucorum & latronum potiùs, quàm regio consilio, susceptum bellum videretur.

XCI.

XCI. Erant cum Achillâ copiæ; ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris, contemnendæ viderentur: millia enim xx in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus; qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant; & nomen disciplinæque populi Romani dediderant; uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandria receptus, certaque vitæ conditio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur; qui vim suorum, quod in simili culpâ versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere: hi bona locupletum diripere stipendii augendi causâ, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto, consueverant. Erant præterea equitum millia ii, qui inveteraverant compluribus Alexandria bellis: hi Ptolemæum patrem in regnum reduxerant; Bibuli filios duos interfecerant; bella cum Ægyptiis gesserant: hunc usum rei militaris habebant.

XCII. His copiis fidens Achilles, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupat Alexandriam: præterea oppidi parte, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus est; sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus, impetum ejus sustinuit. Eodémque tempore pugnatum est ad portum: ac longè maximam attulit ea res dimicationem: simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur; & magnâ multitudine, naves longas occupare hostes conabantur; quarum erant L auxilio missæ ad Pompeium, quæ, prælio in Thessaliâ factò, domum redierant. Illæ triremes omnes & quinqueremes erant, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, xxii erant, quæ præsidii causâ Alexandria esse consueverant, constratæ omnes: quas si occupassent; classe Cæsari ereptâ,

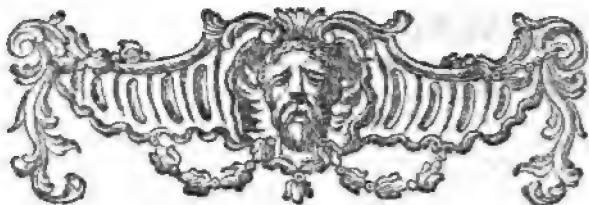
ereptâ, portum ac mare totum in suâ potestate haberent; commeatu auxiliisque Cæsarem prohiberent. Itaque tantâ est contentione actum, quantâ agi debuit; quum ille celerem in eâ re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar; omnesque eas naves, & reliquas, quæ erant in navibus, incendit; quòd tam late tueri tam parvâ manu non poterat: confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

XCIII. Pharus est in insulâ turris, magnâ altitudine, mirificis operibus extructa; quæ nomen ab insulâ accepit. Hæc insula objecta Alexandria, portum efficit: sed à superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCC in mare jactis molibus, angusto itinere & ponte cum oppido conjungitur. In hac sunt insulâ domicilia Ægyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentiâ aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, à quibus Pharus tenetur; non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar; hostibus in pugnâ occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit; atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tutò frumentum auxiliâque navibus ad eum sup-
portari possent: dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque indè auxillia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, & neutri pellerentur; (id efficiebant angustiae loci) paucisque utrimque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit. Hòc tractu oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipse habitandi causâ initio erat inductus; & theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua navalìa. Has munitiones insequentibus auxit diebus: ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuum possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regiâ transjecit, unaque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quæ res apud milites largitiones
auxit;

auxit; magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur; Pothinus, nutricius pueri, & procurator regni, in parte Cæsaris; quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, néve animo deficeret; indicatis deprehensisque internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII

A. H I R T I I

COMMENTARIORUM

DE BELLO ALEXANDRINO

LIBER UNUS.

I. **B**ELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodæ atque ex Syriâ Ciliciâque omnem classem accersit; ex Cretâ, sagittarios; equites, ab rege Nabatæorum Malcho evocat: tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliâque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augenter; atque omnes oppidi partes, quæ minùs firmæ esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur: quantùmque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci; in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio ferè tuta est Alexandria; quòd sine contignatione ac materiâ sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, testâque sunt rudere aut pavimentis. Cæsar studebat maximè, ut, quam angustissimam partem oppidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis à reliquâ parte urbis excluderet: illud spectans; primùm, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur:

ministraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex alterâ oppidi parte auxilium ferri posset; in primis verò, ut aquâ pabulôque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus largè præbere poterat.

II. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur: nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii regnûmque pertinet, legatos conquistoresque, delectûs habendi causâ, miserant; magnûmque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant; & innumerabilem multitudinem adduxerant: nec minùs in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ: servos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiûmque præbebant. Hâc multitudine dispositâ, munitiones semotarum partium tuebantur: veteranas cohortes, vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quâcumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. Omnibus viis atque angiporis, triplicem vallum obduxerant: erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus xi pedes altitudinis habebat: quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant: præterea alias ambulatorias, totidem tabulatorum confixerant, subjectisque eas rotis, funibus jumentisque objectis, directis plateis, in quamcunque erat visum, partem movebant. Urbs fertilissima & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, eâ sollertiâ efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur: & suâ sponte multa reperiebant: unôque tempore, & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant; atque hæc principes in conciliis concionibusque agitabant; *populum Romanum paullatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fugâ eodem recepisse: ac Cæsarem venisse cum copiis: neque morte Pompeii quidquam profectum, quò minùs Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam:*

provinciam : idque agendum maturè : namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse.

III. Interim, dissensione ortâ inter Achillan, qui veterano exercitui præerat; & Arsinoën regis Ptolemæi minorem filiam, ut suprà demonstratum est: quum uterque utrique insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum nutricium suum; atque Achillan interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio & custode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi transditur. Is, suscepto officio, largitionem in milites auget; reliqua pari diligentia administrat.

IV. Alexandria est ferè tota suffossa; specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquefcit ac subsidit. Hâc uti domini ædificiorum atque eorum familia consueverunt: nam quæ flumine Nilo fertur, adèd est limosa atque turbida, ut multos variôsque morbos efficiat: sed eâ plebes ac multitudo contenta est necessariò, quòd fons urbe totâ nullus est. Hoc tamen flumen in eâ parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur: quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aquâ intercludi; qui, distributi munitionem tuendarum causâ, vicatim ex privatis ædificiis, specubus, & puteis extractâ aquâ utebantur. Hòc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur: interseptis enim specubus; atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur; aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. Quamobrem falsior paullò præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis; magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob causam id accidisset: nec satis sibi ipsi credebant; quum se inferiores ejusdem generis ac saporis aquâ dicerent uti, atque antè consuêssent: vulgòque inter se conferebant; & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Parvo verò temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino; illa inferior cor-
ruptior

ruptior jam, falsiorque reperiebatur. Quo facto dubitatione sublatâ, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur: atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet: alii multo graviores extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinos possent in apparandâ fugâ, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non moverat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & descivisse à suis videbatur: ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii; multa oratio frustra absumeretur: quum verò uno tempore & natio eorum & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad prodicionem, nemo dubitare potest.

V. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minuebat. Nam *puteis fossis aquam dulcem posse reperiri* affirmabat; *Omnia enim littora, naturaliter aquæ dulcis venas habere: quod si alia esset littoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare liberè tenerent, neque hostes classẽ haberent, prohiberi sese non posse, quò minus quotidie aquam navibus peterent, vel à sinistrâ parte à Parætonio, vel à dextrâ ab insulâ; quæ diversæ navigationes nunquam uno tempore adversis ventis præcluderentur.* *Fugæ verò nullum esse consilium, non solum iis qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem qui nihil præterquam de vitâ cogitarent: magno negotio impetus hostium adversos ex munitionibus sustineri; quibus relictis, nec loco nec numero pares esse posse: magnam autem moram & difficultatem adscensum in naves habere, præsertim ex scaphis.* *Summam esse contrâ in Alexandrinis velocitatem, locorumque & ædificiorum notitiam: hos, præcipuè in victoriâ insolentes, prækursuros & loca excelsiora atque ædificia occupaturos; ita fugâ navibusque nostros prohibitueros.* Proinde *ejus consilii obliviscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent.* Hâc oratione apud suos habitâ, atque omnium mentibus excitatis; dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos

teos animum conferant; néve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis; magna unâ nocte vis aquæ dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non longi temporis labore occursum est.

VI. Eo biduo, legio xxxvii ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naves à Domitio Calvino, ad littora Africæ paullo supra Alexandriam delata est. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur; sed loca sunt egregia omni illâ regione ad tenendas anchoras: hi, quum diu retinerentur, atque aquæ inopiâ premerentur; navigio actuario Cæsarem faciunt certiores. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navim conscendit, atque omnem classem sequi iussit; nullis nostris militibus impositis; quòd, quum longius paullo discederet, munitiones nudari nolebat; quumque ad eum locum accessisset qui appellatur Cherronesus; aquandique causâ, remiges in terram exposuisset; nonnulli ex eo numero, quum longius à navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Quâ re compertâ, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt: itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de causis eo die dimicare nolebat; quòd & nullos milites in navibus habebat, & post horam x diei res agebatur: nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitiâ confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quòd nulla satis idonea esset hortatio, quâ neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit; quem in locum illos successuros non existimabat.

VII. Erat una navis Rhodia, in dextro Cæsaris cornu, longè ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes, non tenuerunt sese; magnoque impetu iv ad eam

con-

constratae naves, & complures apertae, contenderunt: cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quamquam, siquid gravius illi accidisset, meritò casurum judicabat. Prælium commissum est, magnâ contentione Rhodiorum; qui quum in omnibus dimicationibus & scientiâ & virtute præstitissent, tum maximè illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpâ detrimentum acceptum videretur. Ita prælium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis: depressa est altera; alterâque perforata; deinde omnes epibatis nudatae: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quòd nisi nox prælium diremisset, totâ classe hostium Cæsar potitus esset. Hâc calamitate perterritis hostibus; adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remigio victricibus suis Alexandriam deducit.

VIII. Eo detrimento adeò sunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, sed scientiâ classiariorum se victos viderent; ut ***** quibus & superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: & materiam cunctam objicerent, quòd nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem, postea quàm Ganymedes in concilio confirmavit, *se se & eas, quæ essent amissæ, restitutum; & numerum adaugeturum*; magnâ spe & fiduciâ veteres reficere naves, accuratiùsque huic rei studere atque inservire instituerunt: ac, tametsi amplius ex navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt: videbant enim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse; si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, & urbis & regionis maritimæ, quotidianoque usu à pueris exercitati; ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant; & quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

IX. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ, exigendi portorii causâ, dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum

dum non erant usi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant; asseres remorum usum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremò, non longam navigationem parabant; sed præsentis temporis necessitati serviebant, & in ipso portu conflagendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes xxii, quinqueres v, confecerunt: ad has, minores apertasque complures adjecerunt: & in portu periclitati, remigio quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt; seque ad conflagendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves ix habebat (nam, x missis, una in cursu littore Ægyptio defecerat) Ponticas viii, Lycias v, ex Asiâ xii. Ex his quinqueres v erant, & quadriremes x; reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. Tamen virtute militum confusus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

X. Postquam eò ventum est, ut sibi uterque eorum consideret; Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has, spatium eo passuum relinquit; quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Posthunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producant, atque instruunt: in fronte collocant xxii: reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt: magnum præterea numerum minorum navigiorum & scapharum producant, cum malleolis ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma, nostris terroris asferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: (sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ) satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quòd, eò qui intrassent; & ad explicandam classem & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur.

XI.

XI. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret; Qui, ubi Cæsaris animum advertit, *Videris mihi, inquit, Cæsar, vereri, si hæc vada primus navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. Nobis rem committe; nos prælium sustinebimus, (neque tuum iudicium fallemus) dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori & dolori est.* Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus profectus, dat signum pugnæ. Progressas ultra vadum iv Rhodias naves circumfistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte sollertiâque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur; sed semper venientibus adversæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessariò discessum ab arte est, propter angustias loci; atque omne certamen in virtute constitit. Neque verò Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima testâ peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque & votis victoriam suis ab diis immortalibus exposceret.

XII. Minimè autem erat par prælii certamen. Nostris enim prorsus neque terrâ neque mari effugium dabatur victis; omniâque victoribus erant futura in incerto: illi, si superâssent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, per paucos de summâ rerum ac de salute omnium decertare; quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat; ut hōc majori animo contenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum,

cum, notum, prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam 'proficisceretur. Itaque hōc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus, multitudo prodesset; neque electi ad virtutem ex tantâ multitudine hostium viri, virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hōc prælio quinquere mis una, & biremis cum defensoribus remigibusque; & deprimuntur tres; nostris incolumibus omnibus: reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminuentibus, & nostros adire propius prohibuerunt.

XIII. Hoc ne sibi sæpius accidere posset; omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam, molémque ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magnâ ex parte munitionibus in oppido, & illam & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio; cohortes x, & levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit: alteram insulæ partem, distinendæ manûs causâ, cum constratis navibus aggreditur; præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primò, impetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & littora armati defendebant; quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis navibusque longis v, mobiliter & scienter angustias loci, tuebantur. Sed ubi, locis primùm cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in littore consisterunt; atque hos sunt alii subsecuti; constantérque in eos, qui in littore æquo insisterant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. His pulsus: custodiâ portûs relicta, ad littora & vicum applicaverunt; sèque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt. Neque verò diutiùs ipsi eâ munitione se continere potuerunt; etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum; (ut minora majoribus conferantur) turrésque editæ & conjunctæ muri locum obtinebant; neque nostri aut scalis, aut cratibus;

aut

aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum: sed terror hominibus mentem consiliūque eripit, & membra debilitat: ut tunc accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fugâ suorum & cæde paucorum, xxx pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt; sēque per molem in mare præcipitaverunt, & dccc passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfecitque sunt: sed numerus captivorum omnino fuit dc.

XIV. Cæsar, prædâ militibus concessâ, ædificia diripi jussit; castellūque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi præsidium posuit. Hunc fugâ Pharitæ reliquerant: fortiozem illum, propiorēque oppido, Alexandrini tuebantur: sed eum postero die simili ratione aggreditur; quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursus & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jāque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è navibus sagittisq̃ depulerat, atque in oppidum redegerat; & cohortium iii instar in terram exposuerat; (non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur) reliquæ copię in navibus stationem obtinebant. Quo factō, imperat pontem adversus hostem prævallari; &, quā exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere effecto; nulla omnino scapha egredi posset: altero instituto, omnes Alexandrinorum copię ex oppido se ejicere, & contra munitiones pontis latiore loco consiliterunt; eodēque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris, ex ponte, ex mole; ab illis, ex arēā quæ erat adversus pontem, & ex navibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militēsque hortante; remigum magnus numerus, & classiariorum, ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum, studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primū navigia hostium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navibus

bus Alexandrini pauci; ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fugâ incitati Alexandrini, ex navibus egrediebantur, nostrósque acriùs perturbatos insequiebantur. Simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navésque à terrâ repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac primâ mole constiterant; quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent; veriti, ne ab tergo circumvenirentur; & discessu navium omnino reditu intercluderentur; munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naves contenderunt: quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens, & dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est. Nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti, incolumes discesserunt: pauci, allevati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatârunt. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit: quò multitudine hominum insecuta quum irrumperet, neque administrandi neque repellendi à terrâ facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit; atque ad eas, quæ longiùs constiterant, naves adnavit: hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit. Navigium quidem ejus, multitudine depressum militum, unâ cum hominibus interiit. Hôc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum classarii & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmaverunt; atque, egestis ex mari lapidibus, liberè sunt usi postea ad mittenda navigia.

XV. Hôc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensî potiùs atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis;

dis; in præliisque quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurentibus & erumpentibus Alexandrinis ***** manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studiis militum; nec divulgata Cæsaris cohortatio, subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

XVI. Alexandrini, quum Romanos & secundis rebus confirmari & adversis incitari viderent; neque ullum belli tertium casum nōssent, quò possent esse firmiores; (ut conjecturâ consequi possumus) aut admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis; aut suo priore consilio, per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæsarem miserunt, ut *dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse (confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissimâ Ganymedis) facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem amicitiamque venturi essent; nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quò minùs se dederent.* Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quòd, si quo pacto sentirent ea, quæ postulerent; mansurum in fide dimissum regem credebat: fin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent; splendidiùs atque honestiùs sese contra regem, quàm contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut *confuleret regno paterno; parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis & ruinis esset deformata; cives suos primùm ad sanitatem revocaret, deinde conservaret; fidem populo Romano sibi que præstaret, quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; dexterâ dexteram tenens, dimittere cœpit adultâ jam ætate puerum.* At regis animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis sœ moribus degeneraret, flens orare contrà Cæsarem cœpit, *ne se dimitteret; non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius.* Compressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus; *celeriter, si illa sentiret,*
P 2 *fore*

fore cum secum affirmans; ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adedò contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militesque lætabantur; quòd nimia bonitas ejus fallaciis pœri elusa esset. Quasi verò id Cæsar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset.

XVII. Quum duce assumto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos, animadvertent; eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent: rumorésque exsisterent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syriâ Ciliciâque adduci: quod nondum Cæsari auditum erat: interea, commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercepte statuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nuntiatum est, classem jubet expediri atque instrui. Præficit huic Tib. Neronem. Proficiscuntur in eâ classe Rhodiæ naves; atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriores casum reservat; superiorum temporum dissimilis Euphranorem prosequabatur. Nam, quum ad Canopum ventum esset, instructaque utrimque classis conflixisset, & suâ consuetudine Euphranor primus prælium commisisset, & illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit; sive quòd in ipso satès præsidii, pro virtute ac felicitate ejus, putarent esse; sive quòd ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem gessit, solus cum suâ quadriremi victrice periit.

XVIII. Sub idem tempus Mithridates Pergamentus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello & virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris; missus in Syriam Ciliciâque initio belli Alexandrini, ad auxilia accer-

accersenda; magnas copias, quas celeriter & propensissimâ civitatum voluntate & suâ diligentia confecerat; itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adduxit: idque oppidum, firmo præsidio occupatum ab Achillâ propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus; & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiciebat; & perseverantiâ constantiâque oppugnandi; quo die est aggressus, in suam redegit potestatem: præsidiumque ibi suum collocavit. Indè, re bene gestâ, Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate eâ, quæ plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat.

XIX. Locus est ferè regionum illarum nobilissimus, non ita longè ab Alexandriâ, qui nominatur Delta; quod nomen à similitudine litteræ cepit: nam pars quædam fluminis Nili, mirè derivata inter se duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium reliquens, diversissimo ad littus intervallo mari conjungitur. Cui loco quum appropinquare Mithridaten rex cognovisset, & transeundum ei flumen sciret; magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten, vel sine dubio retineri posse, credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copię flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt; festinantes præripere subsequenter victoriæ societatem; quorum impetum Mithridates magnâ cum prudentiâ, consuetudine nostrâ castris vallatis, sustinuit: quum verò incautè atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique factâ, magnum numerum eorum interfecit; Quodd nisi locorum notitiâ reliqui se texissent; partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent; funditus deleti essent. Qui ut paullulum ab illo timore se recreârunt, adjunctis iis qui subsequebantur, rursus Mithridaten oppugnare cœperunt.

XX. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem hæc accidisse rex. Ita penè sub idem tempus, & rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus; in quo magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret: sed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti suprâ demonstravimus; prius tamen regis copiis occurrit, quàm is Mithridaten aggredi posset: eúmque ad se victorem incolumi exercitu recepit.

XXI. Confederat cum copiis rex, loco naturâ munito; quod erat ipse excellior, planitie ex omnibus partibus subjectâ: tribus autem ex lateribus, variis genere munitionibus tegebatur: unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur. Inter castra regis & Cæsaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab Regis castris, millia passuum circiter VII. Rex, quum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent: nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitesque nostros, quod tam diu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transuârunt: & legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinòque aggere injecto flumen transferunt: quorum impetum adeò pertimuerunt hostes, ut in fugâ spem salutis collocarent. Sed id frustra: namque ex eâ fugâ pauci ad regem refugerunt, penè omni reliquâ multitudine interfectâ.

XXII. Cæsar, re præclarissimè gestâ, quum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis castra perterritus. Hæc quum & opere magno vallata, & loci natura

tarâ munita adverteret; confertâque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; lassos itinere ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longè à suis castris muniverat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat, vici obtinendi causâ; Cæsar aggressus omnibus copiis, expugnat: non quòd id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed ut ab eâ victoriâ, perterritis Alexandrinis protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt; acerrimèque minus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: unâ, quam liberum accessum habere demonstravi; alterâ, quæ mediocre intervallum inter castra & flumen Nilum habebat. Maxima & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat: plurimum autem proficiebant hostes in repellendis vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant: diversis enim telis nostri figebantur; adversi, ex vallo castrorum; aversi, ex flumine; in quo multæ naves instructæ funditoribus & sagittariis, nostros impugnabant. Cæsar, cum videret milites acrius præliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem: quumque animum adverteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quòd & per se munitus esset; & studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur: cohortes illò circuire castra, & summum locum aggredi, jussit; hisque Carsulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientiâ, virum præstantem. Quòd ut ventum est; paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrimè pugnantibus; diverso clamore & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum discurrere cœperunt: quorum perturbatione, nostrorum animi adeò sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum cape-

rent; ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipsâ fossâ munitionis magnâ ruinâ oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum; receptumque in navem; & multitudinem eorum, qui, ad proximas naves adnabant, demerso navigio, perisse.

XXIII. Re felicissimè celerrimèque gestâ; Cæsar, magnæ victoriæ fiduciâ, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis; veste eâ sumptâ, quâ supplices dominantes deprecari consueverunt; sacrisque omnibus prolati, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti; advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dederunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magnâ gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur.

XXIV. Cæsar Ægypto atque Alexandriâ potitus, reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam, majore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum; majorique ex duabus filiis Cleopatraz, quæ manserat in fide præsidiiisque ejus. Minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnâsse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veteranâ vi secum deductâ, cæteras ibi relinquit; quò firmitus esset eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanerant in Cæsaris amicitia; neque

que vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. Simul ad imperii nostri dignitatem utilitatēque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidiis eos nostris esse tutos; & hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

XXV. Dum hæc in Ægypto geruntur; rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam finitimāsque provincias administrandas transdiderat, venit; oratum, *ne Armeniam minorem, regnum suum; nève Cappadociam regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur; imperata sibi facere, pecuniāque promissam Cæsari non posse se perolvere.* Domitius, non tantum ad explicandos sumtus rei militaris quum pecuniam necessariam esse judicaret; sed etiam turpe populo Romano, & Cæsari victori, sibi que infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios confestim ad Pharnacem mittit, *Armeniā Cappadociāque decederet; nève occupatione belli civilis, populi Romani jus majestatemque tentaret.* Hanc denunciationem quum majorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus, tricesimam sextam, secum ducit; et in Ægyptum ad Cæsarem mittit, litteris ejus evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni xxxvi duas à Deiotaro, quas ille disciplinā atque armaturā nostrā complures annos constitutas habebat; equitēsque centum: totidēque ab Ariobarzane fœmit. Mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctumque Patifium in Ciliciam, ad auxilia accersenda. Quæ copiæ celeriter omnes, jussu Domitii, Comana convenerunt.

XXVI. Interim legati à Pharnace responsa referunt; *Cappadociā se decessisse; Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet: denique ejus regni causa integra Cæsari servaretur; paratum enim se facere, quod*

is statuisset. Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadociâ decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quòd facilius Armeniam defendere posset subiectam suo regno, quàm Cappadociam longiùs remotam; quòdque omnes III legiones adducturum Domitium putâisset; ex quibus cum II ad Cæsarem missas audisset, audaciùs in Armeniâ substitisset: perseverare cœpit, ut eo quoque regno decederet; *neque enim aliud jus esse Cappadociæ atque Armeniæ; nec justè eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur; id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset.* His responsis datis; cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam; locisque superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis jugum editum sylvestre est, pertinens in Armeniam minorem; quo Cappadocia finitur ab Armeniâ: cujus itineris, has esse certas opportunitates; quòd, in locis superioribus, nullus impetus repentinus accidere hostium poterat; & quòd Cappadocia his jugis subiecta, magnam commeatûs copiam erat subministratura.

XXVII. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit; quæ de pace agerent, regiâque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur: *nec sibi quidquam fore antiquius, quàm dignitatem populi Romani & regna sociorum recuperare,* legatis respondabat. Magnis & continuis itineribus confectis quum adventaret ad Nicopolim; quod oppidum in Armeniâ minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamèn altis ab duobus lateribus objectis, satès magno intervallo ab oppido remotis; castra posuit, longè à Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, quum locus angustus atque impeditus esset, transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque penè disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intrà eas fauces dissipari iussit, paganósque & oppidanos in iis locis observari, ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris & pecora & homines animadverteret versari, tamquam amicorum adventu: sin verò, ut in hostium fines, veniret; prædâ diripiendâ milites dissiparentur, dispersique cæderentur.

XXVIII.

XXVIII. Hæc quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium; quum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amisâ proximi temporis occasione, veritus ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit: quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto; in fronte enim, simplici directâ acie, cornua trinis firmabantur subsidiis; eadem ratione hæc mediâ collocabantur acie, duobus dextrâ sinistrâque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructâ.

XXIX. Proximâ nocte Pharnaces; interceptis tabelariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant; cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitareque à Domitio, ut quam primum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Quâ cognitâ re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; quum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, quâ facillimum accessum & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedum altitudinis, in eum locum deduxit, quò longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat; equitatum autem ab lateribus omnem, extra fossam, collocabat; qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum.

XXX. Domitius autem; quum Cæsaris magis periculo, quàm suo commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine causâ discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum; reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructâ,

structâ, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varièque pugnatur: nam xxxvi legio, quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeò secundum prælium fecit; ut mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, averfòsque hostes aggrederetur. At Pontica ex alterâ parte legio, quum paullulùm averfa hostibus cessisset; fossam autem circuire acies secundò conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem; in ipso transitu fossæ, confixa & oppressa est. Deiotari verò legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiarum, cornu suo dextro mediâque acie, converterunt se ad xxxvi legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata; præsentissimòque animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium; quò Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Ponticâ legione penè totâ amissâ, magnâ parte Deiotari militum interfectâ; xxxvi legio in loca se superiora contulit non amplius ccl desideratis. Ceciderunt eo prælio splendidi ac illustres viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit; itineribusque tutis, per Capadociam se in Asiam recepit.

XXXI. Pharnaces rebus secundis elatus; quum de Cæsare ea, quæ optabar, speraret; Pontum omnibus copiis occupavit: ibique & victor & rex crudelissimus, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum, Ponticorumque diripuit; supplicia constituit in eos qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora; Pontumque, nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

XXXII. Sub idem tempus, in Illyrico est incommodum acceptum. Quæ provincia superioribus mensibus retenta, non tantùm sine ignominia, sed etiam cum laude, erat. Namque eò missus ætate cum ii legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor pro prætore; quamquam erat provincia minimè copiosa ad exerci-

tus

tus alendos, & finitimo bello ac diffensionibus vastata & confecta; tamen prudentiâ ac diligentia suâ, quod magnam curam suscipiebat, ne quod temere progrediretur, & recepit & defendit. Namque & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas & bellum inferendum, expugnavit; eâque prædâ milites donavit; quæ etsi erat tenuis, tamen in tantâ provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta: & quum Octavius ex fugâ Pharsalici prælii, magnâ classe in illum se sinum contulisset; paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitas; ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum. Et quum diversissimâ parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; complurésque adversarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se reliquiis ex fugâ collectis contulisse audiret; litteras ad Gabinium mittit, uti *cum legionibus tironum quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum; conjunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret; omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat.*

XXXIII. Gabinus ut in Illyricum venit, hyberno tempore anni ac difficili: five copiosorem provinciam existimans; five multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens; five virtute & scientiâ confusus, quâ sæpe in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu ausûque suo gesserat; neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus intercluso mari tempestatibus commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita, quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur; crebra incommoda accipiebat: adeoque est a barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant; in agmine

agmine dimicare sit coactus. Quo prælio duobus milibus militum ampliùs amissis, centurionibus xxxviii, tribunis iv; cum reliquis copiis Salonam se recepit: summâque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. Cujus & infelicitas vivi, & subita mors, in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, & virtus Vatinii versari passa non est.

XXXIV. Vatinius, Brundisii quum esset; cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico; quum crebris litteris Cornificii, ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur; & M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros: etsi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatésque hyemis & subitæ præparationis. Nam, quum ipse paucas in portu naves longas haberet; litteras in Achaiam ad Q. Kalenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod quum tardiùs fieret, quàm periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis justâ ad præliandum, rostra imposuit; his adjunctis navibus longis, & numero classis aucto; militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relictî erant Brundisii, quum exercitus in Græciam transportaretur; profectus est in Illyricum: maritimâsque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur; nec sibi ullius rei moram necessitatémque injungebat, quin, quàm celerimè posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc, oppugnantem Epidaurum terrâ marique, ubi nostrum erat præsidium; adventu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiumque nostrum recepit.

XXXV.

XXXV. Octavius, quum Vatinium classem magnâ cōparte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset; confusus suâ classe, subsistit ad insulam Tauridem: quâ regione Vatinius insequens navigabat; non quòd Octavius ibi resistisse sciret, sed quòd eum longiùs progressum insequi decreverat. Quum propiùs Tauridem accessisset; distensis suis navibus, quòd & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis; repentè adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antennas jubet, & milites armari: & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum; quæ primæ naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repentè oppressi: parati deinceps Octavianiani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies: ordine disposita magis, Octaviana: paratior militum animis, Vatiniana.

XXXVI. Vatinius, quum animadverteret neque navium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi; fortunæ rem committere maluit. Itaque primus suâ quinquere mi in quadriremi ipsius Octavii impetum fecit. Celerrimè fortissimèque contrà illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeò vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maximè: nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prælium factum est: quantòque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admirandâ virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; & dimicatione æquatâ, longè superiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octavianiani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert; in quam plures quum confugerent, depressa scapha; vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem: eo receptus, quum prælium nox dirimeret,

tem-

tempestate magnâ velis profugit; sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicârat.

XXXVII. At Vatinius, re bene gestâ, receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. Capit ex eo prælio penterem I, trîremes II, dicrotas VIII, complurésque remigés Octavianos: posterôque ibi die fuit, dum suas captivâsque naves reficeret. Post diem III, contendit in insulam Issam; quod eò se recepisse ex fugâ credebat Octavium. Erat in eâ regione nobilissimum oppidum, conjunctissimumque Octavio: quò ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dederunt; comperitque ipsum Octavium, paucis parvisque navigiis, vento secundo, regionem Græciæ petisse; indè ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclarissimè gestâ, provinciâ receptâ & Cornificio redditâ, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsâ; victor se Brundisium, incolumi exercitu & classe, recepit.

XXXVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & Palæpharfalli rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno tum etiam majore periculi famâ dimicabat; Cassius Longinus in Hispaniâ proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ causâ relictus; sive consuetudine naturæ suæ; sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus; magnas odii sui fecerat accessiones: quod vel ex conscientiâ sua, quum de se mutò sentire provinciam crederet; vel multis signis & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animadvertere poterat: & compensare offensionem provinciæ, exercitûs amore cupiebat. Itaque quum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus est pollicitus. Nec multò post; quum in Lusitaniâ Medobregam oppidum, montemque Herminium expugnâset, quò Medobregenses confugerant; ibique Imperator esset appellatus; iterum HS centenis milites donavit. Multa præterea & magna præmia singulis concedebat; quæ speciosum reddebant præsentem exercitûs amorem; paullatim tamen & occultè militarem disciplinam severitatèque minuebant.

XXXIX.

XXXIX. Cassius, legionibus in hyberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit; contractumque in eâ æs alienum, gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere: & (ut largitionis postulat consuetudo) per causam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur: pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium, simultatum causæ tenues conjiciebantur: neque ullum genus quæstus, aut magni & evidentis, aut minimi & sordidi, prætermittebatur; quo domus & tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modò aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut inter æos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad jacturas & detrimenta rei familiaris adjungebatur.

XL. Quibus de causis accidit, ut, quum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat Quæstor; similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus; qui, quum in illâ societate versarentur rapinarum, nihilo minus tamen oderant eum, cujus nomine peccabant: sibi que, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod intercederat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. V legionem novam conscribit: augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. Complentur equitum III millia; maximisque ornantur impensis: nec provinciæ datur ulla requies.

XLI. Interim litteras accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret; quod magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia; majoraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod sibi novarum provinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliæque adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum navisque c præpararentur, pecuniæque describerentur atque imperarentur; ne qua res, quum redisset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione: non

non enim labor aut vigilantia, cupienti præfertim aliquid, Cassio deerat.

XLII. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positus, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris jussu gerere deberet: polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjecisset, his centenos se daturum; v fore in Hispaniâ legionem. Ex concione se Cordubam recepit. Eoque ipso die, meridianâ horâ, quum in Basilicam iret; quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei transdit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassi tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco quum se insinuâisset; sinistrâ corripit eum, dextrâque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit à conjuratis impetus universis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictorem. Hòc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vassius & L. Mergilio, simili confidentiâ Plancum municipem suum adjuvant: erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus fauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim berones complurésque evocatos cum telis secum habere consueverat; à quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequerentur: quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & Manilius Tuscus. Minutius inter saxa, quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur; &, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in castra; militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipuè Cassium esse, gratulatur: tollitur à multitudine in tribunal: prætor appellatur: nemo enim aut in provinciâ natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis; (quo in numero erat 11 legio) non cum omni provinciâ consenserat in odio Cassii: (nam legiones xxx & xxi, paucis mensibus in Italiâ scriptas, Cæsar attribuerat Longino: v legio ibi nuper erat confecta.) Interim nunciatur Laterensi, vivere Cassium.

Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognitâ, xxx legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori suo : facit hoc idem xxi, subsequitur has v. Quum 11 legiones reliquæ essent in castris : secundani, veriti ne soli relinquerentur ; atque ex eo, quid sensissent, indicaretur ; secuti sunt factum superiorum. Permanfit in sententiâ legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi ; legionem v in castra remittit, cohortibus xxx retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Raciliûm & L. Laterensem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis & gratiæ provincialem hominem, sibi que tam familiarem quàm Laterensem & Raciliûm, in eâdem fuisse conjuratione : nec diu moratur dolorem suum, qu' n eos interfici jubet. Minutium libertis transdit excrucium ; item Calpurnium Salvianum : qui profitetur indicium, conjuratorumque numerum auget ; verè, ut quidam existimant ; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures : quos Cassius interfici jubet ; exceptis iis, qui se pecuniâ redemerunt : nam palàm HS x, cum Calpurnio paciscitur ; & cum Q. Sextio, L : qui si maximè nocentes sunt multati ; tamen periculum vitæ dolorque vulnerum pecuniâ remissus, crudelitatem cum avaritia certâsse significabat.

XLIII. Aliquot post diebus, litteras à Cæsare missas accipit ; quibus cognoscit Pompeium in acie victum amissis copiis fugisse. Quâ re cognitâ mistam dolori vbluptatem capiebat. Victoriæ nuncius lætitiâ exprimebat : confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrùm nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas jubet referri. Quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Quem autem Romanorum delectum instituit ; quosque ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos habebat ; transmarinâ militiâ perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat.

vocabat. Magnum hoc fuit veſtigal ; majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum luſtrat : legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia, mittit ad Trajeſtum : ipſe, claſſem quàm parabat, ut inſpiceret, Hiſpalim accedit : ibique moratur ; propterea quòd ediſtum totâ provinciâ propoſuerat, ut quibus pecunias imperaſſet, neque contuliſſent, ſe adirent. Quæ evocatio vehementer omnes perturbavit.

XLIV. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculæ fuerat, nunciat famâ legionem xxx, quam Q. Caſſius legatus ſimul ducebat ; quum Ilurgim ad oppidum caſtra haberet, ſeditione factâ, centurionibus aliquot occiſis, qui ſigna tolli non patiebantur, diſceſſiſſe ; & ad ii legionem contendiſſe, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognitâ re, noctu cum v cohortibus undevicesimanorum egreditur : manè pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perſpiceret, moratus ; Carmonam contendit. Hic, quum legio xxx & xxi, & cohortes iv ex v legionē, totuſque conveniſſet equitatus ; audit iv cohortes à vernaculis oppreſſas ad Obuculam, cum his ad ſecundam perveniſſe legionem, omniſque ibi ſe conjunxiſſe ; & T. Thorium Italicenſem ducem delegiſſe. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in poteſtate retineret ; Q. Caſſium legatum, Hiſpalim mittit. Paucis ei diebus aſſertur, conventum Cordubenſem ab eo deſeciſſe ; Marcellumque, aut voluntate aut neceſſitate adductum, (namque id variè nunciabatur) conſentire cum Cordubenſibus : ii cohortes legionis v, quæ fuerant Cordubæ in præſidio, idem facere. Caſſius, his rebus incenſus, movet caſtra ; & poſtero die Segoviam ad flumen Silicenſe venit. Ibi habitâ concione, militum tentat animos : quos cognoscit non ſuâ, ſed Cæſaris abſentis cauſâ, ſibi fidiffimos eſſe ; nullumque periculum deprecaturus, dum per eos Cæſari provincia reſtitueretur.

XLV. Interim Thorius ad Cordubam veterēs legiones adducit : ac, ne diſſenſionis initium natum ſeditioſâ militum ſuâque videretur naturâ ; ſimul, ut contra Q. Caſſium, qui Cæſaris nomine majoribus viribus uti videbatur,

debatur, æquè potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle, palàm dictabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeii; cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id quâ mente commotus fecerit, conjecturâ sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat. Milites aded fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviàm prodit; neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac prætextatorum: deprecaturque, *ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare.*

XLVI. Tantæ multitudinis precibus & lacrimis exercitus commotus; quum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine & memoriâ; tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis, Longinum esse in odio; neque se conventum, neque M. Marcellum, contra Cæsaris causam posse perducere: nomen Pompeii ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, prætorémque appellârunt; & sibi conventum adjunxerunt; castrâque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV millia passuum à Cordubâ, citra flumen Bætîm, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniâ, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit; *subsidio sibi provinciæque, Cæsaris causâ, quamprimum veniret.* Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit.

XLVII. Cujus rei deformitate atque indignitate, legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priusque configendi sibi potestas fieret, quàm cum tantâ contumeliâ nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammâque consumerentur: Marcellus, quum configere miserrimum putaret; quodd & victoris & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum; neque suæ potestatis esse; legiones Bætîm transducit, atque aciem instruit.

struit. Quum Cassium contrà pro castris suis aciem infroxisse loco superiore videret; causâ interpositâ quòd is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Cassius; quo bene valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat; aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hòc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset; Marcellus castra Bætım transfert: crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen configitur, propter locorum difficultates.

XLVIII. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus; habebat enim veteranas legiones multisque prœliis expertas. Cassius fidei magis, quàm virtuti, legionum confidebat. Itaque quum castra castris collatâ essent; & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aquâ Cassianos posset; Longinus, veritus ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibi que infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur; celerique itinere Uliam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi ad eò conjuncta ponit mœnibus castra, ut & loci naturâ (namque Ulia in edito loco posita est) & ipsâ munitione urbis undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, & quàm proximè potest Uliam, castra castris confert: locorumque cognitâ naturâ; quò maximè rem deducere volebat, necessitate est adductus; ut neque confingeret, (cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat) neque vagari Cassium latius pateretur, ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Cassiumque munitionibus clausit: quæ priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit; quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione & inutilis necessarium consumeret frumentum.

XLIX.

XLIX. Paucis diebus, litteris Cassi acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliares Hispanorum: namque ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispaniâ nonnullæ civitates rebus Cassi studebant, plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter crebroque; ut accidit, fortunâ sæpe ad utrumque transferebat victoriam; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus.

L. Interim Lepidus ex citeriore provinciâ, cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum & reliquorum auxiliorum, venit eâ mente Uliam, ut, sine ullo studio, contentiones Cassi Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione se credit atque offert Marcellus: Cassius contra suis se tenet præfidiis; sive eò quòd plus sibi juris deberi, quam Marcello existimabat; sive eò quòd, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. Ponit ad Uliam Castra Lepidus; neque habet à Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur, interdicat: ad exeundum, Cassium invitat; fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidque Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententiâ; postulat, uti munitiones disjicerentur, sibi que liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed propè jam constituta opera quum complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ; auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris neque opinantibus omnibus, (si tamen in omnibus fuit Cassius, nam de hujus conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. Quòd nisi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, prælium esset diremptum; major calamitas esset accepta.

LI. Quum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam cum suis proficiscitur; Cassius Car-

Carmonam. Sub idem tempus, Trebonius Proconsul ad provinciam obtinendam venit: de cujus adventu ut cognovit Cassius; legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hyberna distribuit; ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit: ibique, adverso tempore navigandi, naves conscendit: ut ipse prædicabat; ne se Trebonio & Lepido & Marcello committeret: ut amici ejus discebant; ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut cæteri existimabant; ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cujusquam veniret. Progressus secundâ, ut hybernâ, tempestate; quum in Iberum flumen, noctis vitandæ causâ, se contulisset; indè, paullo vehementiore tempestate, nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus; adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis; in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersâ navi periit.

LII. Quum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset; atque ab iis, qui Româ venerant ad eum cognosceret, litterisque urbanis animadverteret, multa Romæ malè & inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satîs commodè geri; quòd &, contentionibus Tribunitiis, perniciosæ seditiones orirentur; &, ambitione atque indiligentiâ Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatibusque essent: eaque omnia flagitare adventum suum videret: tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionésque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syriâ, Ciliciâ, Asiâ celeriter se confecturum sperabat; quòd hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithyniâ ac Ponto, plus oneris videbat impendere sibi: non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat; quum secundo prælio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus civi-

civitatis, quæ majore sunt dignitate, præmia benemeritis & viris & publicè tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit: reges, tyrannos, dynastas provinciæ, finitimósque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciæ tuendæ ac defendendæ, dimittit & sibi & populo Romano amicissimos.

LIII. Paucis diebus in eâ provinciâ consumptis; Sex. Cæsarem, amicum et necessarium suum, legionibus Syriæque præficit; ipse eâdem classe, quâ venerat, proficiscitur in Ciliciam: ~~cujus~~ provinciæ civitates omnes evocat Tarsum; quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobilissimum fortissimúmque est. Ibi, rebus omniibus provinciæ & finimarum civitatum constitutis; cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum, non diutius moratur: magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum & sanctissimum in Cappadociâ Bellonæ templum; quòd tantâ religione colitur, ut sacerdos ejus deæ, majestate, imperio, & potentiâ, secundus à rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithyno adjudicavit; qui, regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum, mutationémque generis, jure minimè dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene meritis uterque eorum de Republicâ esset; ne aut regni hæreditas Ariaraten sollicitaret, aut hæres regni terreret; Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset. Ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit.

LIV. Quum propiùs Pontum finésque Gallogræciæ accessisset; Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ tunc quidem penè totius, (quod ei neque legibus neque moribus concessum esse, cæteri tetrarchæ contendebant) sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus; depositis regiis insignibus; neque tantùm privato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Cæsarem venit; oratum, ut sibi ignosceret, quòd in eâ parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque

in Cn. Pompeii Castris fuisset; neque enim se judicem debuisse esse controversarum populi Romani; sed parare presentibus imperiis. Contra quem Cæsar, quum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; quumque defectionem ejus nullam posse excusationem imprudentiæ recipere coarguisset; quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiae scire potuisset, quis Urbem Italiâque teneret; ubi Senatus populisque Romanus, ubi Respublica esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum, consul esset; tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitati ætatiq[ue] hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum; de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse, dixit: regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam, ex genere civium suorum, Deiotarus armaturâ disciplinâque nostrâ constitutam habebat, equitatumque omnem, ad bellum gerendum adducere jussit.

LV. Quum in Pontum vehisset, copiasque omnes in unum locum cœgisset; quæ numero, atque exercitatione bellorum, mediocres erant: (exceptâ enim legione VI, quam secum adduxerat Alexandriâ veteranam, multis laboribus periculisque sanctam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus mille hominum in eâ esset; reliquæ erant III legiones; unâ, Deiotari; duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati à Pharnace missi, Cæsarem adeunt; atque in primis deprecantur ne ejus adventus hostilis esset; facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent. Maximèque commemorabant, nulla Pharnacen auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; quum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Cæsar respondit, se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset: monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos; ne aut Deiotarum sibi obijcerent; aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentiùs facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui fuissent in se officiosi.

Id

Ad ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnacæ fuisse, qui providisset, ne vinceretur; quàm sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas & graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse: quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto verò decederet confestim; familiâsque publicanorum remitteret; cæteraque restituere sociis civibusque Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset; jam tunc sibi mitteret munera ac dona, quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consueissent: Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatorum remisit.

LVI. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; quum festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentiùs etiam crediturum suis promissis, quàm res pateretur, quò celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur; (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad Urbem Cæsarem revocari): lentiùs agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summâ frustrari cœpit. Cæsar, cognitâ calliditate hominis; quod aliis temporibus naturâ facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum confereret.

LVII. Ziela est oppidum in Ponto, positum ipso, ut in plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique intercisi vallibus colles: quorum editissimus unus; quæ propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus penè conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multò longius millibus passuum III abest ab Zielâ: hunc locum Pharnaces, veteribus patrum feliciùs castrorum resectis operibus, copiis suis omnibus occupavit.

LVIII. Cæsar, quum ab hoste millia passuum V castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si

modò ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis Castris; aggerem comportari jubet intrâ munitiones. Quo celeriter collato; proximâ nocte, vigiliâ quartâ, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, primâ luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prælium adversus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem è castris, servitiâque quæ agerent jussit; ne quis ab opere miles discederet, quum spatio non amplius mille passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum.

LIX. Pharnaces, quum id repentè primâ luce animadvertisset; copias suas omnes pro castris instruxit. Quas, interpositâ tantâ locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgatâ militari credebat instrui Cæsar; vel ad opus suum tardandum, quò plures in armis tenerentur; vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, nè munitione magis quàm manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est, quò minùs, primâ acie pro vallo instructâ, reliqua pars exercitûs opus faceret. At Pharnaces, impulsus sive loci felicitate, sive auspiciis & religionibus inductus, quibus obtemperâsse eum postea audiebamus: sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, compertâ; quum, more operis quotidiani, magnam illam fervorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset: sive etiam veterani fiduciâ exercitûs sui, quem [cum legione] XXII in acie conflixisse & vicisse legati ejus gloriabantur: simul contemptu exercitûs nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat: inito consilio dimicandi, descendere præruptâ valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset; quum interim Pharnaces eodum gradu, quo præruptam descenderat in vallem, ascendere adversùs arduum collem instructis copiis cœpit.

LX. Cæsar, incredibili ejus vel temeritate vel fiduciâ motus; neque opinans, imparatusque oppressus; eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet,
legi-

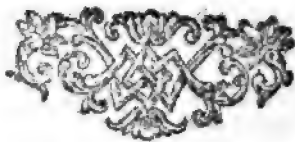
legiones opponit, aciem instruit. Cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatae regiae quadrigae permixtos milites perturbant; quae tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has, acies hostium; & clamore sublato, confligitur; multum adjuvante naturâ loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus casibus belli intersunt, tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari.

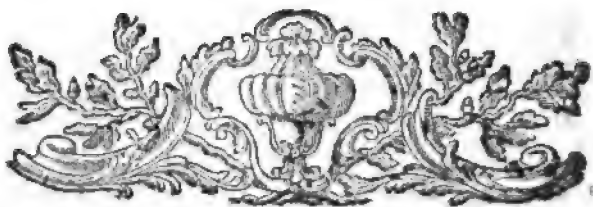
LXI. Magno atque acri cominus praelio facto; à dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriae natum est. Ab ea parte quum in proclive detruderentur hostes; multò tardius, sed tamen iisdem Diis adjuvantibus, sinistro cornu, mediâque acie, totae profligantur copiae regis: quae quàm facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsae premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruinâ oppressis; qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri victoriâ elati, subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt: defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reliquerat; celeriter castris hostium sunt potiti. Interfectâ multitudine aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vivus in Caesaris potestatem adductus esset.

LXII. Tali victoriâ, toties victor Caesar incredibili est lætitiâ affectus; quod maximum bellum tantâ celeritate confecerat. Eratque subiti periculi recordatione lætior, quod victoriâ facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, prædâ omni regiâ militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse profisciscitur: legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari domum remittit: II legiones cum Cælio Vinciano in Ponto relinquit.

LXIII. Ita per Gallogræciam Bithyniâque in Asiam iter facit: omniumque earum provinciarum de con-

troverſiſis cognoscit & ſtatuit: jura in tetrarchas, régés, civitates diſtribuit. Mithridaten Pergamenum, à quo rem feliciter celeritérque geſtam in Ægypto ſuprà ſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regiis educatum, (nam eum Mithridates rex Aſiæ totius propter nobilitatem Pergamo parvulum ſecum aſportaverat in caſtra, multósque tenuerat annos) regem Boſphori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat; provinciásque populi Romani à barbaris atque inimicis regibus, interpolito amiciffimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure gentis & cognationis, adjudicavit; occupatam & poſſellam paucis antè annis à Deiotaro. Neque tamen uſquam diutius moratus eſt, quàm neceſſitas urbanarum ſeditionum pati videbatur. Rebus feliciffimè celerriméque conſectis, in Italiam celeritè omnium opinione venit.

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO AFRICANO

LIBER UNUS.

I. **C**ÆSAR itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad xiv. Kal. Jan. in Lilybæum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere; quum non ampliùs legionem tironum haberet unam, equitèsque vix dc. Tabernaculum secundùm litus ipsum constituit, ut propè fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quid sibi moræ quisquam fore speraret, & ut omnes in dies horàsque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet: nihilo tamen minùs in navibus remiges militèsque continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis; quum præsertim ab incolis ejus provincie nunciarentur adversariorum copie, equitatus infinitus, legiones regie iv, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones x, elephanti cxx, classèsque esse complures; tamen non deterrebatur, animoque & spe confidebat. Interim in dies, & naves longæ adaugeri, & onerariæ

riæ complures eodem concurrere, & legiones tironum convenire; in his veterana legio v, equitum ad 11 millia.

II. Legionibus collectis vi, & equitum 11 millibus; ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur; equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit, & insulam petere Aponianam, quæ non longè abest à Lilybæo. Ipse parum commoratus, bona paucorum vendit publicè: deinde Alieno præori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit: &, de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. vi. Kal. Jan. & reliquas naves statim est consecutus. Ita tanto certo, celerique navigio vestus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit: namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ, diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur; indè Neapolim. Complura præterea castella & oppida non longè à mari relinquit.

III. Postquam Adrumetum accessit; ubi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Confidius; & à Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti, Cn. Piso cum Maurorum circiter 111 millibus apparuit; ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum: cujus numerus in præsentia fuit peditum 111 millia, equitum cl: castrisque ante oppidum positis, sine injuriâ cujusquam confedit; cohibetque omnes à prædâ. Oppidani interim muros armatis complent: ante portam frequentes confidunt, ad se defendendum: quorum numerus 11 legionum intus erat. Cæsar circum oppidum vestus, naturâ loci perspectâ, redit in castra. Non nemo culpæ ejus imprudentiæque assignabat, quòd neque certum locum gubernatoribus præfectisque, quem peterent, præceperat; neque, ut mos ipsius consuetudineque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut, in tempore iis perlectis locum certum peterent universi. Quod minimè Cæsarem fefellerat; namque nullum portum terræ Africæ,

Africæ, quò classès decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur; sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Confidio agendi, si posset aliquâ ratione perducì ad sanitatem. Itaque datâ facultate litteras conscribit, & eas captivo dat perferendas in oppidum ad Confidium. Quò simul atque captivus pervenisset; litterasque, ut erat mandatum, Confidio porrigere cœpisset; prius quàm acciperet ille, *Unde, inquit, istas?* Tum captivus, *Imperatore à Cæsare.* Tunc Confidius, *Unus est, inquit, Scipio imperator, hoc tempore, populi Romani:* Deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet: litterasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam, unâ nocte & die ad oppidum consumptâ; neque responsum ullum à Confidio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; & oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in eâ re Cæsar esset occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hostium laboraret. Itaque castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo; atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iubâ ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: & ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadverti esset, subito legionarii consistunt; & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissimè concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minùs xxx Galli Maurorum equitum 11 millia loco pellerent, urgerentque in oppidum. Postquam repulsi & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod quum sæpius

facere; & modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus; iter leniter cum reliquis facere coepit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis & castellis legationes venire; polliceri frumentum; paratosque esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam, Kalendis Januar.

VI. Inde movit, & pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem & immunem. Legati ex oppido veniunt obviam; *libenter se omnia facturos, quæ vellet*, pollicentur. Itaque centurionibus ad portas oppidi & custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ; non longè ab oppido secundum littus facit castra. Eodem naves onerariæ, & longæ nonnullæ, casu advenerunt: reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum, Uticam versùs petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere, propter navium errorem: equitatumque in navibus omnem contineri, (ut arbitrator, ne agri vastarentur) aquamque in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum à navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti, multos jaculis convulneraverunt; nonnullos interfecerunt: latent enim in insidiis cum equis inter convalles, & subito exiliunt; non ut in campo cominus depugnent.

VII. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum literis, & in reliquas provincias finitimas dimisit; ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque literas legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerant, & simul mare tuendum ab hostibus, jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versùs, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire ju-

bet

bet; quòd ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, ut, si fieri posset, ne locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea ex per fugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant; miserari, (regium enim equitatum in provinciâ Africâ Scipio alebat) tantâ homines esse dementiâ, ut mallent regis esse vestigales, quàm cum civibus in patriâ in suis fortunis esse incolumes.

VIII. Cæsar ad III Non. Jan. castra movet; Leptique VI cohortium præsidio cum Sasernâ relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit. Ibique sarcinis exercitus relicto, ipse cum expeditâ manu proficiscitur circum villas frumentatum: oppidanisque imperat, ut plaustra jumentaque omnia sequantur: itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret; præsidioque firmata, ad classem receptacula muniret.

IX. Itaque, ibi relicto P. Sasernâ, fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione; jubet comportari ligna in oppidum quamplurima. Ipse, cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspinâ egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum II; ibique classem sub vespere cum eâ copiâ conscendit, omnibus in exercitu insciis & requirentibus Imperatoris consilium. Qui magno metu ac tristitiâ sollicitabantur: parvâ enim cum copiâ, & eâ tironum, neque omni expositâ, in Africâ contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam solatii in præsentâ, neque auxilium in suorum consilio animadvertabant; nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate: animum enim altum & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in ejus scientiâ & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

X. Cæsar,

X. Cæsar, in navibus unâ nocte consumptâ, jam cælo albente quum proficisci conaretur, subito navium pars, de quâ timebat, ex errore, eodem conferebatur. Hâc re cognitâ, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites expectare. Itaque sine morâ navibus eis in portum receptis, & advectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit; atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire, clam hostitus, voluisse; ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præfidiis relictæ sui milites fuissent; ne illi, propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent.

XI. Interim, quum jam Cæsar progressus esset à castris circiter millia passuum 111; per speculatores & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longè à se visas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici coeptus est. Hâc re cognitâ, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam; & sagittarios, quorum parvus è castris exierat numerus, accersi; atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Jamque quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari & ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit xxx cohortium, cum equitibus eo, & sagittariis ***.

XII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii; aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos, levis armaturæ Numidas & sagittarios pedites, interposuerunt; & ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedes feres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem constituit: equites dextrumque sinistrique cornu opponit: & ita præcipit, ut pro-

viderent,

viderent, ne multitudine equitatûs hostium circumvenirentur: existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructâ, dimicaturum.

XIII. Quum utrimque expectatio fieret; neque Cæsar se moveret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quàm viribus, discernendum videret; subitò adversariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promovere, collésque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se, cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subitò ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios milites jacula conjiciunt. Hic quum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

XIV. Cæsar, novo genere pugnæ oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longiùs à signis persequuntur, latere nudato, à proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hostium, pilum militis cursu facilè vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis iv pedes longiùs præcederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confusus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostes magis magisque instare. Ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes congesti pugnare cgebantur.

XV. Labienus in equo, capite nudo, versari in primâ acie; simul suos cohortari: nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: *Quid tu, inquit, miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis insatuavit? In magnum me hercule vos periculum impulit: misereor vestri. Tum miles; Non sum, inquit, tiro, Labiene; sed de legione x veteranus. Tum Labienus; Non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum miles, Jam me, quis sim, intelligis.*

Simul

Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit; & ait; *Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse.* Omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maximè tironum. Circumspicere enim Cæsarem; neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare.

XVI. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi; alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit; & unam partem ab alterâ exclusam, equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis coniectis in fugam vertit: neque longiùs progressus, veritus insidias, se ad suos recepit. Idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis convulneratisque; ad sua præsidia sese, sic, ut erat instructus, recipere cœpit.

XVII. Interim M. Petreius & Cn. Piso, cum equitibus Numidis mē electis, peditatūque ejusdem generis satis grandi, ex itinere rectā subsidio suis occurrunt. At hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis animis; legionarios, conversis equitibus, se recipientes, novissimos adoriri; & impedire cœperunt, quo minùs se in castra reciperent. Hâc re animadversâ, Cæsar jubet signa converti. & medio campo redintegrari prælium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæsarisque equites jumenta ex nausæâ recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent; dieique pars exigua jam reliqua esset: cohortibus equitibusque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque signo dato, quum jam hostes languidè negligentēque tela mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum; atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsus post collēque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita, ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones;

DES;

nes : itémque adversarii malè accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt.

XVIII. Interim eâ re gestâ, & prælio dirempto; ex adversariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites peditésque. Ex quibus cognitum est hostium consilium; eos hâc mente & conatu venisse, ut, novo atque inusitato genere prælii, tirones legionariique pauci perturbati; Curionis exemplo, ab equitatu circumventi opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione; *tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam cædendo in ipsâ victoriâ fatigati vincerentur, atque à suis superarentur.* Quippe qui in illorum sibi confideret multitudine; primùm quòd audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire; deinde, quòd triennio in Africâ suos milites consuetudine retentos, fideles jam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, levísque armaturæ. Præterea ex fugâ prælioque Pompeiano, quos secum à Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallósque, ibique postea ex hybridis libertinis servísque conscripserat; armaverat, equoque frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephantum cxx, equitatusque innumerabilis: deinde legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius xii millibus. Hâc spe atque eâ audaciâ inflammatus Labienus; cum equitibus Gallis Germanisque mdc, Numidarum sine frænis viii millibus, præterea Petreiorum auxilio adhibito equitibus mc, peditum ac levís armaturæ quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus: his copiis, pridie Non. Jan. post diem xi quàm Africam attigit, in campis planissimis purissimisque, ab horâ diei quintâ usque ad solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

XIX. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspinâ usque ad mare deducere, & à castris alterum eodem; quò tutius ultro citroque commeari, auxiliâque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormen-
tâque

tâque ex navibus in castra comportare; remigum partem ex classe, Gallorum Rhodiorumque, epibatarumque, armare & in castra evocare; uti, si posset, eâdem ratione, quâ adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur: sagittariisque ex omnibus navibus, Itureis, Syriis, & cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias: (audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prælium factum erat, appropinquare; copias suas cum Labieno & Petreio conjungere; cujus copiarum, legionum VIII & equitum IV millium, esse nunciabantur) officinas ferrarias instruere; sagittasque, & tela uti fierent complura, curare; glandes fundere; sudes comparare; litteras in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates materiæque congererent ad arietes, cujus inopia in Africâ esset; præterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertibat, frumento se in Africâ nisi importatio uti non posse: priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africâ frumentum adversarios in pauca oppida & bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: oppida præter pauca quæ ipsi suis præfidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; & eorum incolas intra sua præsidia coegisse commigrare; agros desertos ac vastatos esse.

XX. Hæc necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo & blandè appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congeslerat; & eo parcè utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus faucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ malè vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum; quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ, incenderant atque expugnaverant. Hæc re nunciata Cæsari, classes circum insulas portusque disposuit, quò tutius commeatus supportari posset.

XXI.

XXI. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assiduèque oburgare non desistebat. Tuus, inquit, pater, istuc ætatis quum esset, & animadvertisset Remp. ab audacibus sceleratissque civibus oppressam bonòque aut interfectos aut exilio multatos patriæ civitatèque carere; gloriâ & animi magnitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis perè oppressam funditus & deletam Italiam, urbemque Romanam, in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam, mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimæque conciliavit; adolescentulisque atque eques Romanus triumphavit. Atque illè, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate parta, neque tantis clientelis nominisque claritate præditus, in Remp. est ingressus: tu contrà, & patris nobilitate & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque præditus; nonne eniteris & profisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi rei que publicæ atque optimo cuique efflagitatum? His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus, cum naviculis cujusquemodi generis xxx, inibi paucis rostratis, profectus ab uticâ est in Mauritaniam; regnumque Bogudis est ingressus: expeditoque exercitu; numero servorum, liberorum, 11 millium; cujus partem inermem, partem armatam habuerat; ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente; oppidani, usque eò passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret; subitò eruptione factâ, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navisque compulerunt. Ita re malè gesta, Cn. Pompeius filius naves indè avertit; neque postea littus attigit; classemque ad insulas Baleares versùs convertit.

XXII. Scipio interim cum iis copiis, quas paulò antè demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus, primùm Adrumeti castra ponit; deinde, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, 111 millia passuum longè confidunt. Equitatus interim eorum, circum Cæsaris munitiones vagari; atque eos,

qui

qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere: ita omnes adversarios intra munitiones continere. Quâ re Cæsariani gravi annonâ sunt conflictati; ideo quod nondum neque ab Siciliâ, neque ab Sardinia commeatu supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum vi terræ Africæ quoquo versùs tenebant; pabulique inopiâ premebantur. Quâ necessitate coacti, veterani milites equitèsque, qui multa terrâ marique bella confecerant, & periculis inopiâque tali sæpe essent conflictati; algâ è litore collectâ, & aquâ dulci elutâ, & ita jumentis esurientibus datâ, vitam eorum producebant.

XXIII. Dum hæc ita fierent; rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus copiarumque paucitate; non est visum dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum; itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus è regno, ire contendit. P. Sittius interim & rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egressu, propius ejus regnum copias suas admove; Cirtamque oppidum ejus regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt; & præterea duo oppida Gætulorum: quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum transferrent; conditionemque repudiassent; postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Indè progressi, agros oppidâque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longè ab Scipione atque ejus duce abesset, capit consilium; *satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quàm, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraq; re expelleretur.* Itaque rursus se recepit, atque auxilia ab Scipione etiam abduxit, sibi suisque rebus timens; elephantisque xxx relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

XXIV. Cæsar, quum de suo interim adventu dubitatio in provinciâ esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris venire,

venire, & de adversariorum ejus acerbitate crudelitatemque commemorare cœperunt: quorum lacrymis querelisque Cæsar commotus; quum antea constitisset in stativis castris; æstate initâ, cunctis copiis auxiliisque accitis, bellum cum adversariis gerere instituit; litteris celeriter in Siciliam ad Allienum & Rabirium Postumum conscriptis, & per cata scopum missis, ut *sine morâ aut ullâ excusatione hyemis ventorumque, exercitus sibi quàm celerrimè transportaretur: Africam provinciam perire, funditusque everti à suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subventum; præter ipsam Africam terram, nihil, ne tectum quidem, quò se reciperent, ab illorum scelere insidisque reliquum futurum.* Atque ipse in tanta erat festinatione & exspectatione, ut, postero die quàm misisset litteras nunciùmque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret; noctes diésque, oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirum: animadvertibat enim villas, exuri, agros vastari, pecus diripi trucidarique, oppida castellaque dirui deserique, principésque civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi: iis se in miseriis suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere; castra munire; turres, castella facere; molésque jacere in mare, non intermittere.

XXV. Scipio interim elephantos hóc modo conducere instituit. Duas instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret, & contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit; post illos autem aciem suam instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent, & elephantum perterriti se ad suos convertissent, rursus à suâ acie lapidibus missis eos converterent adversum hostem. Quod ægre tardèque fiebat: rudes enim elephantum, multorum annorum doctrina usúque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem produuntur.

XXVI. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur: C. Virgilius Prætorius, qui Thapso oppi-

do maritimo præerat; quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari; occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus & sagittariis: eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæsarianas confectari cœpit: &, quum plures adortus, pulsos fugatúsque indè discessisset, nec tamen desisteret periclitari; fortè incidit in navem, in quâ erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in Senatum legerat; & cum his T. Salienus, centurio legionis ejusdem; qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissimâ oratione apud eum est usus; idémque & pecuniam & ornamenta triumphii Cæsaris retinenda & custodienda curaverat; & ob has causas timebat sibi. Hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transderent. Itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem iii sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem; petisse dicitur major Titus à centurionibus, uti se priorem, quàm fratrem, interficerent; idque ab eis faciliè impetrâsse, atque ita esse interfectos.

XXVII. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis præliis inter se pugnare non intermittunt: nonnumquam etiam Germani Gallique Labieniani, cum Cæsaris equitibus, fide datâ, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus iii, oppugnare ac vi irrumperere conabatur: quod ab defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem, faciliè & sine periculo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus sæpius non intermittebat; & quum fortè ante portam turma densa adstitisset: scorpione accuratiùs misso, atque eorum decurione percusso, & ad terram defixo; reliqui perterriti, fugâ se in castra recipiunt. Quo facto, postea sunt deterriti oppidum tentare.

XXVIII.

XXVIII. Scipio interim ferè quotidie non longè ab suis castris passibus ccc instruere aciem, ac, majore diei parte consumptâ, rursus se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret; neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propiùs ejus copias accederet: despectâ patientiâ Cæsaris exercitûsque ejus, universis copiis productis, elephantisque turritis xxx ante aciem instructis, quàm latissimè potuit porrectâ equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longè à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratiâ vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intrâ munitiones minutatim modestèque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere; equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullò antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret; quòd si propiùs accederetur, quàm honestissimè se intrâ munitiones reciperent. Alii quoque equitatu edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque præsidè esset. At hæc non ipse per se coràm, quum de vallo perspecularetur, sed, mirabili peritus scientiâ bellandi, in prætorio sedens, per speculatores & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertēbat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti; tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisque, & concessam vitam & ignota peccata: quibus rebus numquam tanta suppeteret, ex ipsorum inertiam conscientiaque animi, victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritasque, magnâ ex parte, eorum exercitûs minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, & valli fossarumque altitudo, & extra vallum styli cæci mirabilem in modum confiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc, propter exercitûs sui præsentis paucitatem & tirocinium, præparaverat; non hostium vi & metu commotus patientem se timidum-

que

que hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias (quamquam erant paucæ tironumque) non educebat in aciem, quodd victoriæ suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cujuscmodi victoria esset futura: turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitiis devictis, tot tam clavis victoriis partis; ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fugâ collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo comæatu occurrisset.

XXIX. Scipio interim paullisper, ut antè dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur; paullatim reducit suas copias in castra; & conatione advocatâ, de terrore suo desperationemque exercitus Cæsaris verba facit; & cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire; & per causam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Gætulique diffugere quotidie ex castris Scipionis; & partim in regnum se conferre; partim, quodd ipsi majorésque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electos homines, illustriores Gætulos, litteris ad suos cives datis, cohortatus, ut *manu factâ se suosque defenderent, & ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent*, mittit.

XXX. Dum hæc ad Ruspnam fiunt; legati ex Acillâ civitate liberâ, etiam undique, ad Cæsarem veniunt; seque paratos, quæcumque imperâisset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quodd tutius id & sine periculo facere possent: se & frumentum & quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratiâ subministraturos. Quibus rebus facillè à Cæsare impetratis, præsidioque dato; C. Messium, ædilitiâ functum potestate, Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis; Confidius Longus, qui Adrumeti cum 11 legionibus & equitibus dcc præerat, celeriter, ibi parte præsidii relictâ, cum viii cohortibus
Acil-

Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Confidius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset & animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse; non ausus periculo suo rem facere, nullâ re gestâ pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde paucis post diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos castris positis obsidere cœpit.

XXXI. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinam pervenit. Cujus adventu, C. Decimius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul è Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII & XIV, & equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille; ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secundum nactæ, IV die in portum ad Ruspnam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplici lætitiâ ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque; tandem, suis exhilaratis, annonâque levatâ, sollicitudinem deponit; legiones equitesque ex navibus egressos, jubet ex languore nausæque reficere; dimissos in castella munitionesque disponit.

XXXII. Quibus rebus Spicio, quique cum eo essent comites, mirari & requirere. C. Cæsarem, qui ultro consueffet bellum inferre ac laceßere prælio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ejus patientiâ in magnum timorem coniecti; ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis speculandi gratiâ in Cæsaris castra mittunt: qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta: *Sæpenumero, inquit, Imperator, complures Gætuli, qui su-*
mus

mus clientes C. Marii, & propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV & VI; ad te volumus, in tuâque præsidia confugere: sed custodiis equitum Numidarum, quò id sine periculo minùs faceremus, impediēbamur. Nunc, datâ facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupiēsimè veximus; ut perspiceremus, num quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante castra portâsque valli essent factæ; simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnae cognosceremus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendiôque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominaverunt, milites legionarii complures à Scipione in castra Cæsaris profugerunt.

XXXIII. Dum hæc ad Ruspīnam geruntur; M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique & cujusquemodi generis hominum, qui modò per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere, non intermittit. Legati interim ex oppido Tifdræ, in quo tritici modiûm millia ccc comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribûsque, ad Cæsarem venire; quantâque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi præsidium mittat, quò faciliùs & frumentum & copię suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumque brevi tempore se missurum dixit; cohortatûsque, ad suos cives jubet proficisci. P. Silius interim cum copiis, Numidiæ fines ingressus; castello in monte loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratiâ & frumentum & res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

XXXIV. Cæsar, postquam legionibus veteranis II, equitatu, levique armaturâ, copias suas ex secundo com meatu auxerat; naves VI onerarias statim jubet Lilybæum, ad reliquum exercitum transportandum, proficisci; ipse VI Kal. Febr. circiter vigiliâ primâ imperat, speculatores apparitorésque omnes ut sibi præstò essent. Itaque, omnibus insciis, neque suspicantibus, vigiliâ tertiâ jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi

consequi ad oppidum Ruspinam versùs, in quo ipse præsidium habuit. & quod primum ad amicitiam ejus accessit: indè parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet millia passuum xv; quem jugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit speciem. In hoc jugo collès sunt excellè pauci; in quibus singulæ turres, speculæque singulæ perveteres, erant collocatæ; quarum apud ultimam præsidium & statio fuit Scipionis.

XXXV. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, ascendit; atque in unumquemque collem turres castellæque facere cœpit; atque ea minùs semihorâ effecit; & postquam non ita longè ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum; in quâ docui esse præsidium stationemque Numidarum: paulisper commoratus, perspectâque naturâ loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiûmque medio jugo, ab eo loco ad quem pervenerat, usque ad eum unde egressus erat, jubet dirigi ac muniti. Quod postquam Scipio Labienûsque animadvertērunt; equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructâ, à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur; pedestremque copiam in secundâ acie, minùs passus cō à castris suis, constituunt.

XXXVI. Cæsar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Jam quum non amplius passuum md inter hostium aciem suâsque munitiones esse animadvertisset; intellexissetque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesseque haberet legiones à munitionibus deducere: imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem properè occurrerent, præsidiumque indè turbarent, locumque caperent; eodémque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio: qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt; locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit; quò celerius iis auxilium ferret, ex acie instructâ equitatus sui propè totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus

R

sup-

suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius jam abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

XXXVII. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, iv turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animadvertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quàm suos cædi à tergo sensit: ex quâ re subito in terrorem converso equitatu Numidarum restâ in castra fugere contendit. Galli Germanique qui resisterant, ex superiore loco & post tergum circumventi, sortiterque resistentes, conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea, Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsis; quum receptui Cæsar canisisset, equitatumque omnem intrâ suas munitiones recepisset; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Galliâ secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui, ex Curionis prælio capti conservatique, parem gratiam in fide partiendâ præstare voluerant: horum corpora, mirificâ specie amplitudinêque, cæsa toto campo, ac prostrata diversè jacebant.

XXXVIII. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit: Scipio, suis malè acceptis, occisis, vulneratisque, intrâ suas continere se munitiones cœpit. Cæsar, instructâ acie, secundum infimas jugi radices propius munitiones leniter accessit. Jamque minus mille passuum ab oppido Uzitâ, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ; quum Scipio, veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat; eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructâ, ex instituto suo primâ equestri turmatim directâ, elephantisque turritis interpositis armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi

ubi Cæsar animadvertit; arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire: in eo loco, quo paulld ante commemoravi, ante oppidum constitit; suamque aciem mediam eo oppido textit: dextrum finistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

XXXIX. Quum jam propè Solis occasum Cæsar expectavisset; neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propiùs se animadvertisset; locoque magis se defendere, si res coëgisset, quàm in campo comminus consistere, audere: non est visa ratio propiùs accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibi que difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare; præsertim, quum milites à mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propiùs eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XL. Interim Considius, qui Acillam & VIII cohortes stipendiarias Numidis Gætulique obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat; diu multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, & iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil; subito nuncio de equestri prælio allato commotus; frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso; vino, oleo, cæterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis: Acillam, quam obsidebat, deseruit: atque, itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum se recepit.

XLI. Interea ex secundo commeatu, quem à Sicilia miserat Allienus, navis una, in quâ fuerat Q. Cominius, & L. Ticide eques Romanus, ab residua classe quum erravisset, delatâque esset vento ad Thapsum; à Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Egimurum delata, à classe Vari & M. Octavii est capta; in quâ milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fue-

runt: quos Varus asservatos sinè contumeliâ deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt, & ante suggestum ejus constitierunt; *Non vestrâ*, inquit, *sponte vos, certò scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu & imperio coactos, cives & optimum quemque nefariè consecrari: quos quoniam fortuna in nostram delulit potestatem; si, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam & pecuniam donare. Quapropter, quid sentiat is proloquimini.* Hâc habitâ oratione Scipio, quum existimâset pro suo beneficio sinè dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV; *Pro tuo*, inquit, *summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quòd mihi vitam incolumitatèque belli jure capto polliceris: & forsan isto uteretur beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egòne contra Cæsarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi; ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriâque amplius XXXVI annos depugnavi; adversus armatûsque consistam? Neque ego istud facturus sum; & te magnopere, ut de negotiis desistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si minùs antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam; & constitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes potestate, non amplius X sumam: tunc ex virtute nostrâ intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas.* Postquam hæc centurio præsentis animo adversùs opinionem ejus est locutus; irâ percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus, quid fieri vèllet: atque ante pedès centurionem interficit; reliquòsque veteranos à tironibus jubet secerni. *Abducite*, inquit, *istos nefario scelere contaminatos, & cæde civium saginatos.* Sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertiri: & Cominium cum Tigidâ in conspectum suum prohibet adduci. Quâ ex re Cæsar commotus; eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum, custodiæ causâ, in salvo esse jussèrat; ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent; ob negligentiam, ignominiaè causâ dimittendos ab exercitu, gravissimûmque in eos edictum proponendum curavit.

XLII. Per id tempus ferè Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu: namque, Virgiliarum signo confecto, circiter vigiliâ secundâ noctis, nimbus cum faxeâ grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quòd Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hybernis exercitum continebat: sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat; operèque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Siciliâ exercitum transporterat, ut, præter ipsum militem & arma, neque vas neque mancipium neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur: in Africâ autem, non modò sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; sed etiam, propter annonæ caritatem, antè parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant: reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis, permanebant. Itaque, subito imbre grandinèque confecta, grayati pondere, tenebris aquaque omnes subruti disiectique, nocte intempestâ, ignibus extinctis, rebisque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eâdem nocte, v legionis pilorum cacumina suâ sponte arserunt.

XLIII. Rex interim Juba de equestri proelio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris: præfeste Saburâ, cum parte exercitus, contra Sitium relicto; ut, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris liberaretur; cum 111 legionibus, equitibusque frenatis dccc, Numidis sinè frenis, peditibusque levis armaturæ grandi numero, elephantisque xxx, egressus è regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit; castris regiis seorsum positus, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longè ab Scipione confedit. (Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; &, exspectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur: postquam verò castra castris contulit; despectis ejus copiis, omnem terrorem

deponit: ita quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat.) Quo facto, facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciâque regis adventu: nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quàm speciosissimè potuit, intruxit; ac paullo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus se recepit in castra.

XLIV. Cæsar, postquam animadvertit Scipioni auxilia ferè, quæ expectasset, omnia convenisse; neque moram pugnandi ullam fore; per jugum summum cum copiis progredi cœpit; & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Adversarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt; atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejusdem collis occupandi gratiâ, Labienus consilium cœperat; &, quo propiore loco fuerat, eò celerius occurrerat. Erat convallis satîs magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subruitis; quæ erant transgredienda Cæsari antè, quàm ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi; eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatus levique armaturâ confedit: & præterea post montem collisque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improvîso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet; & re duplici perturbatus Cæsar, ejusque exercitus, neque retro regrediundi neque ultrâ procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Cæsar, equitatu antè præmissio, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset; abusi sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti ne in fossâ ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire & summa petere collis: quos Cæsaris equites consecuti, partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decusso Labieni præsidio, celerite

celeriter occupaverunt. Labienus, cum parte equitum, vix fugâ sibi peperit salutem.

XLV. Hâc re per equites gestâ, Cæsar legionibus opera distribuit; atque in eo colle, quo erat positus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris, per medium campum, è regione oppidi Uzitæ, (quod, inter sua castra & Scipionis, in planitie positum erat, tenebaturque à Scipione) duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque ejus oppidi convenirent. Id hâc ratione opus instruebat, ut, quum propius oppidum copias admovisset, oppugnareque cœpisset; tectâ latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatûs multitudine circumventus, ab oppugnatione deterreretur: præterea, quò facilius colloquia fieri possent, &, si qui perfugere vellent, (id quod antea sæpè accidebat magno cum eorum periculo) tum facile & sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberétne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quòd is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant: aquatione enim longâ & angustâ utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant à legionibus; interim pars acie ante opus instructâ sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ, præliis minutis cominus dimicabant.

XLVI. Cæsar ab eo opere quum jam sub vespærum copias in castra reduceret; magno incursum, cum omni equitatu levique armaturâ, Juba, Scipio, Labienus, in equites impetum fecerunt. Equites Cæsariani, vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsî, parumper cesserunt. Quæ res aliter adversariis cecidit: namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit; equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis, in Numidas cupide insequentes dispersosque impetum fecerunt; atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt: quod nî in noctem prælium esset conjectum, pulvisque vento flatus omnium prospectu offecisset; Juba cum Labieno capti, in potestatem Cæsaris venissent; equitatûsque cum levi armaturâ funditus ad

internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV & VI Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire: itémque equites Curioniani, diffusi Scipioni ejúsque copiis, complures se eódem conferebant.

XLVII. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur; legiones duæ, IX & X, ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longè à porto Ruspinae abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant; veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratiâ ibi commorantium, classem inciderent; imprudentes vela in altum dederunt: ac diu multúmque jactati, tandem multis post diebus, siti inopiâque confecti, ad Cæsarem pervenerunt.

XLVIII. Quibus legionibus expositis: memor in Italiâ pristinae licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum; parvulam modò causulam nactus Cæsar, quòd C. Avienus tribunus militum decimæ legionis, navem commeatu, familiâ suâ, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibúsque; *Maximè vellem, inquit, homines suæ petulantia nimiaque libertatis aliquando finem fecissent; meaque lenitatis, modestiæ, patientiæque, rationem habuissent; sed, quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt; quò cæteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene; quòd in Italiâ milites populi Romani contra rempublicam instigasti; rapinâque per municipia fecisti; quòdque mihi rei que publ. inutilis fuisti; Et pro militibus tuam familiam jumentâque in naves imposuisti; tuâque operâ militibus tempore necessario respublica caret; - ob eas res, ignominia causâ, ab exercitu meo te removeo: hodiêque ex Africâ abesse, Et, quantum potest, proficisci jubeo. Itémque te, A. Fonteius, quòd tribunus militum seditiosus, malûsque civis fuisti; ab exercitu dimitto. T. Saliens, M. Tiro, C. Clusinas; quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis; Et magis in seditione concitandi milites adversus vestrum imperatorem, quàm pudoris modestiæque fueritis studiosiores: indignos*

dignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio, & quantum potest, abesse ex Africâ jubeo. Itaque transdidit eos centurionibus; & singulis non ampliùs singulis additis servis, in navì imponendos separatim curavit.

XLIX. Gætuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisque à Cæsare missos suprà docuimus, ad suos cives perveniunt: quorum auctoritate facilè adducti, Cæsarisque nomine persuasi, à rege Jubâ desciscunt; celeritèrque cuncti arma capiunt; contrâque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis: Juba dis-tentus triplici bello, necessitate coactus; de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, vi cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos.

L. Cæsar brachiis perfectis, promotisque usque eò, ut telam ex oppido adjici non posset; castra munit. Balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum contrâque oppidum, collocatis; defensores muri deter-rere non intermittit: eoque v legiones ex superioribus castris deducit. Quâ facultate oblatâ; illustriores notissimique, conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Nam-que Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti; quorum patres cum Mario antè meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati; occasione captâ, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximè Uzitæ locata.

LI. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt; quum commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Sæfernâ colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, *nil attinere eum cum adversariis colloqui.* Quum nihilo minùs ejus sermonem nuncius ad se referret; restaret-que, ut reliqua, quæ vellet, perageret; viator postea ab Jubâ ad eum est missus, qui diceret, audiente Sæfernâ, *Vetat te rex colloqui.* Quo nuncio perterritus, dis-cessit; & dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi-

Romano miror, & ei, qui à Populo Romano honores accepisset; incolumi patriâ, fortunisque omnibus, Jubbæ barbaro potius obedientem fuisse, quàm aut Scipionis obtemperâsse nuncio, aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam superbius Jubbæ factum, non in M. Aquinium, hominem novum, parvumque senatorem; sed in Scipionem, hominem illâ familiâ, dignitate, honoribusque præstantem: nam, quum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset; dicitur Juba cum eo egisse, *non oportere illum eodem uti vestitu atque ipse uteretur*: Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, & Jubbæ homini superbissimo inertissimoque obtemperaret.

LII. Postero die universas omnium copias de castris omnibus deducunt, & supercilium quoddam excelsum nacti non longè à Cæsaris castris, aciem constituunt, atque ibi constitunt. Cæsar item producit copias; celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi, promptiusque profiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. Equo circumvectus, legionisque cohortatus; signo dato, accessum hostium aucupabatur. Ipse enim à suis munitionibus longius, non sine ratione, non procedebat; quod in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ: eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat oppositum: verebaturque ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione factâ ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum causa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

LIII. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas & Jubbæ legiones: postea autem Numidas in subsidiariâ acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media à legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur.

batur. Elephantos dextro sinistroque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis; post autem elephantos, armaturas leves, Numidæque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat: sinistrum enim cornu oppido Uzitâ claudebatur, neque erat spatium equitatûs explicandi. Propterea Numidas, levîque armaturæ, infinitam multitudinem, ad dextram partem suæ aciei opposuerat, ferè interjecto non minùs mille passuum spatio; & ad collis radices magis appulerat, longiùsque ab adversariorum suisque copiis promoverat; id hõc consilio, ut, quum acies ii inter se concurrissent initio certaminis, paullò longius ejus equitatus circumvectus, ex improvîso clauderet multitudine suâ exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret: hæc fuit ratio Scipionis eâ die præliandi. Cæsaris autem acies hõc modo collocata; ut ab sinistro ejus cornu ordiar, & ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem ix. vii: in dextro cornu, xxx, xxix: xiii, xiv, xxviii, xxvi, in mediâ acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem ferè, in earum legionum parte cohortium collocaverat; præterea ex tiro, num legionibus paucas adjecerat: tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediâ legionem porrexerat, & ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quòd suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur; sinistrum autem ut equitatûs hostium multitudini resistere posset, laborabat; eodémque suum omnem contulerat equitatum: &, quòd ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem v præmiserat: levémque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios variè passimque, locis certis, maximèque in cornibus, collocaverat.

LIV. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum ccc interjecto spatio, (quod fortè ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur) à manè usque ad horam x diei perstiterunt. Jámque Cæsar dum exercitum reducere intrâ munitiones suas cœpisset; subito universus equitatus ulterior Numidarum Gætulorumque

rūmque sinè frenis, ad dextram partem se movere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionésque distingere; quum subitò pars equitatus Cæsaris cum levi armaturâ contra Gætulos, injussu ac temere, longiùs progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; levique armaturâ deserti, ac pulsi convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ xxvi occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio facto, Sēipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Cæsar, cum parte equitatus sui, Leptim, frumenti gratiâ, misit: in itinere prædatores equites Numidas Gætulosque ex improvviso adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere; vallumque & fossam per medium campum ducere; adversariorumque excursionibus iter officere, non intermittit. Scipio item munitiones contrâ facere, & ne jugo à Cæsare excluderetur, appropere. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minùs equestribus præliis inter se quotidie dimicabant.

LV. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hyemis gratiâ subduxerat, cognito legionis vii & viii ex Siciliâ adventu, celeriter deducit; ibique Gætulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratiâ progressus, Adrumetum cum lv navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar, L. Cispium cum classe xxvii navium ad Thapsum versùs in stationem, præsidii gratiâ com meatus sui, mittit: itémque Q. Aquilam, cum xiii navibus longis, Adrumetum eadem de causâ præmittit. Cispium, quò erat missus, celeriter pervenit: Aquila, tempestate jactatus, promontorium superare non potuit; atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longiùs à prospectu removit: reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus passimque in littore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratiâ progressus, vacua à defensoribus stabat.

stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigiliâ secundâ Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim universâ classe veſtus, naves onerarias, quæ longiùs à portu in ſalo ſtabant, incendit; & penteres duas, vacuâs à deſenforibus, nullo repugnante, cepit.

LVI. Cæſar interim celeriter per nuncios in caſtris, quum opera circuiret, certior factus; quæ aberant à portu millia paſſuum VI: equo admiſſo, omiſſis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim. Ibique moratus, omnes ut ſe naves conſequerentur; primùm ipſe navigio-lum parvum conſcendit; in curſu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hoſtium claſſem ſequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæſaris audaciâque motus, cum universâ claſſe, converſis navibus, Adrumetum verſus fugere contendit: quem Cæſar in millibus paſſuum IV conſecutus, recuperatâ quinqueremi cum omnibus ſuis epibatis, atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX in eâ nave captis, triremem hoſtium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onuſtam remigum epibatarumque, cepit: reliquæ naves hoſtium promontorium ſuperarunt, atque Adrumetum in Cothonem ſe univerſæ contulerunt. Cæſar eodem vento promontorium ſuperare non potuit; atque in ſalo in anchoris eâ nocte commoratus, primâ luce Adrumetum accedit: ibique navibus onerariis quæ erant extra Cothonem, incenſis; omnibûſque reliquis aliis aut ſubductis, aut in Cothonem compulſis; paullisper commoratus, ſi fortè vellent claſſe dimicare, ruſus ſe recepit in caſtra. In eâ nave captus eſt P. Veſtrius eques Romanus: & P. Ligarius Afranianus; quem Cæſar in Hiſpaniâ cum reliquis dimiſerat, & poſtea ſe ad Pompeium contulerat; indè ex prælio eſſugerat, in Africâque ad Varum venerat: quem, ob perjurium perfidiâque, Cæſar juiſſit necari. P. Veſtrio autem; quòd ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, & quòd ipſe ſuam cauſam Cæſari probaverat, ſe *Nafidii claſſe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſervatum, poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi*; ignovit.

LVII.

LVII. Est in Africâ consuetudo incolarum, ut in agris & in omnibus serè villis, sub terrâ specus, condendi frumenti gratiâ, clâm habeant; atque id propter bella maximè, hostiûmque subitum advertum, præparent. Quâ de re Cæsar certior per indicem factus, tertiâ vigiliâ legiones II cum equitatu mittit à castris suis millia passuum X; atque indè magnò numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus à suis castris millia passuum VII, per jugum & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat; ibi castra duarum legionum facit: atque ipse quotidie, existimans Cæsarem eadem sæpe (frumentandi gratiâ) commeaturum, cum magno equitatu levique armaturâ insidiaturus locis idoneis confedit. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus; paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur; subitò manè imperat portâ decumanâ legiones se VIII veteranas, cum parte equitatus, sequi: atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subitò in convallibus latentes levi armaturâ concidit circiter D; reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus, cum universo equitatu, fugientibus suis suppetias occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui loco amisso fugâ se receperant in castra, in cruce omnes suffixit.

LVIII. Cæsar interim, quoniam frumenti inopiâ premebatur, copias omnes in castra conducit: atque præsidio Lepti, Ruspinae, Acillæ relicto; Cispio Aquilæque classe transditâ, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent; ipse castris incensis, IV roctis vigiliâ, acie instructâ, impedimentis in sinistrâ parte collocatis, ex eo loco proficiscitur; & pervenit ad oppidum Agar, quod à Gætulis sæpe antea oppugnatum, summâque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum
villas

villas cum parte exercitûs profectus; magno invento hordei, olei, vini, fici numero; pauco, tritici; atque rec eat exercitu; redit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab ejus castris millia passuum vi longè, trinis castris dispartitis copiis, confedit.

LIX. Oppidum erat Zeta; quod aberat à Scipione millia passuum x, ad ejus regionem & partem castrorum collocatum; à Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longè millia passuum xviii. Huc Scipio legiones ii, frumentandi gratiâ, misit. Quod postquam Cæsar ex perfugâ cognovit; castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse iv vigiliâ egressus præter hostium castra proficiscitur cum copiis, & oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longiùs in agris frumentari: & quum eò contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias; quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat; & P. Atrio, equite Romano, de conventu Uticensi; & camelis xxii regis adductis; præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

LX. Quum jam non longè à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armaturâ ex insidiis adorti; agmini ejus extremo se offerunt, etque ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animadvertit; equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri; primo impetu legionum, equitatus & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa & dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimasset hostes pulsos deterritosque finem laceßendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt; atque eâdem ratione, quâ antè dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levisque arma-

arma-

armatura, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnabant & unâ paritèrque cum equitibus accurrere & refugere consueverant. Quum hoc sæpius facerent, & Julianos proficiscentes insequerentur & refugerent instantes, propiùs non accederent, & singulari genere pugnæ uterentur, eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset: ut exercitus ejus jejunos, qui à quartâ vigiliâ usque ad horam x diei nihil gustâssent, ac jumenta siti perirent. Quum jam ad Solis occasum esset, & non totos c passus horis iv esset progressus; equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placidè lenitèrque procedens, per legionarium militem commodiùs sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextrâ sinistrâque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine suâ Cæsar's copias; pars agmen extremum insequi. Cæsar's autem non amplius tres aut quatuor milites veterani si se convertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius ii millium numero, ad unum terga vertebant: ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardiùs itinere confecto, noctis horâ primâ omnes suos ad unum in castris incolumes, sauciis x factis, reduxit. Labienus circiter ccc amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis; quos ante castra in acie, terroris gratiâ, in conspectu Cæsar's collocaverat; reducit in castra.

LXI. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum victorèmq; maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condócere: quo pede se reciperent ab hoste; & quemadmodum obversi adversariis, & in quantulo spatio resisterent; modò protcurrerent, modò recederent, comminarenturque impetum; ac propè quo loco &

& quemadmodum tela mitterent, præcipere. Mirificè enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum; quòd eos jaculis interficiebat: & legionarium militem defatigabat, propter velocitatem; gravis enim armaturæ milites simul atque ab his infectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facilè periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur: quia, quodcumque prælium quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatu, levique armaturæ eorum, nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus; quòd nondum hostium legiones cognoverat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, levique armaturâ, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quòd elephantorum magnitudo multitudóque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium; namque elephantos ex Italiâ transportari jusserat, quòd & miles noster speciémque & virtutem bestię cognosceret, & cui parti corporis ejus telum facilè adigi posset; ornatúsque ac loricatorum elephantus quum esset, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela conjicerentur: præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciẽ, consuetudine capta non reformidarent: quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam & milites bestias manibus pertractabant, earúmque tarditatem cognoscebant; equitèsque in eos pila præpilata conjiciebant; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas suprâ commemoravi, sollicitabatur Cæsar; tardiorque & consideratior erat factus; & ex pristinâ bellandi consuetudine celeritatéque excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Galliâ bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos homines apertos miniméque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt: tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere; & quid sequi, quid vitare

con-

conveniret. Itaque quò hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed, per causam frumentandi, huc atque illuc raptaret; ideo quòd hostium copias ab se, suoque vestigio, non discessuras existimabat. Atque post diem III, productas accuratius suas copias sicut instruxerat; propter hostium castra prætergressus, æquò loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

LXII. Legati interim ex oppido Vaccâ, quod finitimum fuit Zetræ, cujus Cæsarem potitum esse demonstravimus; veniunt. Petunt, & obsecrant, ut *sibi præsidium mittat: se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos*. Per id tempus, [Deorum voluntate studioque erga Cæsarem] transfuga suos cives facit certiores; *Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium eò perveniret, ad oppidum adcurrisse; atque adveniente multitudine circumdatâ, eo positum; omnibusque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus*.

LXIII. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal. Apr. postero die productis universis copiis, progressus à suis castris millia passuum quinque, à Scipionis circiter II millium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diùque adversarios à se ad dimicandum invitatos supersedere pugnae animadvertit; reducit copias. Postero die castra movet; atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habebat præsidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit; cum equitatu levique armaturâ agmen ejus extremum carpere cœpit: atque ita lixarum mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis farcinis; addito animo, propius audaciùsque accedit ad legiones; quòd existimabat milites, sub onere ac sub farcinis defatigatos, pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jussit; itaque eos in equitatum Labieni immisos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissimè con-

contendit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit.

LXIV. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit; inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent; fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumvento interfectoque; oppido potitur. Atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdrum pervenit; in quo Confidius per id tempus fuerat, cum grandi præsidio cohortèque suâ gladiatorum. Cæsar, oppidi naturâ perspectâ, atque inopiâ ab oppugnatione ejus deterritus; protinus profectus circiter milia passuum IV, ad aquam facit castra; atque indè IV die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar, habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

LXV. Thabenenses interim, qui sub ditione & potestate Jubæ esse consuissent, in extremâ ejus regni regione maritimâ locati; interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt: rem à se gestam docent; petunt orantque, ut *suis fortunis, de populo Romano quod bene meriti essent, auxilium ferret*. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisque compluribus, præsidio Thabennam mittit.

LXVI. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut comœatu dato, cum signis non potuerant antè transire in Africam, ad milia IV; equites, CD; funditores sagittariique mille; uno comœatu Cæsari occurrerunt. Itaque tum his copiis & omnibus legionibus educis, sicut erat instructus, VIII millibus passuum à suis castris, ab Scipionis verò IV millibus passuum longè, constitit in campo.

LXVII. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea; ubi præsidium equestre, circiter CD numero, habere consueverat. Eo equitatu dextrâ sinistrâque directo ab oppidi lateribus; ipse, legionibus ex castris educis

eductis atque in iugo inferiore instructis, non longius ferè mille passus ab suis munitiõibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios, funditorésque, eodẽ submittit. Quod ubi cœptum est fieri; &, equis concitatis, Juliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, & nihilo minus fortissimè acerrimèque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertit; .ccc. quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proximâ legione, quæ ei prælio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere, sauciisque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani ad vim hostium ad iv millia numero sustinere non poterant, & à levi armaturâ Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublatis universi, in hostes impressione factâ, in fugam adversarios dederunt; multis occisis, compluribus vulneratis; insecuti per iii millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipient. Cæsar in horam x commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit; omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, complurésque duces ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt.

LXVIII. Postquam nullâ conditione cogero adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere, propter aquæ penuriam, se posse animadverteret; adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopiâ fretos despicere se intellexit: pridie Non. Apr. tertiâ vigiliâ egressus, ab Agar xvi millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit; oppidumque

que eo die circummunire cœpit; locaque idonea opportunaque complura præfidiis occupare, ne hostes intrare ad se ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos & Virgilium amitteret; confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum VIII à Thapso binis castris confedit.

LXIX. Erat stagnum salinarum, inter quod & mare angustiae quædam non amplius mille & quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre, conabatur. Quod futurum, Cæsarem non sefellerat: namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die & nocte confectâ, cælo albente, non longè a castris præsidioque, quod suprâ commemoravimus, MD passibus, ad mare versùs confedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est: milite ab opere deducto, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus II relicto, ipse cum expeditâ copiâ in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quàm maximè ad littus appellere, signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improvise hostibus averfis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti, respicere post terga cogerentur.

LXX. Quò postquam Cæsar pervenit; & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, & nihilo minùs partem militum castra non ignaviter munire; ipse, acie triplici collocatâ; legione decimâ secundaque, dextro cornu; VIII & IX, sinistro; oppositis V legionibus, in quartâ acie; ante ipsa cornua, quinque cohortibus contra bestias collocatis; sagittariis, funditoribus, in utrisque cornibus dispositis; levique armaturâ inter equites interjectâ; ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum proeliâque superiora commemorans, blandé-
que

que appellans animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur, ut *veteranorum virtutem æmularentur; eorūque famam, nomen, locūque, victoriā partā, cuperent possidere.*

LXXI. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concurrere; & modò se intrā portas recipere, modò inconstanter immoderatēque prodire: quūque idem à pluribus animadverti cœptum esset; subitò legati evocatique obsecrare Cæsarem, *ne dabitaret signum dare; victoriā sibi propriā à diis immortalibus portendi.* Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentantē; subitò dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen, à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; quum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites, ne injussu imperatoris concurrerent; nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse; signo Felicitatis dato, equo admissio in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto, bestię stridore fundarum lapidūque perterritæ sese convertere, & suos post se frequentes stipatosque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ; & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXII. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam quum in sinistro cornu elephante vulnere ictus & dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eūque sub pede subditum, deinde genu innixus pondere suo, proboscide erectā vibrantique, stridore maximo premeret atque

ene-

enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestię offerret: quem postquam elephanta ad se telos infesto venire animadvertit; relicto cadavere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret; gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cedere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephanta, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

LXXIII. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem portâ maritimâ faciunt: &, sive ut suis subsidio occurrerent; sive ut, oppido deserto, fugâ salutem sibi pararent; egrediuntur: atque ita per mare umbilicî sine ingressi, terram petebant: qui à servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus; confestim Cæsaris legiones consequi, spatiûmque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant, profugerunt, ut relictis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperiôque rem gererent: qui postquam animadverterunt neminem ibi esse præsidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt: quò postquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. Desperatâ salute, in quodam colle consistunt: atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo præsidio fuit: namque milites veterani irâ & dolore incensi, non modò ut parcerent hosti, non poterant adduci; sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerârunt aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius; qui pilo transjectus consulto à milite interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcurrisset, interfectus esset. Quo facto complures Romani senatorésque perterriti, ex prælio se receperunt; ne à militibus, qui ex tantâ victoriâ licentiam sibi assumpsissent immoderatè peccandi,

di, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæsaris implorarent; inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXIV. Cæsar trinis castris potitus, occisisque hostium x millibus, fugatisque compluribus; se recepit, l militibus amissis, paucis fanciis, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit: elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio; si posset Virgilius, quique cum eo obsidebantur, rei malè gestæ suorum indicio à pertinaciâ deduci. Deinde ipse Virgilium appellavit, invitavitque ad deditionem; suamque lenitatem & clementiam commemoravit: quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, divinâ re factâ, concione advocatâ; in conspectu oppidanorum, milites collaudat: totumque exercitum veteranum donavit; præmia fortissimo cuique ac benè merenti, pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus: C. Rebello proconsole cum III ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum II Tisdræ, ubi Confidius præerat, ad obsidendum relictis; M. Messalâ Uticam antè præmisso, cum equitatu; ipse eodem itèr facere contendit.

LXXV. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, quum Uticam versùs iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradæ. Ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de victoriâ Cæsaris præcurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subji-ciunt; atque ejus oppidi incolas cujusque generis ætatibusque, vivos, constrictosque, in flammam conjiciunt; atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato: quòd Uticensibus, propter beneficium legis Juliæ, parum in suis partibus præsidii esse existimaverat; plebem inermem oppido ejecerat, & ante portam Bellicam castris fossaque parvulâ duntaxat munierat, ibique, custodiis circum-

circumdatis, habitare coëgerat; senatum autem oppidi, custodiâ tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare coeperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant; ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses, animo addito ex Cæsaris victoriâ, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque, postquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum conjecerunt; atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nullâ ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, & cæde rapinisque desisterent; &, quid sibi vellent, sciret; sedandæ eorum importunitatis gratiâ, singulis H S C divisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de suâ pecuniâ largitus est: unaque cum iis ab Uticâ proficiscitur, atque in regnum ire contendit.

LXXVI. Complures interim ex fugâ Uticam perveniunt: quos omnes Cato convocatos, unâ cum ccc qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, cohortatur, ut servitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem assentire, partem animum mentemque perterritam atque in fugâ destinatam habere intellexisset, amplius de eâ re agere destitit; navésque iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. Ipse, omnibus rebus diligentissimè constitutis; liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat, commendatis; & sinè suspicione, vultu atque sermone quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum îsset, ferrum intrò clâm in cubiculum tulit, atque ita se transjecit: qui dum animâ nondum exspiratâ concidisset; &, impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiarésque continere atque vulnus obligare coepissent; ipse suis manibus vulnus crudelissimè divellit, atque animo præsentis se interemit. Quem Uticenses, quamquam oderant partium gratiâ; tamen, propter ejus singularem integritatem, & quod dissimilimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turrésque auxerat, sepulturâ afficiunt. Quo interfecto; L. Cæsar, ut aliquid sibi ex eâ re auxilii pararet, convocato populo, contione ha-

bitâ, cohortatur omnes, *ut portæ aperirentur; se in Cæsaris clementiâ magnam spem habere.* Itaque portis patefactis, Uticâ egressus, Cæsari Imperatori obviam profiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam pervenit; omnibûsque portis custodias ponit.

LXXVII. Cæsar interim à Thapso progressus, Ussetam pervenit; ubi Scipio magnum numerum frumenti, armorum, telorum, cæterarûmque rerum, cum parvo præsidio habuerat. Id adveniens potitur; deinde Adrumetum pervenit. Quò quum sinè morâ introisset; armis, frumento pecuniâque consideratâ; Q. Ligario, C. Confidio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum religione relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Cæsar, subitoque se ad genua projicit; vitamque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur; cui Cæsar faciliè, pro suâ naturâ & instituto, concessit: item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, & L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis, ex suâ consuetudine, tribuit: circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum eâ nocte mansit.

LXXVIII. Postero die manè oppidum introiit: cacioneque advocatâ, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit; cives autem Romanos negotiatores, & eos qui inter trecentos pecunias contulerant Varo & Scipioni; multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habitâ oratione, ad extremum, *ut sinè metu prodirent*, edicit: *se eis duntaxat vitam concessurum: bona quidem eorum se venditurum; ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, & pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent.* Quibus metu exsanguibus, & vitæque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt; petieruntque à Cæsare, ut universis ccc uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies HS his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent; nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

LXXIX.

LXXIX. Rex interim Juba, ut ex prælio fugerat, unâ cum Petreio interdium in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit: atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberosque habebat; quò ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimâsque res, comportaverat; quòdque, inito bello, operibus maximis munierat; accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato de Cæsaris victoriâ audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quòd, bello contra populum Romanum suscepto, in oppido Zamæ lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eò coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis eodémque projectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret; atque unâ cum liberis, conjugibus, civibus, cunctâque gazâ regiâ, cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multumque, primò minis pro imperio egisset cum Zamentibus; deinde, quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orâset, uti se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sententiâ perstare animadvertit, nec minis nec precibus suis moveri, quò magis se reciperent, tertiò petit ab eis, ut sibi conjuges liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nullâ re ab iis impetratâ, ab Zamâ discedit; atque ad villam suam, cum M. Petreio paucisque equitibus, se confert.

LXXX. Zamenfes interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt; petuntque ab eo, uti *antè quàm rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare.* Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere, ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Uticâ egressus cum equitatu, ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orântque, ut sibi ignoscant. quibus supplicibus veniâ data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiâque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem, ab eoque sunt metu periculòque liberati.

LXXXI. Dum hæc utrobique geruntur; Confidius, qui Tifdræ cum familiâ suâ, gladiatorîâ manu, Gætulisque præerat; cognitâ cæde suorum, Domitiique & legionum adventu perterritus, desperatâ salute, oppidum deserit; sèque clâm cum paucis barbaris pecuniâ onustus subducit, atque in regnum fugere contendit: quem Gætuli sui comites in itinere, præcæ cupidi, concidunt; sèque, in quascumque potuere partes, conferunt. C. interim Vergilius, postquam terrâ marique clausus se nihil proficere intellexit; suosque interfectos, aut fugatos; M. Catonem Uticæ sibi ipsum manus attulisse; regem vagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari; Saburam, ejusque copias, ab Sitio esse deletas; Uticæ Cæsarem sinè morâ receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, qui sibi suisque liberis prodesse: à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide acceptâ: sèque & sua omnia & oppidum proconsuli transdit.

LXXXII. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus exclusus, desperatâ salute; quum jam cœnatus esset cum Petreio; ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior imbecilliozem, Juba Petreium facillè ferro consumpsit: deinde ipse sibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec posset; precibus à servo suo impetravit, ut se interficeret; idque obtinuit.

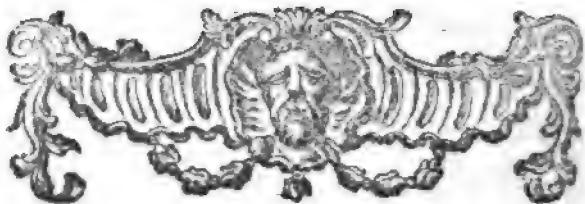
LXXXIII. P. interim Silius, pulso exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipsoque interfecto; quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, fortè incidit in Faustum Afraniûmque; qui eam manum habebant, quâ Uticam diripuerant, itérque in Hispaniam tendebant, & erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, eos primâ luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium & Faustum vivos capit, cum conjuge & liberis. Paucis post diebus dissensione in exercitu ortâ, Faustus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis, Cæsar incolumitatem suâque omnia concessit.

LXXXIV. Scipio interim, cum Damasippo & Torquato & Plætorio Rustiano, navibus longis diu multumque

que jactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sittii per id tempus erat: à quâ pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: ibique Scipio cum iis, quos paullò antè nominavi, interiit.

LXXXV. Cæsar interim, Zamæ auctione regiâ factâ bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant; præmiisque Zamenisibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis; vectigalibusque regiis abrogatis; ex regnoque provinciâ factâ, atque ibi Crispo Salustio proconsole cum imperio relicto; ipse Zamâ egressus, Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Juba Petreioque ordines duxerant; item Thapsitanis H S xx millia, conventui eorum H S xxx millia, Adrumetanis H S xxx, conventui eorum H S l millia, multæ nomine, imponit: civitates, bonaque eorum, ab omni injuriâ rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Juba bona diripuerat: & ad senatum questi per legatos, atque arbitris à senatu datis, sua receperant; tricies centenis millibus pondo olei, in annos singulos, multat; ideo quòd initio, per dissensionem principum, societatem cum Juba inierant, eumque armis, militibus, pecuniâ juverant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

LXXXVI. His rebus gestis; Idibus Jun. Uticæ classem conscendit, & post diem iii Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quòd Nasidium ejusque classem receperant, copiisque juverant, H S c millibus multat; & pro decumis octavas pendere jubet: bonaque paucorum vendit; & ante diem iii Kal. Quint. naves conscendit; & à Caralibus secundum terram profectus, duodetrigesimo die, eò quòd tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A. HIRTII
COMMENTARIORUM
DE BELLO HISPANIENSI
LIBER UNUS.

I. **P**HARNACE superato, Africâ receptâ; qui ex iis prœliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent; quum & ulterioris Hispaniæ potitus esset; dum Cæsar muneribus dandis in Italiâ detinetur; quò facilius præsidia contrâ compararet Pompeius, in fidem unius cujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magnâ comparatâ manu, provinciam vastare cœpit. Quibus in rebus, nonnullæ civitates suâ sponte auxilia mittebant; item nonnullæ portas contra cludebant: ex quibus si qua oppida vi ceperat; quum aliquis ex eâ civitate optimè de Cn. Pompeio meritis civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut, .eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, majores augebantur copiæ: ideóque crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant.

II. C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus antè confectis, quum celeri festinatione ad bellum

lum conficiendum in Hispaniam venisset; legati cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obviâ veniunt: à quibus nunciabatur, *nocturno tempore oppidum Cordubæ capi posse; quòd, nec opinantibus adversariis ejus, provinciâ potitus esset; simulque quòd tabellarii capti essent; qui à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis erant, qui certiore Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent.* Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus; quos legatos antè exercitui præfecerat, Q. Pedium & Q. Fabium Maximum, de suo adventu facit certiores; ut, quem sibi equitatum ex provinciâ fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quàm ipsi opinati sunt, appropinquavit: atque, ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit.

III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Ulîam oppidum oppugnabat; & ferè jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæsaris adventu, legati clàm præsidia Cn. Pompeii Cæsarem quum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optime de Populo Romano meritam esse sciens, xi cohortes secundâ vigiliâ jubet proficisci, parique equites numero; quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum scientem, L. Julium Paciecum; qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversâ vehementique vento afflicaretur: quâ vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, & rectâ per adversariorum præsidia ad oppidum contendere: mediisque ex præsidiis quum quæreretur, *qui essent*, unus ex nostris respondit ut *sileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum accedere ut oppidum capiant: & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur.* Quum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti; & pe-

dites equitēsque, clamore facto, dispositis ibi partim qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset; existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se propè captos esse.

IV. Hôc misso ad Uliam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab eâ oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricated viros fortes cum equitatu antè præmisit; qui simul in conspectu oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset; loricated, ut suprà scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium fecerunt; sic, ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hôc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut *celeriter sibi subsidio veniret; ne prius Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò venisset.* Ita Cn. Pompeius, Uliâ propè captâ, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

V. Cæsar, quum ad flumen Bætîm venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset; lapidibus corbes plenos dimisit: ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò transduxit. Tenebant adversus oppidum è regione pontis trabes, ut suprà scripsimus, bipartitò. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatûque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit: pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex quâ conditione quotidiana minuta prælia fiebant; ut modò hi, modò illi, superiores discederent. Quæ res quum ad maiorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna iniqua: dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur; & fluminis ripis appropinquantibus, coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si quâ

quâ conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Quum animadverteret adversarios minimè velle, quos ideo à viâ retraxerat, ut in æquum deduceret: copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset; eâ die, per viarum difficultatem & angustias, carra complura multasque balistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere, cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii causâ, Cæsar complura castella occupavit, partim suo equitatu, partim ut pedestris copia in statione & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima: itaque in illâ obscuracione, cum aliquot cohortibus & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, ut vix in eâ cæde pauci effugerent.

VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam & Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisque quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & naturâ edita ad rem militarem; quæ planitie dividuntur, Salso flumine; proximè tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex eâ regione oppidi, in montibus castra habuit posita Pompeius, in conspectu utrorumque oppidorum; neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit & signa XIII legionum: sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant; & una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana, ex Africâ, quam secum adduxerat; reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant: nam de levi armaturâ & equitatu, longè & virtute & numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quòd loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea; nam ferè totius ulterioris Hispaniæ regio, propter terræ fecunditatem inopem difficilémque habet oppugnationem, & non minùs copiosam aquationem. Hic etiam, propter barbarorum crebras excursiones, omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinentur; & sicut in Africâ, rudere, non tegulis, teguntur; simulque in his habent speculas, & propter altitudinem, longè latèque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ, montibus ferè munita, & naturâ excellentibus locis est constituta; ut simul aditus adscensûsque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus naturâ loci continentur, ut civitates Hispaniæ non facilè ab hostibus capiantur. Id quod in hóc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam & Ucubim, quæ oppida suprâ sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum; ab suis castris circiter millia passuum iv, grumus est excellens naturâ, qui appellatur Castra Posthumiana; ibi, præsidii causâ, castellum Cæsar habuit constitutum.

IX. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci naturâ, & quòd remotum erat à castris Cæsaris: animadvertibat loci difficultatem; & quòd flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, ut in tantâ loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Istâ fretus opinione tertiâ vigiliâ profectus, castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri, quum appropinquâssent, clamore repentino, telorûmque multitudine, jactus facere cœperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cœpissent, & majoribus castris Cæsari nuncius esset allatus; cum iii legionibus est profectus: & quum ad eos appropinquâssent, fugâ perterriti multi sunt interfecti, complures capti: multi præterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX.

X. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit: is signa Saguntinorum retulit v, quæ ab oppida-

nis

nis cepit. Suo loco præteritus est, quòd equites ex Italiâ cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Eâ nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versùs iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat; dum cupidius agmen adversariorum insequitur, à vernaculis legionariis exceptus est & interfectus. Postero die equites nostri longiùs ad Cordubam versùs persecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompei ex oppido portabant; ex iis capti & cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit; & noctis tertiâ vigiliâ, in oppido acerrimè pugnatum est; ignémque multum miserunt; sicut & omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti. Hòc præterito tempore, C. Fundanius eques Rom. ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XI. Postero die ex legione vernaculâ milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse; quum venirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas; & à militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis, capti tabellarii, qui à Cordubâ ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant; præcis manibus, missi sunt facti. Pari consuetudine, vigiliâ secundâ ex oppido ignem multum telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumpserunt; complurésque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri dissentirent; acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Ii quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt.

XII. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: & quum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti de statione sunt dejecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius,
fena-

senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset; omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secundâ Pompeianâ captus à militibus, & interfectus est. Idem temporis glans missa est inscripta; *quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum.* Quâ spe nonnulli, dum finè periculo murum ascendere & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars dejecta est. Quo facto, ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, *missos facere loricated, quique præsidii causâ præpositi oppido à Pompeio essent,* orabant. Quibus respondit Cæsar, *se condiciones dare non accipere, consuevisse.* Qui quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod ferè magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitârunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita, coronâ circumdatâ, pugnatum est aliquamdiu vehementissimè; simulque balista missa à nostris turrem dejecit: quâ adversariorum, qui in eâ turre fuerant, v dejecti sunt; & puer, qui balistam solitus erat observare.

XIII. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit; neque à nostris prohibitus; falsâque illa opinione gloriatus est, quod propè in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eâdem consuetudine dum longiùs prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant; aliquot turmæ cum levi armaturâ, impetu facto, loco sunt dejectæ; & propter paucitatem nostrorum equitum, simul cum levi armaturâ inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorûmque castrorum gerebatur: & majore Pompeiani exultabant gloriâ, longiùs quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui quum aliquo loco à nostris recepti essent, ut consueissent, ex simili virtute clamore facto; averfati sunt prælium facere.

XIV. Ferè apud exercitus hæc est equestris prælii consuetudo. Quum eques ad dimicandum, dimisso equo,

equo, cum pedite progreditur; nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites ex levi armaturâ lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, venissent; idque in prælio animadversum esset; complures equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit; usque eò, ut cædem proximè à vallo fecerint: in quo prælio, adversariorum ceciderunt CXXIII; complurésque armis exuti, multi vulneribus affecti, in castra sunt redacti: nostri ceciderunt III; saucii XII pedites, & equites V.

XV. Ejus diei insequenti tempore, pristinâ consuetudine, pro muro pugnari cœptum est. Quum bene magnam multitudinem telorum, ignémque nostris defendentibus iniecissent; nefandum crudelissimúmque facinus sunt aggressi; in conspectûque nostro hospites, qui in oppido erant jugulare, & de muro præcipientes mittere cœperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam numquam est factum.

XVI. Hujus diei extremo tempore, à Pompeianis clam nostros tabellarius est missus, ut eâ nocte turres aggerémque incenderent, & III vigiliâ eruptionem facerent. Ita igne telorúmque multitudine jactâ, quum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ è regione & in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt; copiæque totæ eruptionem fecerunt; secúmque extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas (quæ stramentitiæ ab nostris hybernorum causâ ædificatæ erant) diruendas & incendendas: præterea argentum, & vestimenta; ut, dum nostri in prædâ detinerentur, illi, cæde factâ, ad præfidia Pompeii se reciperent: nam, quòd existimabat eos posse conatum efficere, nocte totâ ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum, licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti, repulso, multisque vulneribus affectos, oppido represserunt; prædâque & armis eorum sunt potiti; vivosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodémque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum factâ,
cla-

clamâsse; facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœnâ afficerentur, qui eos ad aras & focos suos receperissent; eosque hospitium scelere contaminâsse: multa præterea dixisse: quâ oratione deterritos, ampliùs jugulationem non fecisse.

XVII. Ita postero die Tullius legatus cum C. Antonio Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit. *Utinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quàm Cn. Pompeii, factus essem; & hanc virtutis constantiam in tuâ victoriâ, non in illius calamitate præstarem: cujus funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Rom. indigentes præsidii, & propter patriæ luctuosam perniciem, dedamur hostium numero: qui neque in illius prosperâ acie primam fortunam, neque in adversâ secundam obtinuimus victoriâ: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiatorum ietus telorumque missus expectantes, victi & deserti à Pompeio, tuâ virtute superati, salutem à tuâ clementiâ deposcimus, petimusque ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes. Et qualem, ait, gentibus me præstiti, similem in civium deditione præstabo.*

XVIII. Remissis legatis, quum ad portam venissent; Tiberius Tullius quum introeuntem C. Antonium insecutus non esset, revertit ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, sinu pugionem eduxit, & manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodémque tempore signifer de legione primâ transfugit; & nunciavit, quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines xxxv; neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque dici perisse quemquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset; uxoremque & filium in oppido reliquerat; dominum jugulavit: & ita clam à Cæsaris præidiis in Pompeii castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita, litteris acceptis, quum in oppidum revertissent, qui mittere glandem inscriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciârunt, quam Pompeius concionem habuisset; quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex
adver-

*adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum: Unum respondisse: ut, potius ad dimicandum descenderent, quàm signum fugæ ostenderent: tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehenfi, qui ad oppidum veniebant; quorum litteras Cæsar oppidanis objecit: &, qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum: quod difficile erat factu, ut eam turrem quis sine periculo incenderet. Ita ** facturus de ligno, quum propiùs accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium & Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse.*

XIX. Vigiliâ secundâ, propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum & tertium. Eodem tempore, pro muro pugnatum acerrimè; & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt; idcirco quòd ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, & ad nos transiit; dixitque, *se cum familiâ constitutum habuisse, ut unâ transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam & jugulatam. Hòc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: L. Minutius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus; qualem me illi præstiti, tali virtute & constantiâ futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt; si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit; se Cæsarem esse, fidemque præstaturum. Ita ante diem xi Kalend. Martii, oppido potitus, Imperator est appellatus.*

XX. Et Pompeius, ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus; & circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, & propiùs castra castris contulit. Eodem tempore manè loricatus unus ex legione vernaculâ ad nos transfugit, & nunciavit. *Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse, iisque imperavisse, ut, diligentiam adhibitâ, perquirerent, qui essent suarum*

par.

partium, itémque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem suprà demonstravimus dominum jugulâsse: is vivus est combustus. Idémque temporis centuriones loricati VIII ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernaculâ; & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & saucii aliquot occiderunt ex levi armaturâ. Ea nocte speculatores prehensi servi III, & unus ex legione vernaculâ; servi sunt in crucem sublati; militi, cervices abscissæ.

XXI. Postero die equites cum levi armaturâ ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ. Reliquos in oppidum iussit deduci; ex equitibus effugerunt CXX, & ad Cæsarem venerunt.

XXII. Hôc præterito tempore, qui in oppido Ateguâ Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari; præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causâ ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent; nostri, qui fuissent equites Rom. & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis & redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex aversione legatos jugulârunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt. Et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt: quâ quum certum comperissent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent; ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulâisset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt; *illius operâ se perisse.* Ita vix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci; illi se satisfacturum. Potestate datâ: quum inde esset profectus; præsidio comparato;

parato; quum bene magnam manum fecisset; & nocturno tempore, per fallaciam, in oppidum esset receptus; jugulationem magnam facit: principibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hôc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendi; nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum; iccircoque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere; ut si quis ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non amplius xvi accipere.

XXIII. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt: nec detinentibus *** nostris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, *nostris cessere parumper*. Itaque, præter consuetudinem, quum à nostris animadversum esset cedere; centuriones ex legione v flumen transgressi duo, restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prælium facere cœpisset, & quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum egere cœperunt. Ita dum cupidius intrâ præsidia illorum student cædem facere, & turmis & levi armaturâ sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent; nam & munitione præsidii ita coangustabantur, ut eques spatio intercluso vix se defendere posset. Ex his, utroque genere pugnae, complures sunt vulneribus affecti; in quibus etiam Clodius Aquitius: inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter ii centuriones, sit nemo consideratus, gloriâ se efferentes.

XXIV. Postero die ab Soricariâ utræque convenere copiae. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius
quum

quum animadverteret castello se excludi Aspaviâ, quod ab Ucubi millia passuum v distat; hæc res necessariò vocabat ut ad dimicandum descenderet: neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eò, ut necessariò cogere-tur iniquum locum subire. Quo factò, quum utrorùm-que copiarum tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, dejectique planitie: quæ res secundum nostris efficiebat prælium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri magnâ in cæde versabantur. Quibus mons, non virtus, salutis fuit. Quo subsidio tunc, nisi advesperâset, à paucioribus nostris omni auxilio privati essent: nam ceciderunt ex levi armaturâ, cccxxiv; ex legionariis, cxxxviii; præterquam quorum arma & spolia sunt allata. Ita pridie ii centurionum interitio hâc adversariorum pœnâ est litata.

XXV. Insequenti die, pari consuetudine, quum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto: nam præter equites, nullo loco æquo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiarum concursus facere cœperunt: simulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longè sunt egressi, & planitie in æquo loco constiterunt. Illi tamen proculdubio ad congregiendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem cogitare cœpit. Hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostrâ ad congregiendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ: nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut propè videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium, [*** expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus

opus cælatum; quorum *** pugna esset propè profectò dirempta, nisi propter equitum concessum, ut suprà demonstravimus, levis armatura præsidii causâ non longè ab opere castrorum constitisset.] Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt infecuti; universi, clamore factò, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fugâ essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

XXVI. Cæsar, ob virtutem, turmæ Cassianæ donavit millia XIII, & præfecto torques aureos II, & levi armaturæ millia X. Hòc die A. Bæbius, & C. Flavius, & A. Trebellius equites Romani Astenses, argento propè tecti equos, ad Cæsarem transfugerunt: qui nunciaverunt, *equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse conjectos; è quibus, occasione captâ, se transfugisse.* Item hòc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Urfaonem Cn. Pompeius: S. V. G. E. V. *Et si, prout nostra felicitas, ex sententiâ adversarios adhuc propulso habemus; tamen, si equo loco sui potestatem facerent, celerius quàm vestra opinio fert, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere; nostrisque adhuc freti præfidiis, bellum ducunt: nam singulas civitates circumfident; inde sibi commeatus capiunt. Quare & civitates nostrarum partium conservabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profectò nostro commeatu privati, necessariò ad dimicandum descendunt.*

XXVII. Insequenti tempore, quum nostri temere in opere distenti essent; equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. III Nonarum Martii, prælio, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum; & Attium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit, & contra Hispalim in oliveto constitit. Cæsar priusquam eodem est profectus, luna horâ circiter VI visa est. Ita castris motis Ucubim, præsidium, quod Pompeius reliquit, jussit ut incenderent; &, deusto oppido, in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponde oppidum quur-

quum oppugnare cœpisset, deditione factâ, iter fecit in Carrucam; contrâque Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit: milésque, qui fratrem suum in castris jugulâset, interceptus est à nostris & fusti percussus. Hinc itinere factò, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.

XXVIII. Sequenti die quum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de III vigiliâ in acie stetisse. Hôc nuncio alato, vexillum proposuit. Iccirco enim copias eduxerat, quod Urfaonenfium civitati, qui erant fautores, antea litteras miserat; *Cæsarem nolle in convallem descendere, quòd majorem partem exercitum tironum haberet.* Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hâc opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & naturâ loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta: namque, ut superiùs demonstravimus, loca excellentia tumultis contineri ***: [Interim nulla planities dividit:]

XXIX. Sed ratione nullâ placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum v; ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi & loci naturâ. Hinc dirigens proxima planities æquabatur: cujus decursum antecedeat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem; nam palustri & voraginoso solo currens erat ad dextrum. Et Cæsar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin mediâ planitie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illâ planitie equitatum ornaret, & diei Solisque serenitas; ut mirificum & optandum tempus propè ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere; quòd in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt; id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen à munitione oppidi mille passibus longiùs

longiùs non audebant procedere; in quo sibi prope murum adversarii præliandum constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi à suâ consuetudine decedebant, ut aut ab excelso loco aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propiùs rivum quum appropinquâssent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

XXX. Erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armaturâ millibus VI. Præterea auxiliares accedebant, propè alterum tantum. Nostri præsidia LXXX cohortibus, & VIII millibus equitum. Ita, in extremâ planitiæ iniquum in locum nostri quum appropinquâssent, paratus hostis erat superior; ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum à Cæsare esset animadversum; ne quid temere culpâ suâ sequius admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus esset objectum; molestè & acerbè accipiebant se impediri, quò minùs prælium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat; *Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium.* Ita se efferentes, iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno cum periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III & V legio, itémque cætera auxilia & equitatus. Prælium clamore factò committitur.

XXXI. Hic etsi virtute nostri antecedeabant, adversarii loco superiore defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorùmque missu concursus; sic, ut propè nostri diffiderent victoriæ: congressus enim & clamor, quibus rebus maximè hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ quum parem virtutem ad bellandam contulissent, pilorum missu fixa cumulat, & concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse: qui, etsi erant pauci, tamen, propter virtutem, magno adversarios timore eorum operâ afficiebant; quòd à suo loco hostes vehementer premere cœperunt; ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum

reriorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximiâ virtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ab subsidio veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermixtus gemitus, gladiatorumque crepitus auribus oblatus; imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis te-runtur arma*: adversariosque vehementissimè pugnantes nostri agere cœperunt: quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter xxx, & si quid amplius; præterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis utrisque funus est factum: itémque equites Rom. partim ex urbe, partim ex provinciâ, ad millia iii. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum; faucii, ad d. Adversariorum aquilæ sunt ablatae xiii, & signa, & fasces. Præterea duces belli xvii capti sunt. Hos habuit res exitus.

XXXII. Ex fugâ hâc quum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogeantur necessariò eos circumvallare. [Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur; scuta & pila pro vallo: *** insuper occisi; & gladii, & mucrones, & capita hominum, ordinata, ad oppidum conversa; universa hostium timorem, virtutisque insignia *** proposita viderent; & vallo circumcluderentur adversarii: *** ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt.] Ex hoc prælio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio; quos equites secum habuit, quod pecuniæ secum, eis distribuit; & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci; & secundâ vigiliâ ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus, ad navale præsidium parte alterâ contendit Carteiam; quod oppidum abest à Cordubâ millia passuum clxx. Quò quum ad octavum milliarium venisset; P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus
verbis

verbis nuncium mittit; *quum minùs bellè haberet, ut mitterent lecticam, quâ in oppidum deferri posset.* Litteris missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores erant, conveniunt in domum, quod erat delatus; (qui arbitrati sunt clanculum venisse) ut ab eo, quæ vellet, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de lecticâ Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæsar ex prælio, Mundâ munitione circumdatâ, Cordubam venit: qui ex cæde eò refugerant, pontem occupaverunt. Quum eò esset ventum, convitiari cœperunt, *nos ex prælio paucos superesse: quo confugeremus?* Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transiecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prælio Cordubam quum venisset, familiam & libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quàm opimam imperavit, item optimis internendum vestimentis: pecuniam & argentum in presentiam familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; **** refinam & nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eò, ut clamor in castra nostra perveniret ferè, inter Cæsarianos & inter Pompeianos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ; partim oppidanorum servi, qui erant à Sex. Pompeio manumissi; tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio xiiii oppidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte & murum occupârunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt: qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia xxii; præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus. Dum hic detinetur; ex prælio quos circummunitos superiùs demonstravimus, eruptionem fecerunt; &, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

XXXV.

XXXV. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri cerneret, Cæcilium legatum cum præsidio intromittit: ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magna intrâ Pompeianarum partium multitudo, quæ Cæsaris præsidium receptum indignabatur; cùm quòd, Philo quidam, ille, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus, (is totâ Lusitaniâ notissimus erat) hic clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur: & Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Reverius, in Hispalim oppidum denno noctu per murum recipitur: præsidium vigiliæque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare ceperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestatem haberent; quòd ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum malitiosum existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditii incenderent, & mœnia dederent; ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. Id quod consultò non existimabant fieri. Ita erumpendo, naves, quæ ad Bætium flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur; illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit: ex quâ civitate legati ad deditionem venerunt. Mundensesque, qui ex prælio in oppidum confugerant, quum diutius circumfiderentur, bene multi deditionem faciunt; & quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut, noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent; illi cædem in castris administrarent. Hæc re cognita, insequenti nocte, vigiliâ tertîâ, tesserâ datâ, extra vallum omnes sunt concisi.

XXXVII. Carteienses, dum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitatâ, portas occupant: cædes fit magna: faucius

faucius Pompeius naves xxx occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisse; *** ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit; partim peditatibus & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item iv die, navigatione confectâ, consequuntur. Qui imparati à Carteiâ profecti sine aquâ fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit.

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit, & locum quendam munitum naturâ occupat. Equites & cohortes quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus antè missis, certiores fiunt: diem & noctem iter faciant. Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat faucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maximè impediabat. Ita lesticâ à turre quâ esset allatus, in eâ ferebatur. Lusitanus more militari, quum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas: nam iccirco quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum, naturâ ceperat sibi Pompeius, quem vix magnâ multitudine *** deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis; quibus cedentibus, cupidius insequiebantur adversarii, & confestim tardabant ab accessu. Hôc sæpius factò, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit; pari autem & celeri festinatione circummunitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus cum animadversum esset, fugâ sibi præsidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut suprà demonstravimus, faucius, & intorto talò, iccirco tardabatur ad fugiendum: itémque propter loci difficultatem, neque equo neque vehiculo salutis suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur, exclusâ munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum, ut in speluncam, Pompeius se occultare cœpit; ut à nostris non faciliè inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar Gadibus esset;

T

Hispalim,

Hispalim, pridie Id. Aprilis, caput allatum, & populo datum est in conspectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adolescente: Didius, quem suprà demonstravimus, illâ affectus lætitiâ, proximo se recepit castello, nonnullâsque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugnâ superfuerunt, ad signum se receperunt; &, bene magnâ manu comparatâ, ad Didium se reportant. Huic etſi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiões ejiciebatur; & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent; incensîsque qui subsidium repeterent: ii sic dispositi erant, ut, à nullo conspecti omnium, ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur, naves incenduntur; simulque qui è castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magnâ cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli eâ pugnâ scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant: item complures nando ad naves quæ in salo fuerunt, se recipiunt: anchoris sublati, pelagus remi petere cœperunt; quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani prædâ potiuntur. Cæsar à Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus quem ipse ad Mundæ præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduïs *** hostesque circum sese interclusi, inter se decernere; factâ cæde bene magnâ, *** eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt; & reliquos vivos capiunt; ac deinde Urſaonem proficiſcuntur; quod oppidum magnâ munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam naturâ editus, ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quòd aqua, præterquam in ipſo oppido, non erat: nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur, propiùs millia passuum viii; quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiæque, unde solitæ sunt turres agi, propiùs millia
passuum

passuum vi non reperiiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circùm oppidum succisam intrò congeffit. Ita necessariò deducebantur nostri, ut à Mundâ, quam proximè ceperant, materiem illò deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur & Urfaonem; Cæsar, quum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocatâ, commemorat; *Initio quæsturæ suæ, eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse; & quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse: insequenti præturâ, ampliato honore, vestigia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecuniis provinciam liberâsse; simulque, patrocínio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas privatasque causas, multorum inimiciis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda provinciae tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores & ingratos eos in se & in populum Romanum, hoc bello, & in præterito tempore, cognosse. Vos, jure gentium, inquit, & civium Romanorum institutis cognitis; more barbarorum, populi R. Magistratibus sacrosanctis manus sæpe & sæpius attulistis: luce clarâ Cassium in medio foro nefariè interficere voluistis: vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Romani in hac provinciâ haberi: apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur: ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem, ullo tempore retinere potuistis: privatus ex fugâ Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus, fasces imperiûmque sibi arripuit: multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit; agros vestramque provinciam vestro impulsu depopulavit. In quos vos victores existimabatis? An, me deleto, non animum advertebatis, decem habere legiones populum Romanum, quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cælum diruere possent? Quorum laudibus & virtute ***.* Desunt reliqua.

C. JULII CÆSARIS
EPISTOLÆ.

Ex Ciceronis Epistolarum libris collecta.

P. 347. Edit. Car. Steph. Ciceron.

Cæsar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

QUUM Furnium nostrum tantum vidissem; neque loqui, neque audire meo commodo potuissem; properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem. Etsi hoc officium & feci sæpe, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. Imprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratiâ, dignitate, ope omnium rerum, uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meæ, brevitatique litterarum ignosces; reliquæ ex Furnio cognosces. Vale.

Pag. 357. *Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S. D.*

Rectè auguraris de me, (bene enim tibi cognitus sum) nihil à me abesse longius crudelitate: atque ego, quum ex ipsâ re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho gaudio. Neque illud me movet, quod ii, qui à me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quàm & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad Urbem præstò sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabellâ tuo nihil scito mihi esse jucundius: hanc adeò habebo gratiam illi: neque enim aliter facere poterit: tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. Vale.

Pag.

Pag. 364. *Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S.*

Etſi te nihil temere, nihil imprudenter, facturum judicâram; tamen permotus hominum famâ, ſcribendum ad te exiſtimavi, et pro noſtrâ benevolentia petendum, ne quo progredereſis proclinatâ jam re, quâ integrâ etiam progrediendum tibi non exiſtimâſſes; namque & amicitia graviorẽ injuriam feceris, & tibi minùs commodè conſulueris, ſi non fortunæ obſecutus videbare; (omnia enim ſecundiſſima nobis, adverſiſſima illis accidiffe videntur) nec cauſam ſecutus, (eadem enim tum fuit, quum ab eorum conſiliis abeſſe judicâſti) ſed meum aliquod factum condemnaviſſe; quo mihi gravius abs te nil accidere poteſt: quod ne facias, pro jure noſtræ amicitia à te peto. Poſtremo, quid viro bono, & quieto, & bono civi magis convenit, quàm abeſſe à civilibus controverſiis? quod nonnulli quum probarent, periculi cauſâ ſequi non potuerunt: tu, explorato & vitæ meæ teſtimonio, & amicitia judicio, neque tutius neque honeſtius reperiſſes quidquam, quàm ab omni contentione abeſſe. xv. Kal. Mai. ex itinere. Vale.

Pag. 349. *Cæſar Oppio & Cornelio S.*

Gaudeo mehercule vos ſignificare litteris, quàm valde probetis ea, quæ apud Corfinium ſunt geſta. Conſilio veſtro utar libenter; & hõc libentiùs, quòd meâ ſponte facere conſtitueram, ut quàm leniſſimum me præberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hõc modo, ſi poſſumus omnium voluntates recuperare, & diuturnâ victoriâ uti: quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere; præter unum L. Sullam, quem imitaturus non ſum. Hæc nova ſit ratio vincendi, ut miſericordiâ & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri poſſit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri poſſunt: de his rebus, rogo vos, ut cogitationem ſuſcipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfeſtum, deprehendi: ſcilicet meo inſtituto uſus ſum, & eum ſtatim miſſum feci. Jam duo Præfeſti fabrûm Pompeii in meam poteſtatem venerunt, & à me miſſi ſunt; ſi volent
T 3 grati

grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quàm iis, qui & illi & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret.

Pag. 356. *Cæsar Oppio & Cornelio S.*

A. d. vii Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace: quæ visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conticere; statim vos certiores faciam. Valete.

Epistolarum Fragmenta.

Pag. 75. *Cicero C. Cæsari Imp. S.*

—*litteræ mihi dantur à te quibus in extremis scriptum erat, M. Orfium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum. Si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem.*

Pag. 337. *Cicero Attico S.*

Quod quæris, quin Cæsar ad me scripserit: Quod sæpe; gratissimum sibi esse, quod quierim: orátque in eo ut perseverem.

Pag. 365.

Quod quidem propemodum videor ex Cæsaris litteris, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quàm ab omni contentione abesse.

Pag. 397.

Sestius apud me fuit; & Theopompus pridie: venisse à Cæsare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere; causamque eam adscribere, quæ erat in epistolâ nostrâ, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria.

Pag. 232. *Marcus Quinto Fratri.*

—Sed heus tu, celari videor à te! quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse, scripsit ad me ante; & prima sic, ut negat se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum *ἐαυτομάτῃ*; hōc enim utitur verbo, &c.

Pag.

Pag. 236. *Marcus Quinto Fratri S.*

Ex Britannia Cæsar ad me Kal. Septemb. dedit litteras, quas ego accepi A. D. iv Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer quòd à te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse, cum ad mare accesserit.

Pag. 230.

—*Ex Balbi epistolâ pauca verba intellexerat, ad quæ rescriptit his verbis: De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi; quantum autem conjecturâ conseq̄uebar, id erat hujusmodi, ut magis optandum quàm sperandum putarem.*

Ex libro Epistolarum ad Q. Pedium.

Pag. 356. *Cicero Attico S.*

—*Litteras accepi ab Q. Pedio, Cæsarem ad se prid. Id. Mart. misisse litteras hóc exemplo. Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus; conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus.*

Pag. 373.

Ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum; in quibus erat, se audisse Catonem & L. Metellum in Italiam venisse, Romæ ut essent palàm: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italiâ, nisi quorum ipse causam cognovisset: deque eo vehementius erat scriptum.

Ex Charif. Grammat. Edit. Putsch. col. 101.

Cæsar ad Ciceronem, Neque, inquit, pro cauto ac diligente se castris continuit. Et col. 60.

Cæsar ad Pisonem, Locellum tibi signatum remisi.

Oratio de Conjuratis. Ex Sallust. Bell. Catilin.

Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam à Consule, hujuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c.

T 4

O R A.

reriorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximiâ virtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie ab subsidio veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermixtus gemitus, gladiatorumque crepitus auribus oblati; imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis tentantur arma*: adversariosque vehementissimè pugnantes nostri agere cœperunt: quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter xxx, & si quid amplius; præterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis utrisque funus est factum: itémque equites Rom. partim ex urbe, partim ex provinciâ, ad millia iii. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum; faucii, ad d. Adversariorum aquilæ sunt ablatae xiii, & signa, & fasces. Præterea duces belli xvii capti sunt. Hos habuit res exitus.

XXXII. Ex fugâ hâc quum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogeantur necessariò eos circumvallare. [Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur; scuta & pila pro vallo: *** insuper occisi; & gladii, & mucrones, & capita hominum, ordinata, ad oppidum conversa; universa hostium timorem, virtutisque insignia *** proposita viderent; & vallo circumcluderentur adversarii: *** ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt.] Ex hoc prœlio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio; quos equites secum habuit, quod pecuniæ secum, eis distribuit; & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci; & secundâ vigiliâ ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus, ad navale præsidium parte alterâ contendit Carteiam; quod oppidum abest à Cordubâ millia passuum clxx. Quò quum ad octavum milliarium venisset; P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus
verbis

verbis nuncium mittit; *quum minùs bellè haberet, ut mitterent lecticam, quâ in oppidum deferri posset.* Litteris missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores erant, conveniunt in domum, quod erat delatus; (qui arbitrati sunt clanculum venisse) ut ab eo, quæ vellet, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de lecticâ Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæsar ex prælio, Mundâ munitione circumdatâ, Cordubam venit: qui ex cæde eò refugerant, pontem occupaverunt. Quum eò esset ventum, convitiari cœperunt, *nos ex prælio paucos superesse: quo confugeremus?* Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transjecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prælio Cordubam quum venisset, familiam & libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quàm opimam imperavit, item optimis internendum vestimentis: pecuniam & argentum in presentia familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; **** refinam & nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eò, ut clamor in castra nostra perveniret ferè, inter Cæsarianos & inter Pompeianos. Erant hîc legiones, quæ ex perfugis conscriptæ; partim oppidanorum servi, qui erant à Sex. Pompeio manumissi; tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio xiiii oppidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte & murum occupârunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt: qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia xxii; præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus. Dum hic detinetur; ex prælio quos circummunitos superiùs demonstravimus, eruptionem fecerunt; &, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

XXXV.

XXXV. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit: ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magna intrâ Pompeianarum partium multitudo, quæ Cæsaris præsidium receptum indignabatur; clàm quòd, Philo quidam, ille, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus, (is totâ Lusitaniâ notissimus erat) hic clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur: & Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Reversus, in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: præsidium vigilésque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestatem haberent; quòd ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum malificium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditii incenderent, & mœnia dederent; ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. Id quod consultò non existimabant fieri. Ita erumpendo, naves, quæ ad Bætis flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur; illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit: ex quâ civitate legati ad deditionem venerunt. Mundenésque, qui ex prælio in oppidum confugerant, quum diutius circumfunderentur, bene multi deditionem faciunt; & quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut, noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent; illi cædem in castris administrarent. Hâc re cognita, insequenti nocte, vigiliâ tertiâ, tesserâ datâ, extra vallum omnes sunt concisi.

XXXVII. Carteienses, dum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitatâ, portas occupant: cædes fit magna: faucius

faucius Pompeius naves xxx occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset; *** ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit; partim peditatibus & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item iv die, navigatione confectâ, consequuntur. Qui imparati à Carteiâ profecti sine aquâ fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit.

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit, & locum quendam munitum naturâ occupat. Equites & cohortes quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus antè missis, certiores fiunt: diem & noctem iter faciant. Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat faucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maximè impediēbat. Ita lesticâ à turre quâ esset allatus, in eâ ferebatur. Lusitanus more militari, quum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas: nam iccirco quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum, naturâ ceperat sibi Pompeius, quem vix magnâ multitudine *** deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis; quibus cedentibus, cupidius insequēbantur adversarii, & confestim tardabant ab accessu. Hôc sapius factô, animadvertēbatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit; pari autem & celeri festinatione circummunitiones in iugo dirigunt, ut æquo pedē cum adversariis congredi possent. A quibus cum animadversum esset, fugâ sibi præsidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut suprà demonstravimus, faucius, & intorto talô, iccirco tardabatur ad fugiendum: itēque propter loci difficultatem, neque equo neque vehiculo salutis suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur, exclusâ munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum, ut in speluncam, Pompeius se occultare cœpit; ut à nostris non facilè inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar Gadibus esset;

T

Hispalim,

Hispalim, pridie Id. Aprilis, caput allatum, & populo datum est in conspectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adolescente: Didius, quem supra demonstravimus, illâ affectus lætitiâ, proximo se recepit castello, nonnullâsque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugnâ superfuerunt, ad signum se receperunt; &, bene magnâ manu comparatâ, ad Didium se reportant. Huic etû non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones ejiciebatur; & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent; incensîsque qui subsidium repeterent: ii sic dispositi erant, ut, à nullo conspecti omnium, ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur, naves incenduntur; simulque qui è castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magnâ cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli eâ pugnâ scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant: item complures nando ad naves quæ in salo fuerant, se recipiunt: anchoris sublati, pelagus remis petere cœperunt; quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani prædâ, potiuntur. Cæsar à Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus quem ipse ad Mundæ præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduâ *** hostesque circum sese interclusi, inter se decernere; factâ cæde bene magnâ, *** eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt; & reliquos vivos capiunt; ac deinde Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum magnâ munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam naturâ editus, ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quòd aqua, præterquam in ipso oppido, non erat: nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur, propiùs millia passuum VIII; quæ res magno erat adjuvamento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiæque, unde solitæ sunt turres agi, propiùs millia
passuum

passuum vi non reperiiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circùm oppidum succisam intrò congeffit. Ita necessariò deducebantur nostri, ut à Mundâ, quam proximè ceperant, materiem illò deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur & Urfaonem; Cæsar, quum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocatâ, commemorat; *Initio quæsturæ suæ, eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse; & quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse: insequenti præturâ, ampliato honore, vêtigalia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecuniis provinciam liberâsse; simulque, patrocínio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas privatasque causas, multorum inimiciis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda provinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores & ingratos eos in se & in populum Romanum, hâc bello, & in præterito tempore, cognosse. Vos, jure gentium, inquit, & civium Romanorum institutis cognitis; more barbarorum, populi R. Magistratibus sacrosanctis manus sæpe & sæpius attulistis: luce clarâ Cassium in medio foro nefariè interficere voluistis: vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Romani in hâc provinciâ haberi: apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur: ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem, ullo tempore retinere potuistis: privatus ex fugâ Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus, fasces imperiûmque sibi arripuit: multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit; agros vestramque provinciam vestro impulsu depopulavit. In quos vos victores existimabatis? An, me deleto, non animum advertebatis, decem habere legiones populum Romanum, quæ non solum vobis obistere, sed etiam cælum diruere possent? Quorum laudibus & virtute ***.* Desunt reliqua.

C. JULII CÆSARIS
EPISTOLÆ.

Ex Ciceronis Epistolarum libris collectæ.

P. 347. Edit. Car. Steph. Ciceron.

Cæsar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

QUUM Furnium nostrum tantum vidissem; neque loqui, neque audire meo commodo potuissem; properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem. Etsi hoc officium & feci sæpe, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. Imprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratiâ, dignitate, ope omnium rerum, uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meæ, brevitatique litterarum ignosces; reliquæ ex Furnio cognosces. Vale.

Pag. 357. *Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S. D.*

Rectè auguraris de me, (bene enim tibi cognitus sum) nihil à me abesse longius crudelitate: atque ego, quum ex ipsâ re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho gaudio. Neque illud me movet, quod ii, qui à me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quàm & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad Urbem præstò sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabellâ tuo nihil scito mihi esse jucundius: hanc adeò habebō gratiam illi: neque enim aliter facere poterit: tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. Vale.

Pag.

Pag. 364. *Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S.*

Et si te nihil temere, nihil imprudenter, facturum judicâram; tamen permotus hominum famâ, scribendum ad te existimavi, et pro nostrâ benevolentia petendum, ne quo progredereis proclinatâ jam re, quâ integrâ etiam progrediendum tibi non existimâsses; namque & amicitiae graviolem injuriam feceris, & tibi minùs commodè consulueris, si non fortunæ obsecutus videbare; (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur) nec causam secutus, (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicâsti) sed meum aliquod factum condemnâvisse; quo mihi gravius abs te nil accidere potest: quod ne facias, pro jure nostræ amicitiae à te peto. Postremo, quid viro bono, & quieto, & bono civi magis convenit, quàm abesse à civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi causâ sequi non potuerunt: tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiae judicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quàm ab omni contentione abesse. xv. Kal. Mai. ex itinere. Vale.

Pag. 349. *Cæsar Oppio & Cornelio S.*

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quàm valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter; & hoc libentiùs, quòd meâ sponte facere constitueram, ut quàm lenissimum me præberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hoc modo, si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturnâ victoriâ uti: quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere; præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Hæc nova sit ratio vincendi, ut misericordiâ & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt: de his rebus, rogo vos, ut cogitationem fuscipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfectum, apprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Jam duo Præfecti fabrûm Pompeii in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt; si volent

T 3

grati

grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quàm iis, qui & illi & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret.

Pag. 356. *Cæsar Oppio & Cornelio S.*

A. d. vii Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace; quæ visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conticere; statim vos certiores faciam. Valete.

Epistolarum Fragmenta.

Pag. 75. *Cicero C. Cæsari Imp. S.*

—*literæ mihi dantur à te quibus in extremis scriptum erat, M. Orfium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum. Si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem.*

Pag. 337. *Cicero Attico S.*

Quod quæris, quin Cæsar ad me scripserit: Quod sæpe; gratissimum sibi esse, quod quierim: orátque in eo ut perseverem.

Pag. 365.

Quod quidem propmodum videor ex Cæsaris litteris, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quàm ab omni contentione abesse.

Pag. 397.

Sestius apud me fuit; & Theopompus pridie: venisse à Cæsare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere; causamque eam adscribere, quæ erat in epistolâ nostrâ, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria.

Pag. 232. *Marcus Quinto Fratri.*

—Sed heus tu, celari videor à te! quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse, scripsit ad me ante; & prima sic, ut negat se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum *ἐαυτομάτη*; hōc enim utitur verbo, &c.

Pag.

Pag. 236. *Marcus Quinto Fratri S.*

Ex Britannia Cæsar ad me Kal. Septemb. dedit litteras, quas ego accepi A. D. iv Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer quòd à te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse, cùm ad mare accesserit.

Pag. 230.

—*Ex Balbi epistolâ pauca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis: De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi; quantum autem conjecturâ conseq̄uebar, id erat hujusmodi, ut magis optandum quàm sperandum putarem.*

Ex libro Epistolarum ad Q. Pedium.

Pag. 356. *Cicero Attico S.*

—*Litteras accepi ab Q. Pedio, Cæsarem ad se prid. Id. Mart. misisse litteras hóc exemplo. Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus; conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portûs cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus.*

Pag. 373.

Ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum; in quibus erat, se audisse Catonem & L. Metellum in Italiam venisse, Romæ ut essent palàm: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italiâ, nisi quorum ipse causam cognovisset: deque eo vehementiùs erat scriptum.

Ex Charis. Grammat. Edit. Putsch. col. 101.

Cæsar ad Ciceronem, Neque, inquit, pro cauto ac diligente se castris continuit. Et col. 60.

Cæsar ad Pisonem, Locellum tibi signatum remisi.

Oratio de Conjuratis. Ex Sallust. Bell. Catilin.

Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam à Consule, hujuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c.

T 4

O R A-

ORATIONUM FRAGMENTA.

Pro Bithynis. Ex A. Gell. l. 5. c. 13.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hęc principio usus est. Vel pro hospitio regis Nicomedis; vel pro horum necessitate, quorum res agitur; refugere hoc munus, M. Vinici, non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin à proximis retineatur; neque clientes sine summâ infamiâ deferi possunt: quibus etiam à propinquis nostris opem ferre instituimus.

Ex Jul. Rufinian. de Figur. p. 25. Edit. Pithoe.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est.

Pro lege Plautiâ. Ex A. Gell. l. 13. c. 3. & Nonio.

Reperi tamen in oratione C. Cæsaris, quâ Plautiam rogationem suavit; necessitatem dictam pro necessitudine, id est, jure adfinitatis. Verba hæc sunt: Equidem mihi videor pro nostrâ necessitate, non labore, non operâ, non industriâ defuisse.

In Cn. Dolabellam. Ex A. Gell. l. 4. c. 16.

Cæsar in Dolabellam, Actionis III. Ibi isti, quorum in ædibus fanisque posita, & honori erant & ornatu.

Ad milites. Ex Diomed. col. 395. Edit. Putsch.

Frustrò, ait C. Cæsar apud milites de commodis eorum. Non frustrabo vos, milites.

In Anticatone priore. Ex Priscian. Edit. Putsch. col. 694 & 717 & 740 & 360. Uno enim excepto, quem aliusmodi, atque omnes, natura finxit, suos quisque habet charos.

Ex A. Gell. l. 4. c. 16.

C. etiam Cæsar, gravis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Unius, inquit, arrogantiae, superbiaeque, dominatûque.

Ad M. T. Ciceronem de Analogiâ. Ex Cicer. Brut. p. 242. Edit. Car. Steph.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum (inquit, in me intuens,) de ratione Latine loquendi accuratissime

ratissimè scripserit; primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiæ; tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quàm se dicere, laudem singularem; (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus; Ac, si cogitata præclare loqui possent, nonnulli studio & usu laboraverunt; cujus te penè principem copię atque inventorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum esse existimare debemus;) hunc facilem & cotidianum novisse sermonem, nunc pro relicto est habendum.

Ex A. Gell. l. 19. c. 8.

In libris, quos ad M. Ciceronem de Analogiã scripsit, harenas vitiosè dici existimabat, quòd harena numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque cœlum, neque triticum; contrà autem quadrigas, etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum unum sit, pluralitvo semper numero dicendas putat, sicut arma, & mœnia, & comitia, & inimicitias, &c. Paullò post: Tunc prolato libro de Analogiã primo, verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi: nam quum prædixisset, neque cœlum, triticumve, neque arenam multitudinis significationem pati. Num tu, inquit, harum rerum naturã accidere arbitraris, quòd unam Terram, & plures Terras, & Urbem, & Urbes; & Imperium, & Imperia dicamus? neque Quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere possimus?

Ex A. Gell. l. 1. c. 10. & Macrob. Saturnal. lib. 1. c. 5.

Atque id quod à C. Cæsare, in primo de Analogiã libro scriptum est, habe semper in memoriã atque in pectore, ut tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum.

In libro de Analogiã secundo dicendum putat.

Hujus die & hujus specie [A. Gell. l. 9. c. 14.] horum panium, harum partum; fagos, populos, ulmos; turbonem, non turbinem etiam in tempestate; laceran laceris, ut tener, puer; idem singulariter, pluraliter iidem [ex Charis. col. 114. 104. 117. 109. 85.]

In libris Analogicis omnia istiusmodi (senatu, victu, anu, adspectu, concubitu, dominatu) in dandi casu sine *i* litterâ dicendâ censet. [A. Gell. l. 4. c. 16.] Hic & hæc Samnis, hujus Samnitis [Priscian. col. 707.]

Mihi autem placet Latinam rationem sequi quousque patitur decor. Neque enim jam *Calypsonem* dixerim, ut *Junonem*: quamquam secutus antiquos C. Cæsar, utitur hâc ratione declinandî, [Quintilianus l. v. c. v.]

M. Tullius & C. Cæsar *mordeo memordi; pungo pepugi; spondeo spepondi*, dixerunt. [A. Gell. l. 7. c. 9.]

C. Cæsar ait *L*. litterâ nominativo singulari neutro finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiunt *E* litterâ terminata. *Huic animali, & ab hâc animali; huic puteali, & ab hâc puteali.* [Charif. col. 95.]

Aplustre. Omnium nominum, quæ sunt neutri generis & in *E* terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares. *AR* litteris nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quòd dativo & ablativo pari jure funguntur; ut idem Plinius scribit. [Charif. col. 98.]

Jubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quòd neutra nomina, *AR* nominativo clausa, per *I* dativum ablativumque singulares ostendant: *Jubar* tamen & *Far* ab hâc regulâ dissidere: nam *huic jubari* dicimus, *ab hâc jubare*, & *huic farri, ab hâc farre.* [Charif. col. 108.]

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in femininis, ut *puppin, vestim, pelvim*: hâc enim modo & *ab hâc cani, & ab hâc cane.* [Charif. col. 98.]

— Ut si dicas *Ponpeii*; nam tribus *III* junctis qualis posset syllaba pronunciari? nam postremum *I* pro vocali est accipiendum; [Priscian. col. 545.]

Pro quo (digamma F) Cæsar hanc figuram J scribere voluit. [Priscian. col. 545.]

Cæsar declinat pubis puberis, hoc pollex pollinis; hoc lutum, hæc luta; enunciat & scribit per *i* ejusmodi verba, lacrimæ, maximus; mancipium, aucipium, manibæ [Priscian. col. 707, 708. Vel Long. col. 2244. Cassiodor. col. 2284. Vel Long. col. 2228.]

Protulit

Protulit non incongruè *ens* à verbo *sum es est*, quomodo
à verbo *possum potes potens*. [Priscian. col. 1140.]

In Auguralibus.

Si sincera pecus erat. [Priscian. col. 719.]

*Donatus, vel potius Suetonius, in vitâ Terentii, hos C. Julii
Cæsaris nomine versus profert.*

Tu quoque, tu in summis, ô dimidiate Menander,
Poneris, & meritò, puri sermonis amator ;
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hâc despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror & doleo tibi deesse, Terenti.

*Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæsari quidam ad-
scribunt, alii Germanico.*

Thrax puer astricto glacie dum ludît in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dùmque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urnâ,
Hoc peperit flammis, cætera, dixit, aquis.

Ex Isidor. de Orig. lib. 4. c. 12.

Corpus suavi Telino unguimur.

Ex Nonio in voce cinis.

Quum jam fulva cinis fueris.

Ex Diomede. col. 366.

Possessiones redemi, eas postea pluris venditas.

Ex Jun. Philargyr. in Virgil. Georg. ver. 204.

*Cæsar libro ad Ciceron. 111. Multa millia equitum
atque effedariorum habet.*

Ex Quintilian. lib. 1. cap. 6.

Augustus quoque in Epistolis ad C. Cæsarem scriptis
emendat, quòd is *calidum* dicere quàm *caldum* malit.

Ex Plin. Histor. l. 3. c. 3.

Castulonenses Cæsari *venales* appellantur.

C.

C. Julii Cæsaris dicta.

Ex Cicer. lib. 14. ad Attic. Epist. 1. & 2.

Tu, quæso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrescere: in his, de Sexto, satisne certum; maxime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere; *Magni refert, hic quid velit; sed quidquid volt, valde volt.* Idque eum animadvertisse, quum pro Deiotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum & liberè dicere.

Proximè quum, Sestii rogatu, apud eum fuisset; expectarémque sedens, quoad vocarer; dixisse eum; *Ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit! Atqui, si quisquam est facilis, hic est: tamen non dubito, quin me male oderit.*

Aiebat Cæsarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, quum expectarem sedens, dixisse: *Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tam diu sedens meum commodum expectet.*

Lib. 12. ad Familiares Epist. 36.

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo civitatem à Cæsare impetravit; quâ in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam fordidos homines, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam, in quâ nomina civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset; eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, *Nibil esse, quod de Megâ vereretur; beneficium suum in eo manere.*

Ex Sueton. in Vit. Cæsar.

Cap. 67. Jactare solitus, *Milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse: nec Milites eos pro concione, sed blandiori nomine Commilitones appellabat.*

Cap. 72. Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur; professus est palam, *si grassatorum & sicariorum ope in tuendâ suâ dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum.*

Cap. 74. Interrogatus, cur repudiâset uxorem, *Quoniam, inquit, meos tam suspitione, quàm crimine, judico carere oportere.*

Ex

Ex Quintilian.

l. 1. c. 8. De quo genere optimè C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, *Si cantas, malè cantas: si legis, cantas.*

l. 6. c. 3. Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpicianâ, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, *Nunquam fugiens respexeris*, inquit: aut crimen objectum, ut Cicero, &c.

lib. 6. c. 3. Est & illa ex ironiâ fictio, quâ usus est C. Cæsar. Nam quum testis diceret, à reo femina sua ferro petita; & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: *quid enim faceret*, inquit, *quum tu galeam & loricam haberes?*

Ex Frontin. Strateg.

l. 1. c. 12. C. Cæsar, cùm fortè conscendens navem lapsus esset, *Teneo te, terra mater*, inquit; quâ interpretatione effecit, ut repetiturus illas, à quibus proficisceretur, terras videretur.

l. 4. c. 7. Cæsar dicebat, *idem esse sibi consilium adversus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potius quàm ferro superandi.*

Ex Plutarch. Edit. Paris. 1624. in Vit. Cæsar.

P. 712. Τὸν δὲ Καίσαρα σπυδάσαι· ἡ πρὸς αὐτὸς εἰπεῖν,
 “ Ἐγὼ μὲν ἐσθλόμην παρὰ τέτοις εἶναι μᾶλλον πρῶτον, ἢ
 “ παρὰ Ῥωμαίοις δεύτερον.

P. 716. “ Ἦρκει γάρ” ἔφη Καῖσαρ “ τὸ μὴ χρῆσθαι τοῖς
 “ ἀπαρίσκεισιν· ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν ἐξελίχων, αὐτός
 “ εἰσιν ἀγροικῶν.

“ Ὡς ἔπειτα αὐτῷ προσήχθη, “ Τάτω μὲν,” ἔφη, “ νική-
 “ σας χρήσομαι πρὸς τὴν δίωξιν, ὡς δὲ ἴωμεν ἐπὶ τῆς πολεμ-
 “ ιας.” καὶ περὶ τὸν ὁρμησας ἐνέβαλεν. *Ibid.*

“ Οὐκ,” ἔφη, “ τὸν αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καιρὸν εἶναι σὺ
 “ δὲ εἰ τοῖς πρᾶττοιμένοις δυσκολαίνεις, ὡς μὲν ἐκποδὼν ἀπιθί.
 “ παρρησίας γὰρ ἐ δέεται πόλεμῳ. ὅταν δὲ καθαθῶμαι τὰ
 “ ὅπλα συμβάσειν γενωμέων, τότε παριὼν δημαγωγήσεις,
 “ &c.

P,

P. 726. “ Ἴθι, γυναιῆ, τὸλμα καὶ δέδιθι μηδὲν· Καίσαρα
“ φέρεις, καὶ τὴν Καίσαρα τύχη συμπλέσσειν.

P. 727. “ Σήμερον ἂν ἡ νίκη παρὰ τοῖς πολεμίοις ἦν, εἰ
“ τὸν νικῶντα εἶχον.

P. 733. “ ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τῷ θανάτῳ· καὶ γὰρ σὺ
“ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας.

P. 737. Λέγεται ὁ Καῖσαρ εἰπεῖν, “ Ὡς δικαιοτέρα λέγοι
“ μὲν Κάσσιος, αὐτὸς μέντοι Βρεῖτοι ἔκ ἂν παρέλθοι.

“ Ἀναμένει τῆτο τὸ δῆρμα Βρεῖτον.

“ Τί φαίνεται βυλόμενος ὑμῖν Κάσσιος; ἐμοὶ μὲν γὰρ ὁ
“ λίαν ἀρέσκει, λίαν ὥχρὸς ὢν. Οὐ πάνυ τέττες δέδοικα τῆς
“ παχεῖς καὶ κομήτας, μάλλον δὲ τῆς ὥχρῆς καὶ λεπτῆς ἐκεί-
“ νης.” Κάσσιος λέγων καὶ Βρεῖτοι.

Ἐμπειροῦς λόγος, ποῖος ἄρα τῶν θανάτων ἄριστος; ἀπα-
τας φθάσας ἐξιβόησεν, “ Ο ἀπροσδόκητος.

Ex Appian. Edit. H. Steph. 1592.

P. 443. Φασὶ τὸν Καίσαρα τῷ μηνίονι ἀποκρίσασθαι,
κόπιοινα τὴν λαβὴν τῷ ξίφει, “ Ἦδε μοι δώσει.

P. 482. Ἀθηναῖοις αἰτήσασιν συγνώμην ἐπεδίδου, καὶ ἐπέειπε,
“ Ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἢ δεῦξα τῶν
“ προγόνων περισώσει;

P. 484, & 485. Μέχρι προσπειλάσας τῷ χάρακι τῷ Φαρ-
νάκῃ, καὶ τοσόνδε εἰπὼν, “ Οὐ γὰρ αὐτίκα δώσει δίκη ὁ πα-
“ τροκτός;

“ ὦ μακάριε Πομπήϊε, τοιάτοις ἄρα, κατὰ Μιθριδάτην
“ τὸν τῷδε πατέρα πελεμῶν ἀνδράσι, μέγας τε ἐνομίσθης, καὶ
“ Μέγας ἐπηκλήθης.

P. 493. “ Ἔσαι τῆτο τέλος ἐμοὶ τε τῷ βίῳ, καὶ ὑμῖν τῶν
“ στρατιῶν.” Φασὶν αὐτὸν (Καίσαρα) εἰπεῖν, “ Ὅτι πολ-
“ λάκις μὲν ἀγωνίσαιμι περὶ νίκης, ἢν δὲ περὶ ψυχῆς.

P. 496. “ Οὐδὲν ἀτυχέστερον,” εἶφη, “ διηικῆς φυλακῆς
“ εἰς γὰρ αἰεὶ διεδύτο.

INDEX

I N D E X

Nominum Propriorum & Rerum maximè Memorabilium.

- A** Bies in Britannia non crescit. *pag. 79.*
 Acarnania à Cæsare recipitur 274.
 Acco Senonum conjurationis princeps 100, supplicio plectitur 119.
 Achilles Ptolemæi præfectus ad interficiendum Pompeium missus 298. ab Arsinoë interficitur 306.
 Achillis & Memnonis congressus 402.
 Acilius legatus Cæsaris 267.
 Acilla libera civitas legatos ad Cæsarem mittit 358.
 actuariis navibus rostra imposita 326.
 Adbucillus Allobrogum princeps 275.
 Adiatomus eruptionem facere conatus repellitur 53.
 Adrumetum se recipiunt naves Cæsaris 237. occupat Cæsar 386.
 Adura templorum 299.
 Aedui legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium contra Helvetios 6. de magistratibus creandis inter se tumultuantes à Cæsare pacantur 134. interfici ob defectionem meriti Cæsaris beneficio conservantur 138.
 Aegimurus 363.
 Aeginium Thessaliae oppositum oppidum 286.
 Aegus Abducilli filius à Cæsare ad Pompeium transfugit 275.
 Aegypto potitur Cæsar 320.
 æquinoctialis navigatio infirmis navibus periculosa 71.
 æris exigua apud Britannos copia; ære pro nummo utuntur 79.
 ærariæ secturæ apud Aquitanos 53.
 æstus mars biis incitatus horarum 12 spatio 48.
 Ætoliâ omni potitur Calvisius Cæsarianus dux 264.
 Afranius Pompeii legatus 204. obsidis loco Cæsari filium dat 223. interficitur 388.
 Africæ natio insidiosa 347. sub terrâ specus, condendi frumenti gratiâ, habent 374.
 Agar oppidum à Gætulis sæpe oppugnatum, & per oppidanos defensum 374.
 Agendicum [*Sens*] in Senonum finibus, 119.
 Alba oppidum 193.
 Albici, barbari homines, montium supra Massiliam incolæ 202.
 alces similes capreis figurâ & varietate pellium 111.
 Alefiam oppidum circumvallat Cæsar 150. & recipit 160.
 Alexandria incendio tuta 304. ab Achillâ occupatur 301. à Cæsare capitur 320.
 Allienus Siciliæ prætor 344. proconsul commeatum in Africam ad Cæsarem mittit 359.
 Allobroges [*Sabaudii*] trans Rhodanum vicos possessionesque habentes fugâ se ad Cæsarem recipiunt

I N D E X.

recipiunt 6.
 Alpium iter difficillimum 43.
 Amagetobriæ factum prælium 16.
 Amantiani 254.
 Amanum circa montem detrimenta accipit Scipio 263.
 ambaſtos plurimos clientēſque circūm ſe habet eques quiſque Gallorum ampliſſimus 107.
 Ambarri Æduorum conſanguinei & neceſſarii 6.
 Ambiani ſe dedunt Cæſari 35. [Ambianum *Amiens*]
 Ambiorix Eburonum princeps 84. fugâ & latebris Cæſari ſe eripit 119.
 Ambivareti [*le Vivarais*] 153.
 Ambivariti 60.
 Ambraciam verſus iter facit Caſſius 265.
 Amphiloſchi 274.
 Amphipoli propoſitum ediſtum Pompeii 297.
 Anam circa legati Pompeii officia inter ſe partiuntur 204.
 Anartium & Dacorum ad fines pertinet Hercynia ſylva 110.
 Ancalytes [*the hundred of Henly*] 82.
 Ancona 191.
 Andes [*le Duche d' Anjou*] 43.
 Androſthenes prætor Theſſaliæ 286.
 animas non interire, ſed ab aliis ad alios tranſire perſuadent Druides 106.
 Anniiſ Scapula 331.
 annotinæ naves 77.
 anſerem guſtare fas non putant Britanni 79.
 Antiochia. Antiochenſes 297.
 Antiochus Comagenus 250.
 Antiſtius Turpio cum Qu. Pompeio Nigro equite Romano congregitur 402.
 Antonius Libonem cogit omittere Brundifiſ obſidionem 260.
 Apollinem morbos depellere cre-

credunt Galli 107.
 Apolloniam occupat Cæſar 254.
 Apluſ flumen in ſinibus Apolloniatiū 254.
 Apuliæ autumnus gravis 249.
 aquæ dulcis venas naturaliter habent omnia littora 307.
 Aquilaria à Clupeâ diſtans paſſuum XXII millia 237.
 Aquileia 5.
 Aquitania [*Guienne*] ex tertiâ parte Galliæ æſtimanda 52.
 Aquitani cuniculorum agendorum peritiſſimi 53.
 Arar [*la Saone*] per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate 6.
 Arduenna ſylva per medios Trevirorum fines à Rheno ad initium Rhemorum pertinet 74.
 Arecomici Volcæ 122. *Vide* Volcæ
 Arelate [*Arles*] 203.
 Arguetius Saguntinorum ſigna V retulit 394.
 Ariarates Ariobarzanis frater 335.
 Ariminum proficiſcitur Cæſar 190.
 Ariobarzanes ex Cappadociâ D milites ad Pompeium adducit 250.
 Arioviſtus rex Germanorum 16. à Cæſare victus naviculâ profugit 28.
 armorum officinæ Alexandriæ inſtitutæ 305. armatum Gallorum concilium 98.
 Armenia minor Deiotari regnum 321.
 Armoricæ civitates [*la Bretagne*] 96.
 Arretium mittitur M. Antonius 191.
 Arſinoë regis Ptolemæi minor filia per Ganymedem Eunuchum præoccupat nutricium ſuum, atque Achillan interficit 306.
 eam ex regno deducere ſtatuit Cæſar

I N D E X.

Cæsar 320.
Arverni [*le pays d' Auvergne*] alterius factionis Galliæ principatum tenent 15. bello superati à Q. Fabio Maximo 24. à Cæsare 122.
aruhdinum teneris radicibus confusis equos alunt Pompeiani 275.
Asculum Picenum, quod Lentulus Spinther X cohortibus tenebat, occupat Cæsar 193.
Ascurum oppidum accedens Pompeiæ filius rem malè gessit 353.
Asiam versùs proficiscitur Cæsar 341.
Asparagium Dyrrhachinorum oppidum pervenit Pompeius 263.
Asparia oppidum, quod ab Ucubimillia passuum V distat 402.
Asprenas proconsul 381.
Asta 408.
Astenses 403.
Ateguam Cæsar oppugnat 393. & capit 399.
Athenis classem cogit Pompeius 249.
Atrebatæ [*le pays de Artois*] 30.
Attius Pelignus incolumis à Cæsare dimittitur 194. Attius Rufus apud Pompeium postulat L. Afranium proditiõnis exercitûs 287. Attius Varus cum Curione pugnam conferit 242.
Atuatuca castellum in medijs Eburorum finibus 113.
Atuatici [*Leodienses. Al. le comte de Namur. Al. Bofleduc*] 30. ex Cimbris Teutonisque prognati 41. legatos ad Cæsarem de pace mittunt 41. postea eruptionem faciunt in Cæsaris copias; tandem vincuntur, & partim occiduntur, partim venduntur 42.
Avaricum [*Bourges*] oppidum maximum munitissimûmque in finibus Biturigum 125. expug-

natur à Cæsare 130.
Avienum tribunum militum, ignominie causâ, ab exercitu removel Cæsar 368.
Aulerçi in ditionem populi Romani redacti 43. rebellant sêque cum Viridovice conjungunt 52.
aurigæ Britanni mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in prælium præstant 71.
Ausci [*Aux en Gascogne*] Crasso se dedunt 55.
Ausetani mittunt legatos ad Cæsarem 213.
Auximum, Attio Varo profugiente, ab Auximatibus deditur Cæsari 192.
Axona [*Aisne*] flumen in extremis Rhemorum finibus 31.

B.

BACenis sylva infinitæ magnitudinis 104.
Baculus æger hostes imminentes sustinet 117.
Bæbius 403.
Bætis flumen 333.
Bagrada flumen prope Uticam 237.
Baleares funditores 31.
Baleares [*Majorca & Minorca*] insulæ 353.
Basilica 330.
Batavorum insulam [*Betuwe*] efficit pars Rheni, quæ appellatur Uhalis 60.
Belgæ [*les pays bas*] fortissimi 1. plerique orti à Germanis 29. à Cæsare vertuntur in fugam 33.
Bellica porta Uticæ 238.
Bellocassi [*le Pays de Bayeux en Normandie*] 154.
Bellonæ templum in Cappadociâ vetustissimum 337.
Bellovacî [*le Beauvaisis*] virtute, auctoritate & hominum numero valent 30. pacem à Romanis petunt 34. supplices ad Cæsarem mittunt legatos 171.
berones 330.

Bess.

Bessi inter Pompeii copias 250.
 Bethuria 401.
 Bibracte [*Becray d' Autun*] Æ-
 duorum oppidum maximum &
 copiosissimum 12. incenditur
 144.
 Bibrax [*Braine*] Rhemorum op-
 pidum oppugnatur à Belgis,
 defenditur à Cæsare 31.
 Bibroci [*the hundred of Bray*] sese
 dedunt Cæsari 82.
 Bibulus xxx naves Cæsaris in-
 cendit 251. morbo gravi im-
 plicitus moritur 257.
 Bigerriones se Crasso dedunt 55.
 Bithynia ac Pontus plus oneris
 Cæsari afferunt 336.
 Bituriges [*le duche de Berri*] sub-
 sidium adversus Cæsarem Æ-
 duos rogant 121. vincuntur
 163.
 Bivius Curius 197.
 Boduognatus Nerviorum dux 38.
 Bogud Mauritanix rex in sub-
 sidium contra Cæsarem à Cassio
 accersitur 333. conjungit co-
 pias cum P. Sitis, jubæque
 regnum invadit 254.
 Boia 125. Boii [*les Bourbonnois*]
 trans Rhenum incoluerant,
 Helvetiorum socii 3.
 bos, cervi figurâ 111.
 Bospori regem Mithridatem Per-
 gamenum Cæsar constituit 342.
 brachium ad flumen Salsum facit
 Pompeius 395.
 Brannovii, Brannovices Auleri
 [*la Merienne*] 153.
 Brantuspantium [*Beauvais*] 34.
 Britanniam petit Cæsar 65. Bri-
 tanniæ descriptio, & Britan-
 norum mores 78.
 Brundisium proficiscitur Pom-
 peius 197. recipit Cæsar 199.
 obsidet Libo Pompeianus: ab
 Antonio liberatur 259.
 Brutus adolescens classi præficitur
 à Cæsare 48. prælio navali
 superat Massilienses 211.

Brutii 200.
 Bullidenfes 254.
 Bursavolenses 400.
 Buthrotum oppidum oppositum
 Corcyrae 256.
 C.
 Cabilonum [*Cbalons sur Saone*]
 161.
 Caburus 149.
 Cadurci [*le pays de Quercy*] 121.
 Cæcilius Niger, nomine Barbarus
 408.
 Cæcinæ Cæsar vitam tribuit 386.
 Cæraesi 30.
 Cæsar Helvetios fundit 6. Ger-
 manos, Ariovisto in fugam
 pulso 27. Belgas 33. accipit
 in deditionem Sueffiones, Bel-
 lovacos 34. Ambianos 35.
 Nerviorum resistentium gentem
 propè ad internecionem redi-
 git 40. Atuaticos Nervii au-
 xiliatos ad pacem admittit 41.
 & rebellantes vendit 42. Ve-
 netorum bellum conficit 50.
 Morinorum Menapiorumque
 agros vastat 56. Germanos pri-
 mò superiores tandem castris
 exuit 61, 62. Sigambrorum vi-
 ces incendit; Ubios obsidione
 Suevorum liberat 64. in Bri-
 tanniam contendit 65. cogit
 Britannos terga vertere 71.
 reversus Morinos reprimat 72.
 Pirustarum incursiones coercet
 73. & adversus Treviros pro-
 fectus 74. Indutiomarum cum
 filio & propinquis obsides re-
 cipit 75. Dumnorigem inter-
 fici jubet 76. In Britanniam
 trajicit 77. cum Britannis con-
 fligit 80. Trinobantibus in de-
 ditionem receptis, Cingetorige
 capto 82. obsidibus à Cassi-
 vellauno acceptis, revertitur in
 Galliam 83. Gallos dat in fu-
 gam 95. Indutiomaro occiso
 Galliam habet quietiorem 99.
 Nervios cogit in deditionem
 venire,

venire, Senones, Carnutes 100. & Menapios 101. Rhenum transit 103. inopiam frumenti veritus, exercitu trans Rhenum reducto, contendit adversus Ambiorigem 112. eoque in turpem fugam acto, hostiumque vicis incensis 118. in Italiam proficiscitur 119. castra movet in Arvernos 122. capit Vellaunodunum, Genabum, Noviodunum 124. & Avaricum 130. componit Æduorum controversias 134. Æduos deficientes ad ditionem reducit 137. Gallos Vercingetorige duce rebellantes 148. fugat 150. Albiâ & Vercingetorige potitur; recipit Æduorum civitatem & Arvernos 160. opprimat Bituriges 162. & Carnutes 163. recipit legatos obsidesque à Bellovacis reliquisque civitatibus 171. expugnat Uxellodunum 178. in Italiam profectus 183. incredibili honore excipitur. Ad exercitum redit 184. deinde quum in Italiam venisset, intelligit arma contra se parari 185. Iguvio & Auximo occupatis, inimicis suis Capuam profugientibus 192. Pompeium Brundisii obsidet 198. Pompeiôque sub noctem nares solvente oppidum capit 199. Afranio & Petreio re frumentariâ interclusis 218. milites ad ditionem redigit 225. in Italiam revocatus omnium civitatum magistratus & principes sibi præstô esse Cordubæ jubet 234. pedibus Narbonem atque inde Massiliam pervenit, ubi cognoscit se à M. Lepido Dictatorem dictum 236. consul cum P. Servilio creatur 248. se abdicat Dictaturâ, & ab Urbe Brundisium proficiscitur 249. receptis O-

rico & Apolloniâ 254. Pompeium Dyrrhachio interclusum 268. & summâ pabuli inopiâ laborantem 275. post eruptionem in Cæsarianos satis feliciter factam 277. tandem omittere statuit 282. &, insequente Pompeio, recedit ad Asparagium, inde ad Apolloniâ 284. Gomphos Thessaliæ oppidum expugnat 286. omnem, præter Larissæos, recipit Thessaliâ 287. Pompeium fundit ingenti clade 292. fugientem persequitur 296. compellit Pharitas terga vertere 312. ab Alexandrinis repulsus natando evadit 314. Alexandrinis Ptolemæum regem remittit, ex amico simulato hostem mox apertum 315. Mithridate Pergameno in subsidium veniente, Pelusio in potestatem redacto 317. Ptolemæum expellit castris 319. Ægypto atque Alexandria potitus, reges ibi constituit 320. venit in Syriam 336. & Ciliciam; rebûsque ibi constitutis accedit propius Pontum 337. ibi Pharnace rege debellato 341. & Mithridate Pergameno Bospori rege designato in Italiam venit 342. exin in Lilybæum 343. & Adrumetum 344. inde castra ponit ad Ruspnam 345. recipit Leptin 346. redit Ruspnam 347. ubi Labienum, cui M. Petreius & Cn. Piso subsidio occurrerant, repellit 350. Scipione copias suas cum Labieno & Petreio conjungente, gravi annonâ conflictatur 353. Scipionem & Jubam ejus auxiliarium 365. cum Labieno eorûmque copiis profligat 367. oppidum Zeta redigit in potestatem, Labienum Scipionemque magnâ clade afficit

I N D E X.

cit 376. præsidio Scipionis interfecto, Sarsurâ potitus, ab oppugnatione Tisdræ deterretur 379. Thapsum circummun- nit 381. Thapstianis auxilium ferentem Scipionem proster- nit 383. Uticam iter facit 384. post Catonis mortem Uticen- sibus sese deditibus agit gratias 386. Zamenses clemen- ter recipit 387. classem con- scendens ad urbem Romam venit 389. misso ad Uliam, quam Cn. Pompeius adolescens oppugnabat 391. præsidio, ad Cordubam, quam Sex. Pom- peius tenebat, contendit 392. Ateguam oppidum oppugnat 393. eoque potitur 399. in campo Mundensi constituit ca- stra contra Pompeium 404. hostiles copias concidit 406. Mundâ, in quam ex fugâ se receperant, munitione circum- datâ, Cordubam oppugnat 407. in Hispalim recipitur; Mun- denses post deditionem perfi- dos ulciscitur 408. Carteiâ Pompeium expellit 409.

Calagurritani 213.

Caletes [*Caulx en Normandie*] 30.

Calpurnius Salvianus 330.

Calvisius Sabinus 164.

Calydon 264.

Camerinum 193.

Camulogenus Aulercus 145.

Candavia 285.

Caninius legatus Cæsaris 173.

Canopus 316.

Cantabri [*Biscay*] 204.

Cantium [*Kent*] 79.

Canusium 197.

Cappadocia regnum Ariobarzanis 321.

Capua 191.

Carales in Sardinia 389.

Caralitani 200.

Caraso 52.

Carmona 332.

Carmonenses 235.

Carnibus 82.

Carnutes [*le pays du Cbartrain*] 43 legatos obsidésque mittunt ad Cæsarem 101.

Carruca 404.

Carfulenus 319.

Carteia; Carteiensis 409.

Casilinum 259.

Cassi [*the hundred of Caisbow*] 82.

Cassivellauno summa imperii bel- lique administrandi permittitur 78.

Cassius Pompeianus 295.

Cassius Longinus in Hispaniâ proprætor 328. vulneratur 330.

castellani castellorum domini 325.

Casticus Catamantaledis filius 2.

castra Lunata 381. Posthumiana 394.

Castulonensis saltus 204.

Catamantaledes Sequanorum prin- cept 2.

catacopus 355.

Cativulus 84. rex dimidiæ partis Eburonum taxo se exanimat 113.

Cato, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium ad bellum in- citat 353. ferro se trajicit 385.

Caturiges [*le pays d' Embrun*] 6.

Cavarillus 150.

Cavarinus Senonum Rex à Cæsare constitutus 97.

Cebenna mons Arvernos ab Hel- viis discludit 122.

Celtæ ipsorum lingua, nostra Galli appellantur 1.

Celtiber 204. Celtiberia 213.

Celtilli filius Vercingetorix 120.

Cenimagni [*Suffolk, Norfolk and Cambridgeshire*] sese Cæsari de- dunt 82.

Cenomani Aulerci [*le pays du Maine*] 153.

Centrones [*le pays de Tarantaise*] 6. [*ceux de Courtray*] 90.

Cerauniorum terra 251.

Cercinna insula 346. Cercinna- tes 359. cervi

I N D E X.

cervi grandes, inter opera militaria 152.
 cetratæ cohortes 204. cetratorum cohortes 217.
 chara, genus radices 271.
 Cherroneſus 308.
 Cheruſci [*Lunenburgenſes*] 104.
 Ciceronis (Q.) caſtra ab Ambiorige obſidentur 90. à Sigambriſ 115.
 Ciliciæ res conſtituit Cæſar 337.
 Cimerius & Naſua fratres Suevorum præfecti 19.
 Cimbri Teutonique Italiam vaſta-
 verant 17. à C. Mario pulſi 20.
 Cinga flumen 208.
 Cingetorix cum Indutiomaro de
 Trevirorum principatu contem-
 dit 74. ab Indutiomaro in ar-
 mato concilio hoſtis judicatur
 47.
 Cingulum oppidum, quod Labi-
 enus ſuâ pecuniâ exædificave-
 rat, recipit Cæſar 193.
 Cirtam oppidum Jubæ opulen-
 tiſſimum P. Sittius & Bogud
 capiunt 354.
 Ciſpius 374.
 Cleopatra Ptolemæi ſoror 297.
 Clodius Aquitius 401.
 Clodius Cæſaris & Scipionis fa-
 miliaris 274.
 Clodii (P.) cædes 119. Clodii
 interfecti nomine damnatus
 Milo 258.
 Clupea 237.
 Cocofates 55.
 Cælius (M.) Rufus prætor 258.
 Cælius Vincianus 341.
 Comana 321.
 Comana Cappadociæ, vetuſtiſſi-
 mum Bellonæ templum 337.
 Comius Atrebas 154. ſollicitat
 civitates contra Cæſarem 172.
 commeatus Romanorum inter-
 cipit 182.
 Condrusi 30. Condrufones Tre-
 virorum clientes 59. Condrusi
 ex gente & numero Germa-
 norum inter Eburones Trevi-

roſque mittunt legatos ad Cæ-
 ſarem 113.
 Conetodunus dux Carnutum 120.
 confluens Moſæ & Rheni 62.
 Confidius captivum à Cæſare li-
 teras porrigentem interfici ju-
 bet 345.
 Convictolitaneſes Æduus 133.
 Cæſare arbitro, magiſtratum
 obtinet 134.
 Corcyra [*Corfu*] 249.
 Corduba 235. occupatur à Cæ-
 ſare 407.
 Corſinium 193. capitur 197.
 Cornelius Balbus vulneratur 258.
 Corneliæ caſtra 237.
 Cornificius (Q.) Cæſaris quæſtor
 324.
 Correus Bellovacus dux 164.
 interficitur 171.
 Corus ventus 76.
 Coſam in agro Turino oppugnat
 Milo 259.
 Coſanum 202.
 Cothon 373.
 Cotta 84.
 Cotuatus Carnutenſium dux 120.
 Cotus Æduus magiſtratum depo-
 nere à Cæſare cogitur 134.
 Cotus ex Thraciâ milites & Sa-
 dalem filium mittit ad Pom-
 peium 250.
 Craſſo (P.) Aquitanicæ maxima
 pars ſe dedit 55.
 Craſſinus evocatus in exercitu Cæ-
 ſaris, vir ſingulari virtute 291.
 Cremona 197.
 Creta [*Candie*] 250.
 Crispus (C. Salluſtius) 359.
 Critognati Arverni ſingularis ac-
 neſaria crudelitas 154.
 Curio 201. prælians interficitur
 247.
 Curioſolitæ [*Cornouaille en Bre-
 tagne*] in populi Romani diti-
 onem redacti 43.
 Cyclades inſulæ 249.
 Cyprus 297.
 Cyrenæ 250.

D,

D.

Daci [*Tanſylvani, Moldavi & Valachi*] 110.

Damaſſippi liberis vitam tribuit Cæſar 386. Damaſſippus unâ cum Scipione interit 388.

Danubius 110.

Dardanos mercenarios Pompeius comparat 250.

Decetia 134.

decumana porta 280.

Deiotarus DC Gallos ad Pompeium adducit 250. rex Armeniæ minoris 321. & tetrarches penè totius Gallogræciæ ſupplex ad Cæſarem venit 337.

Delyhos recipit Kalenus 274.

Delta non longe ab Alexandriâ. locus regionum illarum nobiliſſimus 317.

devoti, quos Soldurios appellant 53.

Diablintes [*le Percbe*] 47.

Dianæ ſanum Epheli, ubi antiquitus depositæ erant pecuniæ 264. ne à T. Ampio ſpoljaretur, adventus Cæſaris impedimento fuit 298.

Didius Gadiſ classi præfuit 409. magnâ cum virtute interficitur 410.

Dii Gallorum, Mercurius maximè, Apollo, Mars, Jupiter, Minerva 107. Germanorum, Sol, Vulcanus, Luna 109.

Dioſcorides & Serapion. legati Ptolemæi ad Achillam 300.

Dite patre prognatos ſe omnes Galli prædicant 108.

Divico Helveſiorum ad Cæſarem legatiſſimis princeps, & eorum dux bello Caſſiano 7.

Divitiacus Domnorigis frater erat ſummo in populum Romanum ſtudio 10. auxilii petendi cauſâ Romam profectus inſectâ redit 105.

Domitius Ahenobarbus 193. Maſ ſilice præficiſtur 203. cognitâ Maſſilienſium voluntate ſeſe dedendi, nave conſenſâ elabi-

tur 236.

Domitio Calvino Cæſar Aſiam finitimâſque provincias adminiſtrandas tradit 321.

Donilaus ex Gallogræciâ milites Pompeio mittit 250.

Drapes Gallus à Caninio captus ſeſe cibo abſtinuit, atque interiit 180.

Druidum apud Gallos officium, authoritas, & vivendi ratio 105.

Dubis [*le Doux*] flumen 19.

Dumnacus à Fabio vertitur in fugam 173.

Dumnorix Æduus apud Sequanos plurimùm potens 5. Divitiaci frater, Cæſari perſidiæ ſuſpectus 9. fugiens à caſtris, interficitur 76.

Duracius Romanorum amicus à Dumnaco Andium duce obſeſſus à Fabio liberatur 173.

Durocotorum Rhæmorum [*Reims*] 119.

Dyrachio intercluſus Pompeius 268. erumpens, Cæſarem duobus præliis debilitavit 281.

E.

EBurones [*Tongres*] 30. Trevirorum clientes 59. inter Moſam & Rhenum, ſub imperio Ambiorigis & Cativulci 83.

Ebuovices [*le pays d' Eureux*] 51. Egeſaretus Pompeianarum rerum ſtudioſus 265.

Elaver flumen [*Allier*] 134.

elephantos condocet ſcipo 355. transportari ex Italiâ jubet Cæſar 377. elephantum & militis congreſſus 382.

Eleutheri Cadurci; Eleutheri Suſſiones 153.

Elide, in templo Minervæ, ſimulachrum ad valvas limenque templi ſe convertit 298.

Elufates [*le pays d' Eufe en Gaſcogne*] 55.

Ennii poëtæ locus citatus 406.

Epafnaëtus Arvernus 181.

Epheli pecunias tolli jubet Scipio 264.

I N D E X.

264. servat Cæsar 298.
 Ephippii uti turpe & iners habetur apud Suevos 57.
 Epibatæ remiges 332.
 Epidaurum oppugnantem Octavium discedere cogit Vatinius 326.
 Epirus tota Cæsari se dedit 254.
 Eporedorix 144. quo duce Ædum cum Sequanis contenderant, capitur 150.
 equestre genus pugnae apud Germanos 26. equestris praelii consuetudo inter Cæsarianos & Pompeianos 396.
 Eratostheni & quibusdam Græcis famâ nota Hercynia sylva 110.
 ericius objectus portis 280.
 essedorum pugna 70.
 Etessæ venti Alexandriâ navigantibus adversissimi 299.
 Euphranor Rhodiæ classis præfectus 311. bene rem gerens, cum suâ quadriremi victrice perit 316.
 Eufubii 46.

F.

FAbius Pelignus Varum gladio petens interficitur 243.
 Fabius (C.) legatus in Hispaniam à Cæsare mittitur 203.
 fagum & abietem Britannia non habet 79.
 falcatae Pharnacis quadrigæ milites Cæsaris permixtos percutiebant 241.
 famæ de victoriâ Cæsaris incredibilis celeritas 36.
 Fanum oppidum 191.
 Favonius Scipionem castigat 275.
 Faustus & Afranius à P. Satio vivi capti interficiuntur 388.
 ferrariæ magnæ apud Bituriges 129. ferrariæ officinæ 352.
 ferrum in maritimis Britanniae regionibus; ferrei anuli pro romano 79.
 Fonteium (A.) tribunum militum seditiosum ab exercitu Cæsar dimittit 368.

fortitudo P. Sextii Baculi 39. & 141. T. Pulvionis & L. Varenii 92. M. Petreii 142. centurionis cujusdam 364. militis cujusdam veterani 382. fortitudo & fraterna pietas Pisonis Aquitani 61.
 fortuna multum potest in re militari 112. & 115. & 280.
 Frentani 197.
 frumenti condendi gratiâ sub terrâ specus habent Afri 374.
 Fulvius Posthumus 277.
 funera Gallorum magnifica & sumptuosa 108.
 Fufius Kalenus 151. *Vide* Kalenus.
 Fufius (C.) Cotta eques Romanus à Carnutibus interficitur 120.
 G.

GAbali [*le pays de Givaudan*] 122.

Gabinii infelicitas & subita mors 325.

Gades oppidum 234.

Cætuli 155. complures à Scipione ad Cæsarem confugiunt 379.

Galba (Ber.) in Nantuates à Cæsare mittitur 43.

Galta Saessionum rex justissimus 30.

Gallæ divisio I. mores 104. *usque ad* 109.

gulinam gustare fas non putant Britanni 79.

Gallogæcia 337.

Ganymedes eunuchus Arsinoës 306.

Garites [*le pays de Gavre*] 55.

Garumna [*la Garonne*] flumen Gallos ab Aquitanis dividit 1.

Garummi 55.

gemella veterana legio ex duabus facta 250.

Gebenna [*montagnes de Cévennes*] *vide* Cebenna.

Genabum [*Orléans*] concurrunt Carnutes 120. diripit Cæsar 124.

Geneva oppidum extremum Allobrogum proximūque Helvetiorum

vetiorum finibus 4.
Genulum flumen exercitus Cæsaris transductus 283.
Gergoviâ oppido Vercingetorix Arvernus expellitur 121. discedit Cæsar 139. 9
Gergoviam Boiorum oppidum oppugnat Vercingetorix 123.
Germanorum mores 109. *usque ad* 112.
gladiatoria familia 259.
glans inscripta 396.
Gobanito patruus Vercingetorigis 121.
Gomphos oppidum Thessaliæ Cæsar eodem, quo venerat, die expugnat 286.
Gorduni 90.
Graioceli [*ceux de Mont Cenis*] 6.
grandine saxorum permixtus nimbus 365.
Græci se contra imperatorem Romanorum pugnatuuros negant 254.
Grudii 90.
grumus excellens naturâ, qui appellatur castra Posthumiana 394
H.
Haliacmon flumen Macedoniam à Thessaliâ dividit 265.
harpagones ad casas diruendas & incendendas 397.
Harudum millia hominum XXIV ad Ariovistum veniunt 16.
Helvetii [*les Suisses*] reliquos Gallos virtute præcedunt 1. fugantur à Cæsare 6.
Helvios [*le pays de Vivarez*] ab Arvernens discludit Cebenna 122.
Heraclea Senticæ subjecta Candaviæ 285.
Herculis sanum 234.
Hercyniæ sylvæ latitudo IX dierum iter expedito 110. ferarum genera in aliis locis non visa 111.
Herminium montem in Lusitaniâ expugnat Cassius Longinus 328.
Hibernia dimidio minor, quàm Britannia 79.

hibridæ libertini servique conscripti 351.
Hiempsal rex 369.
Hippo regius 389.
hippotoxotæ 250.
Hispalis [*Seville*] 234. recipit Cæsarem 408.
Hispaniæ ulterioris regio oppugnatu difficilis 394. potitur Cn. Pompeius adolescens 390.
Hispaniæ duæ à Cæsarianis ducibus pacatæ 282.
I.

Jacetani 213.
Jadertinorum singulare in Rempubliacam officium 325.
Iberum flumen attingunt Illurgavonenses 213.
Iccius Rhemorum legatus 29.
Igilium [*L'isle du lys*] 202.
Iguvium [*Gubio*] recipit Curio 192.
Ilerda [*Lerida*] 204.
Illurgavonenses 213.
Illyricum [*Sclavonia*] 324.
Ilurgis oppidum 332.
Imanuentius rex Trinobantium 83.
Indo rex à vernaculis legionariis interficitur 395.
Indutiomarus cum Cingetorige de Trevirorum principatu contendit 74. interficitur 99.
Issam [*Lissa*] à Cæsaris amicitia avertit Octavius 252.
Isthmum præmunit Rutilius Lupus 274.
Italia sine aliquo vulnere à Cæsarianis capta 282.
Italica [*Sevilla la Vieja*] 235. Italicenses 330.
Itius, quo ex portu commodissimus est in Britanniam transiectus 74.
Iturei 352.
Juba rex Numidas Uticam mittit, cui & paternum hospitium cum Pompeio, & simulas cum Curione intercedebant 238. cum auxiliis ad Scipionem proficiscitur 365. penè in Cæsaris potestatem venit 367. homo superbissimus

I N D E X.

perbissimus & inertissimus 370.
desperatâ salute, precibus à ser-
vo impetrat, ut se interficeret
388.

Junio hortante à jugulatione op-
pidanorum desistitur 397.

Jupiter à Gallis colitur 107.

Jura mons altissimus inter Sequa-
nos & Helvetios 2.

K.

K Alenus (Fufius) legatus Cæ-
saris 251.

L.

L Abienus (T.) Cæsaris legatus
pro prætore 11. fugâ simula-
tâ, Treviros vertit in fugam
102. Lutetiam profectus, Me-
loduno potitur 145. Pompeio
fidem suam ac totius exercitûs
jurejurando obligat 154. in
prælio cadit 406.

Lacedæmon 250.

Lælius (D.) 295.

Larinales 197.

Larissa 286.

L. Lateranensis interficitur 331.

Latobrigi Helvetiorum finitimi è
finibus suis exeunt 3. in fines
revertuntur 14.

Legio gemella 258. veterana 261.
vernacula 393. septima fru-
mentatum missa 70. decima,
cui indulgebat Cæsar præcipuè,
& propter virtutem maximè
confidebat 21. septima, octava
& nona veterrima, undecima
delectæ juventutis 165. vi-
gesima septima tyronum 164.
trigesima sexta 323. trigesima
septima 308.
legionarii milites 22.

Lemanus lacus [*le lac de Geneve*]
2.

Lemovices [*le Limosin*] 121. Le-
movices inter Armoricas civi-
tates [*ceux de St. Paul de Leon*]
154.

Lenium oppidum 408.

Lentulus (L.) consul 186. Spin-

ther (P.) 197. L. Lentulus in
custodiâ necatur 298. Lentu-
lus Marcellus Cæsaris quæstor
277.

lenunculi 248.

Lepidus, ut Cassi Marcellique
contentiones componat, venit
335.

Lepontii, qui Alpes incolunt 60.
leporem gustare fas non putant
Britanni 79.

Leptin civitatem liberam & im-
munem recipit Cæsar 346.
oppugnare conatur Labienus
356.

Leptitani 245.

Levacii 90.

Leuci [*Le Toulous*] 21.

lex Æduorum de magistratibus
134. Julia 193. Pompeia de
ambitu 249. Cælii 259.

Lexobii [*Lisieux en Normandie*]
47.

libertate in eâ, quam à majori-
bus acceperant, permanere,
quàm Romanorum servitutem
perferre malunt Galli 46.

Libo insulam contra Brundisi-
num portum occupat 259. cum
Cæsare colloquitur 256.

Liburnæ 252.

Liburnica classis 250.

Licinius (L.) Squillus fauciat
Longinum Cassium 330.

Licinius Damaphippus 248.

Ligarius (P.) Afranianus ob per-
jurium perfidiâque à Cæsare
jussus necari 373.

Ligario (Q.) vitam concedit
Cæsar 386.

Ligeris [*la Loire*] flumen, quod
influxit Oceanum 47. Bituriges
ab Æduis dividit 121.

lilium, munitio bellica, ex simili-
tudine floris sic appellata 153.

Lilybæum, 343.

Limonem [*Poitiers*] obsidet
Dumnacus 173.

Lingones [*ceux de Largres*] 13.

U

L leus

I N D E X.

- Liscus, qui summo Æduorum magistratui præerat 9.
 Lissum oppidum muniendum Cæsar curaverat 262. expugnare conatur Cn. Pompeius filius 267.
 Litavicus princeps adolescens inter Æduos 136.
 Livineius Regulus Adrumeti præfectus 386.
 Lucani 200.
 L. Lucceius 257.
 Luceria 197.
 Lucretius Vespillo 257.
 luna plena maritimos æstus maximum in Oceano efficere consuevit 69. ante novam lunam prælio non contendere Germanis consuetudo est 27.
 lunata castra *vide* castra.
 Lusitania [*Portugal*] 204.
 Lusitani oppugnant Hispalim 408.
 Luterius Cádurcus 122.
 Lutetia [*Paris*] oppidum Parisiorum, positum in insulâ fluminis Sequanæ, incenditur 145.
 M.
Macedonia 265.
 Magius (Cn.) præfectus fabrum Cn. Pompeii 197.
 Malaca 336.
 malacia ac tranquillitas maris 50.
 Malchus Nabatæorum rex equites mittit ad Cæsarem 304.
 Mandubii [*l'Auxois en Bourgogne*] 156.
 Mandubratius adolescens ex civitate Trinobantium, Imanuentii filius, Cæsaris fidem secutus 82.
 Manilius Tuscus 330.
 Manilius (L.) proconsul, impedimentis amissis, Aquitaniâ profugit 52.
 Manlius (L.) prætor Pompeii 197.
 Marcellus impugnat Cæsaris dignitatem 184.
 Marcellus (M.) se Cæsaris causam defensurum profitetur 333.
 Marcomani 27.
 Marii (C.) affinis Cæsar 358.
 Marrucini 197.
 Mars unus ex Diis Gallorum 107.
 Marfi 193.
 Massilia [*Marseille*] oppugnatur 202. Massilienses, omnibus malis defessi, Cæsari se dedunt 236.
 mataras ac tragulas inter carros rotâsque subiciebant Galli 13.
 Matisco [*Mascon*] 161.
 Matrona flumen [*la Marne*] Gallos à Belgis dividit 1.
 Mauri equites 382.
 Mazaca 337.
 Mediomatici [*ceux de Metz en Lorraine*] 153.
 Medobregâ Lusitanicæ oppido [*Armenna*] expugnato, Medobregenses ad montem Herminium confugiunt 328.
 Melodunum [*Melun*] oppidum Senonum in insula Sequanæ positum 145.
 Menapii 30. à Cæsare in sylvas repelluntur 56. propinqui Eburonum finibus, legatos ad Cæsarem pacis petendæ causâ mittunt 101.
 Menedemus Macedonicæ princeps 164.
 Mercurium deum maximè colunt Galli 107.
 Mergilio (L.) cruciatibus afficitur 331.
 M. Messala & M. Piso consules 18.
 Messianæ M. Messala legatus obfidetur 356.
 Metellus (L.) Tribunus pl. inter Cæsaris inimicos 202.
 Metiofedum [*Corbeil*] 147.
 Metropolim venienti Cæsari Metropolitæ portas aperiunt 286.
 Milo Clodianæ cædis reus 258.
 Cofam oppugnat 259.
 Minervam

I N D E X.

- Minervam** colunt Galli 103. **Minervæ** templum Elide 298.
- Minutius** (L.) **Basilus** 112. ejus epistola ad Cæsarem 399.
- Minutius Rufus** 251.
- Minutius Silo**, cliens L. **Racili** 330. index conjurationis adversus **Cassium**, libertis transdatur excrucandus 331.
- Mithridates Pergamenus Pelusio** in suam potestatem redacto 316. **Alexandriam** ad Cæsarem contendit 317. rex **Bospori** ab eo constituitur 342.
- Mytilenæ** 297.
- Mona** [*Man*] insula in medio cursu inter Galliam & Britanniam 79.
- monomachia** **Antistii Turpionis** & **Q. Pompeii Nigri** 402.
- Morini** [*ceux de Terouanne en Artois*] 30. à Cæsare fugantur in sylvas 56. ad eum legatos mittunt 66. ab iis brevissimus in Britanniam transiectus 65.
- Moritaegus Cavarini** regis frater 97.
- Mosa** [*la Meuse*] profluit ex monte **Vogeso** 60.
- mulierum** trinibus præfectis efficiuntur tormenta 352.
- Munatius** (L.) **Plancus** legatus 83. lictorem **Cassii** gladio transigit 330.
- Munda** oppidum 406. in **Mundenfi** campo castra contra **Pompeium** constituit Cæsar 404. **Mundam** capiunt Cæsariani 411.
- munitionis genera varia** instituit Cæsar 152.
- murorum Gallicorum** forma 126.
- musculi** forma 230.
- myoparo** 327.
- N.
- N****Abatæorum** rex **Malchus** 304.
- Nannetes** [*ceux de Nantes*] 47.
- Nantuates** 43. à **Galbâ** fusi 44.
- Narbo** [*Narbonne*] 122.
- Nasidius** (L.) à **Cn. Pompeio** cum classe **Massiliensibus** subsidio missus 226. **Nasidianæ** naves celeriter pugnâ excedunt 228.
- Nasus** & **Cimberius** fratres **Suevorum** imperatores 19.
- navium Gallicarum** forma 48.
- navalis pugna Massiliensium** cum **D. Bruto** 211.
- Naupactus** [*Lepanto*] 264.
- Neapolis** [*Naples*] **Italiæ** oppidum 259. **Africæ**, prope **Clupeam** 344.
- Nemetes** [*ceux de Spire*] 27.
- Nemetocennæ** hybernât Cæsar 181.
- Nervii** [*le Haynault*] maximè feri habentur 30. sed magnæ virtutis 35. valent pedestribus copiis 36. fugantur à Cæsare 95.
- Nicomedi Bithynie**, **Regio Capadocum** generâ orto, sacerdotium **Bellonæ** adjudicat Cæsar 337.
- Nicopolis Armeniæ** minoris oppidum 322.
- Niger** (**Q. Pompeius**) eques Romanus **Italicensis** ad congregiendum cum **Antistio Turpione** progreditur 402.
- Nili** aqua limosa & turbida multos variôsq; morbos efficit 306.
- Nitiobriges** [*l' Agenois*] 122.
- nix** VI in altitudinem pedum discussa 122.
- Noreia** [*Nuremberg*], **Noricus** ager 3.
- Noricus** rex 194.
- Noviodunum** oppidum **Sueffionum** [*Saïssons*] 34. **Biturigum** [*Newvy*] occupatur à Cæsare 124. **Æduorum** [*la ville de Nevers*] ab oppidanis incenditur 144.
- nox** sub brumâ est dies XXX continuos in compluribus minoribus

I N D E X.

moribus insulis Britannicis;
noctes breviores quàm in con-
tinente 79.

Numenius & Verodocius Helve-
tiorum legati 4.

Nomidæ quo genere pugræ u-
tuntur 349. & 376. in exerci-
tu Cæsaris 52. ex Scipionis
castris ad Cæsarem perfugiunt
358. equites finè frænis 351.
mirabili velocitate præferti 376.
à Judâ in cruce suffixi, qui,
loco amisso, fugâ se in castra
receperant 374.

Nymphæum, portus ultra Liffum
millia passuum 111. 261.

O.

O Bucula 332.

Ocelum, quod est citerioris
provinciæ extremum 6.

Octavius (M.) ipsam à Cæsaris
amicitiâ avertit 152. aciem
instruit contra Vatinium, &
vulneratus, in myoparone pro-
fugit 327.

Octodurus [St. *Maurice*] Vera-
grorum vicus 45.

Ociogesa, oppidum positum ad
Iberum 215.

Ollorico Theutomati pater 133.

Opius Cæsaris legatus 375.

oratio legatorum Gallorum ad
Cæsarem 15.

Cæsaris ad milites, incusa-
toria 20. & 143. ejusdem
ad eisdem 180. ad Pompeii
legatos, postulatoria 190. ad
Senatum, contra suos ini-
micos 201. ad Afranium
223. ad Cn. Pompeium, per
L. Vibulum Rufum 253.
apud milites hortatoria 282.
& 307. ad Pharnacis legatos
358. ad milites, castigatoria
368. ac fides 411.

Orivisti ad Cæsarem 23.

Divitiaci ad Cæsarem 34.

Atuatiorum legatorum ad
Cæsarem 41.

Germanorum legatorum ad
Cæsarem 59.

Ambiorigis ad legatos Cæsaris
85.

Vercingetorigis ad suos 125.
ejusdem ad eisdem, excusa-
toria 128. consolatoria 132.
ad præfectos equitum 149.

Æduorum legatorum ad Cæ-
sarem 133.

Critognati, plena nefariæ cru-
delitatis, ad eos, qui Alefiæ
obsidebantur 154.

Bellovacorum legatorum ad
Cæsarem 171.

L. Cæsaris adolescentia ad
Cæsarem 190.

Lentuli Spintheris ad Cæsa-
rem 196.

legatorum, centurionum &
tribunorum ad Cæsarem
217.

Curionis ad concilium 240. &
ad milites 241.

Pompeii ad suos, & Labieni
ad Pompeium 289.

Deiotari supplicis ad Cæsarem
337.

Catonis ad Cn. Pompeium
filium, objurgatoria 353.

Gætulorum duorum perfuga-
rum ad Cæsarem 359.

Scipionis ad captivos Cæsari-
anos, & centurionis Cæsa-
riani ad Scipionem 364.

Tullii legati apud Cæsarem
398.

Orthomenum recipit Kalenus
274.

Orgetorix apud Helvetios nobi-
lissimus & ditissimus 2. cbit,
non finè suspitione quin sibi
ipse mortem consciverit 3.
capiuntur ejus filius & sua
13.

Oricum Cæsar recipit 254. O-
rici naves Cæsaris incendit
Cn. Pompeius filius 267.

Oscenses 213.

Ofimii

Osismii 43.

Otacilius Lisso fugit, & ad Pompeium pervenit 262.

P.

PAcidius pilo per cassidem caput ictus 380.

Pæmani [*ceux de Pemon*] Germani 30.

Parada oppidum 384.

Parætonium 307.

Parisi [*L' Isle de France*] 121.

Parthi M. Crassum interfecerant.

Parthicum bellum 263.

Parthini 254.

Paullus (L.) consul 183.

Peligni 173.

Pelusium pervenit Pompeius 297.

in Mithridatis potestatem redigitur 317.

Pergamus 263.

Petra, locus editus 268.

Petrcius legatus Pompeii 204. à Jubâ ferro consumitur 388.

Petrocorii [*le Perigord*] 153.

Petrofidius (L.) aquilifer, aquilâ intrâ vallum projectâ, fortissimè pugnans occiditur 89.

Pharnaces Armeniam minorem, & Cappadociam invadit 321.

Romanis cæsis elatus Pontum occupat 324. à Cæsare tandem copiis totis profligatis in fugam pellitur 341.

Pharsalus [*Farfa*] 251. ubi Cæsar Pompeium fudit 294.

Pharus insula, & turris Alexandriæ objectâ, à Cæsare apprehenditur 302. Pharitæ terga vertunt 312.

Philippus tribunus plebis 189.

Philo Pompeianarum partium defensor acerrimus 408.

Picenum [*la Marca d' Ancona*] 192. Picenum agrum Cæsar percurrit 193.

Pistones [*le pays de Poitou*] 48.

pilorum cacumina suâ sponte ardent 365.

Pirustæ finitimam partem pro-

vinciæ incurfionibus vastant 73. Pisaurum [*Pejaro*] occupat Cæsar 191.

Piso Aquitanus, vir fortissimus, cujus avus in civitate suâ regnum obtinuerat, in prælio contra Germanos interficitur 61.

Piso (L.) censor 187.

Pisonis (L.) Cæsaris soceri avum. L. Pisonem legatum Tigurini interfecerant 7.

Piso (Cn.) 344.

Plætorius Rustianus cum Scipione interit 388.

Plancus (L.) 205.

Pleumosii sub imperio Nerviorum 90.

Pompeius Pharsali à Cæsare profligatus 293. Pelusium fugiens ab Achillâ & Septimio interficitur 297. & 298. Pompeius (Cn.) filius, Cæsaris naves incendit 267. à Catone ad bellum incitatur 353. in Mundenfi prælio victus 406. saucius, in speluncâ, ubi se occultaverat, interficitur 410.

Pompeia lex de ambitu 249.

Pompeizæ cum Fausti liberis incolumitatem suâque concedit Cæsar 388.

Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, penè occiditur 383.

Poniponius (M.) 296.

pontis super Rheno faciendi ratio 63.

pontones, genus navium Gallicarum 262.

Pontum occupat Pharnaces 324. recipit Cæsar 341.

portenta, quo die prælium secundum fecit Cæsar 298.

Postumiana castra *vide* Castra.

Pothinus Eunuchus, nutritius Ptolemæi, regni procurator 299. à Cæsare interficitur 303.

Prætorius (C. Virgilius) 355.

Preciani 55.

Procillus

U 3

I N D E X.

moribus insulis Britannicis;
noctes breviores quàm in con-
tinente 79.
Numeius & Verodoctius Helve-
tiorum legati 4.
Numidæ quo genere pugnae u-
tuntur 349. & 376. in exerci-
tu Cæsaris 32. ex Scipionis
castris ad Cæsarem perfugiant
358. equites sinè frænis 351.
mirabili velocitate præstiti 376.
à Jubâ in cruce suffixi, qui,
loco amisso, fugâ se in castra
receperant 374.
Nymphæum, portus ultra Lissum
millia passuum 111. 261.
O.
O Bucula 332.
Ocelum, quod est citerioris
provinciae extremum 6.
Octavius (M.) Iſiam à Cæsaris
amicitiâ avertit 252. aciem
instruit contra Vatinius, &
vulneratus, in myoparone pro-
fugit 327.
Octodurus [*St. Maurice*] Vera-
grorum vicus 43.
Octogesa, oppidum positum ad
Iberum 213.
Ollovido Theutomati pater 133.
Oppius Cæsaris legatus 375.
oratio legatorum Gallorum ad
Cæsarem 15.
Cæsaris ad milites, incusa-
toria 20. & 143. ejusdem
ad eosdem 189. ad Pompeii
legatos, postulatoria 190. ad
Senatum, contra suos ini-
micos 201. ad Afranium
223. ad Cn. Pompeium, per
L. Vibullum Rufum 253.
apud milites hortatoria 282.
& 307. ad Pharnacis legatos
338. ad milites, castigatoria
368. ad suos 411.
Ariovisti ad Cæsarem 23.
Divitiaci ad Cæsarem 34.
Atuatiorum legatorum ad
Cæsarem 41.

Germanorum legatorum ad
Cæsarem 59.
Ambiorigis ad legatos Cæsaris
85.
Vercingetorigis ad suos 125.
ejusdem ad eosdem, excusa-
toria 128. consolatoria 132.
ad præfectos equitum 149.
Æduorum legatorum ad Cæ-
sarem 133.
Critognati, plena nefariæ cru-
delitatis, ad eos, qui Aleſiæ
obsidebantur 154.
Bellovacorum legatorum ad
Cæsarem 171.
L. Cæsaris adolescentis ad
Cæsarem 190.
Lentuli Spintheris ad Cæsa-
rem 196.
legatorum, centurionum &
tribunorum ad Cæsarem
217.
Curionis ad concilium 240. &
ad milites 241.
Pompeii ad suos, & Labieni
ad Pompeium 289.
Deiotari supplicis ad Cæsarem
337.
Catonis ad Cn. Pompeium
filium, objurgatoria 353.
Gætulorum duorum perfuga-
rum ad Cæsarem 359.
Scipionis ad captivos Cæsari-
anos, & centurionis Cæsa-
riani ad Scipionem 364.
Tullii legati apud Cæsarem
398.
Orchomenum recipit Kalenus
274.
Orgetorix apud Helvetios nobi-
lissimus & ditissimus 2. obit,
non sinè suspitione quin sibi
ipse mortem consciverit 3.
capiuntur ejus filius & sua
13.
Oricum Cæsar recipit 254. O-
rici naves Cæsaris incendit
Cn. Pompeius filius 267.
Ofenses 213.

Oſimi

Ofismii 43.

Otacilius Lisso fugit, & ad Pompeium pervenit 262.

P.

PAcidius pilo per cassidem caput ictus 380.

Pæmani [*ceux de Piemont*] Germani 30.

Parada oppidum 384.

Parætonium 307.

Parisi [*L'Île de France*] 121.

Parthi M. Crassum interfecerant.

Parthicum bellum 263.

Parthini 254.

Paullus (L.) consul 183.

Peligni 173.

Pelusium pervenit Pompeius 297.

in Mithridatis potestatem redigitur 317.

Pergamus 263.

Petra, locus editus 268.

Petrei legatus Pompeii 204. à Jubâ ferro consumitur 388.

Petrocorii [*le Perigord*] 153.

Petrofidius (L.) aquilifer, aquilâ intrâ vallum projectâ, fortissimè pugnans occiditur 89.

Pharnaces Armeniam minorem, & Cappadociam invadit 321. Romanis cæsis elatus Pontum occupat 324. à Cæsare tandem copiis totis profligatis in fugam pellitur 341.

Pharfalus [*Farsa*] 251. ubi Cæsar Pompeium fudit 294.

Pharus insula, & turris Alexandriæ objecta, à Cæsare apprehenditur 302. Pharitæ terga vertunt 312.

Philippus tribunus plebis 189.

Philo Pompeianarum partium defensor acerrimus 408.

Picenum [*la Marca d'Ancona*] 192. Picenum agrum Cæsar percurrit 193.

Pictones [*le pays de Poitou*] 48.

pilorum cacumina suâ sponte ardent 365.

Pirustæ finitimam partem pro-

vinciæ incurfionibus vastant 73.

Pisaurum [*Pesaro*] occupat Cæsar 191.

Piso Aquitanus, vir fortissimus, cujus avus in civitate suâ regnum obtinuerat, in prælio contra Germanos interficitur 61.

Piso (L.) censor 187.

Pisonis (L.) Cæsaris soceri avum. L. Pisonem legatum Tigurini interfecerant 7.

Piso (Cn.) 344.

Plætorius Rustianus cum Scipione interit 388.

Plancus (L.) 205.

Pleumosii sub imperio Nerviorum 90.

Pompeius Pharsali à Cæsare profligatus 293. Pelusium fugiens ab Achillâ & Septimio interficitur 297. & 298. Pompeius (Cn.) filius, Cæsaris naves incendit 267. à Catone ad bellum incitatur 353. in Mundenfi prælio victus 406. faucibus, in speluncâ, ubi se occultaverat, interficitur 410.

Pompeia lex de ambitu 249.

Pompeizæ cum Fausti liberis incolumitatem suâque concedit Cæsar 388.

Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, penè occiditur 383.

Pomponius (M.) 296.

pontis super Rheno faciendi ratio 63.

pontones, genus navium Gallicarum 262.

Pontum occupat Pharnaces 324. recipit Cæsar 341.

portenta, quo die prælium secundum fecit Cæsar 298.

Postumiana castra *vide* Castra.

Pothinus Eunuchus, nutritius Ptolemæi, regni procurator 299. à Cæsare interficitur 303.

Prætorius (C. Virgilius) 355.

Preciani 55.

U 3

Procillus

Procillus (C. Valerius) C. Valerii Caburi filius, summâ virtute & humanitate adolescens 25. ex hostium manibus ereptus, Cæsari restituitur 28.

Provinciae [*la Provence*] pars finitima Pirustarum incurfionibus vastatur 73.

Ptolemaide [*St. Jean d' Acre*] signorum sonitus exauditus 298.

Ptolemæus Rex, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatrá gerens bellum 297. à Cæsare fugatus, nave, in quam se receperat, demersâ perit 320.

Puisionis (Γ.) & L. Varení centurionum nobilis de virtute controversia 92.

Pupius (L.) primipili centurio à Cæsare captus dimittitur 192.

Pyrenæi montes 2.

Quadrigæ falcatæ Pharnacis 341.

Rabirius Posthumus 346.
Racilius (L.) in conjuratione contra Cassium, interficitur 331.

Rasceipolis ex Macedoniâ auxiliarios ad Pompeium adducit 250.

Ravenna 188.

Rauraci [*ceux de Bale*] Helvetiorum finitimi 3. eorum census 14.

Rebilus legatus Cæsaris 243.

Rhedones [*ceux de Rennes en Bretagne*] 43.

Rhemi [*les Remois*] qui proximi Galliæ ex Belgis sunt 29. in locum Sequanorum succedunt 105.

Rhenus [*le Rhein*] oritur ex Lepontiis, longo spatio fertur, & multis capitibus in Oceanum influit 60. latissimus at-

que altissimus, qui agrum Helvetium à Germanis dividit 2.

Rhodanum [*le Rhone*] flumen influit lacum Lemanium 5. Rhodanus fluit inter fines Helvetiorum & Allobrogum 4.

Rhodus 297. Rhodiis navibus præest C. Marcellus cum C. Coponio 250. Rhodii in rebus maritimis & scientiâ & virtute præstant 309.

Romanorum brevis Gallis præ suorum corporum magnitudine contemptui est 41. Romanæ legiones etiam cælum possent diruere 412.

Roscillus & Ægus, Adbucilli filii, singulare virtute homines, ad Pompeium à Cæsare transfereunt 275. & 276.

Roscius (L.) legionem ducit in Æduos 83. legatus, legionis XIII præfectus 96. prætor 287. rostra navibus actuariis imponit Vatinius 326.

Rubrius (L.) 197.

Ruspina oppidum 346.

Ruteni [*La Rouergne*] à Q. Fabio Maximo superati 24.

Rutilius Lupus prætor 197.

S.

Sabinus (Q. Titurius) 51.

Sabis flumen [*Sambre*] 35.

Sabura Jubæ præfectus 245. interficitur 388.

sacrificia Gallorum 107.

Sadales Coti filius 250.

Saguntini [*Morvedre*] 394.

Salienus (T.) centurio 356.

salinarum stagnum 381.

Sallustius (C.) Crispus 359.

Salonæ 251. oppidani Octavianum in fugam compellunt 252.

Salsum flumen [*Rio Salado*] 393.

Salvianus (Calpurnius) 30.

Samarobriua [*Amiens*] 83.

Santones [*la Saintong*] non longè abfunt à Tolosatum finibus 5.

Sardinâ

I N D E X.

Sardiniâ Cottam Ca'aritani eji-
ciunt 200.
Sarsurâ oppido Cæsar potitur 379.
Saferna (P.) & Saferna fratres
347.
Saturnini atque Gracchorum ca-
sus 190.
faxorum grando 365.
Scævæ centurionis scutum cccxx
foraminibus confossum 273.
Scaldis flumen [*Scheld*] infuit in
Mosam 114.
Scapula (Annius) maximæ dig-
nitatis & gratiæ provincialis
homo 330.
Scapula, post cœnam opimam,
fervorem id agere iussorum
altero ipsum jugulante, altero
pyram, quam sibi extruxerat,
incendente, obit 407.
Scipio de litteris Cæsaris in se-
natu habet orationem 186.
sefe imperatorem appellat 263.
condocefactis elephantis duas
acies instruit 355. milites Cæ-
saris veteranos & unum cen-
turionem captivos cruciabili-
ter interfici jubet 364. copiis
profligatis 383. ad Hipponem
regium delatus, navibus suis à
P. Sittii classe depressis interit
389.
Scorpio, instrumentum bellicum
131.
Scribonius Libo 199.
scutatæ legiones 204.
secundani, secundæ legionis mi-
lites 330. & 331.
Sedulius Lemovicum dux occidi-
tur 160.
Seduni [*le haut Valais*] 43.
Sedusi 27.
Segni ex gente & numero Ger-
manorum 113.
Segonax rex 82.
Ségontiaci 82.
Segovia 332.
Segusiani [*le Lyonnais*] 6.
senatus omnis Venetorum necatus
50.

Senones [*le Senonais*] 29. legatos
ad Cæsarem deprecandi causâ
mittunt 100.
Septimius (L.) tribun. milit. ad
interficiendum Pompeium mit-
titur 298.
Sequana [*la Seyne*] flumen dividit
Gallos à Belgis 1.
Sequanus ager optimus totius
Galliæ 16.
Sequani [*la Franche conte*] 2.
principes alterius factionis in-
ter Gallos 104.
Ser. Galbæ ereptus consulatus
189.
Sertorius (L.) 213.
Servilis tumultus in Italiâ 20.
Sesuvii 43.
Sex. Cæsar 235. amicus & ne-
cessarius Jul. Cæsaris 337.
Sex. Pompeius Cn. Pompeii fra-
ter 397.
Sex. Quintilius Varus quæstor
197.
Siburzates 55.
Siciliâ ejicitur Cato 200.
Sicoris flumen [*Segre*] 214.
Sigambri 63. Cæsare adveniente
fugam comparant 64. proximi
Rhenò; transeunt Rhenum,
& Eburonum fines adeuntes,
prædâ magnâ potiuntur 115.
Silicense flumen 332.
Silo (Minucius) 330.
Sittius (P.) Numidiæ fines in-
gressus, castellum Jubæ vi ex-
pugnat 360. Afranium &
Faustum capit 388.
solduriorum five devotorum con-
ditio 53.
Soricaria 402.
Soritia 403.
Sotiates [*le pays alentour d' Aire*]
post diuturnam acremque pug-
nam vincuntur 53.
speculator captus & interfectus
396. speculatores prehensi servi
tres, & unus ex legione ver-
naculâ: servi sunt in crucem
sublati

I N D E X.

- sublati, militi cervices abscissæ 400.
 speculatoria navigia 68.
 Squillus index conjurationis contra cassium 331.
 stagnum Salinarum 381.
 Statius Murcus 255.
 Straberius (L.) obsides ab Apoloniatis exigit 254.
 Sueffiones [*le Soissonois*] Rhemorum fratres & consanguinei 29. legatos ad Cæsarem de deditione mittunt 34.
 Suevi [*Schwaben*] 19. maximi & bellicosissimi Germanorum omnium 57. bellum parant contra Romanos 104.
 Sulcitani in Sardinia 389.
 Sulla (P.) 272.
 Sulla Faustus 385.
 Sulmonenses portas aperiunt Cæsari: Sulmo oppidum à Corfinio VII millium intervallo abest 194.
 Sulpitius (P.) Rufus legatus 66.
 Surus Æduus summâ nobilitate virtutis & generis 181.
 Sylla (L.) 188.
 Syriam petit Cæsar ex Ægypto reversus 336.
 T.
Tabellæ ternæ datæ ad iudicandum 287. tabellæ in castris Helvetiorum repertæ literis Græcis confectæ 14.
 Tamesis [*Tbames*] flumen à mari circiter millia passuum LXXX. dividit fines Cassivellauni à maritimis civitatibus 78.
 Tarbelli [*ceux d' Ays & de Bayone au pays de Labourd*] 55.
 Tarcundarius Castor 250.
 Tarracina 197.
 Tarraco [*Tarragone*] 236. Tarraconenses 213.
 Tarsus oppidum ferè totius Ciliciæ nobilissimum & fortissimum 337.
 Tarusates 53. & 55.
 Tasgetius operâ Carnutium interfectus 84.
 Tauris insula 327.
 Tauroënta Massiliensium castellum Massilienses perveniunt 227.
 Taximagulus rex 82.
 taxo, cujus magna in Gallia Germaniæque copia est, se exanimat Cativulcus 113.
 Testofages Volcæ [*le baut Languedoc*] gens summæ justitiæ & bellicæ laudis 110.
 Tegea oppidum 379.
 Tenchtheri 56.
 Terrasidius (T.) 46.
 Tergestini [*ceux de Trieste*] decurione Barbarorum oppressi 173.
 testudo pedum LX, æquandi loci causâ facta 226.
 tetrarchiam Gallogræcorum Deiotaro ademptam Mithridati adjudicat Cæsar 342.
 Teutoni [*Teutseb*] 17. à C. Mario pulsi 20. Teutones 30.
 Thabeneses sub Jubæ potestate locati legatos mittunt ad Cæsarem, qui Thabenam M. Crispum præsidio mittit 379.
 Thapsus oppidum maritimum 355. Thapsitani oppugnantur à Cæsare 381. Thapsitanis HS XX millia, & conventui eorum HS L millia multæ nomine imponit Cæsar 389.
 Thebas recipit Kalenus 374.
 Theophanes 257.
 Thermus (Iguvius) prætor 192.
 Thessaliam à Macedoniâ dividit flumen Haliacmon 265. ex Thessalia veniunt legati ad Cæsarem 264. Thessalia tota, præter Larissæos, Cæsari paret 286.
 Thessali in copiis Pompeii 250.
 Theutomatus Ollovisconis filius rex Vitiobrigum 133.
 Thorius (T.) Italicensis 332.
 Thuria

Thurii [*Torre Brodogneto*] Turi-
 nus ager 259.
Tiburtius (L.) centurio vulnera-
 tur 258.
Ticida (L.) eques Romanus 363.
Tib. Neronem classi præficit Cæ-
 far 316.
Tigurinus pagus [*Canton de Zu-
 rich*] 6.
Tiddræ oppidum [*Cairoan*] 360.
 deferit Confidius 388.
Tit duo Hispani adolescentes,
 tribuni legionis V, interfecti;
 358. eorum major natu, ut
 prior quàm frater occidatur,
 rogat 356.
Titius (L.) tribun. mil. 332.
Titurius (Q.) Sabinus 46.
 togata Gallia 172.
Tolosa [*Tboulouse*] 52. Tolosa-
 tes 8.
Torquatus (L.) se & Oricum
 Cæsari dedit, & incolumis ab
 eo conservatur 254.
Trallibus templum Victoriæ 299.
Trebellius (A.) eques 403.
Trebius (M.) Gallus 46.
Trebonius (C.) legatus Massiliam
 oppugnat 225. prætor urbanus
 258. proconsul 336.
Treviri [*ceux de Triers*] legatos
 ad Cæsarem mittunt 19. e-
 quites singularis virtutis inter
 Gallos 39. plurimum totius
 Galliæ, equitatu valent, Rhe-
 numque tangunt 74. à Labie-
 no fugantur 102.
Tribocci [*Alsace*] 27.
Trinobantes [*Middlesex*,] firmis-
 sima earum regionum civitas,
 mittunt legatos ad Cæsarem
 82.
Ubero 201.
Tulingi 3. & 13. & 14.
Turones [*la Touraine*] 43.
Tuticanus Gallus 281.
 tympana sponte sonant Pergami
 299.

V.

Vacca oppidum finitimum
 Zetæ, à Cæsare præsidium
 petit 378.
Valerius legatus mittitur in Sar-
 diniam 200.
Valerius adolescens ex Mundenfi
 prælio Cordubam ad Sex.
 Pompeium fugit 406.
Valerius (L.) Præconius legatus
 52.
Valgius (A.) senatoris filius 396.
Vangiones [*Wormes*] 27.
Vareni (L.) & T. Pulsonis no-
 bilis contentio 92.
Varro (A.) 257.
Varro (M.) 233.
Varus fluvius [*le Var*] 225.
Varus (Attius) 192. capitur à
 Cæsare 373.
Varus (Sext. Quintilius) 239.
Vatinius 295. Octavianum perse-
 quitur, & fugat 326. & 327.
Ubii [*ceux de Cologne*] proximè
 Rhenum incolunt 28. quorum
 civitas ampla & florens 58.
Ucubis [*Lucubi*] oppidum 393.
 Ucubenses oppidanos Pompe-
 ius convocat 399. oppidum
 incenditur 403.
Vedeliacus frater Coti, inter Æ-
 duos annuo magistratu functus
 133.
Velanius (Q.) 46.
Vellauni [*le Velai*] sub imperio
 Arvernorum 153.
Vellaunodunum [*Auxerre*] oppi-
 dum Senonum biduo circum-
 vallat Cæsar 123.
Velocasses 30.
Veneti [*Vannes en Bretagne*] 43.
 naves habent plurimas, quibus
 in Britanniam navigant; sci-
 entiâ & usu nauticarum re-
 rum cæteros antecedunt 46.
 navali prælio à Cæsare supe-
 rantur 49.
Ventisponde oppidum deditur
 Cæsari 404.

Veragri

I N D E X.

- Veragri** [*le pays de Gavot*] 43.
Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentie adolescens 120. Cæsari deditur 160.
Vergasillaunus Arvernus, consobrinus Vercingetorigis 154.
Vergobretus apud Æduos appellatur magistratus annuus, qui vitæ necisque habet potestatem 9.
Veromandui [*le Vermandois*] 30.
Vertico Nervius 93.
Vertiscus Rhemorum princeps, præfectus equitum 167.
Vesontio [*Besancon*] oppidum Sequanorum maximum 19.
Vestrius (P.) eques Romanus 373.
Vettones [*Extremadura*] 204.
Vhalis pars Rheni 60.
Vibo ad fretum 296.
Vibullius (L.) Rufus à Pompeio in agrum Picenum missus 193. à Cæsare captus & dimissus 197. & 202.
Victoriæ templum Trallibus 299. simulacrum Elide ante ipsam Minervam in templo collocatum se ad valvas templi limenque convertit 298.
Viennam pervenit Cæsar 123.
Virdumarus Æduus 143.
Virgilius (C.) Prætorius Thapsi præfectus 355.
Viridovix civitatum, quæ defece- rant, præfectus 51.
vitro, quod cæruleum efficit colorem, se inficiunt Britanni 79.
Ulcilles Hirus 193.
Ulia oppidum obsidetur à Marcello 334. oppugnatur à Cn. Pompeio adolescente 391. pro- ptea capta, liberatur à Cæsare 392.
Unelli 43. à Q. Titurio Sabino callide superantur 51.
Vocates 53. & 55.
Vocionis regis Norici soror, uxor Ariovisti 28.
Vocontii [*ceux de Die en Dauphine, & de Vaison au Comtat de Veni- se*] 6.
Vogesus [*le mont de Vauge en Lo- raine*] mons in finibus Lingonum 60.
Volcatius Tullus 273.
Volcæ Arecomici 122. & Testo- sages 110. *le bas & haut Lan- guedoc*.
Urbigenus pagus 14.
Uri, ferarum genus in sylvâ Her- cyniâ 111.
Ursao [*Offuna*] 403. oppugnatur 411. Ursanenses 404.
Uscetâ potitur Cæsar 386.
Uspetes Germani 56.
Utica [*Biserte*] 237. obsidetur à Curione 244. deditur Cæsari 385. Uticenses Cæsari amicis- simi 244.
Uxellodunum naturâ egregiè mu- nitum occupatur à Luterio 176. obsidetur à Caninio 177. capitur à Cæsare 178.
Uzita oppidum tenetur à Scipione 362. & 370.

X.

XAntones 153. *vide* Santones.

Z.

ZAma [*Zamora*] Jubæ regia.
Zamenfes oppido Jubam pro- hibent, & legatos ad Cæsarem mittunt 387.
Zetâ [*Zerbi*] potitur Cæsar 375.
Ziela oppidum in Ponto, positus ipso munitum 339.

F I N I S.

Lately Published,

For the Use of **SCHOOLS.**

TITI LIVII Historiarum ab urbe conditâ Libri qui extant, cum supplementis, tam librorum qui a X. ad XXI. desiderantur quàm Lacunarum quæ in Libris qui extant reperiuntur, Sumptis è *Freinshemio, Crevierio, Sigonio & aliis*, in 7. vol. Price 12s. Bound in Calf.

NOVUM TESTAMENTUM Græcè, 12mo.

HOMERI ILIAS Græcè & Latinè, 2 vol. 12mo.

SOPHOCLIS TRAGÆDIÆ Septem, cum versione Latina, & Selectis quibusdam variis Lectionibus, in duo Volumina congestæ.

CONCIONES ET ORATIONES ex Historicis Latinis excerptæ. Argumenta singulis præfixa sunt, quæ causam cujusque & summam ex rei gestæ Occasione explicant in usum Scholæ Westmonasteriensis. Editio Tertia.

MUSARUM ANGLICANARUM ANALECTA: five Poëmata quædam melioris notæ seu hætenus inedita seu sparim Edita, in duo Volumina congesta. Editio Quarta Prioribus auctior.

Printed for J. and R. TONSON, in the Strand.

*Where may be had, with large and useful
Indexes, by Mr. Maittaire.*

P. VIRGILII MARONIS Opera.

Q. HORATII FLACCI Opera.

P. OVIDII NASONIS Opera, tribus tomis comprehensa.

PUBLII TERENTII Carthaginiensis Afri Comœdiæ sex.

TITI LUCRETII CARI de Rerum Naturâ, libri sex.

M. ANNÆI LUCANI Pharsalia: sive de Bello Civili inter Cæsarem & Pompeium, libri decem.

PHÆDRI Aug. Liberti Fabularum Æsopicarum Libri quinque: item Fabulæ quædam ex M. S. veteri à Marquardo Gudio descriptæ; cum Indice Vocum & Locutionum. Appendicis loco adjiciuntur Fabulæ Græcæ quædam & Latinæ ex variis Authoribus collectæ; quas claudit Avieni Æsopicarum Fabularum, liber unicus.

D. JUNII JUVENALIS & AULI PERSII FLACCI Satyræ.

M. VALERII MARTIALIS Epigrammata.

C. PLINII CÆCILII Secundi Epistolæ & Panegyricus.

CORNELII NEPOTIS excellentium Imperatorum Vitæ.

LUCIUS ANNÆUS FLORUS. Cui subjungitur Lucii Ampelii liber memorialis.

CAII SALLUSTII CRISPI quæ extant.

VELLEII PATERCULI Historiæ Romanæ quæ supersunt.

JUSTINI Historiarum ex Trogo Pompeio libri XLIV.

Q. CURTIUS RUFUS de rebus gestis Alexandri Magni.

C. JULII CÆSARIS & A. HIRTII de rebus à C. Julio Cæsare gestis Commentarii: Cum C. Jul. Cæsaris fragmentis.

